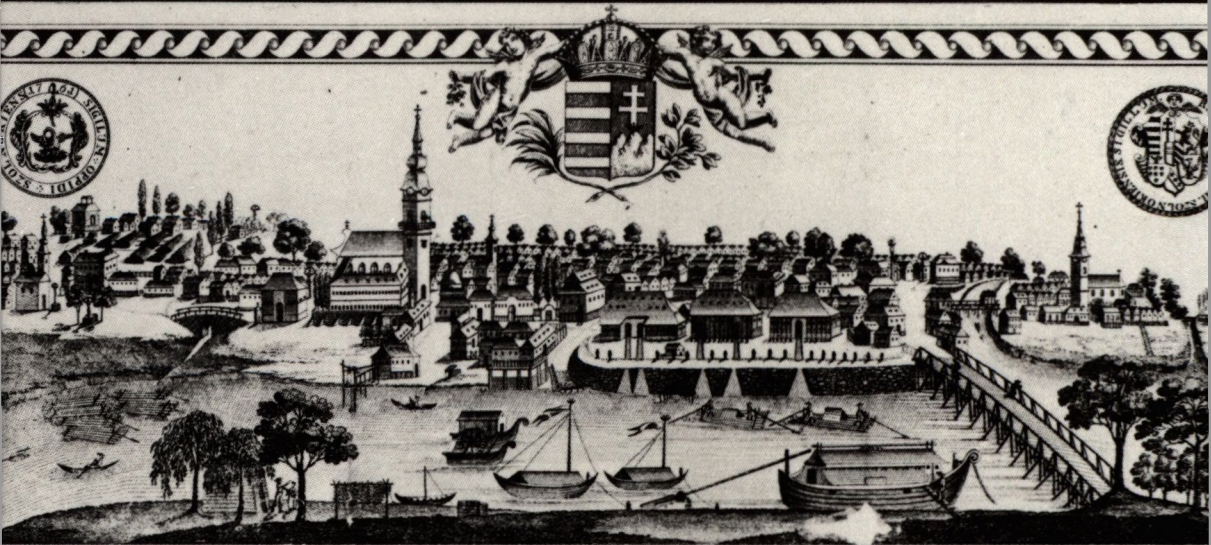

RÁCZ ISTVÁN

VÁROSLAKÓ NEMESEK
AZ ALFÖLDÖN
1541 – 1848 KÖZÖTT

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

**Városlakó nemesek
az Alföldön
1541–1848 között**

RÁCZ ISTVÁN

**Városlakó nemesek
az Alföldön
1541–1848 között**

Akadémiai Kiadó · Budapest 1988

ISBN 963 05 4881 X

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988 · Rác István

Printed in Hungary

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
A rendi társadalmi keretek széthullása az Alföldön a török hódítás nyomán	17
1. A török uralom előtti helyzetkép	17
2. A török hódítás következményei	25
A rendi társadalom újrászerveződése és megszilárdulása a XVIII—XIX. században	38
1. A nemességszerzés és -örökítés lehetőségei	42
a) Az armális nemesítés	42
b) A nemesség örökítése	58
2. A városba költözés taszító és vonzó tényezői	67
a) A migráció szükségszerűsége és lehetőségei	67
b) A nemesek városba költözésének méretei és jellemzői	80
3. Jogi és vagyoni sokrétűség	99
a) Birtokjogi tagolódás	99
b) A vagyon jellege	108
c) Társadalmi és foglalkozási rétegződés	126
4. Életmódbeli és szemléleti sajátosságok	137
a) Alkalmazkodó települési és gazdálkodási rend	137
b) Lakóház és környéke	144
c) Családi környezet	150
d) Szemléleti jellemzők	159
5. A beilleszkedés és elkülönülés jelenségei a közigazgatásban	171
a) Nemzetiségi és vallási képviselet a városvezetésben	171
b) A nemesek önkormányzatának típusai	173
6. Küzdelem a nemesi jogok érvényesítéséért	187
a) Az érdekeltségek általános vonásai	187
b) A felfakadó sérelmek	196
Következtetések	211

Függelék	217
I. Inskripció és manumittáló levelek	219
II. Armális nemeslevelek	225
III. Nemességigazoló levelek	232
IV. Polgárjogért folyamodó nemesek levelei	247
V. Nemesek összeírása	250
VI. Végredeletek és vagyontáarak	251
VII. Önéletrajz, nekrológ	263
Levéltárak rövidítési jegyzéke	272
Mértékegységek	273
Térkép- és ábrajegyzék	274

Bevezetés

„A magyar társadalom története — Szabó István tömör megfogalmazása szerint — a XIX. században végbement nagy átalakulásig elsősorban a nemesség és a parasztság története volt. Városi polgárságunk ugyanis a múltban nem volt különösebben jelentékeny sem számban, sem anyagi erejére, sem művelődési vagy politikai súlyára nézve, így társadalmunk történetében nem tölthetett be olyan szerepet, mint több nyugati-európai államban. A magyarság társadalmi alkatának jellegét tehát elsősorban a nemesség és a parasztság tömegei határozták meg.” Ezért — olvashatjuk tovább a szerző okfejtését — a történetírás síkján is „elsősorban a két nagy társadalmi test kialakulásának, osztályviszonyának, arányának, rétegeinek, ezek életmódjának és élelehetőségeinek, műveltségi s végül — mondhatjuk — életbeli összefüggéseinek kérdései lépnek előnkbe”.¹

Ennek ellenére a mai tudománytörténet egyértelműen azt állapíthatja meg, hogy a történetírás a feudális kori társadalom történetének osztály- és rétegviszonyait — a történeti valóságtól eltérően — egyenetlenül vizsgálta. A modern magyar társadalomtörténet — teljesen indokoltan — a jobbágyság történetének kutatását helyezte előtérbe. Egy ilyen jellegű bibliográfiai leltározás bizonyára könyvtárnyi nagyságú részlettanulmányt és monográfiát tudna számba venni. Ezen a téren — a változó színvonalat sem hagyva figyelmen kívül — a magyar történetírás nemcsak mennyiségi, hanem minőségi többlettel is jelentősen hozzájárult a korabeli társadalom szerkezetének, mozgástendenciáinak, meghatározó jegyeinek a feltárásához: forrásbázisában a teljesség igénye is jelentkezett, módszerébe beépült a statisztika, szemléletében pedig egyre nagyobb hangsúlyt kapott az összefüggésrendszer elemeinek keresése.

A nemesség kutatása azonban — kevésbé érthető módon — messze elmaradt a jobbágytársadalom vizsgálatától, ez ideig még fázisbeli eltolódással sem követte.

¹ Szabó István: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XVI—XVIII. századokban. In: Szabó István: Jobbágyság—parasztok. Bp. 1976. 237.

Kimondottan a nemességre vonatkozó tanulmányok csak szórványosan jelentek meg, s a jobbágysághoz hasonló összegző és rendszerező igényű monográfia készítésére kísérlet sem történt. A kutatás ezért még ma is Szabó István egyik 1941-ben közölt tanulmányát tekinti iránymutatónak, amelyben — saját megfogalmazása szerint — csak szempontokat nyújtott „a kérdés átfogó szemléletéhez”.² Az ez irányú kutatások szükségességét azonban a történetírók egyre határozottabban felismerik, amit a Nógrád megyei múzeumok 1981. évi nemességtörténeti konferenciája is jelez.³

Amennyiben mégis beszélhetünk Magyarországon nemességkutatásról, az elsősorban a főrendűekre vonatkoztatható. A nemesség alsóbb rétegei — armalisták, egytelkesek, kurialisták — még eléggé kívül rekedtek a látóhatáron. Ezzel a nemességnek is a nagyobb tömegei maradtak az ismeretlenség homályában.

Amit a kutatás a nemesség alsóbb rétegeiről felszínre hozott, az a genealógia érdeme. Magyarországon a genealógia az 1930-as évek végéig lényegében csak a nemesség leszármazásával foglalkozott. Baán Kálmán 1937-ben hirdette meg a polgárság genealógiai kutatásának programját,⁴ a parasztságra pedig Molnár József tolla nyomán csak 1940-ben került sor.⁵ Így a magyarországi genealógia csaknem egy évszázadon át a nemesség leszármazásának a stúdiuma. Jellemző módon az 1875-ben megszervezett Országos Levéltár is fő célját nem a tudományos kutatás, hanem a nemesi őskutatás, a nemesi címek igazolása terén jelölte ki.⁶

A nemességtörténeti kutatások töredékessége és esetlegessége — több egyéb tényező mellett — a társadalomtörténeti szemlélet egyensúlyi zavarait fokozza. Igaz ugyan, hogy a magyarországi nemesség aránya az össznépeesség 5%-át alig haladta túl, de bírhatási joga, kiváltságai, művelődési és politikai lehetőségei miatt az egykorú társadalom egyik alapmeghatározója. Önmagában véve is szükséges tehát a nemesi társadalom szerkezeti elemeinek, potenciális hátterének és hatósugarának a pontos felmérése. De a nemesség történeti feltérképezése legalább ilyen lényeges a jobbágytársadalom és a polgárság szempontjából is, hiszen a személyi függőségek rendszere csak így nyerhet hiteles megvilágítást. A szakírói építkezéseknél tehát egyik társadalmi alappillér sem maradhat torzóban.

² Uo. 251.

³ L. A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 1981. (Salgótarján, 1981.) nemességtörténeti tanulmányait.

⁴ Baán Kálmán: A polgári genealógiai kutatás területe és módszere. Magyar Családtörténeti Szemle, 1937. 1—4.

⁵ Molnár József: Egy parasztcsalád származása és kapcsolatai. Magyar Családtörténeti Szemle, 1940. 4—5.

⁶ Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Bp. 1970. 146—147.

Az eddigi irodalom — eltérően a parasztságtörténeti tanulmányoktól — aligha nyújt módot arra, hogy a nemességtörténeti kutatások általános forrás- és módszertani lehetőségeit felmérhessük. Nem egyszerűen csak eredményében maradt el tehát a nemességtörténet a parasztságtörténettől, hanem — ami ezzel szervesen együtt jár — forrás- és módszertani jártasságban is. Aligha túlzás azt mondani, hogy az ilyen jellegű munka első fázisaként az értékesíthető forrásokat valósággal fel kell fedezni, és aztán lehet rendszerezni. Ez persze nem történhet egyszerre, csak szívós és türelmes részletmunka eredménye lehet.

E kötet szerzője természetesen nem vállalhatja magára a magyarországi nemesség történetének összegezését. Szándéka szerint csak az alföldi városlakó nemesség társadalomtörténetét akarja megírni a török hódoltság kezdetétől a nemesi kiváltság 1848. évi felszámolásáig. Nem tekinti tehát feladatának a termelés- és politikatörténeti kérdések megvilágítását, ezekről csak a kapcsolat-teremtés igényével szól.

Az alföldi városlakó nemesek történetének historiográfiai előzményeire is — nagyság- és értékrendbeli vonatkozásában — a magyarországi nemességkutatás általános jegyei érvényesek. Az előtanulmányok szűk mennyiségi keresztmetszetét mutatja, hogy a városlakó nemesekről rövid áttekintést országosan csak Zimmermann Rezső írt, s ez is a XVI—XVII. századról szólt, és a hódoltságmentes területekre vonatkozott.⁷ Az alföldi városok közül külön tanulmányban — különböző aspektusokból — Nagykőrös,⁸ Kecskemét,⁹ Nyíregyháza,¹⁰ a jászkun és a hajdúvárosok¹¹ kerültek a nemesség vonatkozásában kutatói látóhatárba. Ezek a tanulmányok jobbra a társadalompolitikai kérdéseket állították előtérbe, időben pedig a XVIII—XIX. századot ölelték fel.

A genealógia — miként országosan — itt is szélesebbre tágította a vizsgálat tér- és időbeli határait. Természetesen azt hangsúlyoznunk kell, hogy a kiadványok szerzői — a tudományág akkori értelmezésének megfelelően — csak a családi

⁷ *Zimmermann Rezső*: A nemességnek a városokba való telepedése a XVI—XVII. században. Klny. a nyíregyházi ág. hitv. ev. Főgimnázium XXXX-dik Értesítője az 1903—1904-dik iskolai évről c. kiadványból. Nyíregyháza, 1904. 1—32.

⁸ *Majlát Jolán—Márkus István*: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 1943. 332—370.

⁹ *Révész László*: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19. században. Kecskemét, 1956.

¹⁰ *Hársfalvi Péter*: Nemesek és parasztok Nyíregyháza társadalmában (1753-tól 1848-ig). A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. III. 1960. Nyíregyháza, 1963. 137—151.

¹¹ *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Nemesek a Jászkun Kerületben. (Kézirat.) — A szerző szíves segítségét ezúton is hálásan köszönöm.; *Rácz István*: Az országos nemesi jogok élesztése a hajdúvárosokban. Klny. a debreceni Déri Múzeum 1971. évkönyvéből. Debrecen, 1973. 123—141.; *Uő*: A hajdúvárosi nemesek a rendi korszak végén. *Gazdag István* (szerk.): A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 1982. Debrecen, 1982. 17—26.

leszármazásokról kívántak tudósítást nyújtani. Társadalomtörténeti érzékenységről valójában csak a nagykőrösi nemesek leszármazását publikáló Benkó Imre tanúskodott.¹²

A felhasználható genealógiai kiadványok meglehetősen széles nagyságrendű és közigazgatási egységskálán mozogtak. Útmutató nyilvánvalóan az alföldi nemesekkel foglalkozó kutatók számára is Nagy Iván 12 kötetes, majd pótkötettel is kiegészített kiadványa volt. Ennek lényegét és módszertani útmutatását felhasználva születtek meg egyes megyékről (Pest, Békés, Csanád, Heves és Külső-Szolnok, Bács-Bodrog),¹³ szabadalmas kerületekről (Hajdú-, Jászkun kerület),¹⁴ városokról (Debrecen, Hódmezővásárhely, Nagykőrös, Kecskemét, Gyula, Szabadka, Zenta)¹⁵ a nemesség leszármazását dokumentáló munkák, sőt a genealógia gyakran egyes családok mélységéig is leásott (Debrecenben: Baranyi, Diószeghy, Domonkos, Fáy, Hatvani, Rakovszky, váradi Szabó, Simonffy stb.);¹⁶ Nagykőrösön:

¹² *Benkó Imre*: Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Nagykőrös, 1908.

¹³ *Kószeghy Sándor*: Nemes családok Pestvármegyében. Bp. 1899.; *Karácsonyi János*: Békésvármegye története. III. Gyula, 1896.; *Barna János—Sümeghy Dezső*: Nemes családok Csanádvármegyében. Makó, 1913.; *Orosz Ernő*: Heves- és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906.; *Dudás Gyula*: A bácskai nemes családok. Zombor, 1893., *Uő*: A bácskai nemes családok összeírása 1841. évből. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. XII. 147—176., XIV. 177—188., XV. 88—96.

¹⁴ *Herpay Gábor*: Nemes családok Hajdú vármegyében. Debrecen, 1926.; *Soós Adorján*: Magyar nemesek a Jászkunság területén. Pápa, 1935.

¹⁵ *Calamus (Boldisár Kálmán)*: Debreceni nemes családok. Debreceni Képes Kalendárium, 1912. 121—132.; *Herpay Gábor*: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1925.; *Penyigey M. Dénes*: Sz. és kir. Debrecen városában lakó Nemesek nevei betűrendben. 1840-ben összeírta Szentgyörgyi Elek. Magyar Családtörténeti Szemle, 1941. 260—262., 283—286.; *Szeremley Sámuel*: Hód-Mező-Vásárhely története. V. k. Hódmezővásárhely, 1913. 865—1183.; *Benkó Imre*: Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Nagykőrös, 1908.; *Zombory Géza*: Kecskemét város földesurai és nemes családjai. Magyar Családtörténeti Szemle, 1938. 33—34., 102—117., 157—165., 215—216., 1939. 19—24., 59—64., 93—97., 127—132., 170—173., 229—231., 1940. 16—17., 39—40., 66—67., 113—115., 143—144.; *Szappanos Károly*: Kecskemét régi nemes családjai. Kecskemét, 1944.; *Oláh György*: Gyulai nemes családok. A békésvármegyei Régészeti és Művelődés Történelmi Egylet évkönyvei. XVII. 33—42.; *Iványi István*: Bunyevác nemességünk. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyve. XII. 14—35.; *Dudás Gyula*: A zentai kurialisták. Uo. III. 55—62., 74—80.

¹⁶ *Zoltai Lajos*: A váradi és micskei Baranyi család. Turul, 1902. 165—167.; *S. Szabó József*: Diószeghy Sámuel. Debreceni Képes Kalendárium 1908. 26., 33.; *Zoltai Lajos*: Domonkos Márton debreceni főbíró és kora 1725—1764. Uo. 1909. 54—70.; *Zoltai Lajos*: Fáji Fáy János a könyv- és műgyűjtő debreceni polgármester 1773—1833. Debrecen, 1936.; *Lósy-Schmidt Ede*: Hatvani István élete és művei 1718—1786. Debrecen, 1931.; *S. Szabó József*: Rakovszky Dániel (1761—1843). Debreceni Képes Kalendárium, 1904. 31—34.; *Bákay Antal*: Kétszázéves debreceni kereskedő család. A Várady-Szabók. Uo. 1922. 44—48.; *Zoltai Lajos*: Simonffy Sámuel debreceni főbíró. Debreceni reformátusok Képes Naptára 1930.; *Uő*: Simonffy Imre. Debreceni Képes Kalendárium, 1908. 24—29.

Beretvás, inárcsi Farkas, Nyáry;¹⁷ Kecskeméten: Sárközy, Domján, Szappanos, Ferenczy;¹⁸ Kiskunhalason: Tegzes;¹⁹ Szabadkán: Vojnits, almási Rudics²⁰).

A fenti publikációk zömmel a dualizmus korának, még közelebről a millennium évtizedeinek termékei, vagyis R. Várkonyi Ágnes találó megfogalmazásával élve, „a nemesi-romantikus historiográfiai érték kategóriák uralma” idejéből származnak.²¹ Szemléleti alapelvükre jellemző Kőszeghy Sándor véleménye, aki a Pest megyei nemes családokról szóló munkájának előszavában kategorikusan azt állapítja meg, hogy „a nemesség történetének kutatása annyi, mint magának a haza történetének a felderítése, mert hiszen történelmünk minden — még legcsekélyebb mozzanatában is — csak ők és mindig csak ők a számottevő tényezők”.²² Igaz, hogy a Nagy Iván szellemiségét²³ is magukénak valló kutatók bontogatták a nemesi-romantikus szemléletet.²⁴ Így Karácsonyi János, aki a Békés megyei nemességről készült kiadványban a tudományos etikát és mérték tartást helyezte előtérbe, s hangsúlyozta, hogy „nem egyes családok hiúságának kielégítése végett állítottuk össze e családok sorozatát, hanem, hogy a hazai történettudománynak szintén némi szolgálatot tegyünk vele, s a genealógia útvesztőiben néha-néha mi is mentőfonalat nyújtsunk”.²⁵

A nemesi-romantikus szemlélet azonban, a ritkán elhangzó kritikai vélemények ellenére is, a tudományt és közgondolkodást az első világháborúig meghatározta,

¹⁷ *Benkó Imre*: A Beretvás család leszármazása. Családtörténeti Értesítő, 1900. 1—15.; *Uő*: Az inárcsi Farkas család története. Nagykőrös, 1903.; *Benkó Imre*: Nyáregyházi Nyáry. In: *Nagy Iván*: Családtörténeti Értesítő. 1901. 232—245.

¹⁸ *G. Vargha Zoltán*: Sárközyek Kecskeméten. Turul, 1930. 84—85.; *Baán Kálmán*: A szentgyörgyvölgyi és domjanszegi Domján család története. Magyar Családtörténeti Szemle, 1943. 123—130., 147—154., 174—181.; *Szappanos Sándor*: A kecskeméti Szappanos család. Uo. 1941. 39—42.; *Zombory Géza*: A kecskeméti Ferenczy család. Uo. 1941. 76—84.

¹⁹ *Vargha Zoltán*: A Tegzes család. Uo. 1940. 145—154.

²⁰ *Dudás Gyula*: A Vojnits család ősei. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyve. XIII. 147—166.; *Kovachich József*: Az almási Rudics család története. Uo. XIV. 99—105.

²¹ *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitivisták történetelmélet a magyar történetírásban. I. Bp. 1973. 197—200.

²² *Kőszeghy Sándor*: i. m. 4.

²³ *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblázatokkal. 1—12. k. Pest, 1857—1865. Pótkötete: Pest, 1868. Vö. *R. Várkonyi Ágnes*: i. m. I. 218—219.

²⁴ Ennek visszhangja természetesen a sajtóban is fellelhető. A Pesti Hírlap 1896. évi 10. számában közölt Kuttyabőr c. vezércikkkel egyetértve, erkölcsi felháborodásának adott kifejezést a nagy áron szerzett nemesítési hullám miatt, azt anakronizmusnak s a társadalom időtlen kinövésének minősíti. Ezért határozottan hangsúlyozza: „csak történelmi szempontból tekinthetünk vissza a 48 előtti nemességre, amely teljesen más beszámítás és megítélés alá esik, mint a mai, amely az általános jogegyenlőség dacára mégis valami sajátságos és különleges állapotot óhajt maga számára teremteni”.

Iványi István: i. m. 14.

²⁵ *Karácsonyi János*: i. m. 258.

sőt utóélete a következő évtizedekben is regisztrálható. Herpay Gábor 1925-ben kiadott munkájában szinte refrénszerűen ismételte Kőszeghy Sándor idézett megállapítását, csak Debrecenre vonatkoztatva: „Amiképpen magyar nemzetünk ezeréves történetében minden alkotás, nagyság és dicsőség a nemesség érdeme: azonképpen Debrecen város megmaradása, fejlődése és hírneve az ide beköltözött nemes családokból kivált vezérfiak nevéhez fűződik.”²⁶

Az alföldi városokba zömmel az armalisták húzódtak, és egészen alacsony arányban szerepe tek közöttük kisebb birtokos nemesek, ezért valójában ezek — és nem a nagybirtokosok — kérdésköreire keressük a válaszokat. A helyi vidéki főnemességről csak a jobb megértést elősegítő érintőleges módon nyújtunk tájékoztatást.

Minthogy területileg az ország közel egyharmadáról, a nemesség történetének pedig időben a hosszabbik feléről van szó, a speciális, Alföldre jellemző vonások felfedése mellett gyakran nyílik mód általánosabb érvényű társadalomtörténeti mozzanatok megvilágítására is. Annál is inkább, mert a XVI—XVII. században az Alföldön a rendi társadalom keretei széthulltak, s a XVIII—XIX. században éledtek újjá és erősödtek meg ismét, amiben a városlakó nemeseknek is komoly szerepük volt. Ez az elemzés az általánosítás lehetőségét kínálja azért is, mert az alföldi városlakó nemesség döntő többsége az ország más vidékeiről származott, kiváltságrendszere, társadalmi törekvése, mentalitása pedig a magyarországi nemességre általában is jellemző fő jegyeket viseli.

Az Alföldre szorítókozó területi elhatárolást az indokolja, hogy regionálisan egy jól körülhatárolható, nagy egység. Több egész vármegyét (Békés, Csanád, Bács-Bodrog, Csongrád), két kiváltságos kerületet (Hajdú-, Jászkun kerület) és néhány megye kisebb-nagyobb hányadát (Pest, Heves, Szabolcs, Bihar) foglalja magába. Egészében véve az agrártermelés színtere, ugyanakkor a társadalmi sokszínűség jellemzi. Történeti földrajzi egységes alapjait a török hódítás csak tovább szilárdította.

A területi körülhatárolásnak tematikai konzekvenciái is voltak. A szerző tudatosan arra az álláspontra helyezkedett, hogy történeti megvilágításának fókuszába nem a nemeseket kibocsátó, hanem az őket befogadó közegeket állította.

A kötet korszakhatárai lényegében egybeesnek az országos periodizációval. A török hódítás kezdete Magyarország egész területét évszázadokra meghatározta, leginkább azonban az Alföldön hagyott maradandó nyomokat. Ez különösen indokoltá teszi az 1541. évi kezdő korszakhatárt, ha nem is ezt az évszámot tekintjük az Alföld egészére korszakváltó időpontnak.

²⁶ Herpay Gábor: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1925. 3., 16.

Az 1848. évi záró periódust az országra kiterjedő egyetemessége indokolja: a rendi világot törli el egyszerre és végérvényesen, s a rendiség felszámolása természetesen az alföldi városlakó nemesek kiváltságos élettörténetének végére is pontot tesz.

Külön kell tájékoztatni az olvasót arról is, hogy a szerző elemzése középpontjába miért a városlakó nemeseket állítja, és miért nem vállalkozik az egész alföldi nemesség történetének a megírására, beleértve a falusiakat is. Ennek tematikai és forrásbeli indokai vannak. A XVI—XVII. században a hódoltságmentes országrészekben éles társadalmi harc bontakozott ki a városok és a nemesi társadalom között, elsősorban a nemesek városba költözése miatt. A nemesi rendek általános győzelmet arattak a városok fölött, a városba költözés vonatkozásában is. A társadalmi küzdelem azonban a beköltözött nemesek és a városi lakosság között a városok keretein belül is tovább folyt. A török hódítás felszámolása után a nemesi — városi társadalmi harc bizonyos időeltolódással az Alföldön is szükségszerűen jelentkezett. Már csak ezért is különálló fejezete tehát a városba költözés elsősorban a nemesség, de a városok történetének is. Arról nem is szólva, hogy mérete miatt jelentősen hozzájárult a késő feudális városi társadalom strukturális átrétegződéséhez.

A városlakó nemesség felé terelte a szerző figyelmét az Alföld török hódoltságbeli és azután következő településtörténeti fejlődése is. Itt a török uralom az aprófalvas rendszert felbontotta, s azt később sem állították vissza. Fő települési típus a mezőváros lett. Ha tehát a városi társadalomban vizsgáljuk a nemesség betagozódását, akkor a társadalmi fejlődés meghatározó vonulatához kapcsoljuk mondanivalónkat.

A téma területi és tematikai meghatározásánál az sem volt közömbös, hogy érdemleges forrásanyagot csak a városlakókról lehetett felszínre hozni. A városok fejlettebb önkormányzattal és hivatali apparátussal rendelkeztek, mint a falvak, s a nemesekről is több adatot örökítettek át az utókorra. Nagyobb népességkoncentrációs képességük számszerűen több nemest vonzott, s így elsősorban ezek váltak a meg-megújuló társadalmi összeütközések színterévé is. Mindezekről pedig a helyi, megyei és országos hatóságok hivatalai — ha változó mennyiségben is — különböző típusú forrásokat őriztek meg.

A forrásadottságokra azért is kell utalni, mert — bármennyire is ellentmondásosnak tűnik — a jobbágytársadalomról jóval több adat maradt ránk, mint a magát politikai nemzetnek tartó nemességről. Biztosra vehető, hogy a nemesség történeti kutatását ez ideig nemcsak a szemléleti korlátok nehezítették, hanem a szűkös és egyenetlen forráslehetőségek is. A városlakó nemesek gyakran kivonták magukat a városi vezetés fősége alól, az adóztató közhatalom elől — személyeik és vagyonaik összeírását megtagadva — elrejtőzködtek, de ez egyben azt is jelentette, hogy láthatatlanná váltak az utókor kutatói számára is. A falvakban szétszórta élő

nemesekre pedig a közhatalom sem gondolt annyit, mint a városbeliekre, mert ezeknek lényegesen kevesebb gazdasági-társadalmi és politikai súlyuk volt.

Az elmondottakból következően a szerző az irodalomból és a publikált forrásanyagból még a kutatás alapozásához is csak kevés támpontot nyert. Ezért munkáját jobbra új forrásanyagra kellett építenie, de dokumentációs lehetőségét nagyon megszabta, hogy honnan sikerült forrásokat megszólaltatnia. Több esetben valóban az alföldi város lakó nemesség arculatát meghatározó helységek kínálták a tudományos építkezéshez az anyagot (Debrecen, hajdúvárosok, Nagyőrös, Kecskemét, Hódmezővásárhely), máskor viszont a szintén számottevő nemességgel rendelkező városok csak vékony vagy alig észrevehető erecskén szivárogtatták a forrásokat az áttekintéshez (Nádudvar, Szabadka, Szeged). Végül is azonban 40 alföldi város történetére sikerült adatokat feltárni. Remélhetőleg e viszonylag magas városszám biztosította az alföldi város lakó — és utalásszerűen a falvakban élő — nemesség speciális viszonyainak teljes keresztmetszetű és tipizálás jellegű rendszerezését.

A források mennyiségéből és minőségéből következett, hogy a XVI—XVII. századra vonatkozólag főként publikált anyagra lehetett támaszkodni, s a foghíjasság következtében a hipotéziseknek viszonylag nagyobb szerep jutott. A kötet vizsgálati súlypontja — s ez is a forráslehetőségekből következett — a XVIII—XIX. századra helyeződött.

A rendelkezésre álló adatbázis meghatározta a módszertani lehetőségeket is. Ezek közül most csupán arra szeretnék utalni, hogy szerzőnek és az olvasónak számot kell vetnie a statisztikai dokumentáció labilitásával. A meghatározó jelenségek mennyiségi mérésének kötelezettsége előtt nem lehetett kitérni, a statisztikai anyaggá átformált források vallomásai azonban csak a tendencia érzékeltetésének igényével értékelhetők.

A szerzőnek munkája során — ha ez nem is kapott mindig helyet írásos megfogalmazásban a kötetben — többször a fogalmak tisztázását is feladatai közé kellett iktatnia. Így külön kellett értékelnie a város fogalmát is. A szakirodalom már sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel,²⁷ s ennek alapján a szerző is magáévá tette azt a felfogást, hogy a városon nemcsak az ún. szabad királyi civitasokat kell értenünk, hanem a mezővárosokat, sőt egyes közigazgatási értelemben vett nagyobb falvakat is. A mérlegelésnél tehát a funkcionális szempontokat kell előtérbe helyezni. Ilyen megfontolások alapján sorolta — a közigazgatási értelemben vett városok mellett — a városok kategóriájába Békéscsabát, amely ugyan 1841-ben mezővárosi jogot nyert, és Orosházát, amely közjogilag a feudalizmusban mindvégig megrekedt a falu szintjén.

²⁷ Gyimesi Sándor: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Bp. 1975. 142—149.

A fenti alapelv érvényesítésével különítette el a Hármaskerület szabad községeitől is a városokat. Vásártartási joggal csak ez utóbbiak rendelkeztek, tehát funkcionálisan ezeket lehetett a jászkun városok kategóriájába sorolni.

A kötetet függelék egészíti ki. Az itt közreadott források publikálása nemcsak azt a célt szolgálja, hogy e monográfia jobb megértését elősegítse, bár ilyen funkciót is betölt. Emellett azonban fel akarja hívni a figyelmet olyan forrástípusokra külön-külön és egységesen, amelyeket az Alföld társadalomtörténetének kutatói — és a társtudományok — jól hasznosíthatnak, de eddig még kellőképpen nem lettek kiaknázva.

E tanulmány az eredeti elképzelések szerint kisebb terjedelemben a *Szabad György* által szerkesztett, a „Magyarország társadalmának átrétegződése a polgári átalakulás korában” című kötetben nyert volna elhelyezést. Az anyaggyűjtés során azonban kiderült, hogy a téma sokrétősége miatt terjedelme kinőtte ezt a keretet, ezért csak külön kiadványként lehetett közreadni.

Könyve útra bocsátásakor a szerző nem mulaszthatja el annak a nyugtázását, hogy kutatómunkája során élvezhette az alföldi levéltárak munkatársainak segítő támogatását. Kedves kötelességet teljesít, amikor őszinte köszönetét fejezi ki önzetlen segítségükért. Külön köszönet illeti Gyimesi Sándort hasznos lektori véleményéért.

A rendi társadalmi keretek széthullása az Alföldön a török hódítás nyomán

1. A török uralom előtti helyzetkép

Magyarországon a XV—XVI. század fordulójára a népesség települési kereteinek kiteljesedésével párhuzamosan a rendi társadalom szerkezeti elemei is végleges formát öltöttek. Az ország hozzávetőlegesen 3,5 millió lakosa 19-21 ezer településen élte mindennapi életét.¹ Az európai feudális társadalmakra jellemző rendi szemlélet közép-kelet-európai változata a magyar társadalmat is osztályokra és rétegekre tagolta. Az egyik jeles kutató a korabeli magyar társadalom szerkezeti felépítését az 1. sz. táblázatban összegezi.²

1. sz. táblázat *A magyarországi társadalom rétegződése
számszerűen 1494—95-ben*

Társadalmi osztályok és rétegek neve	Létszámuk
Jobbágyságok, zsellérek 1494—95. évi számadásokban nem lévő faktorok és szervitorok	2 988 000—3 237 000 24 000
Egytelkes nemesek	100 000
Birtokos nemesek	50 000
Székelyek	55 000
Szászok	70 000
Jászkunok	25 000
Városok	80 000
Összesen	3 392 000—3 641 000

¹ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon. Bp. 1966. 187.

² Szabó István: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája. Bp. 1963. 97. — Megjegyzendő, hogy újabban több szerző számítási eredménye eltér a Szabó István által közölt adatoktól. Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 11—12.; Maksay Ferenc: „Sok nemes országa”. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Bp. 1984. 290. Kubinyi András: Az alföldi megyék portaszáma a középkor végén. (A

Ha mármost a 2 988 000 jobbágy és zsellér lélekszámot alapul véve, százalékosan tekintjük át a társadalom összetételét és rétegezettségét, a 2. sz. táblázatban közölt eredményeket kapjuk.

Ennek a társadalomnak tehát — számszerűen és százalékosan is — egyik alapmeghatározója a parasztság. A másik póluson viszont kétségtelenül a nemések ismerhetők fel még akkor is, ha az egytelkesek és birtokosok együttes százalékos aránya mindössze 4,4-re tehető.

2. sz. táblázat *A magyarországi társadalom rétegződése százalékosan 1494—95-ben*

Társadalmi osztályok és rétegek neve	Százalékos megoszlásuk
Jobbágyok, zsellérek 1494—95. évi számadásokban nem lévő faktorok és szervitorok	88,1 0,7
Egytelkes nemések	3,0
Birtokos nemések	1,4
Székelyek	1,6
Szászok	2,1
Jászkunok	0,7
Városok	2,4
Összesen	100,0

A hitelesebb országos összkép megrajzolásához és különösen az általános értékeléshez szükséges, hogy e demográfiai rendeltetésű statisztikai adathoz néhány megjegyzést fűzzünk. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a 4,4-es százalékarány csak a magyarországi ún. országos nemésekre vonatkozik, és nem foglalja magába a birtokos székely neméseket. Igaz, hogy a „székely nemességet a magyar nemességtől nem csekély ősi különbségek választották el, melyeket a jogfejlődés mindig tekintetbe vett, úgyhogy a két nemességet sohasem tekintették azonosnak.” Az azonban kétségtelen, hogy „a székelyek eredetüknél fogva mindannyian országosan elismert, igazi, kiváltságos nemések. Nem úgynevezett helyi nemések tehát, hanem olyanok, akiknek jogait az ország egész területén (vagyis a Székelyföldön kívül is, sőt Erdélyen kívül is) elismerték: a székelyek a

középkori népesség meghatározásának problémái.) In: *Novák László — Selmeczi László (szerk.): Falvak, mezővárosok az Alföldön. Nagykovács, 1986. 279—299. A számításbeli eltérések elsősorban a vonatkozó források töredékességében keresendők, amiből egyszersmind következik, hogy a becslés módszerét fokozott mértékben kell alkalmazni.*

nemesi jogokat mindenütt gyakorolhatták, ahová költöztek.”³ A székelyekkel együtt tehát már 6%-ra növelhető a nemesség társadalmi aránya.

A nemesség igazi társadalmi-politikai súlyát azonban — erre már utaltunk — nem létszáma, hanem jogi kiváltságrendszere és vagyoni ereje biztosította. Rendi kiváltságait törvényes formában először az Aranybulla körvonalazta, majd Nagy Lajos 1351. évi törvénykönyve továbbfejlesztette. A nemesi kiváltságokat aztán — az előző törvényeket is figyelembe véve — Werbőczy István foglalta rendszerbe. Werbőczy a nemességet jogilag egységes képződménynek tekintette, s kritériumait a XVI. század elején az egy és ugyanazon nemesi szabadság gondolatának jegyében fogalmazta meg. Gondolatrendszerében — a kialakult gyakorlatot követve — a nemesítés feltétele a „*meritas*”, az érdem, alapja pedig a „*donatio*”. Emellett azonban a birtok nélküli nemesítés formáját is elismeri. Az uralkodó a nemességgel hadi szolgálatot, tudományos teljesítményeket vagy egyéb „lelki és testi” erényeket jutalmazhatott, amit birtokadományozással erősített meg. „Mert mihelyt fejedelmünk bármely állapotú embert jeles tetteiért és szolgálataiért várral vagy mezővárossal, akár pedig majorról vagy más birtokjoggal megajándékozott, az a fejedelemnek ilyen adománya által (ha ezt törvényes iktatás követi) azonnal valószínű nemessé lesz, és a parasztság állapotának minden igája alól kikerül.” „És ezt az adományos szabadságot — folytatja Werbőczy az okfejtését — a mieink nemességnek mondják.”⁴

A donációhoz kapcsolódott a nemesi jog. Ennél a meghatározó alapelv az volt, hogy a nemes a szent korona tagja. Ezt szem előtt tartva, Werbőczy híres Hármaskönyvében a nemeseknek négy fő kiváltságos jogát vette számba: 1. személyes szabadságuk biztosítása érdekében a nemeseket „előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül. . . senki le nem tartóztathatja”. 2. „Senki másnak hatalma alatt nem állnak, mint a törvényesen megkoronázott fejedelemnek.” 3. „Törvényes jogaikkal és földbirtokuk határain belül fekvő minden jövedelmeikkel tetszésük szerint mindenkor szabadon élhetnek; mindenemű jobbágyi szolgálat, adakozás alól, rovás és egyéb adó, vám és harmincad fizetésétől mindörökre teljesen mentesek, és ki vannak véve.” 4. Gyakorolhatják az ellenállási jogot: ha az uralkodó „kifejezett nemesi jogok ellenére tenni merészelné, akkor örök időkre szabadságukban áll annak ellene szegülni és ellene mondanivaló.”⁵

Végül is tehát a nemesi jogban a személyes szabadság és az adómentesség került előtérbe. Mindezekkel szemben a nemesre egyetlen kötelezettségként a katonáskodás terhe hárult.

³ Ányos Lajos: A székely nemesség igazolásának jelenlegi módja. Turul, 1939. 88—90.

⁴ Werbőczy István Hármaskönyve. Ford.: Kolozsvári Sándor—Óvári Kelemen. Bp. 1894. 41.

⁵ Uo. 44.

Werbőczy nem tett különbséget fő- és köznemes között, elkülönítő éles határvonalat csak a nemesek és a jobbágyok közé vont, hogy „a nemesség és parasztság egyenlő értékűnek föl ne tűnjék”. Ennek ellenére a későbbi századokban ezeket a jogi formulákat kevésbé idézgették a parasztoknak; sokkal inkább a nemesség alsóbb rétegeinek a főnemességgel szemben folytatott küzdelmében visszhangzottak.

A nemesi jogok gyakorlásához hatalmi háttérrel a vagyon biztosított. Méreteire jellemző, hogy a XVI. századra a feudális földtulajdonnak háromnegyede a népesség egyhuzadát kitevő nemesség kezébe került. Acsády Ignácnak az 1553 körüli évekre vonatkozó és 37 vármegyére kiterjedő vizsgálata szerint a világi nemesség a porták 79%-át tartotta tulajdonában, s a fennmaradó 21%-on osztozkodtak az egyház, a király és a városok, sorrendben 12, 7 és 2 százalékban.⁶

A korábban közölt, társadalmi keresztmetszetet nyújtó statisztika felhívja a figyelmünket arra a jelenségre is, hogy a nemesség belsőleg differenciált. Ahogyan az ún. egységes jobbágyság kezdettől fogva rétegződött, a nemesi társadalom is egytelkesekre (*unius sessionis*) és birtokosokra (*possessionatus*) tagolódott. A jogi egységet, a sokat emlegetett „*una eademque libertas*”-t a vagyon hierarchizálta. Társadalomtörténetileg tehát feltétlenül indokolt lenne mindenekelőtt az egykorúak által alkalmazott egytelkes és birtokos kategóriák pontosabb elválasztása és körülhatárolása, s az utóbbiak további bontása és árnyalt jellemzése. Ennek azonban a kutatás jelenlegi állása mellett — nemcsak erre a korszakra, de a későbbi századokra is — súlyos akadályai, elsősorban forrásnehézségei vannak. Az országos törvények és összeírások ehhez semmiféle támpontot nem nyújtanak. Ebből a szempontból helyel-közzel talán még leginkább a megyei statútumok szövegei használhatók.

Viszonylag a legkevesebb gondot az egytelkesek és a birtokosok közötti határvonal megjelölése okoz, bár az egyes megyék megítélése ebben is különbözött. A XVII. század végétől származó adatok szerint a megyék a birtokos nemes kritériumaként nem a földterület nagyságát, hanem a jobbágyaik számát határozták meg. Torna megyében legalább egy ekés jobbággal és két zsellérral, Pozsonyban pedig négy ekés jobbággal kellett rendelkeznie a nemesnek ahhoz, hogy a birtokosok közé számlálják.⁷ Világos tehát, hogy akinek ennél kevesebb jobbágya volt, vagy teljesen jobbágytalannak minősült, azt egytelkesnek tekintették. Ebből viszont az is következik, hogy jobbára maguk művelték meg a földjeiket. A családi munkaerő pedig egy teleknél nagyobb területre már nem lehetett elegendő. Nagy általánosságban tehát náluk a földtulajdon felső határát —

⁶ Acsády Ignác: A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. Bp. 1890. 72.

⁷ Szabó István: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XVI—XVIII. századokban. In: Szabó István: Jobbágyok — parasztok. Bp. 1976. 240.

az elnevezésüknek megfelelően — egy egész telekben jelölhetjük meg. Az ilyen egytelkesek száma országosan — ezt az elemzett statisztika is mutatta — a XV—XVI. század fordulóján már kétszeresen meghaladta a birtokos nemesekét.

A társadalom belső mozgástörvényeiből következően az összeírásokban együttesen a birtokosok címszava alá foglalt nemesség sem egységes. Alsóbb réteggel jóval nagyobb szakadék választotta el már a középső rétegtől is — nem is szólva a legfelsőről —, mint az egytelkesektől. A történetírói rendszerező munka ennek három réteget ismert fel: kis-, közép- és nagybirtokos terminológiát alkalmazva.⁸ Itt azonban még több a bizonytalansági tényező, mint az egytelkesektől való elkülönítésnél. Ezért a történetírás — helyesen — elsősorban e rétegek jellemző vonásait keresi, s eléggé óvakodik birtokhatárait statisztikai érvényű megjelölésétől. Ez érthető is, hiszen társadalmi állásukat a birtoknagyság mellett komolyan meghatározta a jobbágynépesség száma, az értékesítési lehetőség, a politikai életben vitt szerep stb. Szabó István az Ugocsa megyei források alapján azokat a birtokosokat, akiknek a kezén 1—4 jobbágy volt, kisbirtokosoknak, azokat pedig, akiknek 5—10 jobbágyuk volt, középbirtokosoknak számította. Azonban ő is hangsúlyozta, hogy a kategorizálásával nem akart „továbbélő rendszert létrehozni”.⁹

Elfogadható álláspont az, amely a kisbirtokosokhoz a kevés jobbágygal és néhány telekkel rendelkező nemeseket sorolta. A középbirtokosoknak több faluban volt birtokrészük, s már annyi jobbágyuk volt, hogy uradalomszerűen gazdálkodtak. A nagybirtokosok pedig tízes falu nagyságrendű vártartományokat magába foglaló uradalmak tulajdonosai.¹⁰

A nemesek rétegezettsége az elnevezésükben is kifejezésre jutott. Az egytelkeseket az *unius sessionis*nak, máskor egyetlen telkükön lévő kúriájukról kurialistáknak nevezték. A birtokosok rendjén belül a kis- és középbirtokosokra a „*nobilis*” elnevezést alkalmazták. A nagybirtokosokat viszont már a „*dominus*” név illette

⁸ Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975. 14.

⁹ Szabó István: Ugocsa megye. Bp. 1937. 135.

¹⁰ Soós Imre: i. m. 14. — A váruradalmakról l. Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 167—169. Ha mégis — csupán a tendencia érzékeltetésére — a földbirtok nagysága alapján számszerűen akarnánk a birtokos nemesség belső rétegeztségét bemutatni, jórészt Acsády nyomdokain járva, az 1—5 telek tulajdonosa a kis, az 5—10 telek a közép és az ezen felüli a nagybirtokos nemes kategóriájába sorolható. A már többször idézett 37 megyére kiterjedő vizsgálat eredményei alapján az összes birtokos 55%-át lehet kis-, 18%-át közép- és 27%-át nagybirtokosnak tekinteni. De még ez utóbbi rétegnél is fontos hangsúlyozni azt a következtetést, hogy igazi nagybirtokosa a 37 megyének csak a fél százalékot kitevő 16 család volt, s ennek a kezén halmozódott fel a jobbágybirtoknak csaknem fele. A Báthoryak, Perényiek, Serédyek és Bánffyok álltak a rangsor élén. Acsády Ignác: Régi magyar birtokviszonyok. Bp. 1894. 46—47., Uő: i. m. (A magyar nemesség és birtokviszonyai) 78.

meg. Az utóbbi viszont kifejezte azt, hogy igazi úr — a kiváltságos nemességen belül is — csak a nagybirtokos volt.

Jóllehet a nemességet elsősorban a vagyon tagolta rétegekre, a jogtörténeti szakirodalom azonban indokoltan hivatkozik a méltóságviselés differenciáló hatására is. A főurak között már a XVI. század elején is megkülönböztették a hivatalt viselőket (nádor, országbíró, tárnokmester, erdélyi vajda, horvát bán stb.). Csak ezeket tekintették *veri barones*-oknak, igazi báróknak, a többit „*barones solo nomine, magnates*” elnevezéssel illették. Persze még ez utóbbiak is elkülönültek a köznemességtől, amit a XVI. századtól örökletessé váló bárói címükkel is erőteljesen hangsúlyoztak.

Bármennyire is differenciált a XV—XVI. század fordulóján a nemesi társadalom, az egy és ugyanazon szabadság elve mellett egységes jegye az is, hogy a nemesi jog ekkor még — ha a gyakorlatban egyetlen telekhez is — mindenképpen földtulajdonhoz kapcsolódott. Ez a nemesi társadalom még nem ismerte a földtulajdontól elválasztott nobilitást. Az egytelkeseket az 500 telken felüliekkel bezárólag a tulajdonosi elv — ha eléggé vékony is volt az a szál — akkor is összekapcsolta, ha ugyanakkor a birtoknagyság erőteljesen rétegezte. Hasonlóképpen a nemesi egység gondolatát erősítették a rendi intézmények is, a nemesi vármegye és az országgyűlés. Mint ismeretes, mindkettő egyidős a rendiség kialakulásával, fejlődési íveik a XIII. századig követhetők vissza. Az egység és a sokféleség tehát így jelentkezett egymással párhuzamosan a nemesi társadalomban.

A XV—XVI. század fordulóján élt nemességet a földtulajdon a termelés színhelyéhez, a falvakhoz kötötte, tehát falulakó volt. Az egytelkesek házai azokban a falvakban, ahol csak szórványosan éltek, a jobbágyporták közé ékelődtek. Szép számmal voltak azonban tisztán egytelkes kurialisták által lakott falvak is, ezeket róluk kurialista falunak nevezték. Rendszerint olyan kishatáru helységekről volt szó, ahol csupán 5-6 nemesi család tömörült.

Kimondottan falulakók voltak a kisbirtokosok is. Ezek maguk látták el a jószágkormányozói feladatokat, tehát mindennapos kapcsolatban állottak jobbágyaikkal.

Sokkal inkább elkülönültek a paraszttársadalomtól a közép- és nagybirtokosok, de azért — ha szigetszerűen is — ott éltek a falvak térségében. A középbirtokosok kastélyaikban, a nagyobb földesurak birtokközpontjaikban, esetleg váraikban.¹¹

Ekkor még szinte nem is érzékelhető, hogy a nemesek városba költöztek volna; a városok vonzó hatása továbbra is csak a jobbágytársadalomnál érvényesült. Ez viszont közvetve annak is bizonyítéka, hogy a nemességnek még a legalsó rétege is — beleértve az egytelkeseket — megtalálta a megélhetését az ősi telken, mert az nem

¹¹ Soós Imre: i. m. 14.

töredezett még úgy széjjel, hogy a szegénység a falvakból a városokba taszította volna a leszármazottakat.

A nemesség Mohács előtti fejlődési szintjére jellemző fenti vonások vázlatos összefoglalása, amely valójában a további fejtegetéseink kiindulópontjául szolgál, az országosan megragadható jegyeket tartalmazza. A források mennyisége, minősége és jellege nem teszi lehetővé, hogy egy-egy nagyobb régióban vagy közigazgatási egységben végezhesünk megnyugtató elemző kutatást a nemesi társadalomról. A török hódítás előtti századok magyar történelmének — a kutatási szempontokat figyelembe véve — sok hasonló témaköre van. Egyszerűen nem lehetséges a részlemek felfedése felől kiindulva, szisztematikusan haladni az összegezés irányába. Így a nagy kontúrok megragadására kényszerül a történetíró, s ennek ismeretében próbálkozhat kisebb tematikai és területi mélyfúrásokkal. A források szegénysége azonban legtöbbször kizárja a részletkutatás lehetőségét. Ilyen esetekben — jobb megoldás híján — analógiás anyagként az országos jellegű vizsgálatok eredményeit kell adaptálnunk a kisebb tájegységekre. Ezt az eljárást vagyunk kénytelenek alkalmazni az alföldi nemesség történeti kutatásánál is XV—XVI. század fordulójának évtizedeire. Mivel különösen a két kulcsfontosságú forrásanyag, az 1494—95. évi portális¹² és az 1542. évi egytelkes nemesi¹³ adóösszeírások alföldi megyékre vonatkozó része nem maradt fent az utókorra, abból a feltételezésből kell kiindulnunk, hogy az itteni nemesség összetétele, birtokviszonyai, jellege, szinkronban volt az országos fejlődéssel. Ezt a hipotézist megerősíti közvetlenül is Csánki Dezső történeti földrajzának az egyes megyék főbb birtokosainak a számát tartalmazó kimutatása. Eszerint az alföldi megyékben — Békés, Csanád, Csongrád — a birtokosok száma miben sem különbözött az ország más vidékein fekvő megyékétől.¹⁴

¹² Szabó István erre alapozta a fejezet elején közölt demográfiai statisztikáját. *Szabó István*: i. m. (Magyarország népessége) 97.

¹³ I. Ferdinánd az 1542. évi (pozsonyi) decr. 15. cikkulusában rendelte el az egytelkes nemesek telkenként való 50 dénáros megadóztatását, s ehhez természetesen össze kellett írni őket. Az 1548: 25. tc. újból elrendeli a megadóztatásukat. Ekkor azonban már a török az ország középső részére benyomult, így az összeírást nem lehetett végrehajtani. Vö. *Bakács István*: A dicális összeírások. In: *Kovácsics József* (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Bp. 1957. 71.; *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története. II. Eger, 1890. 33.; *Szabó István*: i. m. (A nemesség és a parasztság) 241.

¹⁴ Az alábbi táblázat módot ad az összehasonlításra:

Megye neve	Főbb birtokosainak száma
Nógrád	181
Gömör	207
Borsod	235
Torna	60
Zemplén	268

Az analógia Alföldre való alkalmazását közvetve a rendiség általános magyarországi fejlődésével is indokolhatjuk. Alapvetően nem térhetett el az alföldi rendi társadalom sem szerkezetileg, sem intézményrendszerében az országostól. Ennek legkézenfekvőbb bizonyítéka a vármegyrendszer kiépülése és megszilárdulása. Konkrét ismeretanyag hiányában azonban természetesen helyes, ha csak az Alföldön élő nemesek hasonló és nem azonos fejlődési tendenciájáról beszélünk.

Eszerint tehát az ország három részre való tagolódása előtt az Alföldön is a népesség 4-5%-a a nemesi társadalomhoz sorolható. A nemességet a jogi egység számai összefűzték, a vagyon azonban egytelkesekre és birtokosokra (ezen belül kis-közép-, és nagybirtokosokra) bontotta. Itt is kiépült a váruadalmi rendszer — gerlai, gyulai, körösladányi, szentandrászi, makói stb. —, s ezek urai a nemesi társadalom hierarchiájában messze maguk mögé utasították a létszámban háromnegyedes arányt is meghaladó kis- és középbirtokosokat és természetesen az összes birtokos számát kétszeresen is meghaladó egytelkeseket. A nagybirtokosok vagyoni fölényét mutatja, hogy Békés megyében egy 1500-ból származó adat szerint 45 falu tartozott uradalomhoz, és csak 24 volt kisbirtokosok kezén, de ez utóbbiak is mind szűk határuak és gyéren lakottak voltak. Igaz, hogy ezek a nagy uradalmak itt a XVI. század első felében gyorsan szét is foszlottak.¹⁵

Az is megállapítható, hogy a nemesi szabadság — minden rétegnél — földtulajdonhoz kapcsolódott. Karácsonyi János, amikor számba vette a Békés megyei nemesek névsorát, és összeállította leszármazási tábláikat, arra az eredményre jutott, hogy „az 1695-ig itt élő és működött nemes családok egyúttal mind birtokosok is voltak”.¹⁶

A nemesek az Alföldön is zömmel falvakban éltek. Halvány nyomok utalnak arra, hogy itt-ott már városokba is behúzódtak, de ez korántsem mondható tipikusnak. A decimátorok 1522-ben Szegeden — többek között — nobilesként vették számba a Baratin, Lucas családokat, anélkül azonban, hogy a nemesi jogállásukat tényleg gyakorolhatták volna. A századforduló évtizedeiben az Ispán

Megye neve	Főbb birtokosainak száma
Ung	128
Szabolcs	230
Bihar	266
Békés	166
Csongrád	58
Csanád	232

Forrás: *Csánki Dezső*: Hunyadiak kora Magyarországon. VI. Bp. 1890. 87—120., 121—160., 161—194., 235—244., 330—383., 384—408., 503—544., 591—644., 645—664., 675—687., 688—717.

¹⁵ *Karácsonyi János*: Békésvármegye története. I. Gyula, 1896. 217—228.

¹⁶ Uo. III. 1896. 7.

Gál, Oláh, Somogyi és Susalics családokkal Gyulán, a Győrfiekkel Békésen, a Kaczkfyakkal Csabán is feltűntek a nemesek, de sehol sem számottevő nagyságrendben.¹⁷

Más tájegységekhez hasonlóan nemcsak jobbágyok által lakott falvakban éltek, hanem külön kisnemesi településekre is tömörültek. Békés megyében Béli, Csarna, Csátár, Endröd, Belső- és Külsőharang, Kamut, Pázmány ilyen kisnemesi falu volt.¹⁸

Minden jel arra mutat tehát, hogy az Alföldön a társadalom szerkezeti összetétele és ezen belül a nemesség hasonló fejlődési tendenciákat mutatott, és éppen olyan erős pozíciót foglalt el a rendi társadalomban, mint az ország más részein.

2. A török hódítás következményei

A Török Birodalom Magyarország középső részét 1541-től kezdte elfoglalni, s meg-megújuló rohamaival fokozatosan tágitotta hódoltsági határvonalát. A XVII. század elejére már nemcsak az Alföld, hanem a Dunántúl keleti és a Partium nyugati zónája is fennhatósága alá jutott. E hódoltsági területnek is az Alföld került a középpontjába, így a török uralmi-hatalmi szervezet legtovább és viszonylag legteljesebben itt épült ki.

A Török Birodalom a meghódított magyarországi területet az államszervezet és a társadalmi fejlődés sajátos útjára terelte. A török hódítás egyáltalán nem hasonlítható az európai feudális államok területfoglalásaihoz. Az utóbbiaknál a teljes országok vagy országrészek elfoglalása sohasem bontogatta a kialakult állami és társadalmi rendet; az új uralkodó az állami intézményeket szolgálatába állította, a társadalmi szisztémát pedig érintetlenül hagyta. Ennek egyszerű a magyarázata: az egymással szomszédos európai országok állami és társadalmi rendje — ha kisebb eltérések mutatkoztak is — lényegében nem különbözött.

A Török Birodalom állami, birtoklási és társadalmi jogrendje az ázsiai feudalizmus típusát képviselte, erős katonai despotikus vonásokkal. Legfőbb jellemzője, hogy minden hatalom s földtulajdonjog a szultánt illette. Ez a hatalmi rendszer nem ismerte el az uralkodóval szemben is érvényesíthető osztály- vagy rétegautonóm jogokat. Társadalmi szerkezetében a nemesség és a rendiség fogalma ismeretlen volt, és így a rendi dualizmus sem alakulhatott ki. A társadalom katonai vezetőkre és a termelőmunkát végző rája népeiségre tagolódott. Valójában tehát a nemesi rendeket ebben a társadalomban a katonai hierarchia helyettesítette,

¹⁷ Uo. III. 1896. 56., 62., 73., 113., 137., 138.; *Bálint Sándor*: Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetékei. Bp. 1963. 20—21.

¹⁸ Uo. III. 1896. 25., 35., 49., 64., 74., 123.

lényeges rendi jegyek nélkül. Állami és társadalmi rendjében eszmei zsinórmértékül a mohamedán egyházog, a seriat szolgált.¹⁹

A Török Birodalom — a többi meghódított országhoz hasonlóan — ezt az állami és társadalmi berendezkedést akarta átültetni Magyarországra középső részére is. Nem a hagyományos katonapolitikai hódításról volt tehát szó, hanem az ország fél évezred alatt megszilárdult állami és társadalmi rendjének új alapokra való helyezéséről.

Berendezkedésében azonban messzemenően alkalmazkodott az elfoglalt területek, így Magyarország történelmi hagyományaihoz is.

A legújabb hazai kutatás a török politika helyi adottságokhoz való alkalmazkodásának három típusát ismerte fel: a balkáni-kis-ázsiai formát, az arab országokban jelentkező változatot és a vazallus államok képletét. Magyarországot a balkáni típusba sorolta, hangsúlyozva, hogy ezen belül is különleges helyet foglalt el, mert „inkább csak külső jegyeiben, s nem tartalmában emlékeztetett a balkáni berendezkedésre”.²⁰

Magyarországon, mivel terjeszkedése során etnikai utánpótlása a Balkán közepe táján elfogyott, csak a végvárat és a nagy közigazgatási kereteket jelölte ki és tartotta kézben. Ebbe illesztette bele a régi helyi — falusi és városi — közigazgatási rendszert. A nemesi vármegyéket felszámolta, a városok autonóm testületeit azonban, különösen a szultáni khász-városokban, meghagyta régi összetételében és funkciójában. Az államhatalomnak tehát a magyarországi területek csak katonai, közigazgatási hídfőállásai voltak, etnikai-társadalmi bázis nélkül.

Magyarországon a török hódítóknak — mint újonnan meghódított területeken — már azért is rugalmasságot kellett tanúsítaniuk, mert a birodalom egészében is jelentős változások következtek be, különösen társadalmi síkon. Ezek közül a legszembetűnőbbek a magánföldbirtok kialakulásának és öröklődésének mozzanatai, gazdálkodásuknak a magyarországi majorságihoz igazodó jelenségei,²¹ egyáltalán a katonai jelleg háttérbe szorulása. Mindezek a birodalmi léptékű változások Magyarországon is éreztették a hatásukat.

A végvidék jellegéből és belső átalakulásból fakadó kompromisszum — erre is csak jelzésszerűen szeretnék utalni — igazában a megosztott közhatalomban, a kettős birtoklásban és a kétfelé adózásban öltött testet, amelyet a szakirodalom már ugyancsak részletesen elemzett.²² Feltétlenül a Török Birodalom elerőtle-

¹⁹ *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódítás korában. Bp. 1886.; *Fekete Lajos*: Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon. Bp. 1940.; *Káldy-Nagy Gyula*: Szulejmán. Bp. 1974.; *Hegyí Klára*: Egy világbirodalom végvidéken. Bp. 1976.

²⁰ *Hegyí Klára*: Török berendezkedés a meghódított országokban. Világtörténet, 1983/2. 19—41.

²¹ *Purjesz István*: A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. (Pest megye 1668. évi vizsgálati jegyzőkönyve a török ellen.) Levéltári Közlemények, 1958. 173—200.

²² *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981.

nedésének a jele volt, hogy — ha korlátozottan is — a meghódított területen engedte a magyarországi közhatalom tevékenységét, a földesúri tulajdonjog érvényesülését és — ami a legfontosabb — még az adószedést is.

A Török Birodalom magyarországi berendezkedésének ezek a meghatározó jegyei érvényesültek a városokkal és nemesekkel szemben követett politikában is.

A török uralom az Alföldön másfél évszázad alatt — alkalmazkodó készsége ellenére — teljesen megbontotta az addig egyenletes, természetes fejlődés eredményeként kialakult és megszilárdult településszerkezetet, miközben leaszott a népességszámot is. A településrendszer pusztulása, ha nem is egyenletesen, de általános jellegű volt. Bács-Bodrog megyében 1522-ben a decimátorok 264 helységet adóztattak, ugyanakkor 1720-ban már csak 55 települést vettek számba,²³ vagyis 79,2%-a esett áldozatul a török uralomnak. Jászkunságban 1557-ben 49 település adott otthont a Hármaskerület lakóinak, s 1720-ra ez a szám 23-ra csökkent, tehát korábbi településeinek több mint 50%-át sodorta el a török terjeszkedés.²⁴ A Békés, Csanád, Csongrád megyei adatok még ennél is lehangolóbbak. E három megyében a XVI. század közepén 188 helységet tartottak nyilván, 1720-ban pedig már csak 23-ról tudósítottak, a pusztulási arány tehát itt 87,8%-os volt.²⁵ De még a három megyén belül is a pusztasodás Csanád megyében öltött legnagyobb méreteket, ahol a XVI. század közepén virágzó 76 helységből a XVIII. század elejére mindössze háromban maradt emberi élet.²⁶ Itt tehát már 96,1%-os pusztulással kell számolnunk.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez nem jelentette egyszersmind a pusztává lett helységek népességének a megsemmisülését is, legfeljebb csak részlegesen. Lakói a hódoltságban vagy azon kívül védettebb helységekbe költöztek, s az ott élő népesség számát gyarapították. Így a török uralom régi településrendszert bontogató hatásának az is hosszú távú, mondhatni napjainkig kisugárzó hatása volt, hogy az aprófalvas településszerkezet helyét a nagyobb lélekszámú helységek foglalták el. Az 1784/87. évi országos összeírás adatai szerint az ország népességének 58%-a, ugyanakkor Csongrád megyének csak 0,2, Csanádnak 1,6 és

²³ Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megyék dézsmalajstromai 1522-ből. Bp. 1954. 22—84. Megjegyezni kívánjuk, hogy a forráspublikációban közölt 99 Bács megyei és 45 Bodrog megyei helységet kiegészítettük 6 dézsmakerület helységanyagával, kerületenként 20-as települési átlagot számítva. Ez azért volt indokolt, mert Bácsban 8, Bodrogban 5 dézsmakerületet tartottak nyilván, de az összeírások az előbbiben 5-ről, az utóbbiban 2-ről maradtak fent. — Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam. Bp. 1896. 30—31.

²⁴ Palugyay Imre: Jász-Kun kerületek. Pest, 1854. 53.; Acsády Ignác: i. m. (Magyarország népessége) 30—31.

²⁵ Palugyay Imre: Békés, Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest, 1855. 36., 44., 416.; Acsády Ignác: i. m. (Magyarország népessége) 30—31.

²⁶ Palugyai Imre: i. m. (1855) 44.; Acsády Ignác: i. m. (Magyarország népessége) 30—31.

Békésnek is mindössze 2,8%-a élt ezernél alacsonyabb lélekszámú falvakban. Az alföldi megyék népességének 30—70%-a 5000 lelken felüli helységeken lakott, ezzel szemben az országos átlag mindössze 6,7%-ot mutatott.²⁷

Az aprófalvas településszerkezet felbomlása és az Erdei Ferenc által „összefutottnak” nevezett helységek megerősödése azt is jelentette, hogy a mezővárosok száma megnövekedett, s így a népesség eddiginél jóval nagyobb hányada került városi keretek közé. A hódoltság korából nehéz lenne ezt statisztikailag igazolni, de a II. József korabeli fentebb ismertetett összeírás alapján nyugodtan állíthatjuk.

A táj településhálózatában a mezőváros jutott meghatározó szerephez. A mezővárosi vagy mezővárosi jellegű települések arányának a növekedésével azonban nem járt együtt a szabad királyi városok számának gyarapodása, sőt Szeged is, amely korábban egyedül élvezte ezt a kiváltságot az Alföldön, az új jogrendszerben elvesztette királyi privilégiumait.²⁸

A török az alföldi mezővárosokat és a mezővárosi funkciót betöltő helységeket külön nem privilegizálta, szabadságát belső jogrendjében azonban nem is korlátozta, egyszerűen tudomásul vette. A nagyobb mezővárosok mind árendás viszonyba kerültek a szultánnal, s így belső autonómiájuk még esetenként növekedett is. A török ugyan ismerte és használta is Magyarországon a város (varoš) elnevezést,²⁹ de ez nála a szultáni tulajdont és az árendás jogviszonyt talán jobban kifejezte, mint a számára semmitmondó *oppidum* vagy *civitas* kiváltságos jogállás.

A töröknek a hódoltsági nemességgel szemben alkalmazott politikáját már korántsem jellemezte az a közömbösség, amit a városoknál követett. A meghódított terület minden lakosát adófizető rájának tekintette. A városokat azért hagyta békében, mert adófizetési kötelezettségeiknek eleget tettek. A nemesség a török szempontjából egyet jelentett az adómentességgel. A hódító hatalom viszont — annál is inkább, mert a maga társadalmi rendjében az európai értelemben vett nemest nem ismerte — kezdetben egyáltalán nem vett tudomást az adóalanyok számát apasztó kiváltságolásról. Az 1541. évi, elsőnek kibocsátott budai szandzsák, majd az 1549. évből származó szegedi liva törvénykönyve³⁰ semminemű megkülönböztetésről nem szólt, egységesen „városokban és falvakban lakó rájákról” beszéltek. És ezek a törvénykönyvek szinte kizárólag az adóztatás kötelezettségeit fogalmazták meg, tehát hatályon kívül helyeztek minden korábbi mentességet, polgári és nemesi jogállást.

²⁷ Danyi Dezső — Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás. 1784—1787. Bp. 1960. 56—57.

²⁸ Reizner János: Szeged története. I. Szeged, 1899. 54—55., 105—115., 249—276.

²⁹ Fekete Lajos: i. m. 8.

³⁰ Káldy-Nagy Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba, 1982. 9.: Sinkovics István (szerk.): Magyar történeti szöveggyűjtemény. I. Bp. 1968. 43—44.

A nemesek feltehetően már 1541 előtt is hallhattak híreket a török társadalompolitikájáról, Budán való berendezkedése után pedig bizonyára futótűzként terjedt nemességellenességének a híre szerte az országban. Azt is tapasztalniuk kellett, hogy tehetős nemeseket szívesen vetettek fogságra, busás váltság reményében. A törökkel szemben táplált ellenérzésüket csak fokozta a pogány török és keresztény magyar ellentétpárból következő hitelv. Mindennapi kegyetlenségeikről, rabszolgavásáraikról sok család szerezhettek olyan közvetlen élményt is, mint a Nagykőrös mellett lévő Nyáregyházán birtokos Nyáry Pál: két idősebb fia a mohácsi sikon esett el, két leányát pedig a portyázó törökök elrabolták, s egyedül a kiskorú Mihály fia tudta megmenteni az életét.³¹

Mindezek a tényezők együttesen nyújtanak magyarázatot arra, hogy a török előrenyomulását az Alföld egész területén közvetlenül megelőzte a nemesség más országrészekbe való menekülése. A hódítás 1541-ben vette kezdetét, és mindaddig tartott, amíg új országrészeket vont a fősége alá. A menekülés területveszélyeztettségével párhuzamos szakaszosságát nagyon jól megfigyelhetjük. A gyulai királyi biztosok 1564-ben azt jelentették Miksa császárnak, hogy a töröktől való félelmében Temesvárt sok nemes elhagyta, és Békés városába húzódott, ahol a polgárokkal egyenlően házat, földet birtokolnak és használnak.³² Ezek bizonyára Gyula 1566. évi eleste után költöztek tovább. De lehet utalni az 1567. évi egi összeírásra is, miszerint a török dúlás miatt a vidéki nemesség oly nagy tömegben húzódott Eger várának falai alá, hogy egyes külvárosokban már kizárólag nemesek laktak.³³ Ők viszont a század végén, Eger eleste után menekülhettek új lakóhelyre. Kézenfekvőnek látszik tehát annak a következtetésnek a levonása, hogy a futott nemesség mindig a legközelebbi erősséget kereste, és az újabb veszedelem hajtottá tovább.

A nemesek török földről való menekülése — úgy tűnik — általános jelleget öltött: egytelkesek és birtokosok egyaránt voltak közöttük. Útjuk — politikai felfogásuknak és érdekeiknek megfelelően — az erdélyi fejedelemségbe és a királyi Magyarországra vezetett. A menekültek ott — az 1546:41. tc. szavait idézve — „királyi városokban, vagy az uraknak és más nemeseknek a fekvő jószágaiban szereztek maguknak szék- és lakóhelyet”;³⁴ s harmadiknak ehhez fűzzük hozzá a végvári sorba való szegődés lehetőségét.³⁵

A nemesi rendek a királyi Magyarországon elsősorban a városok kapuit

³¹ *Benkó Imre*: Nyáregyházi Nyáry (báró és nemes).; *Nagy Iván*: Családtörténeti Értesítő, 1901. 232—233.

³² *Kristó Gyula* szerk.: Olvasókönyv Békés megye történetéhez. I. Békéscsaba, 1967. 94.

³³ *Szederkényi Nándor*: i. m. II. 349.

³⁴ Magyar Törvénytár 1526—1608. Bp. 1899. 179.

³⁵ *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541—1593. Bp. 1980. 58—59.

szerették volna a menekült nemesek előtt megnyitvatni. Az 1552:45. tc.-ben kifejezetten kéri, hogy „ő felsége összes szabad és bányavárosai részére parancsot adjon, hogy a menekülő nemeseket és másokat, akik a jelen háborús időkben, a nyílt helyeken otthon bátorságban nem lehetnek, a városokban illő szállásokba fogadják be”.³⁶ Azt is kívánják, hogy azokban házat szerezhessenek (1552:45., 1563:62., koronázás előtt, 1608:13., 1609:44., 1635:21. tc.),³⁷ s királyi adó és dézsma fizetése alól maradjanak mentesek (1546:41., 1547:36., 1563:71. tc.).³⁸ Még az 1545:18. tc.-ben,³⁹ amely először foglalkozott a menekült nemesek ügyével, a személyes hadfelkelést írták elő, a későbbiek során azonban a törvényekben már inkább a mentességek biztosítása kapott hangsúlyt. Annyi azonban bizonyos, hogy ezek a törvények örökítették át még a XIX. század első felére is azt a képzetet, hogy a városba költöző nemesek azonosíthatók a török elől menekültekkel.⁴⁰

A Békés megyéből menekült nemesek sorsa arra enged következtetni, hogy többségük mégsem városokban kereste boldogulását. Ebben bizonyára szerepet játszott a városok elzárkózó magatartása is, hiszen a nemesi rendek csak az 1647:78. tc.-kel tudták a nemesek szabad beköltözését biztosítani.⁴¹ De lehettek olyanok is, akik eleve máshol — továbbra is falvakban — kerestek életlehetőséget. A tehetősebb erdélyi párti Nadányiak, köröstarcsai Veérek, Glésánok, Bereckfyek, Endrődi Bernótiak, Ábránfiak, Varjasi Boldizsár Bihar megyébe költöztek, a kisebb birtokos Haranghyak és Szeghyek Szabolcs megye déli részein vonták meg magukat. A királypártiak pedig Eger, Tokaj, Szatmár környékén húzódtak meg; Druget Miklós az Ung megyei Kereknyére sodródott, ismét más családok a Felső-Tisza vidékén találtak ideiglenes vagy végleges otthont.⁴²

A Pest megyei Nyáregyházán birtokos Nyáry és Jakabházy családok előbb Egerbe, majd a Felvidék más végváraiban vészelték át a hosszú török hódoltságot.⁴³ A kecskeméti Kamarás család Érsekújvár környékén hányódott a tizenöt éves háború idején.⁴⁴

A menekült nemesek — kivéve azokat, akiknek a töröktől mentes területen is voltak birtokaik — új lakóhelyükön mindenképpen lejjebb szálltak a nemesi

³⁶ Magyar Törvénytár 1526—1608. 331.

³⁷ Uo. 331., 519.; Magyar Törvénytár 1608—1657. Bp. 1900. 19., 65—67., 321—323.

³⁸ Magyar Törvénytár 1526—1608. 179., 211., 519.

³⁹ Uo. 133.

⁴⁰ *Kossuth Lajos*: Országgyűlési tudósítások. Sajtó alá rendezte a Keleteurópai Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének munkaközössége. II. Bp. 1949. 480—481.

⁴¹ Magyar Törvénytár 1608—1657. Bp. 1900. 449—451.

⁴² *Karácsonyi János*: i. m. I. 252.

⁴³ *Benkó Imre*: Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Nagykőrös 1908. 17—18. — Nyáry Mihály a Hont megyei Tompán levő birtokán élt és ott is halt meg. *Benkó Imre*: i. m. (Nyáregyházi Nyáry) 233.

⁴⁴ *Szakály Ferenc*: i. m. 152.

hierarchia ranglépcsőjén. A kisbirtokosok lába alól teljesen kicsúszott a földtulajdon, s annyi ingó vagyont aligha tudtak menekíteni, ami új lakóhelyükön régi társadalmi állapotukat biztosította volna. Többségük egy sorba került az újkeletű armalistákkal — akikről a későbbiekben még részletesen szólunk —, vagy esetenként azok színvonala alá is süllyedt.

Karácsonyi János megítélése szerint Békésből olyan mérvű volt a nemesség kiköltözése, hogy „valósággal paraszt vármegye lőn”. Csanád vármegyében sem tudta a kutatás egyetlen nemesi család életfolyamatosságát sem kimutatni a hódoltság időszakából.⁴⁵ A többi megyére azonban, elsősorban a Duna-Tisza közére és a hódoltsági peremvidékekre, már nem vonatkoztathatjuk a Békés és Csanád megyei tapasztalatokat, különösen a másfél százados török uralom egész időszakára. Zoltai Lajos 1564—1640 között 118 Debrecenben lakó nemes számolt össze.⁴⁶ Persze ez sem tekinthető általánosnak, s azt is tudomásul kell vennünk, hogy Debrecen államjogi hovatartozása többnyire kétséges volt. Más adatok is megerősítik azt, hogy több alföldi város társadalmába nemesek is tartoztak. Pest megye 1647. évi összeírása Patajon 14, Nagykőrösön 10 és Kecskeméten 8 nemes lakost mutatott ki.⁴⁷ Az 1668. évi összeírás azonban már a kecskeméti járásban 53 nemesről emlékezik meg, közülük Kecskeméten továbbra is 8 élt, de Nagykőrösön már 24-re emelkedett a lélekszámuk, s egy nemes Cegléden is megjelent.⁴⁸ Heves megyében 1647-ben 67 nemes írtak össze, s közülük 14-en Dévaványán laktak, a többi egy-két családonként szétszórva 27 helységben élt.⁴⁹ A század második felében, 1675-ben Heves és Külső-Szolnok egyesített vármegye 160 falujában 115 birtokos és 296 armalista, összesen 411 nemes írtak össze. E megyében az armalista nemesség zöme a gyöngyösi járásban, kifejezetten Gyöngyös városában tömörült: a járás 143 armalistája közül 95 lakott Gyöngyösön.⁵⁰

A fenti összeírásokhoz egyes genealógiai vizsgálatok alapján hozzáfűzhetjük azt a megállapítást is, hogy jó néhány alföldi városban élő nemes család élettörténete a XVI. századra is visszanyúlt. Így Kecskeméten László Ferenc már 1598-ban, Biró János pedig 1628-ban bíróságot is viselt nemes ember volt.⁵¹ Debrecenben az

⁴⁵ *Karácsonyi János*: i. m. I. 280.; *Vö. Zsilinszky Mihály*: Csongrádvármegye története I. 232—233.; *Barna János—Sümeghy Dezső*: Nemes családok Csanád vármegyében. Makó, 1913. VI.

⁴⁶ *Zoltai Lajos*: Vidékiek beköltözése Debrecenbe 1564—1640 között. Debrecen, 1902. 21—23.

⁴⁷ PmL CP. II. 2.

⁴⁸ Uo. CP. II. 4.

⁴⁹ *Baán Kálmán*: Heves és Külső-Szolnok vármegye 1647. évi nemesi összeírása. Magyar Családtörténeti Szemle, 1941. 45—46.

⁵⁰ *Soós Imre*: A hódolt szolgabíró és hódolt esküdt Heves megyében a XVII. században. Archivum, 2. sz. Eger, 1974. 24.

⁵¹ *Zombory Géza*: Kecskemét város földesurai és nemes családjai. Magyar Családtörténeti Szemle, 1939. 64., 95., 96., 172.

ugyancsak nemes származású Duskás Ferenc még előbb, már 1567-ben bírói székben ült.⁵²

A szórványadatok nem nyújtanak elég alapot ahhoz, hogy kísérletet tehessünk a hódoltságban élő nemesek létszámának megállapítására, inkább csak illusztrálásra szolgálnak. A törökök az 1628. évi szőnyi béketárgyaláson 70—80 000 hódoló és hódoltságban élő armalistáról beszéltek,⁵³ ezt azonban a valóságtól messze távol eső túlzásnak kell tekintenünk. Annyi bizonyos, hogy létszámukat nem szabad alábecsülnünk, amit az is mutat, hogy a XVII. századi török—magyar béketárgyalásokon a hódoltságbeli nemesek ügye állandóan napirenden szerepelt.

Persze más kérdés, hogy ezek a béketárgyalások alapozták-e meg a hódoltsági nemesség jogállásának újraélesztését vagy éppen folyamatoságát, avagy csak a kialakult gyakorlat szentesítéséhez járultak hozzá. Ha az 1606. évi zsitvatoroki békéből kiindulva végigpásztázzuk az 1615. évi bécsi, az 1618. évi komáromi, az 1625. évi gyarmati vagy szögyéni, az 1627. évi első szőnyi, az 1628—29. évi szécsényi-budai és az 1642. évi második szőnyi béketárgyalás hódoltsági nemesekre vonatkozó részét,⁵⁴ azokból két pontot kell kiemelnünk, az 1606:15. és az 1629:13. artikulust. Az 1606. évi zsitvatoroki béke 15. pontja a hódoltság történetében először foglalkozott érdemben a nemesség kérdésével, s a tárgyaló felek abban állapodtak meg, hogy „az hódoltság között az ki nemes emberek vadnak, avagy házok vagyon, azok a törököknek se adót, se dézmát ne adjanak és semmiből ne hóduljanak, és valakik az királynak nem fizetnek, azok az törököknek se fizessenek, hanem mindenkben mind házokba, és személyekbe szabadosok legyenek”⁵⁵. A békekötésnek ez a pontja rést is ütött a csak egységesen rája társadalomban gondolkodó török politikai szemléleten. Ennek a jelentőségét akkor sem kicsinyelhetjük le, ha az idézett artikulus akkor még kimondottan csak a hódoltsági peremvidéken lakó nemesekre vonatkozott. Érdemes utalnunk az idézett törvénycikknek arra a vonatkozására is, hogy a nemeseket egységesen mentesítette az adófizetési kötelezettség alól, nem tett különbséget egytelkes és birtokos között. És amit itt különösen hangsúlyoznunk kell, az adómentesség és a személyes szabadság biztosításával két lényeges nemesi jog elismerése nyer törvényes formát. Nem teljes nemesi szabadság ez, hiszen ahhoz tulajdon-, járadékszedési, bíraskodási, politikai jogok is hozzátartoztak volna, de mindenképpen lényeges elemei a magyarországi nobilitásnak. Az persze világosan kitűnik a békeegyezményből, hogy e korlátozott nemesi szabadság helyreállítása nem az egész egykori nemességre vonatkozott, hanem csak a hódoltságban élőkre.

⁵² Zoltai Lajos: i. m. 21—23.

⁵³ Szalay László: Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. III. Pest, 1870. 390.

⁵⁴ Salamon Ferenc: Két magyar diplomata a tizenhetedik századból. Pest, 1867. 261., 277., 282., 544.; Majláth Béla: A szőnyi béke okmánytára. Bp. 1885. 400.

⁵⁵ Salamon Ferenc: i. m. (Két magyar) 261.

Az 1629. évi budai végzés aztán szűkítette az adófizetés alól mentesíthető kiváltságos nemesek körét. A 13. artikulus szerint: „Az holdult falukon lakó nemességről tartassék meg mindenképpen a 15-ik zsitvatoroki articulus, hogy tudniillik a ki a mi koronás királyunknak nem adózik, a töröknek se adózzék semmit, és a kiket ekkoráig adózókká tettek is benne, azokat többé meg ne bántsák”. A bécsi végzés alapelvét tehát fenntartotta, de az alkalmazását és hatáskörét már módosította: „A kik pedig új nemesek és a zsitvatoroki végzés után nemesítettének volna meg, ha paraszt funduson laknak, adózzanak abból a törököknek. Ki legyen pedig a régi, ki új nemes ember, azokat a generálisok és viceispánok declarálják és a faluk laistromában beírják. Amely faluk pedig éppen mind nemesek vólnának, ha a zsitvatoroki végezésig mindenkor holdultanak, ezután is holduljanak; de úgy, hogy adajokat csak készpénzül fizessék, személyekben pedig szabadságban tartassanak; úgy hogy a törököknek ne robotoljanak sem gyalogszerrel, sem szekerezéssel, sem pedig császár dolgára ne kényszeríttessenek.”⁵⁶ Valójában tehát a nobilitás most már csak a birtokos, jobbágyos nemesekre maradt érvényben, a duzzadó létszámú armalistákra azonban már nem vonatkozott. Az armalistákat sem a török, sem a királyi hatalom nem tekintette igazi nemeseknek. A szultán komisszáriusa az 1627. évi első szőnyi béke tárgyalásain világosan megmondotta, hogy „némelyek csak a nemes nevet viselik, irt jobbágyok, némelyek az magyar urak adójok és szolgálatjok miatt magát pénzzel megneemesítette. Azok nem szabad nemesek és adófizetésből nem menthetik magokat. Némely falu egészen is nemes; az ki hatalmas császár jobbágyi, az olyan adóból, szolgálatból magát nem mentheti.”⁵⁷ Lényegében ezzel az állásponttal — ha más alapelvből kiindulva is — megegyezett a királyi Magyarország véleménye is. Amikor a nádor a megszakadt szőnyi tárgyalás folytatására Tasi Gáspárt küldte el, a nemességről azt az utasítást adta neki, hogy „az személy penig nemessé a földet nem teheti”. Márpedig az armalisták az uralkodótól csak nemeslevelet kaptak, a nádor tudomása szerint kúriákat nem nemesített öfelsége. „Ám legyen úgy azért bátor az az végzés, hogy az új nemesek, az kik az ő paraszt földeiken vannak, adózzanak nekik (ti. a törököknek).”⁵⁸ A hódoltsági armalisták török általi jobbágysorban való tartásához tehát a királyi hatalom is hozzájárult. Igazában csak a birtokosokat védte, nehogy az adófizetés szándékával a török azokat is az új nemesek közé sorozza.

Nincs tudomásunk arról, hogy a török hatalom álláspontja a nemesség kérdésében később is változott volna, módosítását a magyar király sem szorgal-

⁵⁶ Uo. 544.

⁵⁷ Uo. 125.

⁵⁸ Szalay László: i. m. 429—430.

mazta ismételten. Így a budai végzés még csaknem fél évszázadig iránymutató maradt.

Nagy kérdés természetesen az, hogy a békeegyezmények rendelkezései kiterjedtek-e a hódoltság egészére vagy csak a peremvidékére? Erről nemcsak azért kell szólnunk, mert a különböző egyezmények középpontjában általában a peremvidéki panaszok és sérelmek állottak. A békeegyezmények másként való értelmezésének, területi kitágításának veszélyeire a történetírás is ismételten felhívta a figyelmet.⁵⁹ A kérdésre bőven dokumentált és határozott választ nemigen adhatunk, s az sem bizonyos, hogy egyáltalán mutatkozott-e szüksége a birtokos nemesek hódoltságbeli mentesítésének. Elvértve bukkantunk ugyanis olyan adatokra, amelyek egykori birtokos nemesek hódoltságbeli továbbéléséről tudósítanak. Az 1559. évben a budai szandzsákhhoz tartozó Inács nevű faluban összeírt 23 lakos közül a két leggazdagabb — bár ez nincs feltüntetve külön — nemesi származású: Farkas Mihálynak 100, Bán Jánosnak pedig 165 juha volt.⁶⁰ A Farkas család Nagykőrösre költözött be, és ott részbirtokkal tovább növelte vagyonát.⁶¹ Bán János utódai pedig talán azonosíthatók a Kecskeméten lakó Bán család tagjaival.⁶² Beköltözésük idejéről semmi közelebbi támpontunk nincs. A szakirodalom a közelmúltban is arra hívta fel a figyelmet, hogy Kecskeméten a XVI. századból egyáltalán nem lehetett nemest kimutatni.⁶³ Ha ezt a megállapítást a fentiekben részadatokkal módosítottuk is,⁶⁴ egyedi eseteknél aligha lehetett többről szó. Így tehát a hódoltság belső részein már számszerűségük miatt sem kellett érvényt szerezni a zsitvatoroki és szőnyi végzések nemesekre vonatkozó pontjainak. Azok a nemesek viszont, akiknek az összeírásait a XVII. századból idéztük, kizárólag armalisták voltak, s rájuk már nem lehetett kiterjeszteni.

Ezek után azt a következtetést is levonhatjuk, hogy az Alföldön 1541 után a nemesi társadalom kontinuitásáról aligha beszélhetünk. Bizonyára akadtak olyanok — többnyire talán egytelkesek —, akik megmaradtak régi lakóhelyükön. Ezeket azonban a paraszti környezet elnyelte.

A XVI. század végétől a nemesség itt is újraéledt, de már minőségében megváltozott formában. Az elmenekült egytelkesek és birtokosok helyére armalisták kerültek. Igaz, ez a nemesség saját erőforrásaiból, az ott élőkől verbuválódott. Főként a nagyobb mezővárosok helybeli nagygazdái vásároltak

⁵⁹ Szakály Ferenc: i. m. 159—161.

⁶⁰ Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp. 1977. 112.

⁶¹ Bátfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. Bp. 1938. 485. és 505.

⁶² Mészáros László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: *Iványosi-Szabó Tibor* (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából. II. Kecskemét, 1979. 230.

⁶³ Mészáros László: i. m. 154.

⁶⁴ Vö. 62. jegyzet.

maguknak címeres nemeslevelet. Az elmenekülteknek vagy azok utódainak a visszatérésére a hódoltság időszakában nem volt remény, s annak sem mutatkozott semmi jele, hogy az ekkor még törökmentes országrészekről költöztek volna armalisták az Alföldre. A kecskeméti Kamarás család Érsekújvárról való visszavándorlása kivételesnek számított.⁶⁵

A kettős uralmi rendszerből következett, hogy a király és az erdélyi fejedelem a XVII. században hódoltságban élő jobbágyokat is nemesítette. Ez elsősorban Pest, s ezt követően Heves és Külső Szolnok megyére volt jellemző, amelyek megyeszervezetüket a Felvidéken, legtovább Füleken állomásozva, fenntartották. A XVII. század közepétől az ilyen nemesítések főként Kecskeméten és Nagykőrösön lakó jobbágyoknál mutathatók ki.⁶⁶

Hasonlóképpen a kettős uralmi rendszer következménye volt, hogy a királyi Magyarországon székelő megye kiterjesztette fennhatóságát a hódoltsági nemesekre is. Tisztségviselői, az ún. hódolt szolgabírók közül többen ott is éltek a török uralom alatt álló országrészen.⁶⁷ A megye a hatáskörét elsősorban az adóztatásra összpontosította, a hódoltsági nemesek megyei háziadóját rendszeresen szedette. De olykor birtokjogi és általános igazságszolgáltatási ügyekben is intézkedett. Kihirdetés útján szentesítette az új és megerősítette a régi nemesítéseket. Pest megye a hódoltsági városokból Füleken tartott közgyűléseire rendszeresen meghívta a nemesek képviselőit. A nagykőrösiek a XVII. század közepétől általában két-két nemessel képviseltették magukat.⁶⁸ A jövő-menő képviselők feladata volt aztán a nemesi taksa szállítása is a megyére. A megye hódoltsági funkcionálását a török nem tilalmazta, a megyeszervezet itteni helyreállításának azonban még a terve sem vetődött fel.

A hódoltsági nemesség új vonása lett az is, hogy egy részük — idézett adataink ezt jól mutatják — városlakóként tűnik elénk. Most még Debrecen, Kecskemét,

⁶⁵ *Szakály Ferenc*: i. m. 152.

⁶⁶ Így pl. Nagykőrösön 1668-ban Baraczi Balázs, István, Dezső, Berkesi Gergely, 1673-ban Bobory Balázs, Joó Mihály, Urházy Péter, Szörös András, Szepesi Szabó család, Kecskeméten pedig 1668-ban Kalocsa János, 1673-ban Patai András, 1677-ben Pető Bálint és Komáromi Tamás szerzett nemesi armalist. Levéltári jelzetek sorrendben: PmL. IV/1/a-3/147, 4/118, 3/147, 4/142—143, 4/250, 270. Az adatokat a Levéltár regiszterének felhasználásával gyűjtöttem. Borosy András szives segítségét és engedélyét ezúttal is hálásan köszönöm. — A XVII. század közepétől néhány nemes Szegeden is feltűnt (Móra, Cseperke, Szücs, Szegedi, Vas). *Szakály Ferenc*: Török megszállás alatt. In: *Kristó Gyula* (szerk.): Szeged története. I. Szeged, 1983. 694., 701—702. A kézirat lezárása után jelent meg — így nem használhattam — *Szakály Ferenc*: A magyar nemesség a 17. századi hódoltságban c. kitűnő tanulmánya. In: Magyarország társadalmi a török kiűzése idején. Szécsény, 1983. *Praznovszky Mihály* (szerk.): Discussiones Neogradiensis I. Salgótarján.

⁶⁷ *Soós Imre*: i. m. (A hódolt) 19. és k.

⁶⁸ *Szilágyi Áron* — *Szilágyi Sándor*: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. I. Pest, 1863. 100., 106., 146.

Nagykőrös vonzotta elsősorban a nemeseket, de a jelek arra mutatnak, hogy a hajdúvárosokba is egyre többen kértek bebocsátást. A nemesek városba költözése ekkor már általános jelensége a magyarországi társadalmi fejlődésnek, függetlenül attól, hogy a nemesek melyik államhatalomhoz tartoztak. Példaként utalhatunk Egerre, ahol a török uralom előtt, 1567-ben 267 lakosból 94 nemesi származású volt.⁶⁹ A királyi Magyarországhoz tartozó Abaúj megyei Gönc szabadalmas mezővárosban, amely sohasem jutott török fennhatóság alá, 1665-ben 31, 1691-ben már 81 nemesi családot írtak össze.⁷⁰ Az erdélyi fejedelemséghez tartozó Fogaras városában a birtokosok között már 1595-ben túlsúlyba kerültek a nemesi eredetű lakosok a polgárokkal szemben: 59 polgár közé 80 nemes telepedett.⁷¹

Ezúttal még csak jelezni szeretnénk — s később részletesen is kifejtsük —, hogy a nemesek városba költözése az armalisták számának a megnövekedésével és az egytelkesek, kisenemesek elszegényedésének a folyamatával, továbbá a polgárok nemességszerzési törekvéseivel hozhatók összefüggésbe. A kisenemesek közül sokan kiszorultak a család falusi tulajdon- s termelési kereteiből, s a városok közös földjeiből kívántak polgári tulajdont szerezni, ha már újabb nemesire nem telt.

A hódoltság területén természetesen más motívumok is közrejátszottak a nemesek városba költözésénél. Itt döntően élet- és vagyonvédelmi szempontokról volt szó. A khász-városok mindenképpen nagyobb biztonságot nyújtottak, mint a falvak.

Az viszont első látásra érthetetlennek tűnik, hogy a hódoltságban a városi polgárok miért törekedtek nemesi armális után. A nemeslevél ugyanis — mint láttuk — nem mentesítette őket a török számára való adózás alól, sőt sokszor még a magyar állami adót is fizetniük kellett. A hódoltság időszakában nem is az adóteher alól akartak a nemesítéssel szabadulni, hiszen látniuk kellett, hogy erre nem sok esélyük van. Ellenben a nemeslevélnek az állatkereskedelemben vették igen jó hasznát, mert ez biztosította számukra a harmincadmentességet.⁷² Igaz, hogy ez csak a saját maguk által tenyésztett jószágokra vonatkozott, azonban leleményességgel a törvényszabta korlátokat már sokszor át lehetett hágni. Ez az indoklás viszont annak a következtetésnek a levonását is lehetővé teszi, hogy az alföldi városok nemesítései a XVII. században a tőzsérkedő polgárok neveihez fűződnek.

A városlakók — függetlenül attól, hogy beköltöztek vagy helybeli armalisták voltak — a polgári közösségen belül is élni kívántak a nemesi jogállásukkal. Az 1668—69-ben nemességet szerzett nagykőrösi és kecskeméti nemesek már 1671-ben

⁶⁹ Szederkényi Nándor: i. m. II. 349.

⁷⁰ Iványi Béla: Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926. 77—81.

⁷¹ B. Boér Géza: Fogaras városában lakó nemes és polgár birtokosok 1595-ben. Magyar Családtörténeti Szemle, 1936. 15—17.

⁷² Szakály Ferenc: i. m. (Török megszállás) 702.

panasszal fordultak a megyéhez, hogy őket a városi vezetők és a paraszti lakosok portális adó (*contributio*) fizetésére erőltetik.⁷³ A hódoltságon belül ez volt a városlakó nemesek első összeütközése a polgársággal. A törökmentes területen ennek is korábbra nyúlik az előzménye,⁷⁴ a beköltözés és nemességszerzés felgyorsult ütemével párhuzamosan jelentkezett. A XVI—XVII. században az Alföldön a városlakó nemeseknek még csak az előtörténete formálódott. Tömegesen a városokat a XVIII—XIX. században szállták meg, s az ezzel együtt jelentkező társadalmi feszültség is ekkor tetőződött.

⁷³ PmL IV. 1/a-4-/40—41.

⁷⁴ *Zimmermann Rezső*: A nemességnek a városokba való telepedése a XVI—XVII. században. Klny. a nyíregyházi ág. hitv. cv. Főgimnázium XXXX-dik Értesítője az 1903—1904-dik iskolai évről c. kiadványból. Nyíregyháza, 1904. 9. és k.; *Benkó Imre*: i. m. (Nemes családok Nagykőrösön) 6.

A rendi társadalom újraszerveződése és megszilárdulása a XVIII—XIX. században

Magyarországon a XVI—XVII. században felbomlott a föld és az ember már korábban kialakult értékaránya, s a szabálytalan társadalmi fejlődés tendenciái egyre határozottabb formát öltöttek. Meghatározó okként — utalásszerűen — azt a kelet-európai fejlődést jelölhetjük meg, amelyik a modern világgazdaságba rendszerszerűen igyekezett beilleszkedni, de szükségszerűen a perifériára szorult. Magyarországon ezt az általános alapmeghatározót két tényező még súlyosbította is. Az egyik demográfiai vonatkozású jelenség volt. Az ország lélekszáma két évszázadon át stagnált: a XVIII. század elején is a Mátyás korabeli szinten mozgott. Népeségfejlődés szempontjából valójában már a XVI. században lemaradt az európai fejlődéstől, mert az e korbéli demográfiai növekedésnek itt alig jelentkezett eredménye. Igaz ugyan, hogy a XVII. század szinte egész Európában a népesség stagnálásának, sőt visszaesésének korszaka volt, de ez jellemezte Magyarországot lélekszámának alakulását is, így a már korábban megmutatkozott különbsége nem csökkent.

Emellett az általános kelet-európai fejlődés jellegéből és kényszeréből következő gazdasági-társadalmi pozíciót Magyarországon a török hódítás tehertétele is igen hátrányosan befolyásolta. Ennek főbb jellegzetességeit előzőleg már összefoglaltuk, ezért ismétlésétől eltekintünk. Arra viszont rá kell mutatnunk, hogy a Török Birodalom másfél évszázadra az Alföldet még a kelet-európai társadalmi lehetőségekből is kirekesztette. Felszabadulása után természetes és sürgető feladatként jelentkezett a föld és ember értékarányának és a társadalmi szerkezet egyensúlyának helyreállítása, az ország átlagos fejlődéséhez való igazítása.

Ez sok nehézséggel járt, mert a társadalmi újjáépítést nem lehetett azzal kezdeni, hogy a XVI. században elmetszett szálakhoz egyszerűen hozzáillesztik a megmaradt elemeket. A török uralom maradandó nyomokat hagyott, s a két évszázad a hódoltságmentes területeken a társadalom összetételében, jellemző vonásaiban változásokat érlelt.

A nemesség különböző rétegeit a török hatalom valósággal kiemelte és

eltávolította a társadalom testéről, újrasarjadása a hódoltság időszakában éppenhogy megkezdődött. Ezért társadalmi síkon egyik kulcskérdés a nemesi-rendi struktúra helyreállítása volt.

A társadalmi rend újjáépítésének előfeltétele a népesség számának gyarapítása és a településrendszer kiegészítése lett. Ezúttal a részletező számszerű adatokat mellőzve, csak arra utalunk, hogy az Alföld a török kiűzése után az 5—10 fő/km²-es népsűrűségi mélypontról indulva még II. József korában is eléggé lemaradt a 29,4-es országos átlagtól: csupán a hajdúvárosok 29,2-e közelítette ezt meg, de Békés, Csanád és Csongrád megyékben már csak 17 fő km²-enként. Az Alföld népsűrűségi aránya csak a XIX. század közepére egyenlítődt ki, különböző részeinek 41—53 fős átlagával.¹

A permanensen növekvő népesség nemcsak a törökkort átvészelt ún. kontinuus településekbe szállt, hanem a XVIII. században a kezdetben spontán, majd egyre szervezettebb telepítési akciók révén újraéledt helységekre is. Ha nem is állt helyre a régi települési rend, mert különösen az aprófalvak tűntek el véglegesen, a termelés és társadalom összhangját biztosító nagyságrendben kiegészült a török korban lepadt településhálózat. Így Békéscsabán és Gyomán 1718-ban, Kunszentmártonban 1719-ben, Törökszentmiklóson 1720-ban, Szarvason 1722-ben, Gyulán és Mezőberényben 1723-ban, Jánoshalmán 1731-ben, Orosházán és Kiskunfélegyházán 1744-ben, Tótkomlóson 1746-ban, Nyíregyházán 1753-ban sarjadt új élet.²

Az alföldi településrendszer regenerálódása nemcsak mennyiségi, hanem minőségi eredményt is hozott. Az újraéledt helységek közül többen mezővárosi kiváltságot szereztek, s ez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az Alföld mezővárosi jellege a török hódoltság után ne csak megmaradjon, hanem még erősödjék is. Az 1720. és 1846. évi adatok összevetése azt mutatja, hogy a mezővárosok aránya a települések számához képest 5,45%-ról 7,65%-ra emelkedett. Az Alföldön ezzel szemben ez az arány 34,68%-ról 45,00%-ra növekedett, az országos 2,2%-ost messze túlszárnyalva 10,3%-kal növekedett.³ A mezővárosi fejlődés súlypontja tehát mindenképpen az Alföldön jelölhető meg. Ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy e 126 esztendő folyamán — ezen kívül — ebben a térségben öt mezővárost szabad királyi joggal is felruháztak (Debrecen, Szeged, Szabadka, Zombor, Újvidék), akkor a városi fejlődésnek az országosnál erőteljesebb ütemét mindenképpen nyugtázhatjuk.

¹ *Rác István*: A tanyarendszer kialakulása. In: *Pölöskei Ferenc—Szabad György* (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Bp. 1980. 101—102.

² Uo. 109.

³ A számításokat *Gyimesi Sándor* A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (Bp. 1975.) c. könyvének 241—242. lapján közölt táblázat alapján végeztem.

Az Alföld népességének gyarapodásához a természetes szaporodás csak kisebb mértékben járult hozzá, nagyobb hányada a belső és a külső vándorlásból származott. Az országon belül, miközben az egész népesség növekedett, egy nagy népességkiegyenlítődési folyamat is lejátszódott. A viszonylag sűrűbben lakott országrészek telepes rajokat bocsátottak a ritka népességű Alföldre. Ennek a nagy belső migrációnak elsősorban a jobbágyok voltak a részesei, de áramába bekapcsolódtak a nemesek is. Sőt a nemesek Alföldre való szivárgása azután is tartott, amikor már a jobbágymigrációs hullámok elcsendesedtek. Fontos azonban utalni arra, hogy a nemesek tudatos Alföldre való telepítéséről nem beszélhetünk. A jobbágyokat egyes földesurak az országon belül is sokszor szervezett akciók keretében telepítették alföldi birtokaikra. Már ezek között is voltak nemesek. De egyetlen földesúr sem nemesi jogállásuk miatt szállította őket birtokaira, hanem kizárólag azért, mert a parasztokhoz hasonló munkaerőt jelentettek számukra. Legtöbbször a földesurak nem is tudtak a települők nemességéről, azok sokáig el is titkolták armálisukat, nehogy akadálya legyen a jobbágytelekre való ülésüknek. A nemesek Alföldre való települése tehát nagyon is öntörvényszerű volt.

A nemesek nem az előjogaik gyakorlásának a céljával költöztek a városokba. A XVII. század utolsó negyedében nemes Sárközy Mihályt — saját szavaival — Kecskemét „mint jövevény szolgát fogadta be”, „a nemes levele nála a turbában (Nem meri mondani szégyenli magában)”, s így „hamu alatt marad régi szabadsága”.⁴ De egy századdal később is Prikkel Sámuel polgárként kéredzkedett be Kecskemétre,⁵ Nagyőrösön pedig Jalsoviczky Mihály 1802-ben a polgárjogért is csak 10 évi ott-tartózkodás után folyamodott a városi tanácshoz.⁶ Az úrbéres helységekben kezdetben még jobban takargatták a nemesi származásukat. Hódmezővásárhelyen 1766/67-ben csak a Török és a Szilágyi család tagjait írták össze a nemesek között, holott már húsz évvel azelőtt az 1746. évi tanyaösszeírásból kiderült, hogy rajtuk kívül jó néhány nemes élt a városban: Szomor Máté, Molnár Mihály és István, Kovács Miklós és László, továbbá Vörös Istók, de ők ekkor még a megye előtt sem fedték fel nobilitásukat.⁷

Végül is azt látjuk tehát, hogy a befogadó közegek — városi közösség, földesúri hatalom —, túltekintettek a városba költöző nemesek nobilitásán, sőt olykor láthatólag ellenérzéssel is szemlélték. Maguk a beköltöző nemesek viszont

⁴ Függelék VII/1. sz. — Az életrajzra Balázs László levéltáros hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm.

⁵ Függelék IV/1. sz.

⁶ Függelék IV/2. sz.

⁷ 1746. évi tanyaösszeírás. CsmL (HF) Hódmezővásárhelyi lt. Tanácsi iratok. 1746. Fasc. 2. No. 53. — Birtoktalan nemesek összeírása Vásárhelyen taksafizetésre 1766/67. CsmL (SzF) Megyei közgy. ir. IV. 1. b. 22. cs. 1767. jan. 27. 30. sz.

számoltak azzal, hogy a városban esetleg teljesen kiesnek a nemesi szabadságukból. Nemességük élesztgetéséhez később az országos politikai konstellációk teremtettek lehetőséget. Nem eleve azzal a taktikai megfontolással érkeztek, hogy utóbb majd ügyis újraéleszthetik nemesi szabadságukat. A városi közösségek és a földesúri hatalom pedig kizárólag hasznos polgárokként, illetve úrbéres alanyként fogadták őket.

Az alföldi nemesség létszámának az alakulását két időbeli metszetben tudjuk érzékeltetni: a II. József korabeli országos összeírás és a Fényes Elek gondozásában 1847-ben közreadott statisztika alapján.⁸ Az Acsády által publikált, 1715/20. évi összeírást sajnos ebből a szempontból nem lehet hasznosítani, pedig az áramlási folyamatot az alapokról kiindulva csak ezzel kiegészítve lehetne hosszabb távon bemutatni. A két statisztika eredményét a 3. sz. táblázatban közöljük.

3. sz. táblázat A nemesség létszámalakulása az Alföldön 1787 és 1847 között

A megye neve	A népesség száma		A nemesség száma és százaléka			
	1787-ben	1847-ben	1787-ben		1847-ben	
Bács-Bodrog	184 038	493 186	2536	1,3	14 108	2,9
Békés	68 360	155 056	508	0,7	4 452	2,9
Csanád	26 141	75 372	226	0,8	2 416	3,2
Csongrád	44 655	137 883	818	1,4	4 760	3,5
Hajdúkerület	28 376	66 521	2968	10,3	6 128	9,2
Jászkun kerület	94 376	195 233	4564	4,7	7 826	4,0

A 3. sz. táblázat adatainak értékelése előtt kiegészítésképpen még utalnunk kell arra, hogy az ország össznépessége 1787-ben 8 560 163 fő, s ebből 395 232 nemből tartottak nyilván, azaz 4,6%-ot. 1847-ben Acsády az ország lakosságát 11 895 796 főben állapítja meg, s ebből 617 521 nemből, azaz 5,1%-ot mutat ki. Mindezeket szem előtt tartva először is annak a következtetésnek a levonása kívánkozik, hogy a nemesség osztársadalmi aránya — bár ez a korabeli Európában igen magasnak számított — a XV—XVI. század fordulójához képest lényegesen nem emelkedett. Kérdésünk szempontjából viszont fontosabbnak tűnik arra rámutatni, hogy az akkor még statisztikailag ki nem mutatható, s így nem is értékelhető nagyságrendet képviselő alföldi nemesség a hódoltságkori zuhanásszerű visszaesés után — különböző mértékben — nemcsak a holtpontról mozdult el, hanem esetenként —

⁸ *Danyi Dezső—Dávid Zoltán*: Az első magyarországi népszámlálás. Bp. 1960. 50—51. Szeretném megjegyezni, hogy a számításaimban a Hajdúkerületre vonatkozó százalékos adat azért tér el a kiadványban közöltől, mert — valószínűleg nyomdahiba miatt — a táblázat valamennyi Hajdúkerületre vonatkozó százalékos kimutatása hibás. Ezért vált szükségessé az ellenőrző számítás. — *Fényes Elek*: Magyarország leírása. I. Pest, 1847. 19—23.

így a Jászkun kerületben — már II. József korában elérte az országos átlagot, sőt a Hajdúkerületben messze túl is szárnyalta. De az 1787-es nemesi arányhoz viszonyítva 1847-re is többszörös gyarapodás figyelhető meg. Egészében véve a számszerűen vizsgált hat megye, ill. kerület átlagos nemesi aránya 1787—1847 között 3,2-ről 4,3-re emelkedett, de ezzel a mutatószámmal sem érte el az országos 5,1-es átlagot, bár sokat közelített hozzá. A két időbeli metszet között az Alföldön jóval gyorsabb volt a nemesség növekedése, mint az össznépeségnek a gyarapodása.

Az Alföldre került nemesség nagyobb része a városokat választotta lakóhelyéül. Az 1787. évi statisztika adatai szerint Békésben a megyebeli nemeseknek 55,5%-a, azaz 141 fő Csabára, Békésre, Nagy-Gyulára, Német-Gyulára, Orosházára és Szarvasra költözött; a fennmaradó 113 nemes pedig a megye további 14 falujában szóródott szét úgy, hogy Dobozon és Öcsödön egyetlen egy sem telepedett le. A Csongrád megyei adatok hasonlóképpen vallanak. Itt 253 személy, a megyebeli nemesek 81,8%-a Csongrád, Szentes és Hódmezővásárhely városába költözött, a további 56 pedig hat faluban kereste megélhetését. Igaz, hogy Csanád megyében már valamivel alacsonyabbnak mutatkozott a városlakó nemesek aránya (39%), de az is biztos, hogy ekkor még a megyében egyetlen városként csak Makót könyvelték el.⁹

Békés megyében a következő fél évszázadban az 1787. évihez képest nemcsak megmaradt, hanem 10%-kal még tovább is növekedett a városlakó nemesek aránya. Amikor 1837-ben ismételten összeírták helységenként a megye nemeseit, a 855-ből 561-et, tehát 65,5%-ot városokban vagy városi funkciót betöltő helységekben találtak, s a falusi nemesek aránya a korábbi 45,5%-ról 34,5%-ra csökkent.¹⁰

A statisztika tehát törvényszerűséggként regisztrálja azt is, hogy a nemesek oda húzódtak előszeretettel, ahol a népességkoncentráció általában is jobban érvényesült.

1. A nemességszerzés és -örökítés lehetőségei

a) Az armális nemesítés

A magyar társadalom- és jogtörténet a XVI. század előtti nemességszerzésnek két lehetőségét ismeri. Az egyik az első foglalás jogából, vagyis a szállásjogból (*ius primaevae occupationis, ius descensus*), a másik a királyi adományból (*ius regium*)

⁹ A számításokat Danyi Dezső—Dávid Zoltán idézett művének 22—25. lapján található adatok alapján végeztem.

¹⁰ Békés megye nemesinek összeírása 1837-ben. OL Filmtár 34596. Békés m. feudális összeírások. Ö. 80.

ered. A két réteg a renddé szerveződés folyamatában összeolvadt.¹¹ Legfontosabb közös jellemzőjük az volt, hogy a földtulajdon nemesítette meg a személyt. A későbbi értelemben vett nemesi armális ekkor még ismeretlen fogalom volt. A tulajdonjog igazolta a nemességet, amit a szállásbirtok esetében az élő gyakorlat és a szokásjog minden időben szentesített, az adománybirtoknál pedig a donációlevél biztosított.

A nemességszerzésnek Magyarországon a XVI. századtól új szakasza kezdődött. A földtulajdonnal együtt járó nemesítés korszaka lényegében lezárult, mert a természetes lehetőségei kimerültek. Az egykor az ország nagyobb részére kiterjedő, királyi birtoktestek már régen magánkézre jutottak, s új adományozásra legfeljebb birtokelkobzások alkalmával kerülhetett sor. A klasszikus nyugat-európai társadalmi fejlődés az ilyen vagy hasonló jellegű holtpontra szerkezeti frissítéssel jutott túl. Magyarországon azonban — mint ezt a történetírás már sokoldalúan bizonyította — a társadalompolitika nem a régi rend kereteiből vezető kiutat kereste, hanem a feudális szisztéma megmerevítésére törekedett. Ezt akkor is meg kell állapítani, ha tudjuk, hogy a kelet-európai fejlődést a nemzetközi erőviszonyok terelték más irányba.¹²

A társadalmi szerkezet megmerevedése a jobbagyságnál az örökös röghözkötésben jutott kifejezésre, a nemességnél pedig a két — fő- és köznemesi — rendre való elkülönülésben és a nemesi címek formális adományozásában mutatkozott meg leginkább. Ez most már azt jelentette, hogy a király földbirtok nélkül nemesített, a nobilitás tehát csak a személynek szólt, de ez nem jogosította fel arra, hogy személyén keresztül nem nemesi földet nemesivé minősítsen. A nemesítés folyamatában a földtulajdonnak nemcsak a primátussága szűnt meg, hanem teljesen ki is kapcsolódott, s kizárólag személyes jelleget öltött. A nemes, donáció helyett, címeres levelet vagy korabeli kifejezéssel armálist kapott, s ezért nevezték el a nobilitáltaknak ezt a rétegét címeres vagy armalista nemeseknek. De igen találónak tekinthetjük az egyik török komisszáriusnak a már más összefüggésben idézett meghatározását is, aki „írt nemeseknek” mondja őket.¹³

Az armális nemesítés jogi alapelveit Werbőczy István foglalta rendszerbe. A hangsúlyt ugyan a nemesítésnél a birtokadományos formára helyezte, de fenntartotta annak a lehetőségét is, hogy valaki fekvő jószág és birtok nélkül is szerezhessen nemességet: „midőn tudniillik fejedelmünk bármely közrendű embert a parasztnak és nem nemeseknek szolgaságából kiszakítván és kivevén, az ország

¹¹ *Szilágyi László*: Útmutató a nemesség, előnév és címer igazolásához. Bp. 1943. 6.

¹² *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Bp. 1963. 135—239.; *Gyimesi Sándor*: i. m. 134—141.

¹³ Toldalagi Mihály követségi naplója és jelentései Bethlen fejedelemhez. Közli: *Salamon Ferenc*: Két magyar diplomata a tizenhetedik századból. Pest, 1867. 125.

valóságos nemeseinek gyülekezetébe, társaságába és rendébe soroz és iktat. Az ilyenek birtokadományozás nélkül is valóságos nemesek számába jönnek.”¹⁴

Határozottan aligha dönthető el, hogy Werbőczy ezt a tételét az élő gyakorlatból fogalmazta-e Hármaskönyvébe vagy sem. Annyi bizonyos, hogy az ő korában még nagyon szórványos jelenség lehetett, amit az is mutat, hogy korábbi törvényekben a nemesítésnek ez a formája halvány nyomokban sem tűnt fel. Az első armalistákról szóló törvénycikket 1595-ben fogalmazták meg,¹⁵ ami azt is jelenti, hogy társadalmi méretűvé ekkorra érlelődött. A XVII. századi országgyűlések aztán sűrű egymásutánban tüzték e kérdést napirendjükre.¹⁶ A források egybehangzó vallomása szerint az armális nemesítés igazi nagy korszaka Magyarországon a XVI. század végétől a XVIII. század elejéig számítható, de a XVII. század utolsó évtizedeitől már erőteljesen leszálló ívelésben. Kisebbségben még a XVIII—XIX. században is a társadalmi felemelkedés egyik lehetőségeként tartották számon. Így végül is az armális nemesítési forma két és fél évszázados történeti pályát futott be.

Az armalista nemesség számszerű alakulását és eredetét természetesen a társadalmi lehetőség és szükséglet határozta meg. A címeres nemesek a XVIII. század elejéig szinte teljesen a jobbágytársadalomból származtak, ezt követően azonban az új társadalmi elemek, állami, katonai, városi hivatalnokok, különböző értelmiségiek és polgárok törekedtek nemességszerzésre. Abban semmi meglepő nincs, hogy az armális nemesek számottevő része a parasztság testéről vált le, hiszen ez korábban is így volt, és a polgárság is innen nyerte népi utánpótlását. Az azonban mégis feltűnő, hogy pontosan olyan időszakban öltött az armalisszerzés tömeges méreteket, amikor a röghözkötés tendenciái megerősödtek Magyarországon, s akkorra mérséklődött szórványjelenséggé, amikor a második jobbágyrendszer bomladozott, sőt megroppant. Ennek a társadalmi mozgásnak nyilvánvalóan sok kölcsönhatáson alapuló oka volt, a felfele törekvő parasztok és a jobbágyokat fennhatósága alól kibocsátó földesúri hatalom érdekeltsege egyaránt kitapintható. Az azonban bizonyos, hogy a földesúri pénzszüke és a parasztok nemesi rendbe való törekvésének az igénye leginkább a XVII. században találkozott össze, s ennek az „érdekazonosságnak” a kor politikai és birtokjogi bizonytalansága még különös hangsúlyt és színezetet is adott.

Mivel az armalista nemesség számottevő volt, a nemességszerzés útját-módját törvényesen is szabályozni kellett. Erre annál is inkább szükség volt, mert nemcsak magát a nemességszerzőt kellett pontosan eligazítani, hanem a szabadságolásban

¹⁴ Werbőczy István Hármaskönyve. Ford. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1894. 42.

¹⁵ 1595:6. tc. Magyar Törvénytár 1526—1608. Bp. 1899. 749.

¹⁶ 1609:33., 1609:73., 1613:4., 1622:17., 1630:30., 1647:26., 1649:17., 1655: 36. tc. Magyar Törvénytár 1608—1657. 63., 83., 97., 193., 297., 449—451., 535., 607.

közvetve és közvetlenül érintett királyi hatalom és a földesurak ütköző érdekeit is egyeztette. A viták tüzeiben született meg a hosszú távon iránymutató 1630:30. tc., amely az armális adományozását a földesúr beleegyezéséhez és a vármegye ajánlásához kötötte, „máskülönben a czimeres levelek, azoknak, a kik azokat kinyerték, hasznokra nem lehetnek és az illetők a többi jobbágyok módjára a földesurak alatt maradni tartozzanak”. Lényegében az 1741:19. tc. is ezt az artikulust újította meg.

A jobbágnak a nemesítés első lépéseként a földesúr beleegyezését kellett megnyernie, s ennek pedig — ritka kivételtől eltekintve — anyagi feltételei voltak.¹⁷ A jobbágy az urával formálisan alkut kötött, s ezt a manumittáló levélben „alku”, „egyezség” szóval is rögzítették.¹⁸ A földesúr meghatározott összeg vagy természetbeni díjazás ellenében a jobbágyot fennhatósága alól elbocsátotta, szabadossá tette, az egykorú megfogalmazás szerint manumittálta. Wesselényi Pál a kecskeméti Kalocsa János és hozzátartozói számára 1676-ban kiállított oklevélben ezt így is fogalmazta: „szabados úri authoritásom szerént ki bocsátottam, manumittáltam: szabadságtalanságokat örökös nemesi szabadsággá változtattam”.¹⁹ Az egyezséget, pontosabban a hozzájárulást írásban rögzítették, s ezek voltak az ún. manumittáló levelek, amelyeket a nemesítési eljárás során igazolásként használtak. A szóbeli egyezkedésnek nem volt törvényes ereje, s így ez a forma nem is alakult ki.

A manumittálással a jobbágy elnyerte a szabad költözködési jogot és a földesúri adózás alól felmentést nyert. Forgách Zsigmond, amikor 1689-ben Szabó János nevű nagykőrösi jobbágyát szabadságolta, a manumittáló levelébe belefoglalta, hogy „mindenütt a magyar korona alatt, valahol akarja . . . szabadosan lakhatik s maradhat, jühet, mehet”.²⁰ Szinthey Márton az ugyancsak Nagykőrösön lakó jobbágyát arról biztosította, hogy „mi nekünk se maga, se maradékja semmi adófizetéssel ne tartozzanak”.²¹ S ezek a kritériumok, ha más megfogalmazásban is, de mindig szerepeltek a libertáló levelekben.

¹⁷ Klobusitzki János és felesége a Zemplén megyei Csernyő községből Debrecenbe szökött jobbágyának adott manumittáló levelében olvashatjuk: „az ő kegyelme fáradságát megtekintvén a sok szép kérését, meg alkudván” 60 forintban, felszabadítja. Függelék I/6. sz. — Az Ilosvai testvérek ököritói szökött jobbágyuk számára adott manumittáló levelében ugyancsak azt írják: „egyeztem meg véle 90 vonás forintokban.” HBmL IV. A. 1011/cc. 1. P. 40.

¹⁸ Ingyenes manumittálásra példa: 1714-ben a Szatmár megyei Bagoson lakó Bagosi Mihály Czigány István vajdának, Csekéről pedig a Kőlcseiek 1753-ban Vas János Debrecenben tanuló diáknak adott szabadságlevele. Uo. P. 28, 275—277.

¹⁹ Függelék I/3. sz.

²⁰ Szilády Áron—Szilágyi Sándor: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. II. Pest, 1863. 178.

²¹ Uo. 277.

Varga János alapvető jobbágytörténeti monográfiájában a manumittálás számos változatát ismertette.²² Ezek közül mi kettőre utalunk, mert az alföldi városlakó nemesek története szempontjából különösen meghatározó jelentőségűek. Általánosabb típus az volt, amikor a földesúr a jobbágnak csak a személyét libertálta. Erre a XVII—XVIII. század fordulóján az alföldi városok közül debreceni példákra tudunk hivatkozni. Itt városlakó szökött jobbágyok kérték utólag manumittálásukat, s a szabadságolás természetesen csak személyüknek szólt. „Jobbágyági kötelesség alól maradékokkal együtt föll szabadítjuk és megmásolhatatlanul örökösen manumittáljuk, soha semminemű földes úri just hozzájuk és maradékokhoz sem mi, sem maradékink fönt ne tarthassunk; melyhez képest ők is, mint szabad, s töllünk manumittált személyek valahol ott tettzik várason, falun, szabadossan lakhassanak” — olvashatjuk a Borbély testvérek számára 1717-ben kiadott manumittáló levélben.²³

Nagykőrösön, Kecskeméten és Dévaványán pedig a jobbágy manumittálásának egy olyan típusával is találkozunk, amely a személy szabadságolása mellett a telket is a libertáló kezére adta. A *manumittálásnak* azt a formáját, amikor a földesúr a telket is ráíratta a nemesedő jobbágyra, „*inscriptionak*”, az eljárást „*inscribálásnak*”, az ilyen előzmények után nemességet nyert armalistát „*inscriptionalistának*” nevezték. Nagykőrösön Hamvai Ferenc Szívós Jánost és feleségét 1666-ban nemcsak a jobbágytság alól szabadította fel, hanem — mint olvashatjuk a manumittáló levélben — „azt a *colonialis fundust* is, az melyen laknak és nekem tüle adóztak”.²⁴ Ezt az eljárást követte görei Szabó Istvánné is, aki 1652-ben a kőrösi Pahy családnak — mint írta — „örökösen való szabadságot attam in perpetuo, modo irrevocabili, minden hozzá tartozó javayval edgyütt . . . *inscribaltam*”.²⁵ Az *inszkribált* telkek azonban ezzel nem váltak nemesi telekké, hiszen egy részét nem is véglegesen, hanem csak időlegesen adta át a földesúr az új nemesnek. Ahhoz, hogy nemesivé minősítsék, nádori vagy királyi donációra lett volna szükség. Mindenesetre az utódok közül a XVIII. században — a törvényt nem ismerve vagy egyszerűen félretéve — többen úgy értelmezték az *inszkribálást*, mintha nemesi földet örökölték volna, s ebből sok bonyodalom is támadt.²⁶ Ezúttal csak megjegyezzük, hogy a manumittált és *inszkribált* telkek jogviszonyainak alapos feltárása még kutatóra vár.

A szakirodalom az ország különböző részeiről széles skálán mozgó manumittálá-

²² Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556—1767*. Bp. 1969. 226. skk.

²³ Függelék I/5. sz.

²⁴ Szilády Áron—Szilágyi Sándor: i. m. II. 236—237.

²⁵ Benkó Imre: *Az inárcsi Farkas család története*. Nagykőrös, 1903. 59.

²⁶ Majláth Jolán—Márkus István: *Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században*. Századok, 1943. 345—346.

si összegekről számolt be már több alkalommal is, s ezek nagy szóródásról tanúskodnak.²⁷ Ilyen sokrétűség jellemzi az alföldi városokban manumittált jobbágyok taksáját is. Nagykőrösön csatai Nagy János 1670-ben 80 magyar forintot,²⁸ 1653-ban Sáfár István 280 magyar forintot,²⁹ 1652-ben Páhy Lukács 300 magyar forintot,³⁰ 1672-ben sepsei Szabó János 400 tallért,³¹ 1670-ben Joó Máté 450 tallért,³² 1660-ban Szivós János 200 aranyat és 6 csikót fizetett földesurának.³³ Kecskeméten Kalocsa Jánost 1676-ban 350 aranyért manumittálta Wesselényi Pál.³⁴ A dévaványai inszkripcionalisták a XVII. században 12 aranytól 400 magyar forintig fizettek a szabadságolásukért.³⁵ Ezekhez az összegekhez mérten a Debrecenbe szökött jobbágyok későbbi manumittálásai általában jóval mérsékelttek voltak. A Zemplén megyei Csernyőről származó Nyiri Pálnak 1718-ban 60 rénes forintjába és 2 pár csizmájába,³⁶ a Szatmár megyei Ökörítőről szökött Tardi Gergelynek³⁷ és a Dányádról érkező Matolcsi Jánosnak³⁸ 1729-ben 90—90 vonás forintjába került a jobbágyi kötelezettség alól való mentesítés.

Nehéz lenne ezekben a szabadságolásokban árfolyamszerűsége valló törvényszerűséget keresni. Ami mégis legnyilvánvalóbb, hogy a szabad királyi városba szökött jobbágyoknak alacsonyabb volt a tarifája, mint a helyben maradtaknak. Valószínűleg azért, mert visszaperlésükre már nem sok remény volt. Az összehasonlító adatok azt is bizonyítják, hogy a török uralom alatt álló területeken a jobbágyok manumittálása lényegében hasonló árszinten mozgott, mint a hódoltságmentes országrészekben. A földesúri jövedelemszerzésnek ez tehát mindhárom országrészen jelentős forrása volt, s ezzel a lehetőséggel a birtokosok élni is kívántak. A birtokos nemesek ezért nem önmagában véve a jobbágynevesítések miatt keveredtek az uralkodóval országgyűlési vitákba, hanem azt a formáját sérelmezték, amikor a király a fejük fölött átnyúlva, előzetes beleejegyzésük nélkül nobilitálta az ő jobbágyukat. Itt sem az immunitás elvének a megsértése volt a döntő, hanem a manumittálási taksából származó készpénzjövdelem kiesése.

²⁷ Szabó István: A jobbágy negnemesítése. Turul, 1941. 21.; Varga János: i. m. 234—239.

²⁸ Szilády Áron—Szilágyi Sándor: i. m. II. 242.

²⁹ Uo. II. 233—234.

³⁰ Benkó Imre: i. m. 59.

³¹ Szilády Ádám—Szilády Sándor: i. m. I. 405—407.

³² Uo. II. 242.

³³ Uo. 236—237.

³⁴ Függelék I/3. sz.

³⁵ Függelék I/I. sz.

³⁶ HBmL IV. A. 10011/cc. I. P. 302—303.

³⁷ Uo. P. 40.

³⁸ Uo. P. 39.

A nagyobb birtokosok minden további nélkül élhettek a nemesítésnek ezzel a formájával és lehetőségével, mert munkaerő-szükségletüket nem veszélyeztette.³⁹ A nemesítéshez ugyanis — ezt mutatták a manumittálási összegek — megfelelő anyagi háttérre volt szükség, s ilyenrel már a paraszttársadalomnak csak töredéke rendelkezett. Egyes példák szerint a jobbágság társadalmi süllyedése a XVI. században olyan lejtést mutatott, hogy a magaslatot jelentő egészelkes kategóriába csak egyötöd részüket lehetett sorolni, az 50%-ot is meghaladó szegénységgel szemben.⁴⁰ Tehát egy-egy faluból már ezért sem folyamodhattak sokan nemeslevélért, ha megyeszerte magasra is rúgott a kérelmezők száma. Az armális adományozásának a földesúri hatalom számára való előnyös voltát az is mutatja, hogy gyakran maga vállalta el jobbágya részére a nemeslevél megszerzését is.

Az oklevelek kiállítására a kancellária lett jogosult. A koronázás előtti 1609: 73. tc. pontosan meghatározta a kiállítás díját is. A törvény a fekvő jószágok adományozása nélkül való címeres nemeslevelekért 25 forintot írt elő, a fekvő jószágok adományozásánál pedig ezt még minden jobbágy után 25 dénárral kellett kiegészíteni. Magáért az oklevél leírásáért, egyszerűbb kiállításban 2 forintot, a díszesebbért 4 forintot lehetett felszámolni. Az 1741:19. tc. megerősítette a kancellária kiállítási jogát a „régii törvényes írásmód szerint és a régtől fogva szokásos alakban”. A kancellária díjazásáról azonban 1609 után egyetlen törvényben sem esett szó, az 1741:19. tc.-ben sem, így nem tudjuk megállapítani, hogy a pénz értékváltozását az 1609-ben megállapított díjtétel hogyan követte.

Az armális megszerzésénél tehát a súlyosabb anyagi tehertételt a jobbágy számára nem az oklevél kiállítása, hanem a földesúri manumisszió jelentette. A kettő arányát és a korabeli áruértéket a nagykörösi Beretvás István 1668. évi nemességszerzésének a költségei jól szemléltetik. Atyai örökségként 6 ökröt hozott magával a városba és azt 30 tallérért adta el.⁴¹ A földesúri manumisszióért viszont 200 tallért fizetett, s a nemeslevél kancelláriai kiállításának a díja pedig kereken 30 tallér volt. Így végeredményben a nemeslevele 230 tallérba, azaz 38 ökör árába került. A manumissziólevél megszerzésének a költsége közel hétszeresen múlta felül a kancelláriai díjazást. De Beretvás István nemességszerzésének anyagi vetülete azt a nagyon sokszor általánosságban hangoztatott megállapítást is számszerűen igazolja, hogy nemesi armálisához valóban csak a tehetősebb jobbágyok juthattak.

Bár ilyen jellegű összehasonlító adattal a későbbi nemesítések díjtételeire nézve

³⁹ Nem indokolt tehát Komáromy András következtetése, miszerint „a földesúr minden jobbágy-család felszabadítása folytán néhány dolgos kézzel károsodott és jövedelmének bizonyos részét elvesztette”, és ezzel a földesúr károsodott. *Komáromy András: Jobbágy-nemesítés. Családtörténeti Értesítő.* II. Bp. 1901. 6—7.

⁴⁰ *Szabó István: Ugocea megye.* Bp. 1937. 148—152.

⁴¹ *Benkó Imre: Nemes családok Nagykörösön 1848 előtt.* Nagykörös, 1908. 44.

nem rendelkezünk, Sinai Miklós debreceni kollégiumi professzor utalásából azonban erre is tudunk következtetni. A professzor maga mondta el egyik perében, hogy 1784 elején a nemességszerzés során felmerült költségek fedezésére 1325 forintot volt kénytelen kölcsönképpen felvenni a helybeli Református Kollégiumtól.⁴² Egy közel egykorú vagyoneleltár szerint Debrecenben egy városi házat, kőpincével, kőkamrával és sertésóllal együtt 1012 forintra becsültek, s három hordó hegyi bort 103 forintra értékelték.⁴³ Világos tehát, hogy Sinai professzornak a nemeslevél szerzésére fordított költsége jóval meghaladta egy átlagos városi ház árát, vagy borban kifejezve, közel 40 hordó hegyi bor árának felelt meg.

A nemesi armális a privilégiális oklevél kategóriájába tartozott, s a kor okleveles gyakorlatának megfelelően szerkesztették.⁴⁴ Tartalmazta a nemesített(ek) nevét, a nemesítés indoklását, tényét és a címer leírását. Az armálisoknak olyan formula-rendszere alakult ki Magyarországon és Erdélyben, amibe tulajdonképpen csak a nevet és címerleírást kellett behelyettesíteni. A személy megnevezésénél az oklevél annyira szűkszavú, hogy az új nemesnek a lakóhelyét sem közli. A nemesítést mindig a hűség és a hűséges szolgálat (*fidelis et fidelibus nostris*) jutalmaként tünteti fel, s többször kifejezi azt az óhaját, hogy a király iránti hűséget elvárja a jövőben is. Olykor az egyház iránti érdemekre is hivatkoznak (*respublica christiana benemeritos ac virtutis*).⁴⁵ Arra azonban még csak utalás sem történt az oklevelekben, hogy a földesura már előzőleg manumittálta a kérelmezőt, a nemesítést kizárólag királyi kegyként tüntette fel. Magát a nemesítés tényét is csak összefoglaló jelleggel rögzíti, a legtöbbször szó szerint ezzel a formulával: „eddigi úgymondatott nemtelen helyzetükből s állapotukból királyi teljhatalmunknál s különös kegyelmünknel fogva kiemelve, Magyarországunknak és hódolt részeinek valódi és kétségtelen nemeseinek gyülekezetébe és száma közé felvettük s azok közé számítandónak, sorozandónak és irandónak határoztuk”.⁴⁶ Nem sorolta tehát fel tételesen a nemesi szabadság kritériumait, s a kiváltságoltak természetesnek vették, hogy Werbőczy Hármaskönyvének I. Rész 9. címében megfogalmazott jogok gyakorlásához jutottak, és az ott rögzített egyetlen kötelesség teljesítését kellett vállalniuk.

Valójában az oklevél nemcsak megerősítette, hanem jelentősen ki is egészítette a földesúri manumissziót. A szabad költözködés jogához és a földesúri adófizetés

⁴² Révész Imre: Sinai Miklós és kora. Bp. 1959. 35.

⁴³ Szabó Nagy András 1765-ben kelt vagyoneleltára. HBmL Relationes. IV. A. 1011/k. 195/1777.

⁴⁴ Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 185—199. — A szerző ebben a munkájában joggal állapította meg „az újkori okleveles gyakorlatra vonatkozó tanulmányoknak ma még igen nagy, úgyszólván teljes hiányát” (262.). Azóta sem történt előrelépés.

⁴⁵ Az idézet Lipót császár 1667. május 27-én kelt, Szívós Jánosnak és feleségének adományozott nemesleveléből való. RGY Sárközi cs. lt. I. cs.

⁴⁶ Vö. Függelék II. 1—5. sz. nemesleveleket.

eltörléséhez a teljes személyes szabadság gyakorlásának a jogát is hozzáadta. Egy valami azonban hiányzott az oklevélből, s erre ismételtén utalnunk kell: a nemesítés donáció nélkül történt. Ehelyett kinek-kinek külön címert adományozott. Az viszont kétségtelen tény, hogy a nemesítéssel az uralkodó a bírhatási jogot is ráruházta az armalistára. Ez azt jelentette, ha anyagi ereje megengedte, vásárolhattott nemesi birtokot is. Erre sok esetben sor is került.

Maguk az armalisták a nemesi szabadságnak az adómentességi oldalát értékelték igazán, többször szinte teljesen azonosították vele. A Berettyóújfaluban lakó Szabó András nemességigazolásokor 1780-ban készített tanúvallomásában az ugyancsak ott lakó Török Péter azt vallotta, hogy Szabó András „egész haláláig élt a nemesi szabadságban, nem adózván, nem portiozván és senkinek soha semmit nem szolgálván”.⁴⁷ A Makón lakó Mádi Györgyné is 1807-ben azt vallotta a Szabolcs megyei Rácejfjértóról odaköltözött Pál Lőrincről, hogy az előző lakóhelyén „mindég nemesi jusokkal birt, mint hogy birói pálca alatt soha nem volt, sem portiot nem fizetett, robottában sem járt, hanem tsupán tsak a házatól s földjétől, mivel hogy a maga fundusán nem lakott, az földes uraságnak azon birtokától fizetett”.⁴⁸

Az oklevelet a király függőpecsétjével látták el — s ezt belefogalmazták az armálisba is —, és a király aláírásával szentesítették. Werbőczy tanítása szerint ugyanis, a szentkorona-tanból következően, I. István óta a királytól „ered minden nemesítés”. Nem erősítették ezt meg sohasem országos törvények, a hagyomány azonban minden írásos formánál erősebbnek bizonyult.

A teljesség kedvéért azt is meg kell említenünk, hogy a XVI. század közepétől a király mellett a nádornak mint királyi helytartónak is joga volt a nemesítésre és a birtokadományozásra 32 jobbágytelek nagyságig.

A rendi dualizmus követelménye volt, hogy a nemesítés csak akkor vált véglegessé, ha a vármegyében is kihirdették. Már Werbőczy belefoglalta törvénykönyvébe, hogy az armális nemesítés csak akkor érvényes, „ha törvényes iktatás követi”.⁴⁹ Az 1630:30. tc. pedig pontosan meg is határozta, hogy „az armális leveleket abban a vármegyében kell kihirdetni, a mellyikben tudniillik azoknak a megnyerője köztudomás szerint lakik”. Erre azért volt szükség, hogy a földesurak élni tudjanak az ellentmondás jogával. Amennyiben a nemesítés az ő tudtuk nélkül vagy szabálytalan körülmények között történt, tiltakozhattak az érvényessége ellen. Erre többször sor is került. Amikor 1673-ban a kecskeméti Patai András armálisát kihirdették, Koháry István füleki kapitány és más kecskeméti földesurak kifogást emeltek a nemesítés ellen, mert az az ő földesúri jogaikat

⁴⁷ HBmL Nemesi perek. IV. A. 6/e. 4. No 115.

⁴⁸ CsmL Csanád m. Nemességi iratok. IV. A. 3/h. 3. Pál család tanúvallomási jkv.

⁴⁹ Werbőczy István Hármaskönyve. (i. m.) 41.

sértette.⁵⁰ Néhány évvel később, 1677-ben ismét Koháry István tiltakozott a vármegyén egy Pető Bálint nevezetű kecskeméti lakos nemesítése ellen, mert tudta és beleegyezése nélkül jutott armálishoz.⁵¹

A jobbágnak tehát, ha szabályos és nem illegális úton akart nemeslevélhez jutni, három hatalom jóindulatát kellett megnyernie: a földesúrét, a vármegyéét és a királyét. Ebben az ügyrendi láncolatban a földesúri hatalmat nemcsak sorrendi, hanem fontossági elsőség is megillette. A kezdeményező lépést ő tette meg, a vármegyei hozzájárulás és a királyi szentesítés már sokszor csak formálisnak bizonyult.

Címeres nemesleveleket nemcsak a magyar király, hanem az erdélyi fejedelem is osztogatott,⁵² másfél évszázad alatt ezért is növekedett meg annyira a létszámuk. Abaúj megyében 1564—1711 között 733, Borsodban 1512-től 1723-ig 616, Heves és Külső-Szolnok megyében 1655—1683 között 174 armálist hirdettek ki.⁵³ Az ilyen mértékű címeres nemesítés aránymódosulást eredményezett a nemességen belül is, amit mutat, hogy a XVIII. század közepén már az akkor élő nemességnek 42%-át képviselték.⁵⁴ További fejtegetéseink jobb megértése miatt szükséges arra is rámutatni, hogy a nemesítés legnagyobb arányokat a hódoltsággal szomszédos, kettős adózás alá tartozó területeken öltött.⁵⁵

Az armális nemesek sorsa a nemességszerzés után különféleképpen alakult.⁵⁶ Akiknek a földesurak a jobbágytelket is inszkribálták, mindenképpen helyben maradtak. Az alföldi városokban, így Kecskeméten, Nagykőrösön és Dévaványán inszkribáltak leszármazottait a XVIII. században is ott találjuk. A csak személyükben nemesítettek számára két út kínálkozott. Maradtak földesuruk telkén továbbra is, s a telek után jobbágy módra adóztak, vagy más földesúrnál, ill. városokban, szabad közösségekben keresték boldogulásukat. Az előbbi esetben ugyancsak jobbágytelekre ülhettek, a városokban viszont már a polgári életforma szabta meg gazdasági lehetőségeiket. Természetesen nem hallgatható el, hogy e különböző sorsú nemesek történetében is sok még a megvilágításra váró kérdés. Többek között érdemes lesz behatóbban megvizsgálni a jobbágytelken ülő nemesek földesúri terheit: csak a telek után fizetnek vagy vannak személyre nehezedeő adóik is.

⁵⁰ PmL IV. 1/a—4/142—143.

⁵¹ Uo. 4/270.

⁵² Az is gyakorlat volt, hogy ugyanannak a személynek külön-külön a magyar király és az erdélyi fejedelem is adott okleveleket. Nánáson a Fejes családnak 1654. december 19-én III. Ferdinánd, 1680. szeptember 29-én Apaffi Mihály adott nemeslevelet. HBmL (Hb) Apostol Elek hagyatéka. XIII. 31. 1/2. c.

⁵³ Varga János: i. m. 240.

⁵⁴ Szabó István: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XVI—XVIII. századokban. In: *Szabó István: Jobbágyok—parasztok*. Bp. 1976. 249.

⁵⁵ Varga János: i. m. 231.

⁵⁶ Uő: 241. skk.

A nemességnek ez az új eleme akkor jelent meg a magyar társadalom fejlődésében, amikor az ország három részre tagolódott, s megkezdődött a nemesek városba költözése. A XVI—XVII. században a városlakó nemesség még elsősorban a hódoltságmentes országrészekre jellemző társadalomtörténeti tünet, de formáló hatása már akkor is átsugárzott az Alföldre; a következő két évszázadban pedig már ez utóbbi országrész törvényszerűen igazodott a nemesség migrációs vonatkozásaiban is az általános fejlődési tendenciákhoz.

Az alföldi városokra a XVIII—XIX. században ugyancsak az új keletű armalista nemesség térhódítása a jellemző. A Debrecenbe, Kecskemétre és Jászkunsgba beköltöző nemes családok vonatkozó adatait a 4. sz. táblázat mutatja.⁵⁷

4. sz. táblázat Debrecenbe, Kecskemétre és a Jászkunsgba beköltözött nemesek nemesítésének időpontja

A közigazgatási egység megnevezése	Vizsgálható személyek száma	Nemesítés időpontja						
		XVI. sz.		XVII. sz.		XVIII. sz.		E
		Er	M	Er	M	Er	M	M
Debrecen	182	5	16	48	90	—	19	4
Kecskemét	121	5	8	—	90	—	13	5
Jászkunsg	147	—	2	7	122	—	13	3
Összesen	450	10	26	55	302	—	45	12

A 4. sz. táblázat mindenekelőtt a királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség kétoldalú nemesítési gyakorlatát igazolja. A XVI—XVII. században a két államhatalom 84,5—15,5% arányban osztozott a nemesség adományozásában. Egyértelmű tehát a királyi Magyarország túlsúlya.

A táblázat adatai szerint az alföldi városlakó armalista nemesség abban is az országos irányvonalat követi, hogy a nemességszerzés a XVII. századra súlypontozódik. A XVI. századi 13,5-es %-ot a következő évszázadban 73,7 %-os arány követi, hogy aztán a XVIII. században már 10,1%-ra zuhanjon vissza. Az egyéb kategóriában jelölt 2,7%-a Mohács előtti és XIX. századi nemesítésre utal, s ez elenyésző kisebbség. Rendkívül alacsony tehát a középkori eredetű nemesi családok száma. A nemesekre erőteljes vonzást gyakorló Debrecen városában csak a Márton és a Gálocsy család tudta nemesi származási fonalát a XVI. századnál

⁵⁷ A statisztikát a következő munkából állítottam össze: *Herpay Gábor*: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1925.; *Zombory Géza*: Kecskemét város földesurai és nemes családjai. Magyar Családtörténeti Szemle, 1939: 19—24., 59—64., 93—97., 127—132., 170—173., 229—231. — 1940: 16—17., 39—40., 66—67., 113—115., 143—144.; *Soós Adorján*: Magyar nemesek a Jászkunsg területén. Pápa, 1935. — A táblázatban levő rövidítések: Er = Erdély; M = Királyi Magyarország; E = egyéb.

korábbra is kimutatni.⁵⁸ Az ezután nobilitáltak pedig egyértelműen armalisták voltak.

Az alföldi városokban élő nemesek tehát — ha a közölt statisztikát nem is tekintjük abszolút mércének — a XVIII—XIX. században csaknem teljes egészében armalisták.

Természetesen nem arról volt szó, hogy ezek kiszorították volna a birtokos nemeseket a városokból és a szabad területekből. A valóságos helyzet inkább az volt, hogy a török uralom elől elmenekült kis- és középbirtokos nemesség a hódoltság után sem tért már vissza falvaiba, ahonnan aztán a közeli városokba is átszivároghatott volna. Az utódok közül ugyan számosan kísérletet tettek régi birtokjogaik érvényesítésére, de ezek nemcsak a *Neoaquistica Commissio*val, hanem olyan új nagybirtokos családokkal is szemben találták magukat, mint Harruckern, Károlyi és Eszterházy. Békés megyében az ilyen egyenlőtlen birtokjogi küzdelemben maradtak alul a Károlyiakkal szemben a Nadányiak, a köröstarcsai Veérek, a simai Mezők.⁵⁹ A Hódmezővásárhelyen lakó Szilágyi és Török családnak ugyancsak le kellett mondania mártélyi birtokrészéről a Károlyiak javára.⁶⁰

Az alföldi megyékből a török hódítás idején kikopott kis- és nagybirtokos nemesség a XVIII—XIX. században sem regenerálódott. Békésben 1715-ben, a megye újjászervezésekor egyetlen nemes embert sem találtak, ezért Bihar megyéhez kellett fordulni a vármegyei tisztikar megalakítása végett is.⁶¹ A feudális tulajdonviszonyok az Alföldön helyreálltak, de a nagy uradalmak a középkori eredetű kis- és középbirtokok nagy részét elnyelték. Így itt a nemesi társadalom is szélsőséges alapelemekből tevődött össze: a nagybirtokosok és az armalisták a jellemző képviselői, a kis- és középbirtokos réteg, ha nem is tűnt el véglegesen, alig érzékelhető vékonyságúra szűkült. Amikor Békés megyében 1837-ben összeírták az összes nemest, a 855-ből 742 került a birtoktalan és 113 a birtokos kategóriába, s ez 86,8—13,2%-os aránynak felelt meg. Ám a birtokosok java része a főrendi családokhoz tartozott. Az Almásy, Wenkheim, Blankenstein, Trautsmendorf, Stockhammer, Eszterházy, Bethlen, Rhédey, Forgách, Keglevich grófok és a Wesselényi, Rudnyánszky bárók árnyékában a szentandrászi, kuriális jellegű helységben lakó Horváth és Kiss családok tagjai — nem is szólva a falvakban szétszórta élőkéről — csendes szerénységgel húzódtak meg.⁶²

A nemeseknek az alföldi városokba való beköltözése olyan korszakban öltött

⁵⁸ Herpay Gábor: i. m. 37., 53—54.

⁵⁹ Karácsonyi János: Békésvármegye története. I. Gyula, 1896. 417—429.

⁶⁰ Szeremlei Sámuel: Hód-Mező-Vásárhely története. V. Hódmezővásárhely, 1913. 795—797., 1139—1140.

⁶¹ Karácsonyi János: i. m. I. 320—321.

⁶² Békés megyei feudális összeírások. Ö. 80. OL Filmtár 34596.

nagyobb méreteket, amikor a címeres nemeslevelek adományozása zuhanásszerűen lecsökkent. Az Alföld parasztsága — kevés, már ismertett kivételtől eltekintve — a török uralom miatt ebből a nagy nemesítési hullámból kimaradt. A török kiűzése után közvetlenül talán még e jobbágynemesítési sorozathoz illeszthető az a Debrecenbe a környező falvakból beköltözött vagy éppen beszökött néhány jobbágy számára kiadott manumittáló levél, amelyben ugyan hozzájárultak a nemesítéshez is, de az armális megszerzését már nem vállalták magukra.⁶³

Az eddig elmondottakból logikailag is következtethető, de a genealógia segítségével egyértelműen bizonyítható is, hogy az alföldi városokba a nemesek nagyobb hányada a volt királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség területéről érkezett.

A XVIII. században aztán már az Alföld közvetlenül is jobban kivette a részét az armális nemesítésből, s ebben a városlakóknak élenjáró szerepük volt. Két kisebb csomópontja a század közepén és utolsó évtizedében határozottan körvonalazható.

Korábbi keletű a tiszai katonai határőrvidék tisztjeinek megnevesítése volt. Ez nem a létszámánál fogva fontos, hiszen hozzávetőlegesen csak mintegy 50 fő kiváltságolását jelentette. Azért érdemel figyelmet, mert a magyarországi nemesítésnek újabb variánsa, aminek a helyét talán az egytelkes kurialista és címeres nemesek között jelölhetjük ki. Területileg kizárólag a Bácskára korlátozódott.

Még a XVII. század végén szervezett katonai határőrvidék a török 1718-ban történt végleges kiűzése után elvesztette a jelentőségét, ezért Mária Terézia az 1741:18. tc.-vel elrendelte a feloszlását. Tisztikarát nemességgel kívánta jutalmazni, s az armálisok kibocsátására 1751-ben került sor, amelyeket a megye a következő évben kihirdetett. A személyes szabadságról szóló címeres nemesleveleiket a királynő 1758-ban donációs levelekkel is kiegészítette. A donációs levél tulajdonképpen arról a földbirtokról szólt, amelyet Mária Terézia minden egykori katonának jutalomképpen adományozott. Ez a katonai beosztástól függően 18-tól 354 láncig terjedt. A gyalogos közkatonát csak 18, a főkapitányt pedig 354 lánc illette. A tisztek tehát ezekre a javadalmas földekre kaptak erősen korlátozott donációs levelet. Az újonnan nemesített tisztek ugyanis nem örökös joggal, hanem csupán 10 évre kapták kezeikhez, használatra. Többszöri kérelmezés után 1765-ben kuriális birtokaikra megkapták az örökös tulajdonjogot, de ismét csak megszorítással. Eszerint az örökös birtoklás csak a férfi ágra terjedt ki, a nőági örökösödést kizárta. Az újabb tiltakozás hatására az udvari kancellária 1775-ben annyi engedményt tett, hogy a férfi ág kihalása után a földbirtokra emelt épületek becsértékét a női leszármazottak is örökölhetik, de

⁶³ Lásd a 17., 18. jegyzetet.

magára a földbirtokra a kincstár fenntartotta maga számára a háramlási jog gyakorlását.⁶⁴

Mindenképpen sajátos képződménye tehát ez a nemesítési forma a magyar társadalomtörténetnek, s ennek hatása természetesen érezhetővé vált azokban a városokban — Szabadka, Zombor, Zenta, Újvidék —, ahol ezek az új nemesek gyökeret vertek.

Magyarországon tömegesebb nemesítés jelei utoljára a XVIII—XIX. század fordulóján érzékelhetők. Különösen II. Lipót osztogatott sok nemeslevelet, de még I. Ferencre is áthagyományozódott ez a szokás. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzött címereslevelek megerősítenek bennünket abban a feltevésben, hogy az országos méretű nemesítésnek már az alföldi városok is részesei. Az uralkodó helyben lakó polgárokat nemesített meg, számosabban Szegeden és Újvidéken és szórványosan Szabadkán, Zomborban, Baján, Kecskeméten, Makón, Karcagon, Debrecenben és Hódmezővásárhelyen. Az uralkodó azokat érdemesítette nemesítésre, akik városaikat tisztségviselőként hűségesen szolgálták, és az 1789. évi török háborúban a hadseregellátásban segítséget nyújtottak. Így tehát városi bírók, jegyzők, szenátorok és kereskedők kerültek a nemesítésnél előtérbe. Ez egyébként teljesen beillik a nemesítés akkori országos összképébe. Összehasonlító anyagként elég, ha arra utalunk, hogy ekkortájt Buda város bírāja, Sopron jegyzője mellett eszéki és óvukovári kereskedőt is lehetett a nemesítettek között találni.⁶⁵

Számszerűen ez a fajta nemesítés sem sok, de figyelembe véve azt, hogy a nemesítés sohasem egy személynek szólt, folyton terebélyesítő hatása igazán később mutatkozott. A Fratricsevics Jakab, zombori polgár nevére kiállított oklevélbe feleségét, 7 gyermekét és 11 unokáját is bevették, összesen tehát az egyetlen armális, figyelembe véve 3 házas fiának feleségét is, 23 személyt nemesített meg.⁶⁶ Amikor 1841-ben összeírták a zombori nemességet, már 7 Fratricsevics

⁶⁴ *Dudás Gyula*: A zentai kurialisták. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyve. III. 1887. 55—62., 74—80.; *Iványi István*: Szabadka szabad királyi város története. I. Szabadka, 1886. 111—117., 128—138.; *Koroknai Ákos*: Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és tiszai határörvidéken a XVIII. század elején. Bp. 1974. 130.

⁶⁵ *Áldásy Antal—Czobor Alfréd*: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei. 5. k. 1717—1770. Bp. 1939., 6. k. 1771—1800. Bp. 1940., 7. k. 1801—1825. Bp. 1941. Ebből szegedi vonatkozású 6: 140—141., 6: 237—238., 6: 242—243., 6: 246—247., 6: 257., 7: 181—183.; újvidéki 6: 190., 6: 208., 6: 231—233., 6: 236—237., 6: 239—240., 6: 269., 6: 287—288., 6: 297—298., 6: 320—321., 6: 323—324., 7: 179., 7: 184—185.; szabadkai 6: 175—176.; zombori 6: 245—246., 6: 261—262.; bajai 7: 68—70.; kecskeméti 7: 40—41., 7: 50—51.; makói 5: 411.; karcagi 7: 345—346.; debreceni 6: 70—72., 7: 161.; és hódmezővásárhelyi 7: 177—178. — Az összehasonlító adatok sorrendben 6: 113., 6: 87., 6: 176., 6: 204—205.

⁶⁶ *Áldásy Antal—Czobor Alfréd*: i. m. 6: 245—246.

család neve került a listára.⁶⁷ Ez pedig a szokványos ötös szorzószámmal is 35 főnek felelt meg.

Ami talán új vonása a századvégi nemesítésnek, hogy két esetben is élesztgette az inszkribálással egybekötött nemesítést. I. Ferenc császár 1810-ben Andreevics Axentius szegedi kereskedőnek⁶⁸ és Pausz József újvidéki bírónak Krassó megyében egy-egy birtokot inszkribált.⁶⁹

A nemesítés utolsó két szakaszának elemzése azt mutatja, hogy a jobbágyne-
mesítés korszaka a XVIII. század elejére az Alföldön is lezárult. Mária Terézia katonaparasztokat, II. Lipót és utódai pedig polgárokat és parasztpolgárokat nemesítettek. A határőrvidékiek vegyesen falvakba és városokba kerültek, azonban már náluk is végleges lakóhelyként előtérbe került a város. A századvégi nemesítéseknél pedig egyértelműen a városlakók nemesítése történt, ilyen szabadságolást falvakban lakó parasztok már nem kezdeményeztek. A XVI—XVII. században a királyi Magyarországon szinte kizárólag falusi parasztok szereztek armálist, bár már ott sem volt kizárólagos. Az Alföldön a XVII. században a szórványos nemességszerzés a mezővárosiak nevéhez fűződött. Most tehát itt mintegy folytatták az előző évszázad gyakorlatát.

Ezeknek a nemesítéseknek már az előkészítése is más formában történt, mint a jobbágyoknál korábban. A határőrvidéki tiszteknél egyáltalán nem volt szükség külön földesúri manumittálásra, mert ők királyi fennhatóság alatt állottak. Maga a királyi hatalom tulajdonképpen végkielégítésként ruházta fel őket nemesi szabadsággal, és ennek kúriával is nyomatékot adott. Biztosra vehető, hogy eljárási díjat sem szedtek tőlük.

A szabad királyi városokban lakó polgároknál hasonlóképpen feleslegesnek mutatkozott a személyes önmegváltást jelentő manumittálás, csak a kancellária által előírt igazolások beszerzése és a város szentesítő jóváhagyása lett a feltétel. Ez így sokkal kevesebb költségbe is került, mert a kérelmező mentesült a tetemes összeget jelentő manumittálási díj alól, bár — mint láttuk — így is sokra rúgott. A mezővárosi parasztpolgároknál természetesen maradt a régi eljárás. Megjegyzendő azonban, hogy a kutatás során az ilyen új nemesítéseknél sehol sem került elő manumittáló levél, ami esetleg arra enged következtetni, hogy a király a földesúr külön engedélye nélkül is nemesített.

A századvégi nemesítésnek továbbra is megmaradt az a jellemzője, hogy a jómódúak törekedtek armális szerzésére. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában található Lipót-kori nemeslevelek azt mutatják, hogy a városiak

⁶⁷ *Dudás Gyula*: A bácskai nemes családok összeírása 1841. évből. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyve. XII. 184—185.

⁶⁸ *Áldásy Antal—Czobor Alfréd*: i. m. 7: 181—183.

⁶⁹ *Uo.* 7: 179.

közül valamennyien polgárjogúakat nobilitáltak, s ezek pedig a város társadalmának a legtehetősebb egynegyedéhez-egyötödéhez tartoztak. A vagyonos parasztpolgár nemesítésére jó példát szolgáltat — ha nem is egészen tipikusát — a hódmezővásárhelyi Kaszap Péter. A város 1786. évi úrbéres összeírásakor — közvetlenül öt évvel a nemesítése előtt — 1 házat, 10 telek úrbéres földjét s 1 telek uraságtól bérelt földjét vették számba, s ezen kívül még 3 egész és egynegyed malom és 1 pálinkafőző után is adózott. Olyan vagyon halmozódott fel a kezén, hogy a török háborúk idején II. József hadipénztárának 30 ezer forintot tudott kölcsönözni.⁷⁰ A XVIII. századi nemesítésekkel véglegesen megtört a magyar nemesség etnikai egysége. A Nyíregyházára költözött Trsztjánnszki, Mesko, Bukovinszki családnevek azt sejtetik, hogy a XVI—XVII. században is előfordult a nem magyar népelemek közül is egyesek nemességre emelése.⁷¹ Bár a nyíregyházi példánál óvatosságra int bennünket az a tény, hogy a fenti családok olyan vidékekről érkeztek, ahol nagy létszámban éltek középkori eredetű kurialisták, s ezek elszegényedett leszármazottai is lehettek. A szlovák népiség magyarországi nemességbe való beépülése azonban mindenképpen tény. Az is igaz, hogy ilyen példákat elég ritkán lehet felfedezni. Annál feltűnőbb, hogy az ismertett XVIII. századi nemesítéseknél nemcsak előtérbe kerültek a szerb és bunyevác nemesítések, hanem csaknem kizárólagossá is váltak. Még a Szegeden nemesedő polgárok nevei között előfordult Pozsonyi és Szekeres, de Újvidéken már csak az Osztóics, Vukovics, Miroszlávlevics, Popovics stb. nevek szerepeltek.⁷² A bácskai nemesség 1841. évi összeírását tanulmányozva kiderül, hogy ezen a területen a délszlávok túlsúlyba kerültek a magyarokkal szemben. Vegyültek ugyan magyarok is közéjük, de számos helységben kizárólag délszláv nemesek éltek (Roglatica, Borsód, Csávoly, Katymár, Mateovics stb.).⁷³ A mező- és szabad királyi városokba is több helyen vezető szerepre tettek szert, de ezekben mindig elegyesen laktak magyar nemesekkel. Mindent összevetve, azt állapíthatjuk meg, hogy a délszláv nemesség — párhuzamosan a népi határvonalával — az ország középső részén Szeged vidékéig húzódott előre.

⁷⁰ OL Károlyi lt. Hódmezővásárhely úrbéri összeírása 1786. P. 342. Lad. 111.; *Áldásy Antal—Czobor Alfréd*: i. m. 7: 177—178.

⁷¹ A névsort lásd *SzSzmL V. 113/I. 215. Nemesi közösségek iratai. Jkv. 1786—1818. P. 7—21.*

⁷² Lásd a 65. jegyzetet.

⁷³ *Dudás Gyula*: i. m. (A bácskai nemes családok összeírása az 1841. évből) 154—159., 168.

b) A nemesség örökítése

A rendi struktúrában a társadalmi állapot öröklődik. Az utódok beleszületnek szüleik társadalmi jogállásába, és viszik tovább magukkal ugyancsak az örökítés lehetőségével és szükségével. A nemesi jogállás örökletességét Werbőczy — az egy és ugyanazon nemesi szabadság elvi egységének gondolatkerében maradván — nemcsak a birtokosokra, hanem az armalistákra is vonatkoztatta. „Bármelyik módon tett nemeseket, valamint ezeknek fiú ágon törvényesen leszármazó örököszeit... valóságos nemeseknek tekintjük” — írja Hármaskönyvében.⁷⁴ A gyakorlati élet tovább is tágította Werbőczy öröklődési elméletét, mert kiterjesztette a leányágra is. Már a manumittáló levelek örökletesen és két ágon, „*utriusque sexus maradekival, successoraival és posteritással*” szabadságotkaptak „*in perpetuum*”.⁷⁵ Az armális levelekben is sztereotip formulává vált, hogy nemcsak az oklevélben megnevezett személyek nyertek nemességet, hanem „örökösik, utódaik, összesen mindkét nemén kétségtelen, született és megjelölt nemeseknek tartassanak és számbavétenessnek”.⁷⁶ Azt azonban fűzzük hozzá mindjárt az idézett szövegrészhez, hogy a nemesi jogállás ugyan átháramlott a leányutódokra is, de tovább csak a fiú leszármazottak örökíthették.

A társadalmi állapot örökletessége szükségszerűen megkövetelte a bizonyítási eljárás rendszerének kialakítását. A jobbágyoknál ilyen bizonyításra nem volt szükség, hiszen nemesi szemszögből társadalom alattiaknak számítottak, ahonnan a hierarchia lépcsőfokán mélyebbre nem lehetett zuhanni. A városi polgárok jogállását az ún. polgártaksa lerovásával tették folyamatossá. Ehhez semmiféle külön igazolásra nem volt szükség; ha kétség támadt, a *matricula civium* azonnal bizonyosságot szolgáltatott.⁷⁷ Megjegyzendő, hogy a polgárfiak számára a taksa összege lényegesen alacsonyabb volt, mint amit az új polgárság megszerzésekor kiróttak.⁷⁸

Bonyolultabb és összetettebb lett a nemesi rendek igazolási eljárása. Pontosan a fő- és köznemesi rend egymástól, de különösen e kettőnek az armalistáktól való elkülönülése a nemességigazolás tekintetében is megmutatkozott. A főnemesek

⁷⁴ Werbőczy István Hármaskönyve. (i. m.) 42.

⁷⁵ Keglevich Miklós sepeji Szabó János számára adományozott manumittáló levél, kelt 1672. április 2. *Szilády Áron—Szilágyi Sándor*: i. m. I. 405—407.

⁷⁶ Lásd a 46. jegyzetet.

⁷⁷ A *matricula civium* a polgárok anyakönyve volt, ahová a polgárok neveit rendszeresen bejegyezték. Vö. *Herpay Gábor*: Debrecenbe beköltözött polgárok *Matricula Civiuma* 1715—1867. Debrecen, 1936.

⁷⁸ Debrecenben az 1830-as évek végén a polgárfiak 6. az újonnan beköltözötték 50 Rft polgártaksát fizettek. HBmL IV. A. 1011/s. 2. *Matricula Civium*. Ezt a taksát fizették a bebocsátást kérő nemesek is. 1836-ban — többek között — Balásházy János Zemplénből érkező táblairó neve mellé is 50 Rft-ot jegyeztek be.

egyszerűen nem volt szüksége kiváltságos jogállásának az igazolására. Azt senki kétségbe nem vonta, különben is a birtokkal mindig igazolhatta kiváltságos állapotát. A *Neoaquistica Commissio* sem a nemesi mivoltuk iránt érdeklődött, hanem a birtokhoz való joguk igazolására szólította fel őket. A középbirtokosoknál is kevés gonddal járt a nemesség örökítése, mert a birtok még itt is elég fedezetet nyújtott az utódok számára a nemesség bizonyításához. De szinte mindennapos problémaként jelentkezett a töredék fundusra szorult egytelkesek és az armalisták számára. Az utóbbiaknak különösen, egyetlen igazi bizonyíték csak a féltve őrzött címeres nemeslevél maradt. Aki nem tudta a nemességét igazolni, azt falvakban és mezővárosokban a jobbágyok, a városokban pedig az ún. lakók vagy zsellérek közé sorolták, s mindaddig ott tartották, míg az igazolási eljárása tartott.

Az igazolásnak a nemességszerzést követő harmadik-negyedik generációtól növekedett meg a jelentősége. Az utódok szaporodása megnövelte az armalisták migrációs kényszerét, lakóhelyet kellett változtatniuk, s a kiterbélyesedő családtagoknak — ha élni kívántak apáik szabadságával — új lakóhelyükön igazolniuk kellett öröklött nemességüket. Másik megyébe költözve, nemesi armálisukat is újra publikáltatni kellett. Éppen úgy bizonyító eljárásra szorultak azok is, akiktől erőszakkal elvették vagy elvitatták egykori nemesi szabadságukat.⁷⁹ Nem véletlen tehát, hogy az államhatalom és a nemesi megye érdeklődése a XVIII. század harmadik évtizedétől fokozatosan a nemesség irányába terelődött, s megnövekedett a nemességigazolást kérők száma. Ha tehát a címeres nemesítés nagy korszakának a XVII. századot tekintjük, legalább annyira indokolt a XVIII—XIX. századot a nemességigazolás periódusának minősíteni.

Amennyiben egy emberöltőt az akkori átlagos életkornak megfelelően hozzávetőlegesen 30 évnek számítunk, a XVII. század közepén történt nagy nemesítési hullám harmadik generációja lesz az, amelyiktől már az államhatalom és a megye kéri nemességének az igazolását. Védekező alapállásba kényszerül tehát már ez a

⁷⁹ A derecskei uradalomban ez általános szokássá vált. A Bagoson lakó Győrösi család nemességének igazolásakor 1794-ben az ottani tanács arról tanúskodott, hogy a familia tagjai ott „nemesi szabadságban, mint productus nemes emberek éltek. 1762-dik esztendőben pedig, midőn ezen deretskei dominiumbeli nemesek meg-zavartattak, sőt sokan le is tétettek nemesi szabadságokból, akkor a nevezett bagosi Győrösiek is conscribáltattak portio alá, de mi okból, azt nem tudjuk és azóta contributio alatt vagynak.” HBM L Nemesi perek. IV. A. 6/e. 4. No. 132. — A berettyóújfalui Hajdú család 1794. évi igazolásakor nemes Balogh Ádám tanuvallomásában a következőket mondotta: „A Bajomból Ujfaluba szakadt Hajdu János, sőt ennek fiai is, Mihály és István éltek nemességben mind Bajomban, mind Ujfaluban, de a midőn a többi nemesek is letétetődtek herceg Eszterházy dominiumába, ezek is akkor estek ki a nemesi szabadságból, de a Bajomba lakó Hajdu familia még ma is mind nemesi szabadságban él.” Uo. No. 133. — Vö. A derecskei lakosok Derecskén 1793. március 3-án írott kérelmével. Közli *Szendrey István*: A bihari hajdúk pere a hajdúszabadsáért. Debrecen, én. 56—59.

nemesség, s miután tömegigényről volt szó, a nemességigazolásnak éppen úgy ki kellett dolgozni egy hivatali ügyviteli rendjét, mint annak előtte a nemesítési eljárásnak. A nemesség igazolása tehát országos méretűvé vált, de tekintve, hogy az Alföldre szinte teljesen armalisták költöztek, itt fokozottan megnövekedett a jelentősége.

A nemesi jogok általános vizsgálatát 1723-ban III. Károly rendelte el (*generális investigatio nobilium*), s ennek alapján minden megyebeli nemesnek igazolnia kellett kiváltságos állapotát, kivéve azokat, akiknek a nemessége általánosan ismert volt, vagyis a nagybirtokosokat. Amíg a nemesség adományozása királyi hatáskörbe tartozott, s a kancellária adminisztrálta, a nemességvizsgálatot a helytartótanács a vármegyékre bízta. A megyék a vizsgálatot a helytartótanács által az *Idea Investigationalis*ban összefoglalt alapveknek megfelelően végezte. Az utasítás szerint külön kellett választani a tényleges nemeseket azoktól, akik kétségesek voltak. A bizonyítási eljáráshoz az alábbi igazolások szolgáltak: 1. adománylevél, 2. címeres nemeslevél, 3. hiteles bizonyáglevél, 4. hiteles tanúvallomás, 5. egyéb királyi eredetű vagy hitelt érdemlő okirat (osztálylevél, perirat), 6. leszármazási iratok.

Ha valaki mármost nem a megye utasítására, hanem egyéni érdekből kezdeményezte igazolási eljárását, természetesen ugyanilyen okiratokkal érhetett el célt.

Mária Terézia 1774-ben megszüntette ezt a nemességvizsgálati rendszert, és helyette a nemességigazoló pert (*processus legitimatorius* vagy *productionalis*) vezette be. Legtöbbször éppen ezért egyszerűen produkcionális pernek nevezték. Ennek az volt a lényege, hogy a megyei ügyész megbízást kapott a nemesi jogcím ellenőrzésére. Akinek kétségessé vált nemessége, az ellen az ügyész kezdeményezett igazolási pert. Aki viszont a nemesi jogát helyre akarta állítani, az igaza védelmében a megyei ügyész ellen kezdeményezett peres eljárást. Az igazolásnak ez a módja a megyei törvényszék hatáskörébe tartozott, és ez első fokon ítélezett is. Fellebbviteli fórum a helytartótanács és legfelsőbb fokon, az udvari kancellária előterjesztése alapján, a király lett. Az új igazolási eljárásban kétféle bizonyítási mód vált általánossá. Az ún. gyökeres bizonyítás, amikor az eredeti nemeslevél felmutatása mellett a nemességszerzőtől kiindulva egyenesági leszármazást kellett igazolni. A második formában csak a nemesi előjogokkal való élést kellett kimutatni 60 évre visszamenőleg.

A nemességigazolásnak a Mária Terézia által kialakított rendje egészen a XIX. század közepéig megmaradt.⁸⁰ Mivel pedig az alföldi város lakó nemesek investgációs pere zömmel a Mária Terézia uralkodása utáni időre esett,

⁸⁰ *Schneider Miklós*: Fejérmegyei nemességvizsgálatok. Székesfehérvár, 1937. 3—4.; *Lengyel Alfréd*: Győr vármegye nemességvizsgálatai és az 1725. évi investgáció. Mosonmagyaróvár, 1942. 4—14.

nemességigazolásuk a produkcionális peres eljárás valamelyik változata szerint történt.

A világosan megszabott ügyrendi eljárás ellenére, nehézségekkel járt a nemességigazolás. Az időbeli távolság sok bizonytalanságnak lett a forrása. Nemegyszer a nemességszerzőnek a negyedik vagy éppen az ötödik generációja folyamodott testimóniálisért.

Legtöbb gond a legfontosabb okirat, a nemeslevél körül támadt. Még akkor is jelentkezett bizonytalanság, ha az eredeti armálist sikerült megmenteni az utódoknak. Általános szokás volt, hogy a család nemeslevelét a legidősebb férfi tagja őrizte otthonában, fali tékában vagy levelesládában. A gondosabb családok még a végrendeleteikben is pontosan kijelölték a nemeslevél öröklésének további útját. Hatvani István debreceni kollégiumi professzor 1780-ban úgy rendelkezett, hogy a „nemességünkről való leveleket, úgy a familiára tartozókat s egyéb litterale documentumokat s acquisitionalisomat, obligatoriakat, contractusokat a feleségem, mint gyermekeimnek természeti tutrixia conservallya: úgy is sok költségeimbe állott az énnekem, hogy Kis- és Nagy-Hont vármegyékből testimóniálisokat vegyek ki nemességünkről s ezen felyül, hogy Bihar vármegyében is publicaltassam s testimonialist vettem, melyben fiaim s testvéreim neveket is belététtem. Mindezekért én magam egyedül költöttem s fáradtam, ezért ezt is rendelem a familiám díszére, hogy akárminémű írásaim, manuscriptumim osztályra ne menjenek a gyermekeim között; hanem maradjanak a feleségem keze alatt, az ő halála után pedig a fiam Hatvani Pál keze alatt, a nemességéről s familiánkról való levelekkel együtt.”⁸¹

A legtöbb bizonyosságot nyújtó nemeslevél azért hordozott magában kétségeket is, mert a nemesítettek nevének a feltüntetése mellett semmiféle más olyan támpontot nem nyújtott, amit később a leszármazás igazolásánál fel lehetett volna használni. Többek között nem szólt arról, hogy a nemesített személy hová való, ki a felesége, ki volt a földesura stb. Egyedül azt a megyét lehetett pontosan kinyomozni, ahol a nemeslevelet kihirdették. Így tehát lakóhelyként csak a megyei konturt tudták kijelölni. Mindezek ellenére a nemességigazolásnál a legszilárdabb kiindulópontul szolgált.

Gyakran megesett, hogy a családok növekedésével és szétágazásával a távol esők már nem juthattak hozzá az armálishoz, s ezért külön kellett pereskedniük. Nánáson 1812-ben Kántor István a Hajdúkerületnél arról panaszkodott, hogy egyik testvérének a fia, Kántor András az armálist „el kérvén tőle szép szín alatt, azt többé kezébe vissza adni nem akarja; kérné tehát azt is, hogy mivel a leveleknek conservatioja a törvény szerint az idősebbik atyafit illetné, az armális részére

⁸¹ A végrendelet teljes szövegét közli *Papp Károly*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1916. 454—464.

adattasson vissza”. A kerületi döntés az lett, hogy Kántor István bátyjánál tartsák az armálist egy közös költségen készített s két kulccsal ellátott ládában.⁸²

Súlyosabb következménye lett annak, ha az armálist ellopták, eltűnt, vagy a tűz martalékául esett. Ilyenkor a család a legalapvetőbb fogódzóját veszítette el. Debrecenben 1656-ban Gellért János tett panaszt a tanácsnál testvére, Csorkó Andrásné ellen, aki betegséget színlelve bekéredzkedett házához, „azomban ládamból egy adós levelem 40 forintról, kivel ugyan maga adós volt, armálisommal együtt elveszett”.⁸³ A ma Mikepércsnek, akkor Kispércsnek nevezett helységből Debrecenbe szakadt Szöllösi familia nemességigazolásakor 1757-ben Vásárhelyi Mihály rokonaitól nyert értesülése szerint úgy tudta, hogy Szöllösi Jánosnak az apját a tatár agyonlőtte, s „akkor a nemes levelet a felesége egy sákba sugorgatta, váznakkal, fonalakkal együtt a sák megkerült mindenestül, de a levél elveszett belőle, mindenkor az ott lakó Fenéékre gyanakodtak éránta”.⁸⁴ Lévai Szabó János debreceni lakos 1711-ben eskü alatt vallotta, hogy atyjának „eleikről álló Ferdinandus császártól való armálisok volt, de a mostani futásban elveszett”.⁸⁵ A szintén Debrecenben lakó Bán János 1815-ben arról tett jelentést, hogy Hatvan utcai házát a rettenetes tűz megemésztette, benne a leveles tékája, „nemességeket bizonyító levelek, több leveleimmel együtt a tűz által meg emésztettek”.⁸⁶

Se szeri, se száma nem volt a kallódó nemesleveleknek. Ezek egy része bekerült az akkori megyei levéltárakba, melyekről körözvényekben tájékoztatták a különböző törvényhatóságokat. Debrecen város jegyzőkönyvében 1802-ben 6, 1803-ban szintén 6 ilyen Győr, Turóc, Bars, Nógrád, Komárom stb. megyei tudósítás szerepel megtalált armálisokról, közöttük lévén a nagykőrösi Sáfár Demeternek II. Ferdinánd által adományozott armálisa is.⁸⁷

A különböző futások alkalmával elveszett és lopott armálisokat aztán nemegyszer árusították is, vagy azzal a céllal csalárd módon megszerezték. Szigeti János nagykőrösi lakos 1798-ban jelentette a helybeli tanácsnak, hogy 7-8 esztendeje azzal kereste meg őt Szomor Máté (valószínűleg Hódmezővásárhelyről),⁸⁸ hogy van nála egy Szigeti névre szóló armális és „ha tetszik — mondotta — most könnyű lesz megnemesedni, bezzeg meg lehetne most osztán Nagy Istvánt (minthogy nékem Nagy Istvánnal ad actum majoris potentiae, akkor is perem volt, most is vagyon)

⁸² HBmL(Hb) Hajdúnánás lt. Közgy. jkv. V. A. 301/a. 9. k. P. 232—234.

⁸³ HBmL Jkv. IV. A. 1011/a 14. P. 114.

⁸⁴ HBmL Polgári perek. IV. A. 1018/c. 1757. P. 13.

⁸⁵ HBmL Debrecen jkv. IV. A. 10011/a/27. P. 850.

⁸⁶ HBmL Hatósági biz. IV. A. 1011/q. 3.

⁸⁷ HBmL Debrecen jkv. IV. A. 1011/a/79. P. 21., 57., 81., 99., 109., 111., 135—136., 378., 546., 556., 579. stb.

⁸⁸ *Szeremlei Sámuel*: i. m. V. 1143—1144.

vexálni. Melyre én Szigeti János azt feleltem: Én hallya az úr, imposzturával nem akarok nemesedni. Nekem nem kell, egy fiam van, tanul, ha tettzik néki, maga virtusával nemesedjen meg.”⁸⁹

A Kecskeméten és Halason lakó Tegzes atyafiak 1788-ban a bécsi udvari ágensnek illetéktelenül gazdát cserélt armálistól számoltak be. A Kecskemétre Szentgyörgyvölgyéről származott Szabó Ferenc béres legény, aki elvette nemes Tegzes Mihály leányát, a tájékoztatás szerint sok gonoszsgót követett el a városban, többek között „itt egy asszonyságtól Péter néven való armalist ki tsalván, azt halasi lakos Péter nevezetűeknek 30 aranyon s egy pár ökrön eladta”.⁹⁰ A Jászkunszágban az olyan családoknál, amelyekben a férfiág kihalt, olyan méretűvé vált az armális eladogatása, hogy a kerület 1765-ben külön előírta a magvaszakadt családok nemeslevelének a disztriktuális levéltárban való elhelyezését.⁹¹

A nemességigazoláshoz szükséges leszármazás bizonyítása még több problémával járt, mint az armális körül jelentkező bizonytalanságok. Önmagában véve a folyton terebélyesedő család ágainak számontartása is sok gondot jelentett. A nánási Magi családnak az 1846. évi igazolásakor 8 törzsét, s ennek összesen 73 élő férfitagját számolták össze.⁹² Különösen nehézkessé vált a rokoni szálak kimutatása a családok területi széttrajzása miatt. Mivel az alföldi városokban — a már ismertetett néhány kezdeményezett nemesítés kivételével — döntően beköltözöttek éltek, olyan arányban kellett a nemességigazolásokor a származási igazolási gondokkal fokozottan megküzdniük. Valójában valamennyiüknek vissza kellett nyúlniuk a rokoni szálakért a család eredeti származási helyére, követni a szétágazás útjait, és számon tartani a helybeli vérségi kötelékeket. A bizonyítási eljárás származási komponensének alig áttekinthető zezzugait egyetlen család testimoniális szerzésért folytatott küzdelme is megvilágítja. Az Ung megyéből Váradolasziba, majd onnan Hadházra, Berettyóújfaluba és Hegyközújlakba szétágazó Szabó familia kétszer is megindította nemességigazolási perét, 1780-ban és 1833-ban. A második kísérletüknél már a kezükben volt Hadház hajdúváros 1726-ban kelt, Berettyóújfalu tanácsának és református lelkészének 1789-ben, Hegyközújlak tanácsának 1805-ben kelt, a család nemességéről és rokoni kapcsolatairól szóló bizonyítványai, sőt Berettyóújfaluból még külön tanúvalomási jegyzőkönyvet is küldtek 1780. évi keltezéssel.⁹³ A családfa összeállításáról

⁸⁹ 1798. november 27-én kelt jelentés. RGy. Sárközy lt. 1. cs.

⁹⁰ 1798. január 28-án kelt levél. RGy. Sárközy lt. 2. cs.

⁹¹ *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Nemesek a Jászkun kerületben. Kézirat.

⁹² HBmL (Hb) Hajdúkerület lt. Közgy. ir. 1838. Fasc. 9. No. 55. — A nánási Daróczy család nemesedése ellen tiltakozók szerint 1835-ben „az mint egy 20 törzsökből áll.” HBmL (Hb) Hajdúkerület lt. Jkv. IV. A. 502/a. 52. k. P. 401—403.

⁹³ HBmL Nemesi perek. IV. A. 6/e. 4. No. 115.

— nem is szólva vérségi összetartozásának az igazolásáról — a rendszeres anyakönyvezésig nehéz volt a megyei hatóságok számára is elfogadható bizonyítékokkal szolgálni. Márpedig még olyan nagy városban is, mint Debrecen, csak 1703-tól indult meg az anyakönyvezés,⁹⁴ Nánáson 1755-től,⁹⁵ máshol pedig még később. Maradt tehát a rokoni kapcsolatok igazolásakor is igen gyakran a tanúvallomás ereje.

Nagyon nehéz volt tehát minden szempontból megfelelő nemességigazolási iratanyagot benyújtani a vármegyéhez. A vármegye főügyése igen alaposan áttanulmányozta a kérelmet, és a legkisebb tartalmi vagy formai hiányosságot és hibát is észrevételezte. Ismét csak egyetlen esettel illusztráljuk a jogi útvesztőnek is tekinthető megyei ügyintézt. Az 1830. évben „a pernek 30 esztendeig való elalvása után” a szoboszlói Horváth Bálint és Ferenc kezdeményezte Bihar megye előtt produkcionális perét. Budaházy Antal megyei főügyész — többek között — két meglehetősen áttetsző kifogást emelt a benyújtott igazolásokkal szemben. Nem tartotta elfogadhatónak Szoboszló város bizonyáglevelét a kérelmezők nemesi joggyakorlatáról, mert megítélése szerint ez a jog csak a vármegyét illeti meg. Az előmutatott armálist is érvénytelennek minősítette, mert azt Bihar megyében publikálták, márpedig — érvelt a főügyész — Szoboszló városa sohasem tartozott Biharhoz. Állításának igazolásául az 1655:36 tc.-re és az 1735. évi királyi parancsolatra hivatkozott, miszerint ha nem a lakóhely szerint illetékes vármegyében publikálják az armálist, érvényét veszti.⁹⁶

Az eljárás ismertetett feltételei szolgálnak magyarázatul ahhoz, hogy a gyökeres igazolási perek vontatottan haladtak előre, s olykor többszöri újratezdés után évtizedekig is eltarthattak. A már ismertetett szoboszlói Horváth család 40,⁹⁷ a nánási Magi család 50 év után tudott pontot tenni nemességigazolási perének a végére.⁹⁸

A nemességigazolás — éppen úgy, mint a manumittáló és nemeslevél megszerzése — költségekkel járt. Kiadásának a díját országos törvény nem szabályozta, feltételezhetően megyei statútumok szabták meg az árát. Iránymutatónak Szabolcs megye árszabása áll rendelkezésünkre. A Torna megyéből Szabolcs, Szatmár

⁹⁴ Kováts Zoltán: A népesedési viszonyok. In: Rácz István (szerk.): Debrecen története 1693—1849. Debrecen, 1981. 16.

⁹⁵ A Nánáson lakó simándy Kállay Eötvös család részére Zemplén megye által 1830-ban kiállított nemesi bizonyáglevelél kifejezetten hivatkozik is arra, hogy „a folyamodó György és Mihály Jánosnak a fia, szinte Ferenc Istvánnak a fia keresztleveleiket azon okból nem mutathatják elő: mivel ezeknek születések 1755-dik esztendő előtt történvén, az akkor kezdődött Hajdu Nánási Egyház Keresztelő Könyvbe neveik nem iktatódhattak be.” Függelék III/8. sz.

⁹⁶ HBmL Nemesi perek. IV. A. 6/e. 4. No. 134.

⁹⁷ Herpay Gábor: Nemes családok Hajdú vármegyében. Debrecen, 1926. 150.

⁹⁸ Uo. 181—182.

megyébe és a Hajdúkerületbe elszármazott Lengyel család egyik tagjának igazolási perük során 1820-ban Désy Mihály szolgabíró azt írta, hogy a debreceni vízkereszti vásár után egy héttel menjen el hozzá Kállóba a nemességigazolásért, s „a nemesi testimoníális váltságának az árát, mely 50 rénes forint, akkor hozza magával”.⁹⁹ Eszerint tehát a testimoníális hivatalos tarifája ekkor 50 Rft volt.

A kortársi megnyilatkozásokból azonban úgy tűnik, hogy a valóságban ennél sokkal többbe került. A folytonos utánajárás, a megyei tisztek megnyerése, megsokszorozta az igazolásoknál a hivatalosan megállapított díjtételt. Az említett Lengyel család egyik tagja 1814-ben Tiszaszöllösön kelt levelében saját maga tapasztalatát így összegezte: „Én tudom és én próbáltam két esztendőnek elforgása alatt száma nélkül nemes vármegyének gyűléseire minden magam dolgának hátrahagyásával hidegbe, melegbe, jó időbe, fergetegbe, mindenkor a terminuson megjelenni, házának az embernek akár maradt költtsége, akár nem, olvasatlan módon is pénzt kellett vinni, tiszteket discretizálni, ezeknek ajándékot nagy somma pénzen is meg szerezni, aki ezeket nem hiszi, szabad próba, próbálja meg. . . Két esztendőbeli expensa, magam fáradságát semmibe tudva, salláriumokra tett költtség és egyéb Isten tudja mire ki ment pénzek száma ment háromszáz forintra . . . mindazáltal a nemesség kidolgozása körül mindennek veleje pénz, aki ezt kíméli, semmit se nyer.”¹⁰⁰

A költségkihatás miatt voltak olyan családok, amelyek el sem tudták kezdeni vagy abba kellett hagyniok az igazolási eljárást. A Berettyóújfaluban lakó Szabó András özvegye — az egyik 1780. évi tanúvallomás szerint — „gyámoltalan állapottal maradván el férjétől, mivel szegénységben éltek, árváira nézve nemességek megmutatása eránt nem járt”, s jobbágymódra porciót vetettek ki rá.¹⁰¹ A Szatmár megyei Körtvélyesen és a Vámospércsen lakó Vincze család tagjai az 1830-ban kezdeményezett produkcionális perük során elmondották, hogy „annak oka, hogy . . . még 1806-ik esztendőben, az ott kitett nehézségeknek megvilágítása miatt visszaküldött peres anyagot, mind eddig folyamatban nem vették, az ő tehetetlenségek volt, mely miatt mind eddig módot nem nyerhettek abban, hogy ezen igazságos ügyüket tovább folytathassák, ez a sorsa sok szegény nemes famíliának . . .”¹⁰²

Bármennyire is sok ilyen és ezekhez hasonló panaszok felfakadásáról értesülünk a nemesi megnyilatkozásokból, az általánosabb mégis az volt, hogy a családok anyagi erejüket összefogva mindent elkövettek a produkcionális per kezdemé-

⁹⁹ Molnár József: Adalékok a Lengyel család történetéhez. Magyar Családtörténeti Szemle, 1940. 206.

¹⁰⁰ Uo. 206—208.

¹⁰¹ Török Péter vallomása 1780. február 1. HBmL Nemesi perek. IV. A. 6/c. 4. No. 115.

¹⁰² HBmL Nemesi perek. IV. A. 6/c. közelebbi jelzet nélkül.

nyezése és sikeres befejezése érdekében. A megyei levéltárak nemesi pereket tartalmazó állagai erről tanúskodnak.

Nem lehet kétséges, hogy a nemesség igazolásának költségessége miatt sokan akartak kiváltságos jogaikkal testimóniális nélkül is élni. Csupán a Hajdúkerület városaiban 1838-ban 9 ilyen családot találtak az összeírók.¹⁰³

Az igazolásoknak nem volt meghatározott időpontja, minden család a maga érdekeinek megfelelően szerzett testimóniális. Az azonban megfigyelhető, hogy a XIX. században megnövekedett az igénylők száma. Böszörmény hajdúvárosában 1838-ig 166 nemest írtak össze, s közülük 12 család nyert produkcionális pert a XVIII. században, a többi később. Közülük az első nemesi igazolást 1753-ban Lampert Péter szerezte meg, tehát ez azt jelenti, hogy a legkorábbiak is a XVIII. század második feléből származnak.¹⁰⁴

A nemességigazolás az egyes családok számára sohasem tekinthető végérvényesnek és lezártnak, a felnövekvő nemzedékek számára az élet szinte törvényszerűségként előírta a megújítását. Ez általában 1-2 generáció után vált szükségessé. Ilyenkor aztán már csak a testimóniális és a kiegészítő igazolásokat

¹⁰³ Jellemző, hogy mivel akarták azt pótolni. Böszörményben Kiss Varga Sámuelné: „semmi nemességet bizonyító oklevele nincs.”; Kiss Varga Dánielné „mint Kovács leány a nemes Kovács család nemesi mentességeivel él”. Szoboszlón Kovács P. Péter, Miklós, József, Sándor „semmi bizonyáglevelet mutatni nem tudnak, hanem a kerületnek 821. Esztendő dec. 15-ről kiadott azon határozatát, mely szerint ők a több nemesekkel egyaránt tractáltatni rendeltettek; állítják egyéb éránt, hogy az ő attyok a nemesi bizonyág levelet nyert Kovács Ferenc és Jánossal egy testvér volt”; Nánáson Csuka Sámuel és rokonsága: „Nemesi bizonyáglevelet mutatni nem tudtak, azt állítván Csuka Sámuel, hogy testimóniálisokat, melyet követőleg Szatmár megyétől az 1833-ik évben nyertek, bizonyos pesti ügyvédeknel hagyott. Egyéberánt magát nem is Csuka, hanem Csukáthnak állítja.”; Somosi Dániel ügyvéd: „Nemesi bizonyáglevele ugyan nincs, de nemesi szabadságban való éléséről előmutatott a tekintetes Kerületnek két rendbeli el-esmérő bizonyágait, egyiket az 1819. esztendő augusztus 28., másikat pedig 1824. esztendő szeptember 6-ról.”; Dorogon Eötvös Leopold és fiai: „Nemesi bizonyáglevelek nincsenek nemesség bizonyítására, azonban előmutattak 2 rendbeli okleveleket, amelyeknek egyike egy 1798. évi január 15-ről Egerbe if. gróf Keglevich Gábor, mint a hevesi felkelő nemesség vezére által az előjegyzett Eötvös Leopold felkelőségéről való bizonyág — másika pedig néhai Eötvös József tiszántúli királyi kerületi tábla ülnöke végintézetének mássa, melynek tartalmánál fogva, ugyanazon előjegyzett Eötvös Leopold magát az érintett táblai ülnök fiának s annál fogva köztudomány szerént nemesnek követeli.”; dái Papp József: „Nemesi bizonyáglevele nincs; hanem egy armális hitelesített másolatával állott elő, mely az 1718. esztendő április 17-ről Károly császár által bizony Nagy Péter, György és Ábrahám részekre adatott ki, melyet azonban a praetendens nemes maga személyére alkalmaztatni nem tud.”; Hadházon Pély Gábor kerületi kapitány: „Nemesi bizonyág levelet nem mutatott, hanem nemesi szabadságban való élésére nézve 60 esztendőt meghaladó időre hivatkozott.”; Tolnai Józsefné: „Nemesi bizonyáglevelet mutatni nem tudott, hanem 45 évektől miolta t. i. attyok mint vándorló csizmadia legény Hádházon meg telepedett, való nemesi szabadságban élésre hivatkoznak.” HBML (Hb) Hajdúkerület lt. Közgy. ir. 1838. Fasc. 9. No. 55.

¹⁰⁴ Uo.

kellett benyújtani a vármegyéhez. A második és következő testimóniális szerzés ennek megfelelően már sokkal kevesebb nehézséggel járt, bár ez sem volt zökkenőmentes. A rokoni torzsalkodás is akadályokat gördíthetett a sima ügyintézés útjába. A vitatkozó családtagok könnyen kirekeszthették egymást a testimóniális névsorából. Nádudvaron egy 1835. évi tanúvallomás szerint a Demjén család egy tagját azért hagyták ki a nemesi testimóniálisból, mert nem az általuk ajánlott leányt vette feleségül.¹⁰⁵

Ha ezek után arra a kérdésre akarunk választ adni, hogy mit tartalmazott az a nemesi testimóniális, amit a kérelmezők kezükhöz kaptak, a következő rövid összefoglalást adhatjuk. Tulajdonképpen két összetevője volt. Pontosabban feltárta a családfát férfiágon a nemesség-szerző személyétől kezdve az igazolás időpontjáig; ezzel párhuzamosan megnevezte a családtagok eredeti és minden későbbi lakóhelyét. A nemesi armális szerzőjének nevével, dátumával és az adományozójának megnevezésével bizonyította a nemesi jog megszerzését, és azt most kiterjesztette az élő utódokra, a nemességre jogosult valamennyi férfi családtag nevének feltüntetésével. Az első testimóniális kiadásakor rendszerint a nemeslevél szövegét is tartalmazta. A városokban és szabadalmas kerületekben ennek alapján élhettek aztán nemesi szabadsággal.

2. A városba költözés taszító és vonzó tényezői

a) A migráció szükségszerűsége és lehetőségei

A migráció minden korban a taszító és a vonzó tényezők együttes jelentkezésének az eredménye. A társadalom kisebb-nagyobb csoportjait többnyire gazdasági indítékok mozdították ki eredeti lakóhelyükről, de a politika türelmetlensége is szaggatta a szülőföldhöz tapadó gyökereket. A középkor századaiban — már számarányuknál fogva is — leginkább parasztok vettek vándorbotot a kezükbe, s útjuk nemcsak egyik faluból a másikba, hanem városokba is vezetett. A városok tehát a feudalizmus rendszerében is a paraszti társadalomból nyerték utánpótlásukat. A XVI—XVII. századtól azonban a városba irányuló vándorlásnak új társadalmi eleme is feltűnik. Tovább tartott ugyan a jobbágyság városba költözése, s túlsúlyát is megtartotta, de az összeirók egyre több városba érkező nemessel is találkoztak. A nemesek városba költözése nem esetleges és alkalmoszerű, hanem folyamatos; amellet valamennyi országrészre jellemző, beleértve az Alföldet is.

A nemesek és a jobbágyok áramlásának fő iránya a XVIII. században összetalálkozott, a migráció részesei — társadalmi jogállásra való tekintet nélkül —

¹⁰⁵ Demjén család igazolása 1835-ben. SzSzmL IV. A. I. 1835. Fasc. 35. No. 676.

az Alföld felé vették útjukat. A hegy- és síkvidék áramlási képlete az európai gazdaság- és társadalomtörténetnek jól körvonalazható iránya: a kisebb eltartóképességű hegyvidékről Franciaországban is a termékeny alföld vonzotta a parasztokat.¹⁰⁶ A török hódítás pusztítása miatt Magyarországon a kései feudalizmusban az átlagosnál erőteljesebben érvényesült az ország középső részének demográfiai szívó hatása. Annak pedig, hogy az alföldi városokba való költözés során a jobbágyok és a nemesek egy nyomvonalon jártak, csakis az lehet a magyarázata, hogy a vagyoni-társadalmi állapotuk nem sokban különbözött, a befogadó közeg pedig már teljesen azonos feltételekkel várta őket. Annyi azonban bizonyos, hogy — Szabó István kifejezésével élve — „akadálytalan pályán” csak a nemesek haladhattak új lakóhelyük felé,¹⁰⁷ mert rendelkeztek a szabad költözködés jogával. A jobbágyoknak viszont a földesurukhoz fűződő jogi kötelekeiket gyakran erőszakkal kellett elszagatniuk a reményteljesnek ígérkező lakóhely-változtatással.

Ha mármost a nemesek városba költözése során a taszító és a vonzó hatásokat az Alföldre vonatkoztatva közelebről is számba akarjuk venni, kiindulási pontunk az lehet — s ezt már számadatokkal is dokumentáltuk¹⁰⁸ —, hogy nem a megyebeliek, hanem a más vidékekről származott nemesek gyarapították a városok népességét. Ebből az is következett, hogy őket ugyanolyan okok készítették vándorlásra, mint az ország más részére költözőket. Ellenben a befogadó városok vonzó hatásának olyan speciális jegyei mutatkoztak, amelyek csak az Alföldre lehettek jellemzőek.

Az alföldi városokba érkező nemesek egy töredék részének — különösen a XVII—XVIII. század fordulóján — protestáns vallási meggyőződése és Habsburg-ellenes politikai felfogása miatt kellett menekülésszerűen elhagynia otthonát. A két ok többnyire összefonódott. Tholdi Pál debreceni nótárius 1709-ben kelt végrendeletében saját családjának sorsán keresztül igen jól érzékelteti a vallási és politikai szembenállás miatt futásra kényszerült nemestípust: „Születésemre nézve Dunántúl Veszprém Vármegyébül s nevezetesebben ama híres nevezetes Pápa Városából (ahonnét jött ide is a Reformatio) származtam . . . Edes Atyám Tholdj Márton volt, ki a Felséges Római császár és magyar országi király, emlékezetes Leopoldus hűségében, Érsek Újvár alatt, a pogány török fegyvere által esett el, feje karóban is száradott meg; kinek is elei közül Toldj Pál nevű, midőn a reformatiot Pécs városában bé akarta vinni, együtt a református prédikátorral, a reájok rohant s veszedelmekre megfogadott s bérlett Szent Háromság tagadók által konzultatott

¹⁰⁶ Abel Poitrineau: Hegyvidék és síkvidék a XVIII. században. A francia minta. In: Orosz István—Tokody Gyula (szerk): Egyetemes Történeti Tanulmányok. XII. Debrecen, 1978. 125—138.

¹⁰⁷ Szabó István: A magyarság életrajza. Bp. é.n. [1941] 128.

¹⁰⁸ Lásd az előző fejezetet.

fel és öletett meg. Édes Anyám Oroszi Kata volt, ki is származása szerint olyan emlékezetes familiából született, az apostoli szent tiszta tudományért sokat szenvedtenek, jószágaikban meg károsítottanak, személyekben rabságokat szenvedtenek, s a posoni emlékezetes Tribunalban törvény alatt is forgottanak. Édes említett szülő Anyám, ezen mostan fen forgó hadakozásnak első esztendejében, töb sok Dunántúl való úri, fő, s alább való rendekkel, minden jószágait külsőt, belsőt el hagyván s a felséges császár fegyvere előtt, a Dunán által jöven, öt esztendőök forgása alatt bujdosott és sanyargott, véle valóival együtt is, másutt is és ugyanazon bujdosásban tavalyi esztendőben, 1708-ban múlt ki istenesen Rimaszombatban e világbul.”¹⁰⁹

Református vallásáért és kuruc voltáért hagyta el 1690-ben Szappanos Mihály is a Veszprém megyei Takácsit és költözött Kecskemétre.¹¹⁰ A Szatmár megyei Gebén birtokos Sipos János vagyonát konfiskálták, mert nemcsak harcolt Rákóczi mellett, hanem a bujdosó fejedelmet külföldre is követte, s ennek a fia, Ferenc ugyancsak bujdosóként Kecskemétre költözött.¹¹¹ Szomor Mátét 1703-ban Vas megyéből hasonlóképpen a háborús viszontagságok sodorták Hódmezővásárhelyre.¹¹²

A példákat még lehetne szaporítani a politikai üldözés miatt elköltözött nemesekről, azonban a tömegeket megmozgató kényszerítő erő mégsem ez volt, hanem a létbizonytalanság mélységéig való gazdasági lesüllyedés. Szabó István Ugocsa megyei vizsgálatai arról tanúskodnak, hogy az ottani szűk határú kis falvak nemes lakossága „már nem is a jobbágyság, hanem a zsellérség anyagi színvonalára hanyatlott alá”. Egy-egy nemesi családra rendszerint csak negyed vagy éppen nyolcad telket számoltak. Az 1743. évi összeírásból az derült ki, hogy egy nemes családra átlagosan 1-2 nagyjószág s fél-egy köből vetés jutott. Erősen megbolydították, sőt bontogatták a megye nemesi társadalmát a nemességvizsgálatok is. Armális hiányában sokan jobbágysorba kerültek, sőt volt olyan egész kurialista község is, amelyik kiesett a nemesi szabadságából, és elköltözött véglegesen.¹¹³

Ila Bálint kitűnő Gömör megyei monográfiájában megerősíti a nemesi társadalom általános elhanyaglásáról fentebb dokumentált állapotrajzot. Ami itt a kuriális jellegű megyében különösen feltűnő, előtérbe kerültek az armalisták, a XVIII. század közepén az arányuk már elérte a 70%-ot.¹¹⁴

¹⁰⁹ *Zoltai Lajos* (közl.): Nemes Tholdi Pál végrendelete. Történelmi Tár, 1902. 582—591.

¹¹⁰ *Szappanos Károly*: Kecskemét régi nemes családai. Kecskemét, 1944. 12.

¹¹¹ *Szappanos Károly*: i. m. 11.

¹¹² *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely története. V. Hódmezővásárhely, 1913. 1143—1144.

¹¹³ *Szabó István*: Ugocsa megye. Bp. 1937. 178—179.

¹¹⁴ *Ila Bálint*: Gömör megye. I. Bp. 1976. 414.

A nemesi telek aprózódása a XVIII. század közepére nagyon is szükségszerű folyamatnak tekinthető. Az eredeti kuriális vagy armálissal megváltott volt jobbágytelek a természetes szaporodás következtében sokszorososan osztódott. A töredéktelkes nemes nemcsak a föld tulajdonából szorult ki, hanem az agrártermelésből is, mert a mezőgazdaságban helybeni bérmunka is elvétve akadt. A bérmunka lehetőségében egyébként is osztoznia kellett a töredéktelkes jobbágyokkal és zsellérekkel.

Ezzel szemben az Alföld a maga földbőségével valósággal hívogatta a viszonylag túlnépesedett országrészek nincstelenjeit. A volt hódoltági terület leapadt népességszámából következett, hogy itt az egy főre eső földterület sokszorosa volt az országos átlagnak. Az 1720. évi országos összeírás adatai alapján készített 5. táblázat, ha abszolút számok tekintetében torzíthat is, de az arányokat jól érzékelteti.¹¹⁵

5. sz. táblázat *Egy háztartásra eső földterület az 1720. évi országos összeírás szerint*

Országrésztörvényhatóság neve	Szántóföld (kőből)	Esik egy adózó háztartásra (kőből)	Rét (kőből)	Esik egy adózó háztartásra (kőből)
Duna bal partja	373 753	7,4	69 524	1,4
Duna jobb partja	497 369	10,0	61 918	1,2
Duna—Tisza köze	262 307	12,8	36 138	1,8
Bács	22 122	30,6	1 050	1,5
Bodrog	16 988	26,5	1 361	2,1
Csongrád	28 598	25,4	4 161	3,7
Heves és Külső-Szolnok	57 506	15,2	10 754	2,9
Pest-Pilis-Solt	47 615	5,0	9 798	1,0
Jász kerület	34 966	24,5	2 543	1,8
Kiskun kerület	3 940	8,5	861	1,8
Nagykun kerület	23 678	60,7	3 648	9,4
Dunai határórség	11 362	16,7	1 211	1,8
Tiszai határórség	15 532	10,0	747	0,5
Tisza jobb partja	214 802	9,6	37 481	1,7
Tisza bal partja	241 465	8,7	76 820	2,8
Békés	23 295	33,7	5 865	8,5
Hajdúkerület	19 534	37,5	2 524	4,8
Tisza—Maros szöge	35 162	19,8	6 358	3,6
Csanád	7 013	25,2	1 191	4,3
Magyarország összesen (Erdély nélkül)	1 624 857	9,4	288 239	1,7

¹¹⁵ *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720—21. Bp. 1896. 56.

A statisztika adatai nem szorulnak bővebb elemzésre. Egyértelműen kitűnik, hogy az Alföldön az egy háztartásra eső szántóterület az országos átlag többszöröse, a Duna bal partján fekvő felvidéki megyéknek 6—8-szorosa. A rét arányai már nem ilyen eltérőek, de a többlet az alföldi megyék javára itt is kimutatható. Természetesen az sem szorul részletes magyarázatra, hogy az egy háztartásra eső földátlag csak eszmei birtoklást jelentett, a valóságban hatalmas területek gazdátlanul és műveletlenül heverték. Nem meghódítani kellett tehát a telkeket, hanem egyszerűen művelés alá fogni.

A tájegységek és megyék szerint bontott anyag adatai lényegében a városokra is érvényeseknek tekinthetők. Ennek igazolására tekintsük át a hajdúvárosokra vonatkozó 6. sz. táblázatot.¹¹⁶

6. sz. táblázat Egy háztartásra jutó földterület a hajdúvárosokban 1720-ban

A város neve	Szántóföld (köből)	Esik egy háztartásra (köből)	Rét (kaszás)	Esik egy háztartásra (kaszás)
Böszörmény	6 517,5	50	807	6
Dorog	2 393,5	44	260	5
Hadház	1 519	38	250,5	6
Nánás	3 841	30	395,5	3
Szoboszló	4 524	34	642,5	5
Vámospércs	739	19	169	4
Összesen	19 534	37,5	2 524	4,8

Ez a földbőség a XVIII. századi nagy belső vándorlás és külső telepítés következtében természetesen szűkült. A ritka településhálózat miatt azonban a városokat hatalmas kiterjedésű határok övezték a betelepítések és egyes városok újrakezdése után is. XIX. század közepéről származó adatok szerint az alföldi városok határterülete a 7. sz. táblázat adatai szerint alakult.¹¹⁷

A 40-ből egy sem volt kisebb 10 ezer holdnál, de még 10 és 20 ezer hold között is csak 6 város határa mozgott. Ezzel szemben csaknem fele (47,5%) 50 ezer holdnál

¹¹⁶ Acsády Ignác: i. m. 192. alapján számított adatok.

¹¹⁷ Az adatokat elsősorban Galgóczi Károly Magyarország, a Szerbvajdaság s temesi bánóság mezőgazdasági statiszticája c. művéből vettem (Pesten, 1855. 99—101.), valamint a vonatkozó városmonográfiákból. Meg kell azonban jegyezni, hogy a holdnagyságok eltérőek, 1100—1600 négyszögöl között váltakoznak, mert a források egyenetlensége miatt nem lehetett pontosan egységes mértékre átszámítani.

7. sz. táblázat Az alföldi városok határterületének nagysága a XIX. sz. közepén

A helység neve	Határterülete (hold)	A helység neve	Határterülete (hold)
<i>Szabad királyi városok</i>		<i>Hajdúkerület</i>	
Debrecen	192 000	Böszörmény	57 811
Szabadka	160 302	Dorog	16 598
Szeged	187 682	Hadház	21 683
Újvidék	27 133	Nánás	45 920
Zombor	42 322	Szoboszló	41 804
		Vámospércs	13 000
<i>Bihar megye</i>		<i>Jászkun kerület</i>	
Berettyóújfalú	11 444	Jászapáti	21 481
Derecske	13 866	Jászárokszállás	49 833
Sarkad	22 000	Jászberény	45 912
		Karcag	63 887
		Kiskunfélegyháza	62 080
		Kiskunhalas	126 143
<i>Heves megye</i>			
Déaványa	47 400		
Mezőtúr	75 988		
Szolnok	38 391		
<i>Pest megye</i>		<i>Békés megye</i>	
Cegléd	73 042	Békéscsaba	85 149
Kalocsa	59 476	Békés	65 000
Kecskemét	160 000	Csongrád	50 000
Nagykőrös	85 664	Gyula	63 972
		Orosháza	20 356
		Szarvas	61 400
<i>Bács-Bodrog megye</i>		<i>Csanád megye</i>	
Baja	12 871	Makó	78 736
<i>Szabolcs megye</i>		<i>Csongrád megye</i>	
Nagykálló	11 259	Hódmezővásárhely	135 180
Nádudvar	45 500	Szentes	52 839
Nyíregyháza	26 564		

nagyobb területtel rendelkezett. Ez utóbbiak közül 6 város határa a 100 ezer holdat is jóval meghaladta.

De még ezeket a nagy határokat is a legtöbb város zálogos és árendás földekkel tovább bővítette. A ritka, de nagyobb lélekszámú településrendszer következmé-

nyeként a földesuraknak hatalmas pusztáik maradtak munkáskezek nélkül, s ezeket parasztközösségeknek adták bérbe. Ennek az eljárásnak kettős haszna is mutatkozott. A bérelt puszták után a földesuraknak nem kellett állami adót fizetniük, és annak a lehetőségét is biztosították, hogy ha saját majorsági üzemet akartak berendezni, a bérlő jobbágyoktól minden nehézség nélkül visszavehették ezeket.¹¹⁸

A városok valósággal versengtek egymással az árendás földekért, mert különösen az állattenyésztés szempontjából volt nélkülözhetetlen, de sok helyen szántóművelés alá is fogták. „Lakosaink számához képest határunk kicsiny és kintelenek vagyunk marháinknak majd fele részinek, úgy magunk használására is, más pusztákat árendálni” — olvashatjuk a nagykörsiek 1768-ban kelt vallomásában.¹¹⁹ A tehetősebb, nagyobb városok általában több és terjedelmesebb, a kisebbek viszont kevesebb pusztát béreltek. Debrecen város a XVIII. század elején 8 egész (Ebes, Szepes, Zelemér, Macs, Kishegyes, Nagyhegyes, Elep, Kösélyszeg) és 3 pusztarészt árendált,¹²⁰ Kecskemét 1728. évi összeírásában 5 pusztabérlet szerepelt (Szentkirály, Szentlőrinc, Tatárszentgyörgy, Felsőalpár, Borbásszállás).¹²¹ A böszörményi hajdúk Viden, Zeleméren és Szentgyörgyön,¹²² a nánásiak Varjason, Viden és Tedejen voltak pusztabérlok.¹²³ A nagykállóiak Félégyháza árendálása mellett Kiskállóban és Kállósejmenben zálogos jussal növelték határterületüket.¹²⁴ Dévaványa a gyomai uradalomtól a Békés megyei Csudaballát bérelte.¹²⁵

Az árendás és zálogos puszták területe változó nagyságú volt, többségét holdakban ma nem is lehet már megállapítani. Azt azonban tudjuk, hogy a nagykállóiak által bérelt Félégyháza 8, a dévaványiak kezén levő csudaballai pusztá pedig 20 ezer holdra rúgott. Az utóbbiak tehát csaknem félhatárnyi területet kapcsoltak bérelt pusztaként a magukéhoz.

¹¹⁸ *Wellmann Imre*: Határhasználat az Alföld északnyugati peremén a XVIII. század első felében. *Agrártörténeti Szemle*, 1967. 358.

¹¹⁹ Az úrbéri 9 kérdőpontra adott választ közli *Wellmann Imre*: A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében. Bp. 1967. 330—332.

¹²⁰ *Balogh István*: Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom. In: *Rácz István* (szerk.): Debrecen története 1693—1849. II. Debrecen, 1981. 278—283.

¹²¹ *Novák László*: Pest-Pilis vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. In: *Iványosi-Szabó Tibor* (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából. II. Kecskemét, 1979. 574.

¹²² *Orosz István*: A hajdúböszörményi mezőgazdasági termelés és agrártársadalom fejlődése 1784—1889. In: *Szendrey István* (szerk.): Hajdúböszörmény története. Debrecen, 1973. 343.

¹²³ *Orosz István*: Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom. In: *Rácz István* (szerk.): Hajdúnánás története. Hajdúnánás, 1973. 90.

¹²⁴ A kállóiak úrbéri 9 kérdőpontra adott válasza. SzSzML Nagykálló lt. V. A. 2. 7/c. Kállayak pere. P. 31—32.

¹²⁵ SzomL Dévaványa tanácsi jkv. (1767—1849) XI/1. P. 93—94.

Az árendás és zálogos pusztákat különböző ideig, általában azonban hosszan tartó bérletként használták. Ennek megfelelően az egyes városok szervesen beépítették gazdálkodási rendszerükbe, s a lakosok emlékezetében már sokszor meg is halványult az árendás jelleg, annyira a saját terénümhöz tartozónak érezték. Mindent el is követtek annak érdekében, hogy véglegesen, tulajdonként is megszerezzék. A dévaványai nemesek 1832-ben a csudaballai árendás földjük után megyei szavazati jogot is vindikáltak maguknak, s álláspontjukat azzal indokolták, „hogya több mint száz esztendeje bírván a csudaballai pusztát árendában, nem úgy tekintődhetnek, mint más ideig-óraig való árendások, mert bár ha mindenikőjüknek szüntelen való lakása, háza, épületjei nincsenek is ott, de vagynak ott állandóul földjei, kaszálói, a legelés idején marhái, úgy hogy az esztendőnek nagyobb részét cselédjeikkel együtt árendális birtokjokban töltik el. De vagynak olyanok is többen, a kiknek szállásaik, tanyáik lévén, cselédjeik, s jószágjaik állandóul ott laknak s tartatnak.”¹²⁶

A föld bősége mellett az új telepések számára az is lényeges szempont volt, hogy termékeny területet vehettek birtokba. A futóhomok és a víz áradása ugyan itt is hatalmas területeket szakított ki a szántóművelésből, azonban egészében véve a vegyesgazdálkodás számára ígéretes föld volt. A határ használhatóságáról az úrbéri 9 kérdőpontra adott válaszokból jól tájékozódhatunk. Ebben a ceglédiek elmondották, hogy „határunkbeli tágasságát nem tagadhattuk, mert igás marháink, hámos lovaink, fejős teheneink és juh nyájunkon kívül, heverő marháink is és méneses lovaink azon járnak és legelődnek. — Nevezetes hasznunkra szőlő hegyünk és szőleink bőven vannak, mellyeknek terméséből láttzatos jövedelmünk esztendőnként vagyon.”¹²⁷ A szomszédos kecskemétiak ugyancsak kiemelték gazdálkodásukban a gyümölcstermesztés jelentőségét: „határunkbeli térségin bőven gyümöltés fáink és feles szőlőink vannak”.¹²⁸ A vásárhelyiek elmondották válaszukban, hogy „mind a város határján, mind a bírni szokott pusztákon a szántóföldek többnyire jók és termékenyek, a tiszta búzát is megtermik”, s legelőjüket is hasznosaknak tartják, amit számszerűen is bizonyítanak: a külső legelőn 9 ezer gulyabeli, 540 göböly marhát járatnak és 3 ezer méneses lovat legeltetnek, a belső legelőn pedig 1750 szarvasmarhát, 400 lovat, 2935 majálist tartanak, és a külső-belső legelőn 24 600 juhot is terelgetnek a pásztoraik.¹²⁹

Fényes Elek az 1840-es években kiadott statisztikájában megerősítette az alföldi

¹²⁶ 1832. május 11-én kelt felterjesztés a főszolgabíróhoz. BémL Békés m. közgy. ir. 1527/1832.

¹²⁷ Az úrbéri 9 kérdőpontra adott válaszaikat közli *Wellmann Imre*: i. m. (A parasztnép sorsa) 312—315.

¹²⁸ Úrbéri 9 kérdőpontra adott válaszukat közli *Novák László*: i. m.: 535—537.

¹²⁹ Az úrbéri 9 kérdőpontra adott válaszuk OL. Helytartótanács lt. Csongrád m. C. 59. Departamentum urbariale No. 3. Hódmezővásárhely.

városok agrártermelési lehetőségeiről a Mária Terézia korabeli paraszti vallomásokat.¹³⁰

Az alföldi városokba települő nemesek számára különös előnyt jelentett, hogy a helyi jogállásnak megfelelő módon és mértékben módjuk volt földet szerezni. A szabad királyi és a szabadalmas hajdúvárosokban a polgárjog megszerzésével mindaddig ingyen vagy minimális térítés ellenében részesülhettek a közösség földjéből, amíg a legelő rovására a szántóterületet bővíteni tudták. Emellett a nagy határok tágas legelőin, meghatározott darabszámig, jószágait is ingyen tarthatták.¹³¹ A Jászkun kerületben már valamivel korlátozottabb lehetőségre találtak, mert az 1745. évi redemptio szerint holdanként kb. 2 Ft váltságösszeg fejében juthattak telekhez. A teljes jogú redemptusok számára azonban itt is biztosították a közösségi legelőkön az ingyenes jószágtartást.¹³²

A Dunai és Tiszai Határőrvidék ismét más lehetőségeket kínált az ottani katonaparasztoknak. A császár a milícia jellegű katonaságot zsold helyett földhasználati joggal fizette. A kerület földbirtokának a tulajdonosa a kincstár maradt, a katonáknak azonban szolgálatuk idejére, rangjuknak megfelelően, különböző nagyságú szántót, kaszálót, legelőt bocsátott adómentesen rendelkezésükre. Amikor az 1750—51-ben feloszlott két határőrvidéket 1791-ben az uralkodó Tiszai Kamarai Kerület néven újraélesztette, lakosait új szabadalmakkal ruházta fel: a községek határait örök időre használatul adta nekik taksaszerűen fizetett földadó és nyolcaddézsma fejében, s mentesültek a robot és más ingyenes szolgáltatások terhe alól.¹³³

Az alföldi városok ranglétrájának alsóbb fokán a magánföldesúri mezővárosok helyezkedtek el. Fontos ismertetőjegyük, hogy lakói szerződéses jogállású jobbágyok lettek, akik a város határterületét és többnyire a földhöz kapcsolódó beneficiumokat is árendába vették földesuruktól. Gazdálkodásukat, társadalmi jogállásukat és földesúrhoz való viszonyukat nem az urbárium, hanem szerződés szabályozta. A szerződés értelmében az úrbéri terheket pénzben igyekeztek megváltani. Mária Terézia úrbéri rendelete ugyan megtörte a szabad paraszti fejlődés irányába mutató taksás jogrendet, de több városnak azért sikerült az árendás viszony bizonyos elemeit későbbre is átmentenie, s ezzel együtt az úrbéri terhek — robot, kilenced — egy részét továbbra is taksaszerűen pénzben lerónia.

¹³⁰ Vö. Szegedről, Szentestről, Kiskunhalasról, Kecskemétről, Nyíregyházáról és Hajdúnánásról szóló leírásait. *Fényes Elek*: Magyarország leírása. II. Pest, 1847. 421., 422., 475., 221., 411., 477.

¹³¹ Debrecenre *Módy György*: Földtulajdon Debrecenben a XVI—XIX. században. A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1958—1959. Debrecen, 1960. 32—41.

¹³² *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Nemesek a Jászkun kerületben. Kézirat. 1—2.

¹³³ *Borovszki Samu*: Bács-Bodrog vármegye. II. Bp. 1909. 136—138., 152., 169., 170—17. — *Muhi János*: Zombor története. Zombor, 1944. 78. — *Koroknai Ákos*: Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és tiszai határőrvidékeken a XVIII. század elején. Bp. 1974. 37—50., 127—145.

Az magától értetődő volt az egykorúak előtt, hogy a szabad királyi és szabadalmas Hajdú- és Hármaskerületben a földbirtokot, polgári tulajdonként kezelve, szabadon forgalmazták. A föld szabad adásvételének rendszere azonban a többi alföldi mezővárosban is meggyökeresedett már a török hódoltság időszakában, s ez a gyakorlat átöröklődött a XVIII., sőt bizonyos korlátozásokkal a XIX. századra is. Hogy az egykorúak is milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak az ingatlan szabad forgalmazásának, mutatja, hogy Kecskemét lakosai az úrbéri 9 kérdőpontra adott válaszukban kétszer is hangot adtak ezen joguknak, szokásuknak: „Házoknak, kerteknek, szállásoknak szabad eladása, vétele ez ideig folyamatban volt.”¹³⁴ A tanács több mezővárosban külön adás-vevési protoco llumot vezetett, s ezekben belső-, külsőtelek és szőlőföld egyaránt szerepelt.¹³⁵ A földesúri hatalom igazában nem akarta sehol sem felszámolni ezt a gyakorlatot, csak arra törekedett, hogy ellenőrzése alatt tartsa. Az úriszék 1795-ben Nyíregyházán azt a határozatot hozta, hogy „ezen túl a hír nélkül való vételek és eladások nem az eddig való büntetéssel, hanem mindkét részről, a vevő, úgy az eladó 24 pálcákkal büntetessenek . . . A nemesekre nézve a páczabéli büntetés helyett 24 forint lészen a büntetés.”¹³⁶ Ez az úriszék egy későbbi, 1808-ban kelt határozatában tulajdonképpen meg is indokolta álláspontjának okát: „csupán a városban lakozók bírják és vehessék meg a szántó s kaszálló földeket, akik — és itt következik a földesúri érdek megfogalmazása — minden személy válogatás nélkül a közterhet birtokokhoz való képest minden gyorsasággal viszik”.¹³⁷ Vagyis az új tulajdonos tudja viselni a földesúri adózás terheit.

A szabad adásvételnek azért volt nagy jelentősége, mert a XVIII. század közepére a szabad foglalás lehetősége beszűkült. Addig az úrbéres helységekben is bárki könnyen telekre ülhetett akár minden fizetés nélkül is. Ezt követően azonban már a beköltöző nemes is csak vásárlással juthatott hozzá a városi házhoz, telekhez, vagy szőlőhöz. Tehát belső-, külsőtelek és szőlőföld egyaránt szabad adásvétel tárgya volt, csak ehhez a földesúr jóváhagyását is meg kellett szerezni, de ez rendszerint a vétel után történt, így eléggé formális volt.

Hogy a nemesek is mennyire éltek a szabad adásvétel lehetőségével a mezővárosokban, a nagykőrösi tanács 1796. évi megnyilatkozása pontosan igazolja: „a városnak mindenkor szabad volt a lakosok között mind belső, mind a

¹³⁴ Lásd e fejezet 128. jegyzetét.

¹³⁵ CsmL (HF) Hódmezővásárhely lt. Adás-vevés jkv. l. k. no. 435. P. 234—235., no. 581. P. 309., no. 177. P. 91. Vö. még ebből a jkv.-ből: no. 136. P. 70., no. 154. P. 81., no. 164. P. 86., no. 174. P. 90., no. 176. P. 91., no. 374. P. 205—206., no. 581. P. 316—317. — Hasonló adatok Gyuláról BémL Magyar-Gyula lt. V. A. 101(m)l. Jobbágytelkek adásvételének jkv. 25/49., 47/97., 102/209., 5/11., 52/105., 84/163., 19/37., 72/137.

¹³⁶ SzSzmL Nyíregyháza lt. Úriszéki jkv. 1783—1809. V. A. 101/i. 40/40. P. 178. 1795. május 28.

¹³⁷ Uo. P. 269—270. 1808. április 24.

külső fundusoknak, szántó földeknek, kaszálóknak és szőlőknek pénzen való eladása és vevése — hangzik az általános gyakorlatból leszűrt tanulság. Ezen szabad adás és vevés pedig oly közönséges volt mindenkor, hogy a városban benn lakozó compossessor, inscriptionalista és armalista nemes urak is, szintúgy vásárolták s vásárolják mind ez ideig is a paraszt lakosok birtokában levő contributionális és földes úri árenda s teher alatt való fundusokat, szántó földeket, kaszálókat és szőlőket, valamint a paraszt lakosok egymástól.”¹³⁸

Magasabb életnívót biztosított a városok lakosságának — elsősorban polgárainak — az úrbéres falvakhoz képest mérsékeltebb adóteher is. Az alföldi városokban ennek csökkentésére kétféle mód nyílt. Az országos törvények értelmében mindenfajta jogállású város fizette a hadiadót és viselte a katonaszállásolás terhét. A szabad királyi és szabadalmas városokban azonban természetesen már földesúri adó nem nehezedett a lakosságra. A mezővárosokban ugyan Mária Terézia úrbéri rendelete után általában a taksa helyett a teljes földesúri adót fizették, de ez még mindig elviselhetővé vált azáltal, hogy a város a saját gazdálkodásából származó jövedelme egy részével segítette polgárainak a pusztabérletek kifizetését. „Közönséges szükségnek enyhülésére városbeli kocsmáknak, mézárszéknek jövedelmit vesszük, esztendőnként nevezetesen 4 vásárjaink vagynak, városi piacunkon pedig vidékieknek szabad minden nap megállapodni, és az mit hoznak el adni, lisztre és kására alkalmazott 2 százaz malmaink, az városi lakosoknak pedig 60 százaz malmai önön használásokra vannak, városunk számára való réten hat ökrü 30 szekér szénát kaszálhatunk, vannak az városnak 5 boltyai, kiket az kereskedők árendában bírnak...”¹³⁹

Az adómentességet, illetve a mérsékeltebb adózást ellensúlyozta egyes városokban a különféle polgári beneficiumok élvezése is. Debrecenben különleges fontossága volt ezek között az erdei fakompetenciának és a borértékesítés lehetőségének. Az előbbi azt jelentette, hogy a teljes jogú polgár az adófizetésének arányában minden évben ingyen fát kapott a város erdejéből, legfeljebb a vágatási díj terhelte. A borkocsmárlási jogot pedig úgy gyakorolhatták, hogy a város által fenntartott kocsmákban a polgároktól vásárolt bort mérték ki. Ezt a gyakorlatot a város és a polgárok közös érdeke alakította ki. A polgárok számára állandó piacot és pénzforrást biztosított, ugyanakkor a város házipénztárát is tetemesen gyarapította, ami a polgári beneficiumok további táplálására szolgált.¹⁴⁰

A kecskeméti tanács 1796-ban a következő pontokban foglalta össze azt a „sok

¹³⁸ Nagykőrös város főbírája és tanácsának felterjesztése Pest megyéhez 1796. január 6. BKmL. Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 572—582.

¹³⁹ Lásd a 128. jegyzetet.

¹⁴⁰ *Rác István: A városgazdálkodás.* In: *Rác István* (szerk.): *Debrecen története 1693—1849.* II. Debrecen, 1981. 249—253.

szabadságot”, ami a nemeseket odacsalogatta: 1. A nemeseket mindenféle tisztségekre és hivatalokra alkalmazták. 2. Jóllehet földesúri hatalom alatt lévő kommunikális fundusokat bírnak, mégis ingatlanaikat szabadon értékesíthetik és örökíthetik. 3. Kolonikális birtokaiktól sem urbáriumot, sem kompetens cenzust nem fizetnek, „minthogy a magisztrátus megszerezvén a földesúri just, azon nagyon sokat könnyített”. 4. A város által szerzett puszták beneficiumaiból a nemések éppen úgy részesednek, mint más polgárok. 5. Az insurrekciók alkalmával felfegyverzett katonát a helybeli nemések helyett is maga a város szokott állítani.¹⁴¹

Az alföldi városok gazdasági-társadalmi jogállásában tehát lépcsőzetes különbségek fedezhetők fel. A beköltözők számára azonban egy közös vonás elfedte ezeket a fokozatokat. Mégpedig az, hogy valamennyi — beleértve a ranglétra legalsó fokán álló mezővárosokat is — magasabb szintet és összehasonlíthatatlanul több lehetőséget kínált, mint a kibocsátó úrbéres falvak. Képesek voltak — a kecskemétiak szavaival — „sok nemeseket a legszegényebb kapás, kaszási állapotához hasonló sorsból” kivonni.¹⁴²

Mindent egybevetve tehát az Alföld nagyhatárú városai a földtulajdon vagy -birtoklás lehetőségeivel és előnyös jogviszonyaival nemcsak a zselléreket, hanem az elszegényedett nemeseket is csalogatták. Történelmi tapasztalat fogalmazódott meg a nagykőrösi tanács 1796. évi Pest megyéhez küldött felterjesztésében, amikor azt írta, hogy a nemések nagyobb részét „a szép szabadság és a communitás beneficiumaival való könnyen élhető és edesgették a városba való bé jövetelre.”¹⁴³

Azért is vonzóvá váltak számukra ezek a városok, mert azokban továbbra is az agrártermelés keretei között maradhattak. Az évszázadok óta öröklött foglalkozásukat hozhatták magukkal, s itt gyorsan alkalmazkodtak a célszerű gazdálkodási rendhez.

A népességét gyors ütemben töltögető alföldi városok a mezőgazdasági munkaerő mellett — korlátozott számban — iparosokat is szívesen fogadtak. Elsősorban azokat, akik hiányzó vagy kiegészítésre szoruló iparágban dolgoztak. A városok vonzó hatása ezen a területen is összetetalakozott a Felvidék és a Dunántúl nemeseinek kibocsátó készségével. A XVIII. században már eléggé általánossá vált, hogy az elszegényedő nemes családtagok közül egyesek ipart tanultak, s ezzel enyhítettek a família telekaprozódásból fakadó gondjain. Minden jel arra mutat azonban, hogy a céhes ipar az új segédeknek csak egy részét tudta mesterként is tagjai közé fogadni, a foglalkozás és kenyér nélkül maradónak más vidékeken kellett megélhetést keresniök. Debrecenben a XVIII—XIX. században

¹⁴¹ BKmL Kecskeméti lt. IV. 1527. Nemések viszonyai. P. 611—623. A kecskeméti tanács nemések ellenében írt felterjesztése a királyhoz és a rendekhez 1796. június 6.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ Lásd 138. jegyzet.

29 ilyen iparosként beköltözött nemes családot lehetett összeszámolni a genealógiai nyilvántartás segítségével.¹⁴⁴ Ezek foglalkozásonkénti megoszlása a következő volt:

szabó	11	aranyműves	1
csizmadia	4	csaplár	1
mézskalácsos	3	könyvkötő	1
kovács	2	kalapos	1
szappanos	1	kerékgyártó	1
gombkötő	1	szücs	1
lakatos	1		

A kevesebb ipari munkát igénylő városokban ennél kisebb létszámú iparoscsalád költözött be, de a szórványadatok szerint mindenhol jutott belőlük. Nagykőrösön 8 eleve iparosként is beköltözött nemes családot tartottak nyilván.¹⁴⁵

A magyar társadalomtörténetben a XVIII—XIX. században egyre nagyobb hangsúlyt kapott az értelmiség kérdése. Az alföldi mezővárosoknak is természetesen erősödött az értelmiséget vonzó hatása. Nagyobb létszámban papokat, tanítókat és jegyzőket fogadtak be közösségeikbe. Bár a kutatás ebben a vonatkozásban csak a kezdeteknél tart, annyit azonban máris bizonyosan lehet látni, hogy a kor értelmisége többségében a nemesi társadalomból származott. Benda Kálmán, a Zemplén és Szabolcs megyei vonzású sárospataki kollégium tanulóinak társadalmi összetételét vizsgálva, arra az eredményre jutott, hogy a XVIII. század utolsó negyedétől a XIX. század közepéig — a kategóriát a tényleges tágasságában értelmezve —, a kollégiumi diákság 75—80%-a nemes származású volt, de ennek csak 4—5%-a került ki a birtokosok közül.¹⁴⁶ A szűkülő nemesi telekről kiszorulóban levő gyerekek közül is a szülők sokat küldtek tehát iskolába. Az ipar mellett így az értelmiségi pályán igyekeztek az elszegényedett nemes fiak elhelyezkedni. Csakhogy itt megint olyan probléma jelentkezett, mint az iparosoknál. Közvetlen környezetük csak egy részüket tudta foglalkoztatni, másoknak az alföldi városok hívogató szava után kellett indulniuk. Benkó Imre Nagykőrösön 32 értelmiségi pályáról érkezett nemes családot számolt össze,¹⁴⁷ a következő foglalkozási megoszlásban: 18 lelkész és tanár, 4 tanító és 10 jegyző.

Ez önmagában véve is soknak tűnik, viszonyításban azonban még meglepőbb arányt visel, mert az erős pozíciójú nagykőrösi nemességnek több mint egynegyede volt.

¹⁴⁴ *Herpay Gábor*: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1925.

¹⁴⁵ *Benkó Imre*: Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Nagykőrös, 1908. 17—18.

¹⁴⁶ *Benda Kálmán*: A Kollégium története 1703-tól 1849-ig. In: A sárospataki Református Kollégium. Szerkesztette a Tiszáninneni Református Egyházkerület elnöksége. Bp. 1981.

¹⁴⁷ *Benkó Imre*: i. m. 17—18.

Más városok adatai szerint még számos egyéb értelmiségi foglalkozású nemes talált otthonra az Alföldön: ügyvédek, uradalmi tisztek, gyógyszerészek, kollégiumi professzorok és orvosok szélesítették az értelmiségi foglalkozásuk skáláját.¹⁴⁸

Az értelmiségi eredetű nemes családok magas arányszáma az Alföldi városokban azzal magyarázható, hogy szakismeretük nem öröklődött, mint a parasztpolgári állapot. Legtöbbször az értelmiségi szülő gyereke már nem folytatta az apa foglalkozását, hanem civisként formálta tovább a család életét. Az egyháznak, iskolának és a tanácsnak minden megüresedett helyre új családból kellett tisztségviselőt állítania, s erre belső erőforrásaiból nem telt, legalábbis részlegesen. Minthogy az értelmiség más vidéken is rendszerint a nemességből verbuválódott, szükségszerűen nemesekkel növelte a városi lakosság létszámát.

b) A nemések városba költözésének méretei és jellemzői

A nemések sokféleképpen szerezhetek tudomást az alföldi városok kedvező lehetőségeiről. Biztosra vehető, hogy ugyanazokból a forrásokból nyerték értesüléseiket, mint az útra készülő jobbágyok. A felvidékieket régi munkakapcsolat kötötte az Alföldhöz: közülük sokan ottani mezőgazdasági idénymunkákkal keresték meg évi kenyerüket, s így közvetlen benyomásaikat vihették haza. A fuvarozások, kereskedelmi kapcsolatok, vásárolások újabb lehetőségeket kínáltak a tájékozódásra. A debreceni Református Kollégium vonzó és kisugárzó hatása ugyanúgy érvényesülhetett a nemesség iskoláztatásában, mint Sárospatak nagy hírű kollégiumában, ami a táj- és közigazgatási egységek között állandó jellegű eleven kapcsolatot teremtett. Az országjáró iparos legények is sok kedvező tapasztalatot szereztek. A telepítési akciók híre is minden bizonnyal eljutott a

8. sz. táblázat Liptó megye nemességének kirajzása

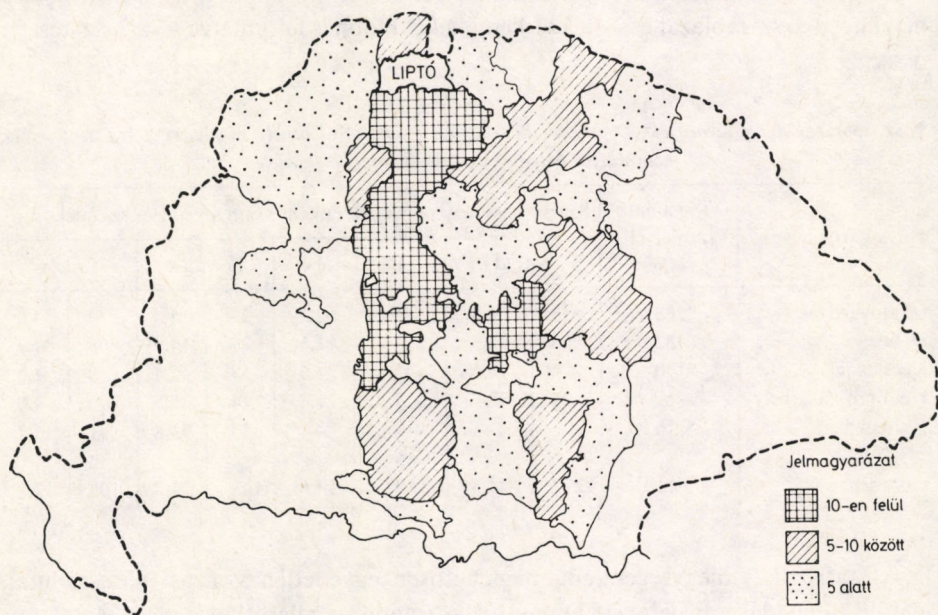
Liptó megyéből elszármazottak lakóhelye (országgrészenként)	Igazolást kért személyek		
	megyéinek száma	lélekszáma	százalékos megoszlása
Felvidék	22	93	59
Alföld	6	43	27
Dunántúl	2	5	3
Erdély	4	17	11
Összesen	34	158	100

¹⁴⁸ Ilyen adatok találhatóak *Karácsonyi János* Békés vármegye története. III. c. munkájában (Gyula, 1896.) a 216., 237., 242., 244., 247., 249., 255—257. lapokon. — Debrecen két híres orvosa is — Weszprémi István és Csapó József — nemesi származású volt.

felvidéki és dunántúli falvakba. A távolra szakadtakkal való rokoni kapcsolatok tartása pedig tovább gyűrűztette és élesztgette a kenyérgondokkal küzdő nemesek vándorlási hajlamát.¹⁴⁹

Messze járnánk a valóságtól, ha arra gondolnánk, hogy a lakóhelyükről távozó nemesek valamennyien közvetlenül az Alföldre siettek. Liptó megye tapasztalatait erre nézve általános érvényűnek tekinthetjük. Itt az 1790—1843 között kiadott nemességigazoló és egyéb bizonyítványok alapján összeállított 8. sz. táblázat és az eredményeket részletező 1. sz. térkép alapján a következőket mondhatjuk.¹⁵⁰

1. térkép Liptó megye nemesinek kirajzása megyénként

Az elköltözött nemesek felénél több a környező megyékbe települt át, s csak szűk egyharmada jutott el az Alföldre. Az viszont tény, hogy Nyíregyháza és Kecskemét vonalától délre indulva, Hódmezővásárhelyen és Szegeden keresztül, egészen Szabadkáig szétszóródtak. Jutott közülük külföldre, Bécsbe, Morvaországba és Itáliába is.

¹⁴⁹ Vö. *Ila Bálint*: i. m. 377—378.

¹⁵⁰ A táblázatot és a térképet *Horánszky Pál*: Liptó vármegye által az 1790—1843. évek között kiadott nemességigazoló és egyéb bizonyítványok jegyzéke (Bp. 1940.) műve alapján készítettem. A kötet térképeinek a megrajzolásáért Papp Imrét illeti a köszönet.

Minden szociális indítékú migráció egyik alapvető törvényszerűsége, hogy gyűrűszerűen a lakóhellyel közvetlen szomszédos területeket szállják meg elsősorban, és a szóródás mértéke a távolsággal arányosan csökken. Ez így volt a korabeli jobbágynál is. Gömör megyéből — s ez arra is példa, hogy a jobbágynak és nemesek vándorlási intenzitása és iránya sok kölcsönös vonást mutatott — a közvetlen szomszédos Borsod, Heves, Abaúj és Torna fogadta be a szökött jobbágynak 70%-át, és Pest megyébe már csak 6,5% jutott el.¹⁵¹

Most már a befogadó alföldi városok felől megközelítve a nemesség vándorlási irányainak kérdését, a hajdúvárosok, Debrecen, Kecskemét, Hódmezővásárhely és Nyíregyháza hasznosítható genealógiai adataiból indulunk ki.¹⁵² Származási helyüket a 9. sz. táblázat és — a kecskemétiét külön is feltüntetve — a 2. sz. térkép összegzi.

9. sz. táblázat *A hajdúvárosok, Debrecen, Kecskemét, Hódmezővásárhely és Nyíregyháza nemeseinek származási helye és nemességszerzésének ideje*

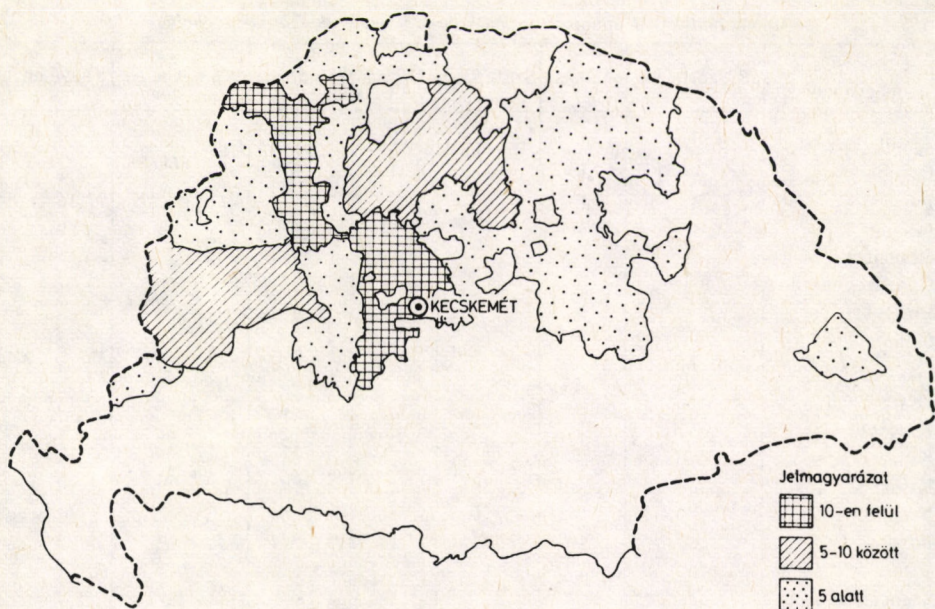
A város neve	Vizsgálható személyek száma	Származási hely országrészenként szám szerint és százalékosan							
		Alföld		Dunántúl		Felvidék		Erdély	
Hajdúvárosok	228	158	69,3	5	2,2	33	14,5	32	14,0
Debrecen	182	66	36,3	21	11,5	27	14,9	68	37,3
Kecskemét	130	24	18,5	45	34,6	59	45,4	2	1,5
Hódmezővásárhely	55	24	43,7	12	21,8	14	25,5	5	9,0
Nyíregyháza	16	—	—	—	—	15	93,8	1	6,2
Összesen	611	272	44,5	83	13,6	148	24,2	108	17,7

A statisztika tájegységenként meglehetősen egyetlen vonzási hatásra utal: Alföld, Felvidék, Erdély és Dunántúl sorrendiség állapítható meg. Általános megjegyzésként kívánkozik a 9. sz. táblázathoz az is, hogy az Erdély címszó alá foglalt megyék valójában — kevés kivételtől eltekintve — a volt Partiumra vonatkoznak. Az erdélyi nemesség Alföldre való áramlása nem sorolható a kor nemesi migrációjának jellegzetes tünetei közé. Az Alföldről beköltözők zöme pedig

¹⁵¹ *Ila Bálint*: i. m. 374—376.

¹⁵² A táblázat a következő publikációk, ill. iratok alapján készült: HBmL (Hb) Hajdúkerület lt. Közgy. ir. IV/A. 502/b. 1838. Fasc. 9. No. 55. *Herpay Gábor*: i. m. *Zombory Géza*: Kecskemét város földesurai és nemes családjai. Magyar Családtörténeti Szemle, 1939. 19—24., 59—64., 93—97., 127—132., 170—173., 229—231.; 1940. 16—17., 39—40., 66—67., 113—115., 143—144.; *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely újjabbkori lakossága eredetéről és szaporodásáról. Bp. 1909. 27.; SzszmL Nyíregyháza lt. VA. 113/1/215. Nemesi közösség jkv. 1786—1818. P. 7. 21., 23—25., 28., 55., 57., 81., 83., 89., 97., 105., 109., 111. — A térképet *Zombory* fenti publikációja alapján szerkesztettem.

2. térkép A Kecskemétre beköltözött nemesek származási helye megyénként

Szabolcs megyei származású volt, vagy másodlagos költözés révén jutottak oda, de ezt pontosan a források alapján aligha lehet eldönteni.

Ha a statisztika tájegységekre vonatkozó összesítő adatait kisebb közigazgatási egységekre bontjuk, azonnal kiderül, hogy — miként ezt fordított előjellel a Liptó megyei nemesek és a Gömör megyei jobbágyok esetében is láthattuk — a szívó hatás a szomszédos területeken a legerősebb, és a távolsággal egyenes arányban csökken. A hat hajdúváros részletes statisztikájából készített 10. sz. táblázat igazolja az ismert tételt.¹⁵³

A 228 nemesből 178, azaz 78% a szomszédos Szabolcs, Szatmár és Bihar megyéből érkezett a hajdúvárosokba, és csak a szűk egynegyede jött távolabb fekvő vármegyékből. Debrecenbe is a 182 nemes közül 129 (71%) Bihar, Szabolcs, Szatmár megyékből és Hajdú kerületből költözött, de már Zala és Nyitra megyéből csak egy-egy vándorolt be, Pozsony megyei pedig elő sem fordult közöttük. Ezzel szemben Kecskemét vonzó hatása a Duna balparti felvidéki megyékben már jobban érvényesült, s a dunántúliak közül is többen keresték fel, mint Debrecent.

¹⁵³ HBmL (Hb) Hajdúkerület lt. Közgy. ir. IV. A. 502/b. 1838. Fasc. No. 55.

10. sz. táblázat A hajdúvárosokba költözött nemesek származási helye

Igazolást adó megye neve	Böszörmény	Nánás	Szoboszló	Dorog	Hadház	Vámospércs	Összesen
Abaúj	3			1			4
Bereg		1	1	3			5
Bihar	4	1	6			5	16
Borsod	1	5	3				9
Csanád				1			1
Csik-Szék			1				1
Erdély		1					1
Gömör		2	1				3
Győr	1						1
Heves			1				1
Kis-Hont		1					1
Komárom			1				1
Közép-Szolnok			2	2			4
Nógrád						1	1
Pozsony		1		1			2
Sáros			1				1
Szabolcs	27	55	41	15	18	1	157
Szatmár	5	1	1	3			10
Torna	1	1			1		3
Ugocsa			1				1
Veszprém		1					1
Zemplén		3	1				4
Összesen	42	73	61	26	19	7	228

Nyíregyháza külön színfoltja volt a nemesség egész vándorlási mozgalmának, de erre még a későbbiek során kitérünk.

A közvetlenebb környezet vonzó hatása érvényesült a jobbágyok alföldi városokba való beköltözésénél is, mintegy igazolva egyben azt is, hogy a nemesek és a jobbágyok fő áramlási iránya ebben a térségben ténylegesen összetalálkozott a XVIII. században. Ezt a jelenséget statisztikailag ismét hajdúvárosi példákkal igazolhatjuk. A hajdúvárosokba beköltözött jövevényeket, azaz jobbágyokat 1752-ben összeírták. Az összesítésből kiderült, hogy a Nánásra beköltözött 180 személyből 107 (60%) Szabolcs, Zemplén, Szatmár és Bihar megyei, dunántúli pedig már alig fordult elő közöttük. A Dorogon összeírt 96 jövevényből 48 (50%) előzőleg ugyancsak az előbb említett megyékben lakott.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Rác István: A hajdúvárosi nemesek a rendi korszak végén. In: *Gazdag István* (szerk.): A Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve. 1982. Debrecen, 1982. 20.

11. sz. táblázat A városlakó nemesek létszámalakulása

A helység neve	Az összeírás éve	A nemesek száma	Megjegyzés
<i>Szabad királyi városok</i>			
Debrecen	1715	132	Országos összeírás
	1787	207	Országos összeírás
	1840	794	Megyei összeírás
	1845	630	Járási összeírás
Szeged	1787	113	Országos összeírás
Újvidék	1787	35	Országos összeírás
	1841	103	Megyei összeírás
Zombor	1787	59	Országos összeírás
	1841	95	Megyei összeírás
Szabadka	1744	32	?
	1747	51	Városi összeírás
	1787	277	Országos összeírás
	1841	426	Megyei összeírás
<i>Bihar megye</i>			
Berettyóújfalú	1736	2	Járási összeírás
	1787	100	Országos összeírás
	1827	98	Nemesi inszurrekció
	1845	155	Járási összeírás
Derecske	1736	5	Járási összeírás
	1787	40	Országos összeírás
	1827	44	Ingatlan összeírás
Sarkad	1720	9	Országos összeírás
	1787	50	Országos összeírás
	1832	83	Járási összeírás
<i>Heves megye</i>			
Dévaványa	1722	34	Megyei összeírás
	1725	40	Megyei összeírás
	1746	52	Megyei összeírás
	1787	433	Országos összeírás
Mezőtúr	1787	112	Országos összeírás
Szolnok	1787	93	Országos összeírás
<i>Pest megye</i>			
Cegléd	1668	1	Megyei nemesek összeírása
	1787	41	Országos összeírás
	1846	53	Városi közmunka összeírása
Kalocsa	1720	2	Országos összeírás
	1787	12	Országos összeírás
Kecskemét	1647	8	Megyei portaösszeírás
	1668	8	Megyei nemesek összeírása
	1730	22	Városi nemesek összeírása

11. sz. táblázat folytatása

A helység neve	Az összeírás éve	A nemesek száma	Megjegyzés
	1787	192	Országos összeírás
	1797	50	Insurrekció
	1809	240	Városi nemesek összeírása
	1893	184	Városi nemesek összeírása
	1843	124	Városi nemesek vagyonösszeírása
Nagykörös	1647	10	Megyei portaösszeírás
	1668	24	Megyei nemesek összeírása
	1728	42	Dicális összeírás
	1787	317	Országos összeírás
<i>Bács-Bodrog megye</i>			
Baja	1787	?	
	1841	194	Megyei összeírás
<i>Szabolcs megye</i>			
Nagykálló	1754	22	Járásí összeírás
	1787	301	Országos összeírás
	1797	184	Hadiadó összeírása
	1832	285	Restaurációs összeírás
	1840	320	Úrbéres telken lakó nemesek
Nádudvar	1748	68	Járásí összeírás
	1787	601	Országos összeírás
	1797	304	Hadiadó összeírása
	1836	590	Vagyonösszeírás
Nyíregyháza	1720	1	Országos összeírás
	1787	60	Országos összeírás
	1797	28	Hadiadó összeírása
	1789	19	Vagyonösszeírás
	1807	32	Hadiadó összeírása
	1838	93	Vagyonösszeírás
<i>Hajdúkerület</i>			
Böszörmény	1845/46	236	Dicális összeírás
Dorog	1844/45	205	Dicális összeírás
Nánás	1847/48	756	Dicális összeírás
Szoboszló	1838/39	477	Dicális összeírás
Hadház	1838/39	142	Dicális összeírás
Vámospércs	1787/88	11	Dicális összeírás
<i>Jászkun kerület</i>			
Jászapáti	1787	249	Országos összeírás
	1829/30	119	Megyebeli nemesek vagyonösszeírása

11. sz. táblázat folytatása

A helység neve	Az összeírás éve	A nemesek száma	Megjegyzés
Jászberény	1787	230	Országos összeírás
	1829/30	29	Megyebeli nemesek vagyonösszeírása
Jászárokszállás	1787	108	Országos összeírás
Karcag	1787	382	Országos összeírás
	1829/30	48	Megyebeli nemesek összeírása
Kiskunfélegyháza	1787	171	Országos összeírás
	1829/30	49	Megyebeli nemesek vagyonösszeírása
Kiskunhalas	1761	45	Városi összeírás
	1787	225	Országos összeírás
	1829/30	67	Megyebeli nemesek vagyonösszeírása
<i>Békés megye</i>			
Békéscsaba	1787	7	Országos összeírás
	1837	46	Országos összeírás
Békés	1787	22	Országos összeírás
	1837	49	Országos összeírás
Gyula	1787	30	Országos összeírás
	1837	129	Országos összeírás
Orosháza	1787	74	Országos összeírás
	1837	165	Országos összeírás
Szarvas	1787	8	Országos összeírás
	1837	59	Országos összeírás
Csongrád	1787	22	Országos összeírás
	1822	27	Városi összeírás
<i>Csanád megye</i>			
Makó	1787	44	Országos összeírás
	1832	49	Földesúri összeírás
<i>Csongrád megye</i>			
Szentés	1768	11	Nemesi adó
	1781	22	Nemesi adó
	1787	81	Országos összeírás
	1791	31	Nemesi adó
	1807	79	Városi összeírás
	1838	227	Városi összeírás
Hódmezővásárhely	1720	2	Országos összeírás
	1723	6	Megyei összeírás
	1766	11	Nemesi adó
	1780	29	Nemesi adó
	1787	150	Országos összeírás
	1845	290	Nemesi összeírás

Az eltérő időpontokban és különböző célokkal készített összeírások alapján az egyes városokban a nemesek létszámalakulását a 11. sz. táblázat szemlélteti.¹⁵⁵ Előre kell bocsátani, hogy csak egyetlen olyan statisztikával rendelkezünk, amelyik viszonylagos teljességgel egy adott időpontban a városlakó nemesek férfi lakosságára vonatkozóan tartalmaz adatokat, s ez a II. József-féle 1784/87. évi első magyarországi népszámlálás. De még ennél is meg kell jegyezni, hogy a hajdúvárosi és a Bács—Bodrog megyei részletező adatok ebből is hiányoznak. Fel kellett tehát használni minden olyan összeírást — adó, inszurrekció, restauráció —, amelyek valamilyen módon támpontokat nyújthatnak az egyes városokban lakó nemesek létszámáról. Ahol lehetséges, feltüntetjük, hogy családokról, katonaállításról vagy férfi személyekről készítették-e az összeírást. Mindezekből következik, hogy az összeállítás csak tendencia érzékeltetésére használható, és nem igényelheti az abszolút értelmezést.

¹⁵⁵ Az 1787. évi adatokat *Danyi Dezső—Dávid Zoltán* Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787) (Bp. 1960.) c. kötetből merítettük, ezt a továbbiakban most külön nem jelöljük. Az 1841. évi összeírások *Dudás Gyula* A bácskai nemes családok összeírása 1841. évből (Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyve.) c. munkájának XII. 147—176., XIV. 177—188., XV. 88—96. lapján található. A többi adat jelzetét a városok felsorolásának sorrendjében közöljük. *Debrecen*: HBmL Városi összeírások. IV. A. 1011/t/3. Polgárok és nemesek összeírása 1715-ben. Itt a nemesként feltüntetett 72 személyhez hozzá kellett adni a polgárok között összeírt 60 kétségtelen nemest. — *Penyigey M. Dénes*: Sz. és kir. Debrecen városában lakó Nemesek nevei betű rendben. 1840-ben összeírta Szentgyörgyi Elek. Magyar Családtörténeti Szemle, 1941. 260—262., 283—286. — A sárréti nemesek 1845. évi összeírása. HBmL Bihar m. összeírások. IV. A. 12/a. — *Szabadka*: *Iványi István*: Szabadka szabad királyi város története. Szabadka, 1886. 157, 185. — *Berettyóújfalu*: A sárréti járás armalista nemesinek összeírása 1736. HBmL Bihar m. Összeírások IV. A. 12/a. cs. No. 4. — *Orosz István*: Berettyóújfalu agrárviszonyai a XVII—XIX. században. In: *Varga Gyula*: (szerk.): Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu, 1981. 287. — A sárréti járás nemesinek 1845. évi összeírása. HBmL Bihar m. Összeírások. IV. A. 12/a. — *Derecske*: A sárréti járás armalistáinak összeírása 1736. HBmL Bihar m. Összeírások. IV. A. 12/a. cs. No. 4. — *Derecskei nemesek*, honorátorok birtokában levő szántó, kaszáló, szőlő és veteményeskertek összeírása 1827. HBmL Derecske lt. Összeírások. V. 622/a. 13. cs. — *Sarkad*: *Acsády Ignác*: i. m. 3—196. — Szalontai járás birtokosainak és nemesinek összeírása 1832. HBmL Bihar m. Összeírások IV. A. 12/a. 2. cs. — *Dévaványa*: Heves m. összeírások 1722. HemL IV. — 7/b/1. Ö. 562. és 1725. Ö. 566. — Heves m. összeírások 1746. HemL IV. 7/b/4. Ö. 595. — *Cegléd*: Pest m. nemesinek összeírása 1668. PmL CP. II. 4. — A ceglédi nemesekre az 1846. évre birtokított közmunka tábla. PmL NkO. Cegléd lt. Hadnagysek iratai 1840—1855. P. 81—82. — *Kalocsa*: *Acsády Ignác*: i. m. 3—196. 1. — *Kecskemét*: 1647. évi portaösszeírás. PmL CP. II. 2. — Pest m. nemesinek összeírása 1668. Uo. CP. II. 4. — *Kecskeméti taksás nemesek kimutatása 1730*. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek összeírása. No. VII. Kecskeméti nemesek insurrectioja 1797. Uo. P. 12—14. — *Kecskeméti nemesek feljegyzése 1809*. Uo. P. 34—55. — *Kecskeméti nemesek összeírása 1839*. Uo. P. 218—224. — *Kecskeméti nemes uraknak és vagyonaiknak összeírása 1843/44*. Uo. P. 261—281. — *Nagykőrös*: 1647. évi portaösszeírás. Pest m. lt. PmL CP. II. 2. — Pest m. nemesinek összeírása 1688. Uo. CP. II. 4. — *Nagykálló*: Nádudvari járás összeírása 1754. SzSzmL Ö. 303. P. 3—4. — *Nemesi subsidium lerovásának főkönyve 1797*. SzSzmL IV. A. 1/f. 1324. Nagyálló. — 1832. évi restaurációs összeírás. SzSzmL Nagyálló lt. V. A. 102. Ö. 2. (IV/3). — Úrbéres telteken lakozó nagykálló nemesség földjeinek

A XIX. század közepére tehát a 40 városban hozzávetőlegesen 6 ezer nemes lakott. Ez persze nem mind újonnan beköltözött, hanem az összeírások alapján hozzászámítottuk a leszármazottait is, mert nem lehetett elkülöníteni őket. A kimutatás alapján jól kirajzolódnak azok a göcök, ahol a nemesek nagyobb létszámban tömörültek. Északról déli irányba haladva Debrecen, a hajdúvárosok, Dévaványa, Nádudvar, Nagykálló, Jászapáti, Kecskemét, Nagykőrös, Kiskunhalas, Gyula, Szentés, Hódmezővásárhely, Orosháza, Szeged és Szabadka sorolható a legtöbb nemest befogadó városok közé. Nyilván feltűnik, hogy a számszerűségi élvonalba nem a szabad királyi városok kerültek — bár azok is vannak közöttük —, hanem valamennyi várostípus képviselve van, a mezővárosoktól kezdve a jászkun és a hajdúvárosokon keresztül a szabad királyi városokig. Tehát nem a kiváltságrendszer hierarchiája határozza meg a nemesek városba költözésének irányát, hanem nyilván a már fentebb vázolt gazdasági és foglalkozási lehetőségek.

összeírása 1840/41. Uo. — *Nádudvar*: A nádudvari járás armalista nemeseinek összeírása 1748. SzSzmL Szabolcs m. Közgy. ir. IV. A. 1. Fasc. 49. No. 262. — Nemesi subsidium természetbeni lerovásának főkönyve 1797. SzSzmL Szabolcs m. lt. IV. A. 1/f. 1324. Nádudvar. — Nemesi személyek és javak összeírása 1837. SzSzmL. Ö. 495. IV. A. 1. Fasc. 37. No. 67. 1837., Fasc. 38. No. 858. 1838. — *Nyíregyháza*: *Acsády Ignác*: i. m. 3—196. — Nemesi subsidium természetbeni lerovásának főkönyve 1797. SzSzmL Szabolcs m. lt. IV. A. 1/f. 1324. — Nyíregyházi nemesek összeírása 1789. SzSzmL V. 113/1/215. Nyíregyháza lt. Nemesi közösség iratai. Jkv. 1786—1818. P. 29. — Subsidium kivetése 1807. Uo. P. 90. — Nyíregyházi nemesek birtokában levő városi fundusok jegyzéke 1838. SzSzmL V. A. 102/d. Ö. 1838: 33. — *Böszörmény*: HBmL (Hb) Hajdúböszörmény lt. V. A. 7/c. 1. 1845/46. évi adófőkönyv. — *Dorog*: HBmL (Hb) Hajdúdorog lt. V. A. 107/b. 7. k. Adóketési könyv 1844/45. — *Nánás*: HBmL (Hb) Hajdúnánás lt. V. A. 305. 3. Nemesek összeírása 1847/48. — *Szoboszló*: HBmL Hajdúszoboszló lt. 402/1/9. Szoboszlói nemesek összeírása 1838/39. — *Hadház*: HBmL Hajdúhadház lt. V. A. 204/b. 1. Hadiadó kivetése 1838/39. — *Vámospércs*: HBmL Vámospércs lt. V. A. 504/1. Hadiadó kivetés 1787—1788. — *Jászapáti*: SzomL Hármaskerület összeírása 1829/30. Ö. 29. A Jászkun kerület többi városainál is az 1829/30. évi összeírás ugyanebből a forrásból származik, ezért a továbbiakban külön nem jelzem. — *Kiskunhalas*: *Nagy-Szeder István*: Adatok Kiskun-Halás város történetéhez I — Kiskunhalas, 1923. 57—58. — *Békéscsaba*: OL Filmtár 34596. Békés megye nemeseinek összeírása 1837-ben. A Békés megyei 1837. évi adatok a további városoknál ugyanebből a forrásból valók. — *Csongrád*: CsmL (SzF) Megyei közgy. ir. IV. 3. b. 128. cs. 810/1822. sz. Feljegyzése a Csongrád városában lakó nemeseknek 1822. — *Makó*: Följegyzése azon nemes úri rendeknek, akik a püspök ömeltósága kegyes engedelméből csak az 1 Ft váltóban való füstpézn megadására köteleztetnek. CsmL Csanádi püspökség makói uradalma. 62. rsz. cs. 1832. Ö. 161. — *Szentés*: CsmL (SzF) Megyei közgy. ir. IV. 1. b. 23. cs. 1768. júl. 20. 29. sz. A szentesi nemesek összeírása 1767/68. taksafizetésre. — Uo. 36. adnex. 1781. jún. 18. 99. sz. Szentési nemesek összeírása taksafizetésre 1780/81. — Uo. Nemesi ügyek. IV. 3. f. Szentési nemesek összeírása taksafizetésre 1790/91. — Uo. Nemesek iratai. Jkv. V. 114. P. 2—3. A szentesi nemes urak nevei 1807. — Uo. P. 34. A nemes urak névjegyzéke 1838. — *Hódmezővásárhely*: *Acsády Ignác*: i. m. 3—196. — CsmL (SzF) Megyei összeírás. 1723. IV. 1. g. — Uo. Megyei közgy. ir. IV. 1. b. 22. cs. 1767. jan. 27. 30. sz. Birtoktalan nemesek összeírása Vásárhelyen taksafizetésre 1766/67. — Uo. 36. adnex. 1781. jún. 18. 99. sz. Vásárhely nemesinek összeírása taksafizetésre 1780/81. — CsmL (HF) Nemességi ir. gyűjteménye. Nemesi jkv. IV. A. 1007/a. Vásárhely városában lakó nemesség összeírása 1845.

De az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy a hajdúvárosok — Vámospércs kivételével — mind százas nagyságrendben tartottak falaikon-árkaikon belül nemeseket. Közülük is Nánás legtöbbit, nemcsak a Hajdúkerületben, de Debrecen után az egész Alföldön. A város lakó nemesek vagyonszerkezetének az ismertetésekor ennek magyarázatára majd kitérünk.

A létszámalakulás általános vonásaként azt is megállapíthatjuk, hogy a nemesek száma a XVIII. század második felétől növekedett, korábban számottevő nemes csak Debrecenben, Kecskeméten és Nagykőrösön élt. A létszámnövekedés ekkor különösen a beköltözésből származott, de ezt a XIX. század első felében már meghaladta a természetes szaporodás. A beköltözési trend leszálló ívében azonban még mindig kimutathatók újabb beköltözések is. Csak utalásszerűen jegyezzük meg, hogy Debrecenben 1835—40 között 30 nemes fizette be az új polgároknál szokásos 50 Ft taksát, ami arra utal, hogy ekkortájt is költöztek a városba.¹⁵⁶

A szentesi és hódmezővásárhelyi anyag alapján a nemesi családok beköltözésének az üteme is jól követhető. Szentesen az 1767/68. évi nemesi taksaeöszzeírásban 8 család 11 tagja szerepelt az adózók között. Vezető szerepet a Nagy, Dancsó és Farkas család játszott. 1780/81-ben a 22 adózó nemes között már új családként tűnt fel a Szomody, Dobossy, Segesvári stb. Ekkor már a legnagyobb adófizető, nyilván a legvagyonosabb is, a Dobossy család 4 tagja lett, hiszen a szentesi nemesekre kirótt 98 Ft taksából 59 Ft-ot (60,2%) ők fizettek. 1790/91-re tovább bővült a szentesi nemesi családok köre: a 31 nemes között a Mányai, Székely név jelzi a gyarapodást. Az 1822-ben készített öszzeírás 155 szavazóképes nemeséből a régieket a Barcza, Borsos, Csontos, Fehér, Régi és Lengyel családok egészítik ki.¹⁵⁷

Hódmezővásárhelyen 1767-ben még csak a Török és a Szilágyi család 11 tagja képviseli a nemességet. 1781-re a Veres, Kovács, Mónus, Gere, Lobostány, Jeney családokkal kiegészülve növekedhetett meg 29-re a létszámuk. Az 1822. évi nemesi voksolásra való öszzeírásakor pedig egész sor újabb családdal emelkedett meg a létszámuk 238-ra: Lázár, Boka, Bereczky, Beretvás, Gombos, Dömény, Bíró stb.¹⁵⁸

Az Alföldre igyekvő nemesek gyakorta többszörös áttelepedés után találtak végleges otthonra. A nyíregyháziaknál ez különösen jól érzékelhető, bár példákat máshonnan is szép számmal lehetne idézni, elsősorban a nemességigazoló iratokból. A nyíregyházi nemesi közösség jegyzőkönyve több telepes nemes vándorlási állomását is feljegyezte. Nagy János és György a Borsod megyei Arnótról származtak, akik előbb Szarvasra mentek lakni, majd 1753-ban költöztek családotól Nyíregyházára. Kovács András közvetlen ősei a Nógrád megyei Poltáron éltek, ahonnan a Heves megyei Fancsalra, onnan Békéscsabára s végül

¹⁵⁶ HBmL IV. A. 1011/s. 2. Matricula civium.

¹⁵⁷ Lásd a 155. jegyzet Szentesre vonatkozó jegyzeteit.

¹⁵⁸ Lásd a 155. jegyzet Hódmezővásárhelyre vonatkozó jelzeteit.

1754-ben Nyíregyházára költöztek. A Trsztványnszki család Márton nevű tagja a Nógrád megyei Nagyalu és a Békés megyei Szarvas állomásokon keresztül jutott el 1754-ben Nyíregyházára. Reguli Dániel a Bars megyei Körmöcbányáról indult, átmenetileg a Hont megyei Hoduson, a Zólyom megyei Királyfalván, a Békés megyei Szarvason lakott, míg véglegesen 1754-ben Nyíregyházán telepedett le.¹⁵⁹

A Nyíregyházáról idézett példák egyébként azt is igazolják — s ezt a sort is lehetne még bővíteni —, hogy a nemesek esetenként az újraéledt helységekben kimondottan a jobbággyokkal együtt települtek át új lakóhelyükre, az 1753—54. évi dátum erről tanúskodik. Sőt itt Nyíregyházával kapcsolatban még azt is el kell mondani, hogy az új telepesek — nemesek és nemtelenek — ide nemes Petrikovics János csizmadiamester vezetésével érkeztek, aki 1744 és 1753 között Szarvason lakott.¹⁶⁰ Az 1744-ben a dunántúli Zombárról benépesített Orosházára is minden bizonnyal a jobbággyokkal jött a Jankó, Horváth, Kunos, Szokolay, Szalay nevezetű nemes család.¹⁶¹ Ezek mind Vas és Veszprém megyeiek voltak.

Semmiképpen sem feltételezhetjük tehát, hogy az áttelepülni kívánó nemesek külön szedelőzködtek össze, és a jobbággyoktól függetlenül indultak útnak. De a jobbággyok történetében is egyedi esetnek számított, hogy Zombárról egész falu népe egyszerre települt át Orosházára. A szokásos inkább az volt, hogy szállingózva érkeztek, s így egy-egy városba számtalan megyéből verődtek össze a nemesek is. Nyíregyházára 16 család 10 megyéből jött, de már ugyanazon helységéből nemhogy több, de még két család sem található. Pl. Nógrád megyéből a Trsztványnszki Márton Trsztvenából, Márkus György Tamásfalváról indult el.¹⁶² A korábban közölt Debrecenre és Kecskemétre vonatkozó statisztikák hasonló következtetések levonására adnak lehetőséget.

A telepes nemesek mezővárosi jobbággyok vagy polgárok közé szálltak, attól függően, hogy milyen jogállású helységbe kerültek. Ebből a szempontból kivételt képezett Dévaványa, ahol a város nemes lakosai közé szivárogtak be a jobbággyok. Ez olyan kuriális helység volt, amelyet a Nyári família négy ágától a nemesek zálogban használtak egészen 1753-ig, amikor is Orczy Lőrinc visszaváltotta tőlük. Mindaddig, amíg a maguk zálogos urai voltak, az 1746. évi összeírás tanúsága szerint mindössze 4 rurálist, azaz parasztot írtak össze közöttük. Az 1600 Ft összegre rúgó zálog visszafizetése után közvetlen földesúri fennhatóság alá kerültek, s aztán Dévaványán gyorsan emelkedett a beköltözött parasztok száma

¹⁵⁹ SzSzmL V. 113/1/215. Nyíregyháza lt. Nemesi közösség irata. Jkv. 1786—1818. P. 7—21.

¹⁶⁰ Márkus István: A bokortanyák népe. Bp. 1943. 30—31.

¹⁶¹ Veress József: Orosháza. Orosházán, 1886. 22—23.

¹⁶² Lásd a 159. sz. jegyzetet.

is: 1787-ben 433 nemes mellett már 59 paraszt és 189 zsellér is listára került a városban.¹⁶³

A beköltöző nemesek, amiként a befogadó város társadalmi összetételét és kiváltságrendszerének fokozatbeli különbségeit, ugyanúgy az etnikai jellegét sem mérlegelték. Mindezekről csak egészen nagy általánosságban lehetett tájékozódásuk. Erre azért kell utalnunk, mert a XVIII. századi nagy telepítések révén szlovák, német és délszláv nemzetiségek kerültek az alföldi városokba, a beköltöző nemesek pedig — a Bácska kivételével — magyarok voltak. De ha a bácskai városokat nézzük, azok lakói közé is eljutottak a felvidéki és dunántúli magyar nemesek, bár a délszláv eredetűek többségben maradtak. Dudás Gyula bácskai nemes családokról szóló genealógiai összegzése alapján Baja, Zenta mezővárosokban és Szabadka, Zombor, Újvidék szabad királyi városokból összesen 85 városlakó nemes család adatait ismerjük. A névanyagból ítélve ebből 21 volt magyar származású, tehát egynegyede az ottani városlakó nemeseknek.¹⁶⁴ Annak az oka, hogy miért nem lett nagyobb a magyar származású armalisták aránya, sok minden mással magyarázható — elsősorban a telepítésekkel —, de semmiképpen sem magyar mivoltuk miatt tartották maguktól távol őket a bácskai városok.

Végigpásztázva a nemzetiségek által is lakott alföldi városok etnikai és társadalmi összetételét, talán Német-Gyulán érzékelhetjük, hogy az otthont kereső magyar nemesek jobban kikerültek, mint más városokat. II. József korában, amíg Magyar-Gyulán 29 felnőtt nemes férfi lakott, addig Német-Gyulán mindössze egyetlen.¹⁶⁵ Itt sem feltételezhető, hogy a német parasztok nemzetiségi szempontból tudatosan tartották volna távol maguktól a magyar nemeseket, sokkal inkább a merőben más és egységes szokásrend, illetve a nyelvi és vallási különbség miatt idegenkedtek a közöttük való megtelepedéstől a jobb megélhetést kereső magyar armalisták.

Az alföldi városokba beköltözött nemesek általában megtalálták a számításukat, ezért meglehetősen nagy volt a családok stabilitása. Kétségtelen azonban, hogy a városlakó nemeseknél is számot kell vetni a népességapasztó tényezőkkel. Ezek között elsőként arra kell utalnunk, hogy nem volt jelentéktelen a nemes családok férfi ágon való kihalása a városokban sem. Kecskeméten a XVII. században nagy szerepet játszó Kamarás és Kalocsa családok a XVIII. században végképpen

¹⁶³ Orczy Lőrinc és a dévaványai nemesek egyezséglevele az 1600 Ft. zálogösszeg kifizetéséről 1753. szept. 26. HemL Heves és Külső-Szolnok m. törvényszékének polgári perei. IV—9/d/11 No. 244. P. 260. — A dévaványai nemesek új árenda levelük 1753. szept. 28. OL Kállay cs. lt. P. 343. 40. cs. J: 15. — Dévaványa összeírása 1746. február 16. HemL Heves és Külső-Szolnok m. törvényszékének polgári perei IV—9/d/12 — *Danyi Dezső—Dávid Zoltán*: i. m. 66.

¹⁶⁴ *Dudás Gyula*: A bácskai nemes családok. Zombor, 1893.

¹⁶⁵ *Danyi Dezső—Dávid Zoltán*: i. m. 22.

eltűntek a városból.¹⁶⁶ A debreceni végrendeleteket tanulmányozva sorra-rendre lehet találkozni a gyerektelen, gyerekeit elvesztett vagy csak lány utódot hagyott város lakó nemesekkel. Váradi Baranyi László 1793-ban kelt testamentumát azzal kezdi, hogy őt az „Úr Isten magános étellel áldotta meg”.¹⁶⁷ Vadászi László 1805-ben élettörténetét is elmondva, szomorúan említette, hogy „feleségem néhai Pándi Susánna asszony 1787-dik esztendőben történt halála után tőlle született s még életben lévő három gyermekim is, úgymint: Sófia leányom, azután kapitány Fodor István uram házastársa Susánna leányom és kedves fiam Lajos is már meghóltak”.¹⁶⁸ Lőrinczy Gábor özvegye Kenessey Sára 1841-ben csak egyetlen leányának végrendelkezhetett, ami megint a férfi ág kihalását jelentette.¹⁶⁹

Szórványosabban fordult elő, hogy a városból falvakba húzódtak ki a nemesek. Amennyiben a szaporodó családok egyes tagjai mégis lakóhelyet változtattak, legtöbbször másik városba költöztek. Désány István, a Hajdúkerület főkapitánya 1701-ben, amikor lemondott tisztségéről, Nánásról Tokajba költözött.¹⁷⁰ A Zemplén megyéből Debrecenbe telepedett Pálinkás család Sámuel nevű tagja 1800-ban Nagykőrösre ment át lakni.¹⁷¹ Id. Gyáni György dévaványai nemes 1800-ban kelt végrendeletében elmondotta, hogy János nevű fia Kisújszállásra nősült, Anna és Erzsébet nevű leánya pedig Mezőtúrra ment férjhez — tehát környékbeli szabadalmas helyre és mezővárosba költöztek át.¹⁷² Az is jól megfigyelhető, hogy a XVIII. század második felétől lakóhelyet már általában nem az első beköltözők, hanem a leszármazottak változtattak. Ezeknél is a házassági kapcsolatok voltak a legfontosabb mozgató tényezők. Az sem volt persze kizárt dolog, hogy egyesek jobb életlehetőséget kerestek, s ezért hagyták el a nekik már mindenképpen szülővárosuknak számító eredeti lakóhelyüket. Ilyen okból adták el atyai jussukat 1823-ban Nagykőrösön a Balla testvérek, Liborius és Zsigmond. Az utóbbi pontos indoklást is adott az elhatározásáról: „mindekutánna én Kalocsa városába, mint feleségemnek születése helyére, ahol már egy időben laktam is, uraság lakatosának meghivatván, a dolognak jó megfontolása s gondolóra való vétele után azt láttam volna által: hogy én említett mesterségemnek sokkal több hasznát vehetem Kalocsán, mint ezen Nagykőrös városában; tehát magamat egyáltalában arra

¹⁶⁶ Lásd a 155. jegyzet Kecskemétre vonatkozó jelzeteit.

¹⁶⁷ HBmL IV. A. 1011/z. Végrendeletek. No. 909.

¹⁶⁸ Uo. No. 1209.

¹⁶⁹ Uo. No. 2017.

¹⁷⁰ *Herpay Gábor*: Nemes családok Hajdúvármegyében. Debrecen, 1926, 130.

¹⁷¹ *Benkó Imre*: i. m. 267.

¹⁷² 1800. március 26-án kelt végrendelet. SzomL Kálmán cs. lt.

határoztam: hogy lakásomat ezen városból végképp elvévén, azt állandóan Kalocsára tegyem által.”¹⁷³

A magvaszakadás és a kiköltözködés apasztó hatását figyelembe véve is azt kell mondanunk, hogy a beköltözött nemes családok nagyobb része új lakóhelyén véglegesen meggyökeresedett és kiterbélyesedett. Minden alföldi városnak volt olyan néhány nemesi családja, amelyik valósággal átszötte a város társadalmát. A teljesség igénye nélkül, inkább csak a jellegére utal a 12. sz. táblázat.¹⁷⁴

Még meggyőzőbbé válik előttünk a városlakó nemescsaládok stabilitása — különösen a XVIII. századtól —, ha statisztikailag is érzékelhetjük. Kecskeméten az 1668., 1730. és az 1839. évi összeírások névanyagát tudjuk összevetni.¹⁷⁵ A

12. sz. táblázat *Népes nemesi családok az alföldi városokban*

A város neve	Népes nemesi családok neve
<i>Szabad királyi városok</i>	
Debrecen	Hevesi, Kiss Orbán, Simonffi, Somogyi, Szondi
Szeged	Klivinyi, Zsembéri, Bellán, Dosics
Zombor	Ballum, Fratricsevics, Sztrilics
Szabadka	Gyelmis, Mánics, Vojnics, Vukovics
<i>Mezővárosok</i>	
Derecske	Zöld
Dévaványa	Dékány, Földesi, Szarka
Cegléd	Kapu, Seres, Márton
Kecskemét	Tormási, Deák, Ferenczi
Nagykörös	Buz, Biczó, Beretvás
Nagykálló	Kiss, Nagy, Borsi, Szabó, Toka
Nyíregyháza	Trsztványnszki, Kovács, Dióssy
Hódmezővásárhely	Kovács, Molnár, Szilágyi, Török
Szentes	Szalay, Szokolay, Kunos, Oskó
Orosháza	Borsos, Dobossy, Mikecz, Sarkadi Nagy
<i>Hajdú- és Hármaskerület</i>	
Nánás	Magi, Oláh
Jászberény	Fridvarszki, Bartal
Karcag	Kálmán
Kiskunhalas	Péter, Tegzes

¹⁷³ Az 1823. február 21-én és április 22-én kelt adásvételi szerződés, amelyből a fenti idézet származik PmL (NkO). Beretvás cs. lt. 4.tsz. XIII. 10.

¹⁷⁴ A névanyagot lásd a 155. jegyzetben közölt jelzetek alatt.

¹⁷⁵ Pest m. nemeseinek összeírása 1668. PmL CP. II. 4. — Kecskeméti taksás nemesei kimutatása 1730. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek összeírása. No. VII. — Kecskeméti nemesei összeírása 1839. Uo. P. 218—224.

névelemzés azt mutatja, hogy az 1668-ban számba vetett 8 család közül 1730-ban 3 mutatott folyamatosságot (37,5%), 5 viszont ekkorra eltűnt (62,5%). Az 1668-ban ott talált családok közül 1839-re már csak az egyetlen Deák familia továbbélése rekonstruálható. Az 1730. és az 1839. évi összeírás összevetése is hasonló arányt mutat: a 13-ból 4 család ismerhető fél száz év múltával a város nemesei között, s ez 30,7%-os továbbélést mutat.

A kecskeméti egyharmados stabilitás azonban minden bizonnyal csak alsó határként értékelhető. Szentesen ugyanis — mellőzve a részletadatokat — 1768 és 1837 között 86,¹⁷⁶ Nagykállóban pedig 1754 és 1816 között 73%-os életfolyamatoság figyelhető meg a nemesi családok között.¹⁷⁷ Tény azonban, hogy a két utóbbi adat kisebb időbeli intervallumra vonatkozik, mint a kecskeméti. Ennek ellenére a társiratok is azt a tendenciát erősítik meg, hogy a XVIII. század közepétől a városlakó nemesek nemigen adták fel előnyös társadalmi pozíciójukat, s erre az evolúciós időszak kedvező lehetőséget biztosított számukra, a társadalmi rendszer megmerevedése pedig kényszerítette is őket.

Egy-egy város nemesi társadalmának részletes vizsgálata alapján arra is következtetni tudunk, hogy a XIX. század első negyedére-közepére milyen nagyságúra duzzadt egy-egy nemesi nagycsalád, illetve hány ágra tagolódott. Orosházán 1828-ban 47 nemesre vetettek ki adót, s ezek 12 családhoz tartoztak, tehát egy nagycsalád átlag 3,9 kiscsaládra tagolódott.¹⁷⁸ Kecskeméten már nem volt ilyen nagy mértékű a nemes családok szaporodása-osztódása, mert az 1839. évi összeírás időszakában 2,6 fő jutott egy nagycsaládra.¹⁷⁹

Az átlag azonban — nagyon jól tudjuk — mindig elfedi a szélső értékeket, ami a családnagyságok vonatkozásában azt jelentette, hogy egy személytől kezdve 30—40 kiscsaládot is magába foglalhatott. Erre vonatkozólag is vég nélkül idézhetnénk a példákat. A szinte kisebb falut kitevő nemes családok számarányának az érzékeltetésére reformkori adatok alapján hivatkozhatunk arra, hogy Kecskeméten¹⁸⁰ a Tormásiak 12, Kiskunhalason¹⁸¹ a Péterek 17, Szentesen¹⁸² a Mikeczek 23,

¹⁷⁶ CsmL (SzF) Megyei közgy. ir. IV. 1. b. 23. cs. 1768. júl. 20. 29. sz. A szentesi nemesek összeírása 1767/68. taksafizetésre. — Uo. Nemesek iratai. Jkv. P. 34. A nemes urak névjegyzéke 1838.

¹⁷⁷ Nádudvari járás összeírása 1754. SzSzmL Ö. 303. P. 3—4. — Uo. Nagykálló lt. V. A. 102. Összeírások. Nagykállói földdel bíró lakosok összeírása 1816-ban.

¹⁷⁸ BémL Orosháza lt. V. 329/b. Közig. ir. Prot. 29. P. 367—368. Az 1827. évi országgyűlés végzésének megfelelően 1828-ban nemesekre kivetett honorárium.

¹⁷⁹ Kecskeméti nemesek összeírása 1839. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek összeírása. P. 218—224.

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ SzomL Hármaskerület összeírása 1829/30. Ö. 29.

¹⁸² CsmL (SzF) Nemesek iratai. Jkv. V. P. 34. A nemes urak névjegyzéke 1838.

Szabadkán¹⁸³ a Vojnicsok 39, Hódmezővásárhelyen¹⁸⁴ a Törökök 40 és Nánáson¹⁸⁵ a Magiak 73 felnőtt férfitagot számoltak, ami kb. a felsorolt szám adatok egyharmados leszámításával, ugyanannyi kiscsaládot jelentett.

A város lakó nemesek létszámát akkor értékelhetjük és érzékelhetjük a magvalóságában, ha összevetjük a város egész népességével. A 13. sz. táblázat a városi nemesek társadalmi súlya alá- vagy túlbecsülésének veszélyét kívánja elhárítani.¹⁸⁶

A 13. sz. táblázat több tanulság levonására ad lehetőséget. A legfontosabb: valamennyi vizsgált városban megtalálhatók a nemesek, tehát betelepedésüknek általános tendenciájáról beszélhetünk az Alföldön is. A városok össznépességéhez képest azonban a nemesek aránya nagy szóródást mutat, az 1787. évi adatokat alapul véve, 0,4%-tól 38,1%-ig terjed.

Az is jól érzékelhető, hogy 1787 és 1840 között a város lakó nemesek aránya tovább növekedett. A két időpont között a statisztika által kimutatott növekedést azonban nem szabad teljes egészében tényleges számszerű gyarapodásnak tekinteni. Szép számmal voltak olyanok is, akik 1787 előtt is az egyes városokban laktak, de nemesi származásukat eltitkolták vagy nem tartották érdemesnek igazolni. Szeremlei Samu a hódmezővásárhelyiekről máig is alapvető demográfiai munkájában azt írja, hogy a városban 1760-ig a református anyakönyvekbe senki sem íratta be nemességét.¹⁸⁷ Ennek az volt a magyarázata, hogy a város vezetősége tiltakozott a nemesek beköltözése ellen, mert attól tartott, hogy a taksafizetés alól kivonják magukat. A nemesek pedig — jobb híján — úrbéres telekre akartak ülni, s ez csak úgy volt lehetséges, ha jobbágnak tüntették fel magukat.

A hajdúvárosokban viszont, amíg a földkiosztást nem kötötték a hajdú jogálláshoz, nem sokat törődtek a nemességgel, annál inkább azután. A Nánáson lakó Muraközy testvérek 1793-ban folyamodtak Szabolcs megyéhez nemességigazoláért. Kérelmükben elmondották, hogy „nálunk mint nemes Nánás városban lakó hajdúvárosiaknak a nemesi szabadságra való testimóniálisra kevés gond volt mindezideig”, nem is tudják, hogy testimóniálisuk eredetije „hova tévedt el”.¹⁸⁸

¹⁸³ *Dudás Gyula*: A bácskai nemes családok összeírása 1841. évből. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyve. XII. 174—175.

¹⁸⁴ CsmL (HF) Nemességi ir. gyűjteménye. Nemesi jkv. IV. A. 1007/a. Vásárhely városában lakó nemesség összeírása 1845.

¹⁸⁵ HBmL (Hb) Hajdúkerület lt. Közgy. ir. 1838. Fasc. 9. No. 55. 1846. évi nemességigazolás.

¹⁸⁶ Az 1787. évi alapadatokat a már többször idézett II. József korabeli (*Danyi Dezső—Dávid Zoltán*: i. m.) statisztikából, az 1840-es évek adatait pedig az 50. jegyzetben közölt összeírásokból merítettem. A számításához szükséges népességi adatok nagyobb részét *Fényes Elek* Magyarország leírása. II. (Pest, 1847.) c. munkájából használtam.

¹⁸⁷ *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely újabbkori lakossága eredetéről és szaporodásáról. Bp. 1909. 16. — Vö. *Hársfalvi Péter*: Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII—XIX. században. Bp. 1982. 21.

¹⁸⁸ HBmL IV. A. 12/b. 3. cs. Osváth-hagyaték. Vegyes nemességi iratok. Muraközy család igazolási kérelme.

13. sz. táblázat A város lakó nemesek létszám alakulása 1787—1840 között

A város neve	A nemesek százalékos aránya		
	a megyében vagy kerületben 1787-ben	a város társadalmában	
		1787-ben	1840-ben
<i>Szabad királyi városok</i>	3,8		
Debrecen		1,6	7,5
Szeged		2,8	
Újvidék		1,1	2,1
Zombor		0,7	1,6
Szabadka		0,9	3,0
<i>Bihar megye</i>	3,3		
Berettyóújfalú		5,7	12,5
Derecske		2,0	3,1
Sarkad		4,4	6,5
<i>Heves megye</i>	6,7		
Déaványa		38,1	
Mezőtúr		2,8	
Szolnok		3,0	
<i>Pest megye</i>			
Cegléd		1,0	1,2
Kalocsa		0,4	
Kecskemét		1,7	1,8
Nagykőrös		6,8	
<i>Szabolcs megye</i>	13,3		
Nagykálló		27,3	24,5
Nádudvar		27,6	29,5
Nyíregyháza		1,7	2,3
<i>Hajdúkerület</i>	10,3		
Böszörmény			5,5
Dorog			11,0
Nánás			24,5
Szoboszló			11,6
Hadház			11,4
Vámospércs			
<i>Jászkun kerület</i>	4,7		
Jászapáti		10,2	
Jászberény		4,3	0,7
Jászárokszállás		3,7	
Karcag		10,2	1,6
Kiskunfélegyháza		4,6	1,3
Kiskunhalas		6,7	

13. sz. táblázat folytatása

A város neve	A nemesek százalékos aránya		
	a megyében vagy kerületben 1787-ben	a város társadalmában	
		1787-ben	1840-ben
<i>Békés megye</i>	0,7		
Békéscsaba		0,1	0,8
Békés		0,6	1,1
Gyula		1,0	4,8
Orosháza		3,1	4,5
Szarvas		0,2	1,3
Csongrád		0,6	1,0
<i>Csanád megye</i>	0,9		
Makó		0,6	
<i>Csongrád megye</i>	1,3		
Szentes		1,8	3,4
Hódmezővásárhely		1,8	2,6

Ezek és az ezekhez hasonló esetek tehát azt bizonyítják, hogy a városlakó nemesek közül számosan lehetnek olyanok, akik már előbb is ott éltek, de nemesi joggyakorlat nélkül. Különböző okok miatt azonban 1787 és 1840 között újraélesztették nemesi szabadságukat.

A közigazgatási egységek közül a városlakó nemesek aránya legmagasabb a Hajdúkerületben volt. Már 1787-ben meghaladta valamivel a 10%-ot, az 1840-es években pedig — Vámospércs kivételével, amelynek az adatait nem ismerjük — 12,8%-ra emelkedett.

Ellenben olyan nagy visszaesést érzékeltet a statisztika a jászkun városokban, amit szinte irreálisnak kell tekintenünk. Már Fodor Ferencnek is feltűnt, hogy a Jászságban a nemesek száma 1787 és 1805 között 834-ről 318-ra esett vissza, tehát csaknem kétharmados veszteség mutatkozott. A nemesség zuhanásszerű apadása tehát a XVIII—XIX. század fordulóján következhetett be, de ez a jelenség a jeles szerzőnek megmagyarázhatatlannak tűnt.¹⁸⁹ Az ellentmondást magam sem tudtam feloldani, ezért további részletes kutatómunkát igényel.

A nemesi rend tehát a XVIII—XIX. században stabilizálódott az alföldi városokban. Arányuk egészében véve nemcsak elérte, de meg is haladta az országos

¹⁸⁹ Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Bp. 1942. 215.

átlagot. Amíg a nemesség aránya az egész magyar társadalomban 1787-ben 4,6% volt, s a XIX. század közepére feltehetően 5,1%-ra növekedett, addig az ilyen szempontból értékelhető 29 alföldi városban 6,2% mutatható ki, a kétes értékű adatokat nyújtó jászkun kerületi városokat is beleszámítva. Ez az arány természetesen csak a városlakó nemesekre vonatkozik, s nem jelenti azt — erre már korábban is hangsúlyozottan utaltunk —, hogy az alföldi nemesség szerkezetileg is igazodott volna az országhoz.

Az alföldi városokban a nemesség társadalmi súlyát a számszerűség mellett a vagyoni ereje csak tovább növelte.

3. Jogi és vagyoni sokrétűség

a) Birtokjogi tagolódás

A városlakó nemesek jogállását a XVIII. század közepétől három részről is pontosan számba vették és ellenőrizték. Elsősorban természetesen maguk a nemesek kívánták jog- és birtokviszonyaikat igazolni, hogy kiváltságaik jottányi csorbát se szenvedjenek. A befogadó közösségek és az érdekelt földesurak viszont azon örködtek, hogy a régóta bentlakó vagy az újonnan beköltözött nemesek az ő polgári vagy földesúri érdekeiket jogtalanul ne sérthessék. A jog- és birtokviták, valamint a különböző célokra készült összeírások anyagából így statisztikusan kirajzolódik előttünk az alföldi városokban élő nemesek birtokainak általános jogi és vagyoni arculata.

Az alföldi városi társadalom meghatározó jegyeként tartották számon az egykorú polgárok is, hogy földesuraik általában nem laktak közöttük. „Nagykőrös városának számos földes urai vagynak, úgymint méltóságos gróf Keglevich, Forgács, Sztáray, Ramocsaházy s más nagyobb és kisebb famíliák mintegy százig. Ezen földes urak közül, kiket itt értünk, ki feléhez, ki harmadához, ki több, ki pedig kevesebb részéhez a városnak tartja jussát, de egy is a városban nem lakik” — olvashatjuk a tanács 1796-ban kelt egyik felterjesztésének bevezető mondataiban.¹⁹⁰ Más forrásokból azt is tudjuk, hogy az említett földesurak az ország északkeleti részén fekvő birtokaikon éltek.¹⁹¹ Így volt ez Kecskeméten is. A város legnagyobb földesurának számító Koháry család tagjai a XVIII. században Bécsben, a Hont megyei Csábrág várában és a Gömör megyei felsőbalogi kastélyukban

¹⁹⁰ Nagykőrös város főbírája és tanácsa felterjesztése Pest megyéhez 1796. január 6. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 572.

¹⁹¹ *Majláth Jolán—Márkus István: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 1943. 312.*

laktak.¹⁹² A klarisszák Óbudán székeltek, s jószágigazgatóval képviseltették magukat ceglédi birtokaikon.¹⁹³

Az, hogy az 1840-es években a Kállay család egyes tagjai a birtokközpont jellegű Nagykállóban laktak,¹⁹⁴ sokkal inkább kivételnek számított, mintsem általánosítható jelenségnek.

A ténylegesen városlakó nemesek kérdésére rátérve először — a fentiekkel ellentétes tendenciaként — arról kell szólnunk, hogy a kutatás során a nemességnek olyan típusával is találkoztunk, amelyik csak lakóházat vásárolt a városban, de ott polgárjogot és földet nem kívánt szerezni. Jól példázza ezt a típust Kállay Andrásné Okolicsányi Mária 1810-ben kelt testamentuma, amelyből világosan kitűnik, hogy az özvegy Pest, Arad, Bihar és Szabolcs megyei ingatlanairól Debrecen város tanácsa előtt végrendelkezett, de abban egyetlen szó sem esett debreceni polgári tulajdonáról.¹⁹⁵ Nyilván azért, mert itt csak háztulajdonos volt, de már polgárjogot nem szerzett. Ebből a státusból viszont az is következett, hogy e többnyire főrendű és középbirtokos nemesek a polgári közösségtől gazdaságilag és jogilag egyaránt elhatárolták magukat. Feltehetően valamennyien külső birtokaikból éltek.

Mai tudásunk szerint ilyen nemesek csak Debrecenben laktak, mégpedig gyaníthatóan nagyobb létszámban. Csakis ezzel magyarázható, hogy a város statútumai visszatérő jelleggel foglalkoztak velük, egyedi eseteknél erre aligha került volna sor. A városi tanács egyik 1834-ben kelt jelentése világosan meg is fogalmazta, hogy a városban kétféle nemes él: akiknek csak házuk van, de nem polgárok, és olyanok, akik házzal is bírnak s polgárok is.¹⁹⁶ Városi jogaikat és kötelezettségeiket is ezek szerint határozták meg. Már az 1770-es években a Forgács-féle komisszió előírta, hogy „a városban lakó kétség nélkül való nemes személyek, akik ugyan nem polgárok, ha polgári beneficiumokkal nem bírnak, a személyes terhek viselésével is ne terheltessenek. Azon valóságos nemes személyeket pedig, akik ugyan a polgárságot magokra felvették, azért, hogy cívisi hasznot vesznek, a személyes terhek alól ugyan a magisztrátus ki ne végye.”¹⁹⁷ Ezért a

¹⁹² Zombory Géza: Kecskemét város földesurai és nemes családjai. Magyar Családtörténeti Szemle, 1943. 19—24.

¹⁹³ Novák László: Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: *Ikvai Nándor* (szerk.): Cegléd története. Szentendre, 1982. 121—123.

¹⁹⁴ Az úrbéres telkeken lakozó nemesség földjeinek összeírása az 1840/41. katonai évről. SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 102. Összeírások 2. (IV) 3.

¹⁹⁵ HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 1305.

¹⁹⁶ HBmL Relations. IV. A. 1011/k. 118/1834.

¹⁹⁷ HBmL A nemes város statútumai. IV. A. 1011/n. No. 5. Forgács komisszió előírása. P. 154. — Az ún. polgári beneficiumok voltak: boreladási jog a város csapszékjeibe, a város erdeiből való farészesedés, ingyen legeltetés, béresföld váltása — az adó, illetve a vagyon nagyságának megfelelő arányban.

polgároktól eltérően, egyetlen kötelezettségként a négy forintos házadót vetették ki rájuk, de már a beszállásolás sem terhelte őket.

Közelebbi adatokkal ezekről a nemesekről nem rendelkezünk, mert a város vezetésében nem vettek részt, a házadón kívül mást nem vetettek ki rájuk, s a polgári beneficiumok osztogatásánál sem számoltak velük.

Szélesebb alapozottságú és társadalomtörténetileg is számottevőbb volt a városlakó nemeseknek az a rétege, amelyet az egykorúak *compossessor*, *comportionatus* néven tartottak nyilván. Hozzájuk számították az *inszkripcionalistákat* is. Az előbbieket olyan kisbirtokosok voltak, akik az Újszerzeményi Bizottság előtt igazolták a birtokhoz való jogukat vagy valamiképpen nemesi jogú városi fundust és ahhoz tartozó külső appertinentiát tudtak vásárolni; az inszkripcionalisták pedig az olyan manumittált és megneemesített jobbágycsoportok utódai voltak, akik belső telkeiket a jobbágyszabadságolás alkalmával megváltották vagy zálogba vették földesuruktól, s nemesi birtokként maradt a kezükön. Vagyonaik bármilyen eredetűek is voltak, közös jellemzőjük az lett, hogy terjedelmük és értékük egy-egy polgári vagy jobbágytelekkel vetekedett, saját tulajdonként éltek, s így a földesúri adó alól mentesültek. A nagykőrösiek a komposzesszorokat úgy jellemezték a már többször idézett felterjesztésükben, hogy „azon urak közül ki több, ki kevesebb portiótskát bírnak, de ezek a magok portiojokat actualiter használják és magok adminisztrálják”. Kivételképpen csak a Sigray és Gombay családokat jelölték meg, akik fundusaikból a városnak is tudtak árendába bocsátani.¹⁹⁸ A kecskeméti pedig a balásfalvi Kiss család tagjait emlegették a közöttük lakó átlagosnál nagyobb birtokosok között, akik a XIX. század elején a város 280-ad részének voltak földesurai.¹⁹⁹ A többieknek azonban általában olyan nagyságú birtokaik voltak, amelyeket a család munkaerejével — esetleg némi cseléd, szolga segítségével, de semmiképpen sem úrbéres jobbágycsoportokkal — meg tudtak művelni. A megyei és városi összeírásokban azonban — teljes joggal — mindig a birtokosok között szerepelt a nevük.

Számszerűen legtöbb birtokos nemes Nagykőrösön élt, az 1816/17. évi összeírás szerint mintegy 43 család. Ebből 7 a „*maga fundusán*”, 29 „*compossessor*” és 7 „*inscriptionalista*” megjelöléssel került az összeírásba. A 43 birtokos család hozzávetőlegesen a Nagykőrösön élő nemesek egyötödét jelentette. Közülük sokszor szerepelt családok: Halász, Szilassi, Beretvás, Nyáry, Vajkó, Onosi, Szívós, Kalocsa, Balla.²⁰⁰

Kiterebélyesedő birtokos nemes családok laktak Nádudvaron is. Az 1793. évi

¹⁹⁸ Lásd 190. sz. jegyzetet

¹⁹⁹ Szappanos Károly: Kecskemét régi nemes családai. Kecskemét, 1944. 8.

²⁰⁰ PmL (NkO) Nagykőrös város tanácsának iratai. V. 202. Összeírások. Helybeli nemesek 1816/17. évi összeírása.

arányosítási per során Nádudvar földesurai között a szathmári Király, báró Inczédi, báró Vay, gróf Vay, Ibrányi és Hunyadi báró neve mellett — ott élő nemesként — a Kiss, Szabó, Balogh, Tóth, Győry, Cseke és Hódossy családok nevei tűnnek a kutató szeme elé.²⁰¹ Egy jó fél évszázaddal későbbi összeírás pedig 18 „földesúrnak” nevezett jobbágytelken lakó nemest tüntetett fel Nádudvaron, közöttük — az előbbieken kívül — báró Baldacci Antalt, báró Vay Miklóst, Ibrányi Józsefnét, Halassy Ferencet.²⁰²

Hozzávetőlegesen mintegy 10 birtokos nemes családot írtak össze az Eszterházy majorátus mellett 1732-ben Berettyóújfaluban is. A Fodor, Fónagy, Kodormány, Bacsó, Nagy, Lakatos, Csiffi, Parlagi, Osváth családok örököseivel a későbbiek során is gyakran lehet találkozni a városban.²⁰³

Csupán egyetlen család három tagjára szűkült a birtokos nemesek kategóriája Derecskén, ahol 1783-ban a „maga telekjén” csak Torday Istvánt, Erzsébetet és Sándort találták az összeírók.²⁰⁴

Viszont teljesen eltűnt az inszkripcionalisták rétege Dévaványán, ahol — mint láttuk — a manumittálásnak szép számmal voltak velejárói az inszkribálások is. A leszármazottak — s erről a XVIII. században is ott élő Farkas, Kovács, Erdős, Dékány és Szarka családok alapján következtethetünk — nem tudták nemesi tulajdonná változtatni egykori jobbágytelküket, s így az armalisták közé sorolták őket.²⁰⁵

Minden jel arra mutat tehát, hogy a birtokos nemesség rendszerint ott volt képes birtokát megtartani, vagy olyan helységben tudott birtokhoz jutni, ahol több földesúr volt. A szabad királyi és hajdúvárosokban a közösség földjéből nem nyílt mód nemesi telkek kiszakítására, de az óbudai klarisszák sem osztozkodtak Cegléd határában kisbirtokosokkal, miként a Károlyiak sem igen túrték birtoktestek közé való beékelődésüket. Nagykőrösön viszont, ahol — mint láttuk — a kisebb-nagyobb földesúri familiák száma a százat is elérte, tulajdonosi jogaikat az előző századokból a kisebb birtokosok is jobban át tudták menteni.

Végül is tehát az alföldi városokban a birtokos nemes családok számát aligha

²⁰¹ HBmL Nádudvar lt. V. 656/a. Arányosítási per 1793. 2. k. P. VI—IX., 152.

²⁰² Ezek saját maguk úrbéres földjén laktak. A főszolgabíró által az összeíróknak adott utasításban azt olvashatjuk, hogy „magok a földesurak által használt s így pusztának tekinthető úrbéri telkek csak Nádudvar mezővárosában találhatók”. A 18 család kezén összesen 8 5/8, földesúr által bírt és így pusztának tekinthető jobbágytelkek volt. Nemesek kezén levő jobbágy- és pusztatelkek összeírása Nádudvaron 1846. SzSzmL Szabolcs m. adószedőjének iratai. IV. A. 7/b. Ö. 531.

²⁰³ *Rácz István*: Berettyóújfalu a török hódoltságtól a jobbágyfelszabadításig. In: *Varga Gyula* (szerk.): Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu, 1981. 209.

²⁰⁴ HBmL Derecske lt. V. 622/a. 13. cs. Ö. 114. Házak összeírása Derecskén 1783-ban.

²⁰⁵ Függelék I. 1. sz. — BémL Békés m. közgy. ir. 1527/1932. A csudaballai pusztán árendás dévaványai nemesek összeírása 1832.

becsülhetjük többre hatvan-hetvennél, s ez azt jelenti, hogy az egész városlakó nemesség 1% körül mozgott. Ha viszont a fentiekhez hozzászámítjuk a Mária Terézia által kiváltságolt határőrtszteket is, akkor sem haladta meg az alföldi birtokos városlakó nemesszaládok száma a százat, tehát az összesnek mintegy 2%-át tette ki.

A városlakó nemesek igazi tömegerejét az armalisták képviselték. Társadalmi státusukat alapvetően meghatározta, hogy a városban nemesi jogon nem volt birtokuk. Amennyiben ott telekre ültek — márpedig a döntő többség ezt tette —, a szabad királyi és hajdúvárosokban a közösség földjéből részesülhettek, de az előbbieken csak polgári tulajdonként, az utóbbiakban pedig hajdúbirtokként. Hasonlóképpen a jászkun városokban is a redempciókor polgári tulajdont váltottak meg, de azt nem lehetett nemesivé átminősíteni. Az úrbéres helységekben pedig kolonikális fundusokra, paraszttelkekre szállhattak. A jobbágytelek azonban mindvégig megmaradt földesúri tulajdonban, s használatáért a nemesnek is éppen úgy teljesítenie kellett az úrbéres kötelezettségeket, mint a jobbágynek. A nemesekkel összeszólalkozó nagykállói jobbágyok 1793-ban szemükbe is vágták az armalistáknak, hogy „ha jól és szemessen körül nézik magokat, az egy személybeli szabadságon kívül, tsak olyan rangban talállyák magokat, mint a legszegényebb paraszt ember, aki a maga kárával munkálódta másoknak boldogságát”.²⁰⁶ A kállói parasztok az 1754-ben bevezetett urbárium után mindennapi tapasztalataikból jutottak erre a következtetésre. A nemes Toka, Szilágyi, Somogyi, Török, Borsi stb. családok tagjai velük együtt szántottak-vetettek az uraságnak, s fuvaroztak Turára, Napkorra, Ibrányba, Újfehértóra, Nyíregyházára stb. A

14. sz. táblázat A nagykállói nemesek 1824. évi dézsmaösszeírása

Név	Dohánydézsma		Tengeridézsma		Házi taksa		Szántó	kaszáló
	mázsa	font	köből	véka	Rf	xr	birtok	
							jugerum	
Jenei János	—	—	8	—	10	35	28	12
Szondi István	2	9	8	—	10	35	28	12
Vass József	1	71	4	—	5	17	14	6
Somogyi Istvánné	—	68	4	—	5	17	14	6
Jenei Mihály	1	1	4	—	5	17	14	6
Szondi Mihály	2	14	8	—	10	35	28	12
Vass György	1	97	4	—	5	17	14	6

²⁰⁶ SzSzmL Nagykálló lt. A. A. 2. 13. doboz. Prot. 1787—1807. P. 104—109. A contribuens lakosok levele a taxás nemesekhez 1793. okt. 19.

dézmát is velük egyetemben szedette össze a földesúr.²⁰⁷ Az utóbbi igazolására tanulságos áttekinteni 1824-ből a Kállay László jussán lakó nemeseknek a 14. sz. táblázatban közölt dézsmaösszeírását.²⁰⁸

Valamennyien fél- és egésztelkesek, s a pénzbeli taksát a teleknagyság, a terménydézmát pedig a termés nagysága szerint rótták le.

Adataink szerint nemcsak Nagykállóban, hanem valamennyi úrbéres helységben jobbágy módra adóztatták a földesurak a jobbágytelken ülő nemeseket. A földesúri adminisztráció fejlődésével ezekről mindenütt pontos kimutatásokat készítettek, s belőlük sok ma is a kutatás rendelkezésére áll.

Birtokjogi szempontból külön hely illeti meg azokat a nemeseket, akiknek a városon kívül — esetleg egészen távol — nemesi birtokaik voltak, de maguk polgárjogot szereztek, s állandó lakóhelyül a várost választották. Meg kell azonban állapítani, hogy ennek a fontosságát csak a nemesek vallották, a városi közösségek hivatalosan egyszerűen nem vettek tudomást róla. Velük a városoknak csak polgári jellegű kapcsolataik voltak, nem úgy, mint a városban élő birtokosokkal, akik földesúri jogokat is gyakoroltak. Külső vagyontápláló csatornáik azonban akarva-akaratlanul a paraszt polgároknak is naponta szembeütni. A külső birtokkal rendelkező nemesek vagyona mindig két tartópilléren épült: a polgárjog révén birt városi földtulajdonra és a külső nemesi fundusra. Az utóbbit szerezhették armalistaként, vagy kurialista örökség is lehetett, amit utólag már aligha lehet elkülöníteni.

Talán nem tűnik túlságosan mesterkéltnek annak a rendszerező elvnek az alkalmazása, hogy a külső birtokos város lakó nemeseknek is érdemes két csoportjára figyelni. Az egyik típusba azok sorolhatók, akik már a városba érkezésük előtt nemesi birtokkal rendelkeztek, s ezeknél a hangsúly a nemesi vagyonról a polgári vagyonra helyeződött át. Ez érthető is, mert — kevés kivételtől eltekintve — a nemesi birtokpolarizáció hatására költöztek a városokba. Jól felismerhető és elkülöníthető azonban a külső birtokosoknak az a csoportja, amelyik a polgári vagyon segítségével, immáron város lakóként tudott nemesi birtokra szert tenni. Az ilyen esetekben a vagyoni egyensúly a külső birtok irányába billent át. A város tehát a nemesek számára a külső birtok megtartása vagy megszerzése szempontjából egyszerre lehetett érkező és kiindulási állomás.

A szórványosan fellelhető adatok tanúsága szerint polgárjoggal rendelkező külső birtokos nemesek az Alföld több városában éltek, nagyobb létszámban

²⁰⁷ SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 102. Összeírások 2. (IV) 3. Az 1828-ban őszi vetés alá szántók névsora. — Uo. V. A. 2. 4/B. 1789/1790. Kállói jobbágyok forspontozásának kimutatása. Ugyanitt hasonló kimutatás az 1793. évről is.

²⁰⁸ SzSzmL Nagykálló lt. V. A. IV. (3). Összeírások 2. Feljegyzése a Kállay László jussán lévő lakosoknak, adózásaikkal egyetemben 1824. aug. 10.

azonban csak Debrecenben tömörültek. Amíg Nagykőrösön,²⁰⁹ Karcagon,²¹⁰ Makón,²¹¹ Nánáson²¹² és Vámospércsen²¹³ csak egy-egy akadt közülük, addig Debrecenben 1797-ben 24 külső birtokos adatait jegyezték fel, közülük Bihar megyében 19-nek és Szabolcsban 5-nek volt possesszóriuma. A Mónuspetriben, Sámsonban, Derecskén, Monostorpályiban, Kiskágyán, Kólyon, Nádudvaron, Gáván és más helyeken fekvő birtokaik szántó- és szőlőföldek voltak.²¹⁴ Az 1827. évi összeírás szerint pedig csupán Érmellékén 48 birtokos debreceni nemes szőlősgazdát vettek számba.²¹⁵ A Dömsödi,²¹⁶ Laky,²¹⁷ Csapó²¹⁸ családok egyes tagjaitól származó végrendeletek azonban azt sejtetik, hogy a külső nemesi birtokosok köre nemcsak az 1797. évi, hanem még az 1827. évi összeírásban szerepelteknél is nagyobb lehetett, mert az ország északi részéből és a dunántúli vidékekről is települtek ilyenek Debrecenbe.

A külső birtokok nagyságát pontosan ritkán tüntették fel, úgy látszik, hogy inkább azokban a helységekben tartották nyilván, ahol a birtokok vagy birtokrészek feküdtek. Annyi támpontunk azért van, hogy azt megállapíthassuk, ezek a birtokok különböző nagyságúak voltak. Szinte szabályt erősítő kivételnek tekinthető ebből a szempontból Debrecenben Baranyi Miklós, Bihar megye szeptemviralis tábla elnöke, akinek csupán a micskei uradalma a XVIII. század közepén 15 faluból állott, s 15 ezer kat.h.-ra rúgott a területe. A szeptemvir ezen kívül még sok helyen volt birtokos az országban.²¹⁹ Több száz holdas birtokos is

²⁰⁹ Jalsoviczky Mihálynak Pest megyei Tápiószelén. PmL (NkO) Jalsoviczky cs. lt. XIII. 11. (1820—1829). Jalsoviczky Mihály árendás szerződése Patzalay Balázssal és Tamással 1819. szeptember 20.

²¹⁰ Kálmán Péternek a Zemplén megyei Berzéken. SzomL Kálmán cs. lt. Kálmán Péter zálogos levele 1665. január 21.

²¹¹ Szabó Ferencnek Kolozs megyében Széplakon. CsmL Csanád m. Nemességi iratok. IV. A. 3/h. 3. Szabó család nemességigazolásokor készített tanúvallomási jkv. 1793.

²¹² Csohány Andrásnak Borsod megyében Nyékén, Diósgyőrött és az oszlári pusztán. HBmL (Hb) XIII. 21. 1/2. c. Apostol Elek hagyatéka. Csohány András zálogos levele 1632. március 15.

²¹³ Vincze családnak a Pest megyei Vasadon. HBmL Bihar m. lt. Nemesi perek. IV. A. 6/e. 1830-ban kelt tanúvallomási jegyzőkönyv.

²¹⁴ HBmL Népösszeírási töredékek. IV. A. 1011/t/2. A város Bihar megyében birtokos nemeseinek összeírása 1797-ben.

²¹⁵ Feljegyzése a Debrecen városában lakó nemeseknek. 1827. dec. 10. HBmL Bihar m. lt. IV. A. 4/c. 6.

²¹⁶ Komáromi hagyatéként a Bihar megyei Jankafalván birtokosok. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 804.

²¹⁷ Győr városában részbirtokos. HBmL Debrecen lt. Hatósági bizonyítványok. IV. A. 1011/q. 3. Laky László levele a tanáchoz 1815. december 9.

²¹⁸ Tolna megyében Dunaszentgyörgyön, Fejér megyében pedig Németi és Szentpéteri porcióiról emlékezett meg Csapó József. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 1021. Csapó József végrendelete 1799. május 17.

²¹⁹ HBmL IV. A. 6/d/208. Conscriptio domini Mitskensis 1756. Vö. *Zoltai Lajos: A váradi és micskei Baranyi család. Turul, 1902. 165—177.; Révész Imre: Sinai Miklós és kora. Bp. 1959. 29—30.*

kevés akadt. Ide sorolható a debreceni Markos György szenátor, aki 1833-ban kelt végrendeletében Tamási pusztán 500 köblös, Szabolcs megye Szabolcs és Szakoly nevű helységeiben másfél-másfél telek nagyságú birtokról tett utolsó rendeltést, a városbeli vagyonán kívül.²²⁰ A szintén Debrecenben lakó Vadászi László 1805-ben kelt végrendeletében az utódokra Borsod megye Borsod helységében 5 telket s az Abaúj megyei Baktán és a Szabolcs megyei Sápon egy-egy kuriális telket — az azokhoz tartozó appercinenciákkal együtt — hagyományozott.²²¹

A több telket felölelő vagy éppen a középnemesi nagyságához közelítő külső birtokok helyett a városlakó nemesek inkább csak kuriális vagy terjedelemben ahhoz mérhető földeket örököltek, azokat is sokszor töredékekre elaprózódva. Ez a jelleg dominált már a XVII. században is, később még inkább. A Nánásra költözött Csohány András még a jobb módú kurialisták közé tartozott, mert 1632-ben a Borsod megyei Nyéken és Diósgyőrött egy-egy nemesi kúriáját és az oszlári pusztán való jussát adta zálogba tizenöt esztendeig 110 magyar forintért ott lakó testvéreinek.²²² De az Ónodról Karcagra elszármazott Kálmán család Péter nevű tagja a Zemplén megyei Berzéken már csak fél kis házhelyét tudta zálogba adni az öccsétől felvett 8 tallér ellenében.²²³ Idézhetjük a debreceni Szalontai Sámuel 1791. évi végrendeletének adatait is, ami szerint a testáló a Mihálydiban és Martonfalván levő ősi porcióit összesen 86 váltóforintért bocsátotta zálogba.²²⁴ A XIX. század elején a Szabolcs megyei Fejértórol Makóra költözött Pál Lőrinc pedig már külső töredék fundussal sem rendelkezett, úrbéres telekről jött.²²⁵

Arra nézve még csak kísérletet sem tehetünk, hogy számszerűen próbáljuk meghatározni azoknak a városlakó nemeseknek a számát és arányát, akiknek kívül fekvő ősi birtokaik voltak. Annyit azonban lehet érzékelni, hogy alig fordult elő olyan birtokos, akinek számottevő úrbéres jobbágya lett volna, sőt a legtöbbször egyáltalán nem volt. A Debrecenbe férjhez ment régi birtokos család sarja, Hódossy Erzsébet is 1779. évi végrendeletében Nádudvaron 5 örökös jobbágyának a nevét sorolta fel.²²⁶ Jobbágyos nemesnek feltételezhetjük Debrecenben Komáromi Györgyöt is, aki 1781. évi testamentumában szinte utasításba hagyta az utódoknak, hogy az Érmelléken levő szőlőikben a dézsmát mindenütt szedjék be és azon osztozzanak, „de ha meg nem egyezhetnek, a szőlős gazdákat osszák fel a

²²⁰ Markos családnak Szabolcs megyében Tamási pusztán, Szakolyban és Szabolcsban. HBmL Relations. IV. A. 1011/k. 364/1833.

²²¹ HBmL Végrendeletek. I V. A. 1011/z. No. 1209.

²²² Lásd 212. jegyzetet

²²³ Lásd 210. sz. jegyzetet

²²⁴ HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 857.

²²⁵ CsmL Csanád m. lt. Nemességi ir. gy. IV. A. 3/h. 3. Pál család nemességigazolásokor készített tanúvallomási jegyzőkönyv 1807.

²²⁶ HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 626.

hegyeken négy részre”.²²⁷ Több idős tanú egybehangzóan vallotta 1830-ban, hogy a Vámspércsen lakó Vincze familiának a Pest megyei Vasadról — ahol nyilván részbirtokuk volt — rendszeresen hordták a dézsmát a jobbágyok.²²⁸

Jóval szűkebb keresztmetszetűnek tekinthetjük a városlakó nemeseknek azt a rétegét, amelyik utólag szerzett polgári vagyona kiegészítéseként külső nemesi fundust, bár ezt sem tudjuk számszerűen dokumentálni. Ez idő szerint a nemesi társadalom fejlődésének ezt a folyamatát csak nyomvonalaszerűen lehet jelezni. Azt a mozaikszerű adatokból is jól lehet látni, hogy az ősi örökölt vagyonhoz hasonlóan, ezeknek a területe is változó nagyságú volt. Sinai Miklós debreceni kollégiumi professzor Derecskén 1765-ben vásárolta meg az un. Galgóczi telket — az árából ítélve lényegében egy kuriális telek —, amin volt egy malom és egy „sorvadt ház”.²²⁹ Tekintélyesebb birtokra tettek szert Nagykőrösön a Beretvás, Jeney és Cseplész családok, akik 1732-ben az eredetileg Rákóczi birtokot képező Tetétlen puszta felét, mintegy 3 ezer holdat vásároltak meg a kincstártól.²³⁰ Nagy birtokszerző családként ismerték Szabadkán a Vojnics és a Rudics családot. A Vojnicsok 1759-ben a Bács megyei Bajsa puszta felét, mintegy 2500 holdat, majd 1798-ban Roglatica puszta egynegyed részét vásárolták meg.²³¹ Gazdagságban vetekedett velük a Rudics család, mert vagyona a XVIII. század végén Szabadka város és Almás község határában már 12 ezer holdra rúgott.²³² A külső vagyonszerzés ranglistájának az élére azonban alighanem a kiskunhalasi Tegzes család sorolható. Tegzes János halasi bíró két fia, János és Tamás ugyanis 1676-ban a Pest megyei Vadkert, Csábor és Böszér egész pusztákat, mintegy 19 574 kat. h. területet, Csuszi Mátyástól 400 tallérért örökjoggal megvásárolta. Igaz, hogy ezek a XVIII. század második-harmadik évtizedében már kicsúsztak a kezükből, a család tagjai azonban fél évszázadon át olyan rangos földesurai voltak a vidéknek, hogy Vadkertre még szlovák jobbágyokat is tudtak telepíteni.²³³

A felsorolt néhány példa — azon túl, hogy a birtokok különböző nagyságára felhívják a figyelmet — több tanulság levonására is alkalmas. Nagy általánosságban jelzi, hogy a magyar nemesi társadalomra ugyan fő tendenciaként a viszonylagos elszegényedés jellemző, de egyeseknek olykor nemcsak elvi, hanem

²²⁷ Uo. No. 667.

²²⁸ L. 213. jegyzetet.

²²⁹ Sinay Miklós sajátkezü naplójegyzetei. Közli *Rácz Károly*. Magyar Protestáns Egyházi és Főiskolai Figyelmező, 1873. évf. 225.

²³⁰ *Benkó Imre*: Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Nagykőrös, 1908. 45., 64., 124—125.

²³¹ *Dudás Gyula*: A Vojnics család ősei. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyve. XIII. évf. 1897. 152—153., 157.

²³² *Kovachich József*: Az almási Rudics család története. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyve. XIV. Zombor, 1898. 99—105.

²³³ *G. Vargha Zoltán*: A Tegzes család. Magyar Családtörténeti Szemle, 1940. 145—146.

gyakorlati lehetősége is megvolt a gazdasági-társadalmi emelkedésre. Az idézett esetekben a társadalmi pályán való előrehaladásnak a kiindulási pontja, záloga a városi polgári vagyon volt. Tehát a tőkeképződésnek azzal a minimumával lehetett számolni, ami a külső birtok megszerzésére is elegendőnek bizonyult, természetesen különböző méretekben. A külső birtokok számbavételénél az sem elhanyagolható szempont, hogy a nemesi földnek volt bizonyos kínálata, a városlakók tudtak kitől vásárolni. Az idézett esetek tanúsága szerint magánosok és a királyi kincstár egyaránt áruba bocsátott nemesi joggal rendelkezők számára földeket, nagyobb területeket konfiskált javakból a kamara. Abból a tényből, hogy a példáink az Alföld különböző vidékeiről valók, azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a városlakó nemesek külső birtokszerzése valóban általánosnak tekinthető jelenség lehetett, ha méreteiben nem is túlozható el.

Nem feladatunk most e külső birtokok gazdálkodásáról, jövedelmezőségéről részletesen szólni. Csupán utalásszerűen jegyezzük meg, hogy — most itt nem számítva a Vojnics, Rudics családokat — alig fordult elő olyan birtokos, aki maga gazdálkodott a külső nemesi szukcesszióján. Természetesen azért erre is volt példa. Dömsödi Györgyné Komáromi Julianna a XVIII. század végén a Bihar megyei Jankafalván rendezett be udvarházat, miközben az állandó lakása Debrecenben volt.²³⁴ Markos György szenátor az 1830-as évek elején — ugyancsak Debrecenből — Tamási pusztán épített majorsági központot, s a maga számára jól berendezett házat.²³⁵ Általánosabb volt azonban az a szokás, hogy a városba költöző részét is némi árenda mellett vagy anélkül az ősi telken maradt rokonok vették művelés alá, s nemegyszer ők is lettek az örökösök. Egyébként külön tanulmányt igényelne és érdemelne a városlakó nemesek külső birtokokon folyó gazdálkodásának az áttekintése.

b) A vagyon jellege

A birtokjogi állapot kétségtelenül befolyásolta a városlakó nemesek vagyoni viszonyait, de alapvetően nem határozta meg. Önmagában véve a birtokos nemesi jogállás nem helyezte szükségszerűen vagyoniilag is az armalisták fölé a komposszessorokat, miként sok jobbágy is tehetősebb volt nemcsak az armalistáknál, hanem még a töredéktelkes kurialistáknál is. A társadalmi előjog csak az elvi lehetőségét nyújtotta a vagyonszerzésnek, amit aztán a gyakorlati élet variánsai gyors futású pályára vagy éppen zsákutcába is terelhettek. Éppen ezért az alföldi városokban a vagyon sokszor elfedte a nemesek birtokjogi különbségeit.

A városba költöző nemes vagyonát és vagyonszerzési lehetőségét több minden meghatározta. Ezek között kétségtelenül legfontosabb a befogadó város gazdasági

²³⁴ L. HBmL Relaciones. IV. A. 1011/k 284/1833.

²³⁵ 1833. január 19-én kelt végrendelet. HBmL Relaciones. IV. A. 1011/k. 364/1833.

lehetősége, amit az előnyös jogviszonyok tovább növeltek. A mezővárosokban a vagyon alapja csakis a föld lehetett, az ebből való részesedést kellett tehát a beköltöző nemeseknek biztosítaniuk. Általános gondolatot fogalmaztak meg a vásárhelyi árendások 1836-ban, amikor úgy nyilatkoztak, hogy „mi földművelő emberek... csupán a föld hasznából várhatjuk élmünköt, annak jövedelméből ruházhatjuk magunkat, abból tenyészthetjük barmainkat, s ezekből fizethetjük adóinkat; egyszóval minden világi jólétünket egyedül a föld terméséből várhatjuk és remélhetjük”.²³⁶ Az aztán más kérdés, hogy a földbirtoklásnak minőségi különbségeivel kellett számolniuk, a tulajdontól kezdve, az úrbéres telek használatán keresztül a pusztabérletekig és a majorsági árendás földekig. Bármelyik formához is — legalábbis az első lépéseknél — a kulcsot ismét a jog nyújtotta a polgári státus megszerzésével. Ennek előfeltétele a polgártaksa lerovása volt, amit a hajdúvárosokban fegyverválság címén szedtek. Az újonnan beköltözöttek polgártaksájának összege Debrecenben — nemes és nemtelen számára egységesen — a XVIII. század végén 25 Rft, az 1830-as évek végén pedig 50 Ft volt.²³⁷ A hajdúvárosokban a fegyverválságot 1744-ben 40 Rft-ben állapították meg.²³⁸ Ez viszont azt jelentette, hogy a beköltözött nemesnek is legalább a polgártaksa összegével rendelkeznie kellett. Ha ennél nagyobb volt az anyagi háttere, akkor nyilvánvalóan kedvezőbbek lettek a vagyonszerzési lehetőségei a városban is. Előfordult ugyan — s erre Tholdi Pál debreceni nótárius esetét idézhetjük a XVII—XVIII. század fordulójáról —,²³⁹ hogy a város maga is pénzzel segítette a vagyont alapozó beköltöző nemest, de ez tiszttségének és nem a nemesi jogállásának szólt, s nem is tekinthető jellemzőnek. Általában a nemeseknek is a városban saját erejükre kellett támaszkodniuk.

Akik szinte üres kézzel érkeztek, szorgalmukat, ügyességüket vagy — ha volt — szaktudásukat igyekeztek a vagyonszerzéshez felhasználni. Erre legalkalmasabbnak a tőzsérkedés és a tiszttség-hivatal vállalása bizonyult. Jól példázza ezt a kecskeméti Kamarás Ambrus életpályája, aki néhány évtized alatt a szegénységből a város legvagyonosabbjai közé küzdötte fel magát, s megalapozta a család jövőjét. A nemes Bán Gergely főbíró és esküdt tanácsbeli személyek előtt tett tanúvallomásaiban a 80 éves Czirkátor Mihály 1661-ben úgy emlékezett, hogy „mikor alá jöttünk Uy Várából lakni — ahova korábban a tatárok elől menekültek —, akkor is koldult Kamarás Jánosné (ti. Ambrus anyja), és az jegy gyűrűjét én vettem megh tüle az mátkámnak, oly szorult állapottal volt. Kamarás Ambrusnak hogy haza jöttünk,

²³⁶ 1836. július 22-én kelt levél. CsmL (HF) Nemesi iratok gyűjteménye. IV. A. 1007/b. No. 82.

²³⁷ 1799. évi statútum. HBmL V. A. 1011/n. 5. A nemes város statútumai. P. 157—Uo. *Matricula civium*. IV. A. 1011/s. 2.

²³⁸ *Balogh István*: Hajdúság. Bp. 1969. 52.

²³⁹ Nemes Tholdi Pál végrendelete 1709. Közli: *Zoltai Lajos*. Történelmi Tár, 1902. 582—591.

tudom, hogy volt egy nagy szőrös boczkora, két ökre, az Ipamnak (hogy biró volt) deakja, az az nótáriusa volt, az után szereztette munkája után egymás javait”. Főként azonban állatkereskedéssel foglalkozott. A szomszédos Abonyból a Kása testvérekkel, később Kápusztás Jánossal és a némedi Tóth Gergellyel szövetségbe lépett. Jövedelmére jellemző, hogy — ha váltakozó szerencse is kísérte a vállalkozást — egyetlen télen „a Tiszántúl hozott egy farka barmot, azon nyervén 800 tallért, úgy szerzette a marháját az után” — olvasható egy későbbi tanúvallomásban róla.²⁴⁰ Az 1678-ban kelt saját végrendeletében, majd János fia halálakor 1709-ben írt osztályegyezségi levélben már alig tudták szerbe-számba szedni a hatalmas vagyont. Szerepelt ezekben mindenféle örökség, ezüst portékák egész sora, kéznél maradt készpénz és kamatozó tőke egyaránt.²⁴¹

A városba érkező nemes tehát — bármilyen erőforrásokat is használt fel — mindenképpen telekre akart ülni, mert ez képezte a vagyon alapját. A panasztevő nagykőrösi magisztrátus 1811-ben szinte a rendszerező összegezés igényével fogalmazta meg a városi földszerzés lehetőségét és formáit. „A helybenlakó compossessor, inscriptionalista és armalista urak, rész szerint házasság, néha pedig még életben ajándéku által engedett adományá képen, de leginkább a város területében ember emlékezetétől fogva fenn álló szabad adás és vétel által, sokszor pedig erőhatalommal is, colonicális és contributio alá vetett fundusokat a helyben levő adófizető lakosoktól” szerzik meg.²⁴² Ehhez a felsoroláshoz talán még hozzáfűzhetjük, hogy a XVIII. század közepe tájáig helyenként élhettek a szabad foglalás lehetőségével is.

Aligha szükséges a földszerzés típusait most az Alföld különböző városaiból dokumentálni. Különbö is az adásvétel fontosságára és elsődlegességére már korábban történt utalás. Ehelyett inkább arra kell kísérletet tennünk, hogy — ha mintavételi jelleggel is — felmérjük a nemesek kezére került városi földterület nagyságát és a parasztpolgári földtulajdonhoz viszonyított arányát. A számszerű adatok felsorakoztatása előtt ismételtelen arra kell rámutatni, hogy a városi köz- és úrbéres földek birtoklásában a nemeseknél ugyanazok a szempontok érvényesültek, mint a parasztpolgároknál. Mindazon helyeken, ahol belső státúum vagy a földesúri igény nem korlátozta a földszerzés lehetőségét, náluk is a szabad piac törvénye érvényesült. Ahol viszont a földbirtoklás és -használat alsó vagy felső határát megvonták, a szabályozás rájuk is vonatkozott. Így Hódmezővásárhelyen

²⁴⁰ 1661. december 1-én, 1696. február 10-én és 1696. április 20-án kelt tanúvallomási jegyzőkönyvek. RGy Sárközy lt. 1. cs.

²⁴¹ Kamarás Ambrus 1678. április 16-án kelt végrendelete. Kamarás János javainak 1709. augusztus 13-án kelt vagyonleltára. RGy. Sárközy lt. 2. cs.

²⁴² A nagykőrösi tanács 1811. november 11-én kelt felterjesztése PmL (NkO) Nagykőrös zárt lt. V. 210. No. 16.

és Nagykállóban egynegyed teleknél kisebbre ők sem ülhettek,²⁴³ Nyíregyházán 6 kötélnél,²⁴⁴ Debrecenben pedig 16 nyilasnál akkor sem vásárolhattak több földet, ha pénzükből futotta volna is.²⁴⁵

Szinte munkahipotézisként is meg lehetne fogalmazni, hogy a nemesek földterülete a családok városba való beköltözésével növekedett. A 15. sz. táblázat alapján, mely öt város 2—2 értékelhető időbeli metszetének adatait tartalmazza, ez számszerűen bizonyítható.²⁴⁶

15. sz. táblázat A nemesek földterületének növekedése

A város neve	Összeírás dátuma	Nemesek száma	Telek összterülete
Nagykálló	1816	127	3548 hold
	1840/41	320	4765 hold
Makó	1781	40	20 1/8 telek
	1832	49	41 1/8 telek
Nyíregyháza	1803	21	47 kötélalja
	1823	57	64 kötélalja
Szentés	1790/91	31	22 1/8 telek
	1836	74	39 1/8 telek
Hódmezővásárhely	1790/91	47	42 6/8 telek
	1849/50	373	234 2/8 telek

²⁴³ Az adásvételi jegyzőkönyvekben és a végrendeletek között nem találtam egynegyednél kisebb telket.

²⁴⁴ A város 1826. évi rendszabása szerint „Senki hat kötél ally szállás földnél (egy kötél allyba a mostani ingeniuri felmérés szerint 10 hold földet értvén) többet meg nem vásárolhat . . . , egyedül az örökösödés (successio) uttyán nevedkedhetik meg határozatlanul”. SzSzmL Nyíregyháza lt. Nemesi kommunitás iratai. Jkv. 1818—1846. V. A. 113. P. 24—31. De ezt a felső határt még 1838-ban sem érte el senki, mert egyedül Markus Györgynek volt 5 kötélalja földje, másoknak ennél kevesebb. Uo. Összeírások. V. A. 102/d. Ö. 1838:33. A nyíregyházi nemesek birtokában levő városi fundusok jegyzéke 1838.

²⁴⁵ Módy György: Földtulajdon Debrecenben a XVI—XIX. században. Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1958—1959. Debrecen, 1960. 35.

²⁴⁶ Nagykállói földdel bíró lakosok összeírása 1816-ban. SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 102. Összeírások, Az úrbéri telkeken lakozó nagykállói nemesség földjeinek összeírása az 1840/41. katonai évről. Uo. Összeírások 2. IV(3). — Makó nemeseinek 1781. évi birtokösszeírása. OL Helytartótanács lt. Csanád m. C. 59. Departamentum urbariale. No. 5., Makói úrbéres nemesek 1832. évi összeírása. CsmL csanádi püspökség makói uradalma 62. rsz. cs. Ö. 165. — *Cservenyák László*: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza, 1969. 25, 48—49. 1. — Szentési nemesek összeírása taksafizetésre 1790/91. CsmL (SzF) Nemesi ügyek. IV. 3. f., *Barta László*: A szentési örökváltság. Szeged, 1979. 29. — Hódmezővásárhely nemeseinek összeírása 1790/91. CsmL (SzF) Nemesi ügyek. IV. f., A vásárhelyi nemesség adókönyve 1849/50. CsmL (HF) Iv. B. 1113.

Más kérdés aztán az, hogy az összterület növekedése — a statisztika ezt jól mutatja — nem mindenütt egyforma ütemű, és nem követi párhuzamosan a lélekszám növekedését, de az emelkedés tendenciája jól kiolvasható. A területnövekedés legalacsonyabb Nagykovácsiban (34%) és Nyíregyházán (36%), ezeknek mintegy kétszerese Szentesen (77%) és kiugróan magas Hódmezővásárhelyen (457%). A nemesek lélekszám-emelkedésének pedig — Makó kivételével — mindenütt alatta maradt a földterület gyarapodása. Nyíregyházán és Nagykovácsiban ötször, Szentesen csaknem kétszer volt magasabb a lélekszám-növekedés a földterület növekedéséhez képest, sőt Hódmezővásárhelyen is mintegy egyharmaddal lemaradva követte a nemesek birtokában levő földterület a lélekszám-növekedést. Így tehát a nemesek kezén levő polgári és úrbéres földterület városenkénti növekedésének egyszersmind kísérő jelensége lett a vagyoni differenciálódás is. Egyszerűen arról volt szó, hogy a családok szaporodásával a nemesek földszerző törekvése nem tudott lépést tartani.

A fentebb ismertetett két, különböző ágon futó trend egymástól távolodó tendenciája ellenére is azt lehet mondani, hogy a nemesek a városokban — ha ezt számszerűen nem is tudjuk mindig kimutatni — teljesen beépültek a polgári földbirtoklás és -használat rendszerébe. Azt is mondhatnánk, hogy a maguk számára a parasztpolgárok földjéből tetemes részt kihalítottak. Nem volt olyan alföldi város, de talán falu sem, ahol kisebb-nagyobb mértékben ne osztozkodtak volna a parasztpolgárokkal a közösség földjén. Arra megfelelő támpontok hiányában nincs módunk, hogy az alföldi város lakó nemesség helybeli határokbán

16. sz. táblázat Nemesek és nemtelenek földterületének aránya

A város neve	Összeírás éve	Nemtelenek		Nemesek	
		földje (hold)			
		Összesen	Egy főre jut	Összesen	Egy főre jut
Nagykovács	1816	3 672	19,7	3 548	27,9
Nyíregyháza	1803	15 500	10,2	470	22,4
Derecske	1827	6 454	6,0	642	15,0
Hajdúnánás	1847/48	6 841	3,2	11 349	15,0
Hajdúhadász	1838/39	2 939	2,8	1 848	13,0
Hajdúszoboszló	1838/39	8 051	4,6	6 131	12,8
Kiskunhalas	1809/10	4 208	5,4	749	16,6
Szentes	1836	33 990	55,7	2 574	34,0
Hódmezővásárhely	1849/50	74 250	12,0	15 444	41,4
Cegléd	1846	?	?	869	51,1
Kecskemét	1843/44	?	?	8 624	37,3
Nagykőrös	1816/17	?	?	1 144	7,8
Debrecen	1715	2 194	1,8	684	2,5
Szeged	1777	8 877	3,1	1 440	14,2

birt földjének összterületét meghatározzuk. Ezért ennek nagyságát és arányát a forrás adta lehetőségekből kiindulva, de azért a területi és jogi sokrétűséget is figyelembe véve a 16. sz. táblázat alapján érzékeltetjük.²⁴⁷

A 16. sz. táblázat adatainak ingatagságával itt is számolnunk kell, mert többnyire nem az egész határterületet öleli fel; esetenként a pusztai földeket is tartalmazza, máskor csak a szántókra vonatkozik. Az azonban így is világosan látszik, hogy a városlakó nemesek az egyes helységekben néhány száz holdtól a tízezret is meghaladó nagyságrendben birtokoltak a közösségi vagy úrbéres földekből. Összességében tehát az Alföldön több tízezer hold került hozzájuk a tulajdonképeni paraszt- és polgárföldekből. Az meg éppenséggel szembeűnő, hogy — Szentés kivételével — a nemesek egy főre eső földátlaga mindenűtt meghaladta a paraszti birtoklási átlagot, több városban még a négy-ötözörösét is elérte. Nánáson és Hádházán pedig még abszolűt mértékben is több volt a nemesi birtoklású föld, mint a nemteleneké. A statisztika szerint Nánáson ez a különbség szinte egy kisebb falu nagyságával ért fel, hiszen 3419 holdra számítható. És ezzel tulajdonképpen választ adunk arra a kérdésre is — amit korábban nyitva hagyttunk —, hogy azért telepedtek le a nemesek közül Debrecen után legtöbben Nánáson, mert a földbirtoklásból ilyen mértékben részesűlhetnek.

A nemeseknek a polgárokét meghaladó földátlaga pedig mindenképpen azzal magyarázható, hogy közülük a beköltözéskor is sokan hoztak magukkal bizonyos kezdőtőkét, egyesek vagyonosodásához pedig a külső kuriális telkek s az extraneus szőlőbirtokok jövedelme is hozzájárult.

A városokban a föld a polgári szabad forgalmazás szabályai és a helyi jogállásnak megfelelően jutott a nemesek tulajdonába vagy birtokába. Abból a kettős vonatkozású régi elvből következően, hogy a föld nem nemesít és a nemesi jogállás úrbéres földet nem változtathat nemesivé, magától értetődően következett, hogy a birtokba vagy tulajdonba vett föld jogállása az ő kezűkön sem módosult.

²⁴⁷ Nagykállóra, Nyíregyházára, Szentésre és Hódmezővásárhelyre lásd a 246. jegyzetet. A többi helység forrása sorrendben: Derecskén lakó nemesek és honorátorok birtokában levő szántó, kaszáló, szőlő és veteményes földek 1827. aug. 29. HBmL Derecske lt. Összeírások. V. 622/a. 13. cs. Ö. 127. — Nemesek összeírása 1847/48. HBmL (HB) Hajdúnánás lt. V. A. 305. 3., Repartitio quanti contributivialis 1838/39. HBmL Hajdúhadház lt. 204/b. 1. — Hajdúszoboszló nemesinek összeírása 1838/39. Uo. Hajdúszoboszló lt. V. A. 402/i/9. — Királyi adó alá való felírása szabad kir. Kun-Halás városában találtató adózó nép jószágainak 1809—10. esztendőben. BKmL Kiskunfélegyházi Részlege. Kiskunhalas lt. Kat. sz. 112. — Ceglédi nemességre az 1846. évre kivetett közmunka illetmént mutató tábla. PmL (NkO) Cegléd lt. Hadnagyszék iratai 1840—1855. P. 81—82. — A nemes uraknak és vagyonaiknak 1843/44-ik évi összeírása Kecskeméten. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesi összeírások. P. 261—281. — Helybeli nemesek 1816/17-ben. PmL (NkO) Nagykőrös tanácsának iratai. Összeírások. — Polgárok és nemesek összeírása 1715-ben. HBmL Debrecen lt. Városi összeírások. IV. A. 1011(t)3. — *Rákos István*: Gazdaság és társadalom tagozódása Szegeden (1720—1777). In: *Szántó Imre* (szerk.): Acta Historica. Tom. LXII. Szeged, 1978. 58.

Éppen ezért figyelmet érdemel a nagykőrösi tanácsnak fentebb idézett erőhatalommal történt földszerzésre való utalása és hangsúlyozása. A nagykőrösiek eme hivatkozása azért feltűnő, mert a Károlyi és Eszterházy uradalmak a birtokos nemeseket is igyekeztek kiszorítani a saját földjükről, nemhogy újabb földszerzésre adtak volna lehetőséget. A nemesek erőszakos földfoglalása speciális nagykőrösi jelenség, miként az is, hogy a vásárolt és foglalt földjeiket nemesivé akarták önkényesen átminősíteni. Egyszerűen úgy, hogy megtagadtak utána mindenféle földesúri adózást, s jogilag hozzákapcsolták nemesi földjükhöz.

A nagykőrösiek 1757-től kezdődően tapasztalták városukban a birtokszerzésnek ezt az új jelenségét. A század végére olyan méretűvé vált, hogy a tanács kénytelen volt a jogtalan eljárás ellen felsőbb hatóságoknál panaszt emelni.²⁴⁸ Sérelmeik igazolására 164 tanút hallgattak meg, s vallomásaikból egybehangzóan az derült ki, hogy szinte valamennyi tehetősebb komposzesszor tetemesen növelte ilyen módon a birtokát. Tulajdonképpen a komposzesszorok és inszkripcionalisták ezzel a módszerrel érték el, hogy „a város határában szélesen kiterjedő, nem negyed rész, fél és egy, hanem nyolc, kilenc, tíz sessio után competáló extra villanumokat is bírnak”. Legtöbb panasz Sigray István és Gombay László ellen hangzott el. Sigray István Homolytály nevű határrészen a környékbeli parasztoktól 150 holddal, a közös legelőből 100 holddal növelte birtokát. Gombay László pedig Hangácson 800 holdnyi majorságot alakított ki, jórészt ugyancsak az erőszak alkalmazásával. Egy Tóbiás János nevű tanú szerint Gombay László 9 zsák alá való földjéről puskával űzte el, és csatolta a magáéhoz. Godán Mihályt is azzal fenyegette meg, hogy „olyan nagy ökrötök legyen, hogy az égig legyen a szarva és arany szarva legyen, mégis agyonlövöm mind ökrötöket, mind magatokat”, ha át nem adják neki Eseden a 21 hold földjüket. Így kénytelen volt védelem hiányában „előle, mint a török elől megszökni”. Hogy szavai nemcsak üres fenyegetésként hangzottak el, Bányai György vallomásából egyértelműen kiderül. Gombay csupán azért, mert a saját kukoricájából kihajtotta annak bitangoló jószágát, „úgy meg ütötte főbe, hogy mindjárt leesett a lováról, s ott amint tetszett néki, úgy verte”. A városi tanácsnak pedig nem volt annyi ereje, hogy megfékezze az önkényeskedésben, inkább a városatyák is kitértek az útjából. Kalocsa István főbíró — aki ugyancsak nemes volt — nem véletlenül tanácsolta a hasonló sérelme miatt hozzá forduló Pál Istvánnak, hogy „ne ellenkezzen kend véle (ti. Gombay Lászlóval), kend szegény ember, vele nem ér, majd még nagyobb kárt tétet kendnek, osztán szegényebb ember lesz kend, egyszer majd kivilágosítja Isten a kentek dolgát”.²⁴⁹

²⁴⁸ Nagykőrös város főbírájának és tanácsának felterjesztése Pest megyéhez 1796. január 6. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 572—582.

²⁴⁹ A tanúvallomási jegyzőkönyv részletes feldolgozása külön kis tanulmányt igényelne. Az 1799. évi jegyzőkönyv címe: Kőrösön lakos comp. és inscrip. urak közül ki, mikor és mennyi szántóföldet vagy

Kutatásaink során az erőszakos földfoglalásnak és — ami talán ennél is fontosabb kérdés — a városi nemesek részéről jobbágy- vagy polgárföldek nemesivé való átminősítésének a kísérletével csak Kecskeméten találkoztunk. Minden jel arra mutat, hogy a városlakó nemesség általában el tudta fogadni a jogi kettősséget, ami tehát ebben a vonatkozásban azt jelentette, hogy személyét illetőleg élni kívánt a nobilitásával, birtokjogi szempontból azonban messzemenően alkalmazkodott a befogadó közösségek szokásrendjéhez. A nagykőrösiek átlagostól eltérő rendi igényét a nagy létszámmal, a városi vezetésben betöltött szinte kizárólagos szerepével, a távollakó földesurak érdektelenségével s — ami ehhez szorosan kapcsolódik — árendás viszonyuk megtartásával magyarázhatjuk. A külső földesurakat csak a taksa rendszeres fizetése érdekelte, s ennek fejében a város a földesúr reprezentánsává válhatott, amiből az is következett, hogy az úrbéres ügyeket már saját hatáskörében kellett rendeznie.

A városlakó nemesek földszerzéséhez és -birtoklásához a közösség saját térénuma mellett szervesen hozzátartozott a zálogos és a bérelt pusztákból való részesedés is. A tanácsnak békejobbót nyújtó kecskeméti nemesek 1790-ben maguk is elismerték, hogy a „nagy fáradtsággal szerzett és meg tartott pusztákban, szántó és kaszáló földek bírása által gazdaságuknak folytatására a magisztrátustól hathatós segedelmet vettünk”.²⁵⁰ Néhány évvel később a várossal kötött barátságos egyezségükben siettek is kikötni, hogy a zálogolt és árendált pusztákból „a nemesség tellyességgel ki nem rekesztethetik”.²⁵¹

Zálogolt vagy bérelt pusztát egyes nemesek vagy kisebb csoportok nagy ritkán szereztek maguknak külön a városi polgároktól, de azért több városban előfordult. A kecskeméti Kamarás Ambrus és Pathay András az 1670-es években Pusztaszerezen, Tömörkényen és Mámán bérelt vagy zálogjogon használt bizonyos részbirtokokat.²⁵² Szarvason a Karácsony testvérek a XVIII—XIX. század fordulóján a csabacsüdi részből árendáltak. De ekkortájt Magyar-Gyulán Simai Lukács, Vidovich Mihály és Német-Gyulán Diódsi János is élt az egyéni pusztaberlet lehetőségével.²⁵³

---

kaszálót szerzett Nagykőrös határában olyast, amely azelőtt contribuens birtokában volt. PmL (NkO) Nagykőrös lt. Zárt lt. V. 210. C. 1. Nagyon érdekes ugyanitt a szőlővásárlásokról készített összeállítás, amelyből kiderült, hogy 22 nemes az utóbbi évtizedekben 301 kapást vásárolt adózótól.

²⁵⁰ Nemesek adófizetési kötelezettségének vállalása 1790. június 1. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 436—437.

²⁵¹ Kecskemét város és nemesének barátságos egyezsége 1799. április 5. Uo. Nemesek összeírása. P. 21—26.

²⁵² Az árenda és zálogleveleket közli *Hornyik János*: Pusztaszere, a honalapító magyar nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története. Kecskemét, 1865. 205—209.

²⁵³ Nemesekre kivetett insurreccionális adó 1800-ban Békés megyében. OL Filmtár 34596. Ö. 29.

Az meg éppenséggel csak Dévaványán fordult elő, hogy az ottani nemesek, a helybeli komunitástól teljesen függetlenül, a gyomai uradalomtól már a XVII. század második felében kiarendálták a csudaballai pusztát, és kezükben tartották másfél évszázadon át. A pusztát „jobb móddal való használására s oltalmazására” 1767-ben „Társaságba” tömörültek, és külön nemes komunitást szerveztek. Rendtartásukban a pusztához való jogukat valósággal körülbástyázták. Használatát kizárólag a Társaságba tömörült nemesek számára kívánták biztosítani. Idegeneket teljesen távol tartottak az árendálástól, sőt a ványaiak közéjük való bekéredzkedését is szigorúan ellenőrizték. „Ha a Társaságban találkozna ollyatén ember, a ki valami okra való nézve a Társaságból ki állani és Ballai váltott fölgvét el adni akarná, azt másutt lakozó embernek pénze el vesztese alatt, el adni nem lészen szabad, sőt ványai embernek sem egyébként, hanem a Társaság hírével és akarattyával. . . Sőt ha valaki a Társaságbul fiúi ág nélkül deficiálna, akinek leányi más helységekben volnának férjnél, azok is e dologban, mint idegenek úgy gondoltatván, meg irt mód szerént, vagy kifizetni vagy meg engedni, hogy itt lakos jó embernek portiojokat el adhassák, mert más helységbelieknek az árendában be jönni nem lészen szabad.”²⁵⁴ A bérlet iránti érdeklődésre jellemző, hogy 1832-ben 106 ványai nemes árendálta a ballai pusztát.²⁵⁵

A hódmezővásárhelyi nemesek is kísérletet tettek a földvári pusztát kiarendálására, vagy pedig „királyi donationalis levél mellett” való megszerzésére. Az udvari kamara azonban 1818-ban azzal utasította el a kérésüket, hogy a pusztát nem eladó, „de más afféle eladó jószág is, egyben véve a nemességet, oly egész társaságnak, a szent koronára lehető visszaszállásnak tekintetéből nem adódhatik. Hogy ha pedig némely famíliák köz megegyezésből az eladásra kitett vagy még ezután is kinevezendő camerális pusztát venni kívánnának, azon esetre ő Felsőge mindeniknek különös donationalist fog kegyelmesen adni.”²⁵⁶ Az árendálás lehetőségétől azonban a kamara nem zárkózott el, de erre sem biztosított a vásárhelyi nemeseknek elsőséget. Mindenesetre leiratában fontos elvi álláspontot fogalmazott meg, ami magyarázatul szolgál arra, hogy a városlakó nemesek több ilyen jellegű kísérlete miatt szenvedett hajótörést.

Az árendás és zálogos földek nemesi használatáról — a fenti kivételek ellenére — általános vonásként mégis azt kell hangsúlyoznunk, hogy legtöbbször éppen úgy a komunitások által bérelt területekből részesedtek, mint a parasztpolgárok. Ezeket a pusztákat a komunitások szerezték polgáraik számára. Így a nemesek is

²⁵⁴ A nemesi komunitás 1767. évi rendtartása. SzomL Dévaványa tanácsülési jkv. (1767—1849) P. 44—49.

²⁵⁵ Az 1832. évi összeírás BémL Békés megye közgy. ir. 1527/1832.

²⁵⁶ Az udvari Kamara leirata Csongrád megyéhez 1818. július 10. CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok gyűjteménye. IV. A. 1006/b. No. 77.

polgárjoguk révén élhették a zálogos és árendás földeket, valójában tehát alzálogosként vagy másodlagos árendásként. Sőt Kecskeméten 1802-ben még arra is sor került, hogy gróf Erdődy József pusztaszeri pusztáját formálisan négy nemes — Ladányi Gergely, balásfalvi Kiss Mihály, Kiss Pál és Ferenczy László — vette árendába, de ténylegesen a város kezébe került. Az árendások csak a nemesi jogállásukat adták a szerződéshez, nehogy bárki is elvitathassa a város jussát a pusztabérlethez. Az árendás szerződés megkötése után a négy kecskeméti nemes írásban vállalt kötelezettséget, hogy az ő nevükben szerzett pusztára nem tartanak igényt, s ha azokból részesülnek is, „az egyedül csak a nemes tanácsnak jó akarattjától fog függeni”. Eljárásukat kötelességnek tekintették, mert — mint mondták — „mi minden boldogságunkat s biztos megmaradásunkat csupán a városnak tulajdoníthatjuk s köszönhetjük s minden javunknak eredete s kútfeje a városnak szorgalmatoskodása, s azért mi is kötelesek vagyunk városunknak állandó boldogságát hazafiúi kötelességünk szerént munkálkodni”.²⁵⁷

A nemesek a parasztpolgárokkal egyetemben azért ragaszkodtak a pusztabérletekhez, mert külső legelőként és szántóként egyaránt használhatták, így agrártermelésük nélkülözhetetlen tartozéka lett. „A ballai pusztával tágasodik a ványai pascuum” — írták a dévaványai nemesek az 1767. évi rendtartásukban. Saját bevallásuk szerint, hogy „ha a Ballán legelő marhák ványai földre mind be hajtathatnának, lehetetlen volna az olyan falka marhának jól és olly tágas mezőn legelni, mivel a Ballán járó marhák jobban meg szorítanak és meg élnék a határt, ha mind ványai territoriumra szorulnának”.²⁵⁸ A XVIII. század végén a kecskeméti nemeseknek is 12 ezer,²⁵⁹ a nagykőrösieknek pedig 26 ezernél több juha legelt a zálogos pusztákon. Az utóbbi adathoz a nagykőrösi parasztpolgárok hozzáfűzték azt is, hogy a „contribuens nép” ugyanakkor csak 4 ezret járatott a pusztákon, s így a nemesek valósággal kiszorították őket onnan.²⁶⁰

A pusztabérleteknek tehát mindenütt nagy jelentőséget tulajdonítottak, de legfontosabb szerepet Kecskemét város gazdasági-társadalmi rendjében töltöttek be. Azt is mondhatnánk, hogy itt a pusztahasználatnak nagyobb jelentősége lett, mint a városi földeknek. Az 1807. évi összeírás szerint a városban 101 nemes família élt, s ezek közül 70 földdel bíró gazda. A város földjén mindössze 1388 hold szántójuk volt, ugyanakkor a pusztabérletük 9416 holdra rúgott. A pusztai föld tehát 7—8-szorosan meghaladta a városi föld nagyságát. Ami meglepő, hogy a legnagyobb pusztabirtokosoknak is minimális terjedelmű városi földjük volt, sőt

²⁵⁷ *Hornyik János*: i. m. 244—248.

²⁵⁸ Lásd 254. jegyzetet.

²⁵⁹ A kecskeméti tanács nemesek ellenében királyhoz írt felterjesztése 1796. június 6. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 611—623.

²⁶⁰ Lásd 248. jegyzetet.

voltak olyanok, akik egyáltalán nem is bírtak városi szántót. A négy legnagyobb pusztabirtokos összehasonlító adatai a 17. sz. táblázatban az arányokat érzékeltetik.²⁶¹

17. sz. táblázat *Négy kecskeméti birtokos összehasonlító adatai*

A nemes neve	Használatban levő föld területe holdban	
	városi szántó	puszta
Ladányi Gergely	20	782
Ifj. Kiss Pál	—	600
Szeles József	15	550
Ferenczy László	—	460

A kecskemétiéknél — és máshol is — azért válhatott a pusztabérlet gazdasági és társadalmi tartópillérré, mert ezek hosszú lejáratúak voltak, s a bérlőknek módjuk lett a megvásárlására is. Ennek megfelelően a pusztabérletek az egyes családok kezén örökletessé váltak, ami egyben azt is jelentette, hogy a nemesek által bérelt puszták területe hosszabb távon stabilizálódott. A kecskeméti adatok a 18. sz. táblázatban ezt a jelenséget igazolják.²⁶²

18. sz. táblázat *A kecskeméti pusztabirtok stabilítása*

A nemesek pusztai birtokainak neve	Területe holdban	
	1807-ben	1830-ban
Szentlőrinc	487,5	527,25
Péteri	486	128,75
Borbás	712	836
Szentkirály	870	936,25
Alpár	50	319,5
Ágasegyháza	500	767,50
Bugac	213	857
Űrbő	1732	1673
Monostor	2281	3048
Páhi	1000	950
Vacs	1085	—

²⁶¹ Kecskeméti nemesek összeírása 1807. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek összeírásai. P. 28—33.

²⁶² Uo. P. 28—33., 128—130.

Nem kerülheti el a figyelmünket a kecskeméti pusztabérleteknek az a sajátossága sem, hogy a városban birtokosok és külső nemesi birtokkal rendelkezők is voltak a bérlők között. Ilyenek a balásfalvi Kiss és Sárközy családok tagjai. Ennek azért nem volt elvi akadály, mert a polgárjog nemhogy kizárta volna őket a pusztabérletből, hanem még elő is segítette. Annál is inkább, mert a balásfalvi Kiss, Ferenczy és Kiss családok tagjai — mint láttuk — a városi pusztabérlet szerzésében hathatósan közreműködtek.

Arra végképpen nincs lehetőségünk, hogy az alföldi városokban élő nemesek kezére jutott bérelt puszták területét megállapítsuk. Az árendás és a zálogos földek nagysága, időtartama változott. Az összeírások nem is mindig különítették el a saját terepnumtól. A nánásiak 1847/48-ban 7389 hold pusztai földdel egészítették ki saját határterületüket.²⁶³ De ebből is 3%-al magasabb arányban részesültek, mint a törzsökös hajdúk. Kecskeméten ez az arányeltolódás még nagyobb lehetett. Erre az ottani nemesek 1830. évi összeírásának egyik magyarázó jegyzetéből következtethetünk. Az összeíró a 10 ezer holdat meghaladó pusztabérletükről mintegy rosszállóan állapítja meg, hogy „ennyi beneficiális földet bír a kecskeméti azon nemesség, mely az egész népességnek 34 részét sem teszi”.²⁶⁴ Ezek az adatok is erősítik azt a feltételezésünket, hogy a nemesek pusztabérletből való részesedése is meghaladta a nemtelen lakosokét.

A nemesek — miként a városi közösségek is — a pusztabérletekhez körömszakadtáig ragaszkodtak és védelmezték. A dévaványai nemesek 1767. évi rendtartásukban előírták, hogy a csudaballai pusztát védelmére „minden valaki házánál találhatik, serényen és jó becsülettel álljon elő és a ragadozó szomszédok ellen bátran viselje magát s úgy forgolgyon, hogy ő tőle féljenek a szomszédok, ne ő azoktól, különben ki illetően dologra vagy csak üres kézzel menne, vagy otthon lévén el nem menne, méltán a Társaság büntetése alá vethetetik”. Lényegében ennek a kötelességének tett eleget néhány ványai nemes, amikor 1823-ban a gyomai uradalom a csudaballai pusztát egy részét másoknak akarta átadni, s a foglalókat elűzte, így akadályozva meg a „csonkítást” és „elidegenülést”.²⁶⁵ Hogy aztán a továbbiakban elejét vehessék az ilyen vagy hasonló eseteknek, 1832-ben különböző csúrt-csavart jogi érvelésekkel Békés megye — ahol a pusztát feküdt — voksoló nemesei közé akarták magukat felvételni.²⁶⁶

A kállóiak pedig — a parasztokkal együtt — a Félegyháza nevű prédiuumért több

²⁶³ Nemesek összeírása 1847/48. HBmL (HB) Hajdúnánás lt. V. A. 305. 3.

²⁶⁴ Kecskeméti nemesek összeírása 1830. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek összeírása. P. 128—130.

²⁶⁵ Lásd 254. jegyzetet.

²⁶⁶ A dévaványai nemesek kérése a főszolgabíróhoz 1832. május 11. BémL Békés megye közgy. ir. 1527/1832.

évtizedes perbe is keveredtek a Kállayakkal. Itt nem egyszerű pusztabérletért folyt a küzdelem, hanem a tulajdonjogért is. „Az egész curiális pernek a volt a veleje, hogy ti. a szállásbeliek (vagyis akik a félegyházi pusztát bírták) azt állították, hogy a szállások nem a kállói határhoz tartoznak, hanem Butkay jusshoz való félegyházi praediumot teszik, mely szállásbélieknek, Butkay familia által nekik adott tulajdonjok, — a Kállay familia pedig azt mondta, hogy a kállai szállások a nagykállói territoriumban vannak s mint puszták ahhoz tartoznak.” A birtokjogi vita Kálló város különleges történelmi helyzetéből következett. A várat és várost 1570-től királyi véghelynek nyilvánították, s egészen 1749-ig kamarai tulajdonba kerültek. A Kállay család ekkor kapta vissza, s a hozzátartozó határ egészén élni kívánt földesúri jogával. A félegyházi prédiáról azonban a lakosság azt állította, hogy azt a Butkay familiától Butkay Anna török kézből való kiszabadításáért örökbe kapták. Azóta szabadon használják és szállásföldként élik, s közöttük jó néhány jobb módú nemes is tanyás gazdálkodásra rendezkedett be. Az 1773. évi megyei vizsgálat alkalmával több tanú bizonyította, hogy a félegyházi pusztán a Kállay család 10 nemes szállását foglalta el erőszakosan, mind olyat, amelyiknek „békeséges birodalmában voltak ember emlékezetit felyül múltó időtül fogva”. A megye ugyan a Kállayakat kártérítésre kötelezte, de a dézsmajogát Félegyházán visszaadta, s így a szállásbeliek már végképpen kiestek vélt tulajdonjogukból.²⁶⁷ A kor jogi felfogása szerint egyszerűen nem volt lehetőségük a tulajdonként való megtartására sem jobbágyi, sem nemesi alapon.

A városlakó nemeseknek a pusztabérleteken kívül a saját határbeli allodiális földekből is módjuk nyílt az árendálásra. Természetesen a szabad királyi és szabadalmas városok sajátos földtulajdon-rendszere nem ismerte az allodiális föld fogalmát. Ezért ilyen lehetőség eleve csak az úrbéres mezővárosokban kínálkozott, de közülük is csak olyan helyeken, ahol a földesúri hatalom nem vette igénybe a majorsági föld egészét önkezelésű gazdálkodásra. Cegléden és Hódmezővásárhelyen az úrbérrendezést követő fél-háromnegyed évszázadban a szakadozott-

²⁶⁷ A per történeti összefoglalása: A nagy-kállói Kállay familia, mint Nagy-Kálló . . . városa Földes-Urainak Nagykálló városa ellen 1808-k esztendőben az uri-széken indított, s 1820-dik esztendőben elvégeztetett s a tekintetes törvényszékre felyebb vitt urbáriális perének alázatos előadása. OL Kállay cs. lt. P. 343. 42. cs. J: 23. Ugyanitt található a nemesek szállásföldjeinek elvételéről 1773. július 14-én készített tanúvallomási jegyzőkönyv is. A pernek külön nagy anyaga van még SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 2. 7/C. jelzet alatt. Ebből kiemelést érdemel a kállai szállásokat bíró nemes és nemtelen nagykállói lakosoknak a főispánhoz 1772. június 21-én írt levele, melyben elmondják, hogy a félegyházi pusztát „hajdan a Butkay familia a kállai és több hajdu vitézeknek, hogy Butkay Annát a töröktől megszabadították, örökösen adott vala: a többi hajdu városok, ugymint Nánás, Böszörmény, Hatház, Dorog 15 száz forintokig kész pénzül és kilenc öreg cseber borral kifizettek, amikor is mindgyárt néhai méltóságos Barkóczy Imre eő nagysága nemes vármegye uri tisztzeit. . . kiküldötte az szállások nézésére, határait meg járták, fel hányatták”. A témakör teljes feldolgozása sok tanulságul szolgálna.

töredezett anyagból is kikövetkeztethető a majorsági földek árendálásának a gyakorlata. Az árendálás lehetőségével — a pusztabérletekhez hasonlóan — a nemesek a parasztpolgárokkal együttesen élhettek, s jogviszonyukat a földesúrral egyéni szerződések szabályozták és határozták meg. Az árendálás időszaka 3—6, esetleg több évre terjedt, s ezt követően mindig új szerződést kötöttek. Az árenda összege rendszerint alacsonyabb volt, mint az úrbéres telek után való adózás. Ezt 1817-ben az árenda összegének mérsékeléséért folyamodó vásárhelyi nemeseknek gróf Waldstein Emanuel földesúr számadatokkal is bizonyította. Megállapítása szerint más határokon holdanként általában 10 forintot kérnek az árendás földekért, a vásárhelyiek viszont készpénzt és terméket egybevéve 6 forint 30 dénárt fizetnek, s „egyéb iránt is ily árendájok még azáltal is könnyebb lévén, hogy azt semmi más teher nem nyomja, hogy ily árendális földek után a vásárhelyi belső legelőt, nádlót képesen használhatják”.²⁶⁸ Az árendát a föld minősége szerint állapították meg, s ezért találkozunk a ceglédi határban az 1840-es évek végén 2,50-től 8,99 Ft-ig terjedő holdankénti összegekkel.²⁶⁹

Minden jel arra mutat, hogy — ismét csak a polgár földekhez és a pusztabérletekhez való hasonlóságra utalhatunk — az árendás földek nagyobb részét is nemesek vették használatba. A ceglédieknél és a hódmezővásárhelyiekénél ez számszerűen is pontosan igazolható. Cegléden az 1847. évi kimutatás szerint az 1934 holdból 1351-et (70%) nemesek árendáltak, pedig a város társadalmában — mint láttuk — csak 1,2%-os aránnyal képviseltették magukat.²⁷⁰ Hódmezővásárhelyen az uraság 3430 hold majorsági földet bocsátott árendába, s ebből 1735 holdat (51%) nemesek béreltek.²⁷¹ Ez azért tekinthető itt is rendkívül magas aránynak, mert a nemesség lélekszáma a városban a 2%-ot sem érte el.

Azonos jegyek ismerhetők fel a két városban olyan szempontból is, hogy az árendás nemeseknek többnyire nem volt más földjük. A vásárhelyiek az 1817. évben a földesúrhoz benyújtott panaszos levelükben maguk mondják el, hogy azért árendálják a földesúr földjét, „minthogy a szántás vetésen kívül sem más mesterségünk, sem másutt tsak tenyérnyi földünk, ahová fejünket hajthassuk, nints”. A ceglédieknél pedig a közmunka kimutatásáról készült jegyzőkönyvi adatok alapján juthatunk hasonló következtetésre.

Lényeges különbség mutatkozik viszont a ceglédi és vásárhelyi nemesi árendások között a kiárendált földterület nagyságában. Cegléden inkább a több száz holdas,

²⁶⁸ A vásárhelyi árendás nemesek levele a grófhhoz 1817. május 1. és amellet a földesúri döntés 1817. május 29. dátummal. CsmL (HF) Nemességi ir. gy. IV. A. 1007/b. No. 75.

²⁶⁹ Szabó Attila: A ceglédi Vallásalapítványi Uradalom gazdálkodása 1782—1867. Debrecen, 1980. (Bölcsészdoktori értekezés. KLTE Történelmi Intézetének Könyvtárában.) 108.

²⁷⁰ Uo.

²⁷¹ Hódmezővásárhely úrbéres összeírása 1786-ban OL Károlyi cs. lt. P. 342. Lad. 11.

Vásárhelyen a telkes parasztok birtoknagyságához igazodó bérlet volt a jellemző. Cegléden Szalay Mátyás 1847-ben az 1934 hold árendás földből egymaga 1106 holdat bérelt évente mintegy 3 ezer váltó forintért, sőt a ceglédi mézárszékét is újabb 2500 váltó forint értékben. Ha tehát elsősorban olyan nemesek éltek az Alföld városaiban, akik polgár- és parasztföldeken vagy pusztabérleteken vetették meg a lábukat, és azokból vagyonosodtak meg, a típus kiegészítéseképpen a kizárólag majorsági földből élőket is jogosan hozzájuk sorolhatjuk.

Nem szabad azonban elhallgatni, hogy az árendás jogviszony — jobbágy és nemes számára — a legingatagabb birtoklási forma volt. Legstabilabb a polgári és nemesi földtulajdon volt a városokban is. Az úrbéres telek is viszonylag szilárd vagyoni alaphoz sorolható, mert örökletes, bár olyan esetekben, ha a földesúri érdek sérelmet szenvedett, a nagybirtokosoknak módja volt a kibecsültetésre. Így történt ez 1810-ben Vásárhelyen, amikor nemes Elek Istvántól az úriszék elvette 2 telek tanyásföldjét, mert a művelésével nem törődött s tolvajkodott, amiből következett, hogy nem tudta teljesíteni úrbéres kötelezettségét.²⁷² Az ilyen eset azonban kivételnek számított. A pusztabérletekről is akkor kellett lemondani, ha a bérlő anyagi ereje megkopott, vagy már nem volt szüksége rá, vagy éppen a földesúr bontotta fel a szerződést. Az egyén ennél a birtoklási formánál is mindig élvezte a közösség védelmét, mert nem személy szerint árendált, hanem a közösség javából.

Bizonyíthatóan a majorsági földek árendálásánál is sokszor ágról ágra szállt a bérlet, de az árendások feje felett a szerződés felbontásának vagy meg nem újításának a réme mindig ott lebegett. Amikor gróf Károlyi József tisztjei nemes Török Jánostól és Istvántól Vásárhelyen a háromnegyed telek nagyságú földet elvette, egyszerűen arra hivatkozott — s ez a jogi viszonytak meg is felelt —, hogy csak a földesúri jussal élt. Ezeknek az árendálásoknak maguk a földesurak mindig igyekeztek az ideiglenes jellegét nemcsak szóban hangsúlyozni, hanem a szerződésekben is biztosítani. Arra különösen ügyeltek, hogy az árendás földeken mindenfajta épület emelése vagy újítása földesúri engedéllyel történjen, s mindig kikötötték, hogy „azokért akármely esetben az Uraság krajcár pótlást sem fog fizetni”. Azt azonban az árendás viszony megszűnésekor természetesnek vették — mint ahogyan gróf Waldstein Emánuel is 1817-ben a vásárhelyieknek engedélyezte —, hogy „kinek-kinek a nemes árendátor urak közül szabadságában állván épületeit ahova tetszik, elhordani”.²⁷³

²⁷² CsmL (SzF) Csongrád-vásárhelyi uradalom lt. 3/3. No. 13. Úriszéki jkv. 223—224.

²⁷³ Lásd 268. jegyzetet. A vásárhelyi nemesek közül nemes Szilágyi Gergely árendás földjét az uraság 1824-ben a következő indoklással vette el: „Nemes Szilágyi Gergely által a vásárhelyi határban birt 1 4/8 sessio, vagyis 84 hold föld allodiális föld lévén, azt több esztendőktül fogva időről időre véle kötött contractus mellett árendában bírta a méltóságos uraságtul mind addig, miglen az árendát rendesen

A szakirodalom az Alföld agrártermelésének vizsgálatakor általában — a jelentőségéhez képest — kevesebb figyelmet fordít a szőlőgazdálkodásra.²⁷⁴ Az a tény, hogy volumenében nem vetekedhet a szántóműveléssel és az állattenyésztéssel, azonban a már XVIII. századtól egyre izmosodó szőlőművelés paraszti gazdálkodásban betöltött szerepe mindenképpen igényelné a kutatói összegzést. Eddigi ismereteink szerint azt lehet megállapítani, hogy a hegyaljai bortermelés monopóliuma megszűnt, mert széltében telepítettek szőlőket az Alföldön is. Általában a helységek közelében létesítettek szőlőskerteket, de Szeged²⁷⁵ és Hódmezővásárhely²⁷⁶ határában a tanyákon is meghonosodott. Nagyon is természetesnek kell tartanunk, hogy a szőlő az agrártermelést folytató városlakó nemesek gazdálkodási rendjében is helyet kapott, s vagyongyarapító hatása léptenyomon kimutatható. A szőlőnek a gazdálkodásban betöltött szerepét s a nemtelenek és nemesek szőlőföldi arányát a 19. sz. táblázat érzékelteti.²⁷⁷

A szőlőföldek birtoklásánál is szinte törvényszerűen mutatkozik a nemesek fölénye a nemtelenekkel szemben. Nánáson pedig még abból a szempontból is jelentkezik hasonlóság a szántóbirtoklási aránnyal, hogy a nemesek szőlőföldje abszolút mértékben túlszárnyalta a törzsökös hajdúkét.

A 19. sz. táblázat arról tanúskodik, hogy a szőlőtermelés az Alföldön elsősorban a Duna—Tisza közének középső részén került előtérbe. A XVIII—XIX. század fordulóján azonban — bár ennek tisztázása még további kutatómunkát igényel — a debreceniek szőlőtermelése alighanem vetekedett a nagykőrösi és kecskeméti

---

fizette, engedelmes és a föld bírására érdemes volt, minekutánna azonban ő ezen földnek sem árendáját rendesen nem fizette, sem a földes uraság eránt kellő engedelmességgel nem viseltetett, sőt beadott irat folyamodásánál fogva azt nyilatkoztatta volna, hogy ő a kérdéses földet szállóért el akarná cserélni, minthogy ugysis több esztendőktül fogva árendázván a földtül, annak árát már bőven is kifizette légyen, természetesen következett: hogy árendális esztendejének kiteltével a föld tőle elvétellett és pedig minthogy magát ellene szegezte, erőszakkal elvétellett és minden jussal vétetett el és másnak szinte árendálván adódott, akivel minekutánna szállásbeli épületjei felett alkuba sem akart eredni s különben az árendális contractussának 4-ik pontja szerint ezen épületeket az uraság rebonificalni köteles nem lévén, azokat elhordani tartozott volna, és minthogy azokat többszöri siker nélkül maradt megintés után el nem hordta, az uraság takarmányával együtt a kérdéses földről el- és kihordatta.” Posta Ferenc uradalmi inspektor indoklása 1824. OL Károlyi lt. P. 342. Lad. 112. Hódmezővásárhely úrbéri regulációja.

²⁷⁴ Éppen ezért hiányt pótol és iránymutató *Für Lajos* Kertes tanyák a futóhomokon (Bp. 1983.) c. monográfiája.

²⁷⁵ *Juhász Antal*: Adatok a szegedi tanyák kialakulásához. *Ethnographia*, 1975. 287., 296—301.

²⁷⁶ Károlyi György vásárhelyi némely szállásokon szállót mivelő jobbágyainak összeírása 1833. október. OL Károlyi lt. P. 342. Lad. 111. Ekkor a tanyákon 145 személy 130 hold (1100 □ -öl) szőlőjét írták össze. Közöttük volt több nemes is: Szilágyi János, Molnár Pál, Mónus András stb.

²⁷⁷ Lásd 246. jegyzetet. Ezek mellett Dévaványa összeírása 1746. febr. 16. HemL Heves és Külső-Szolnok vármegye törvényszékének polgári pereit IV—9/d/12.

19. sz. táblázat Nemesek és nemtelenek szőlőföldjének aránya

A város neve	Az összeírás éve	Nemtelenek		Nemesek	
		szőlőföldjének nagysága			
		összes	átlag	összes	átlag
Nyíregyháza	1837	?	?	52 nyilas	0,5
Hajdúnánás	1847/48	341 hold	0,2	492	0,6
Dévaványa	1746	1 kapás	0,2	102	2,0
Nagykőrös	1816/17	4974 kapás	2,2	451	3,0
Kecskemét	1807	?	?	315 kapás	4,5
Hódmezővásárhely	1849/50	?	?	345 kapás	0,9
Szeged	1777	3361 hold	0,1	32	0,3

gazdákéval. A debrecenieknek kerti és hegyi szőlőik voltak. A kerti szőlőket a város közelében telepítették, s ezek határát állandó jelleggel bővítették. Hegyi szőlőik pedig — s ez volt a sokkal értékeőbb — a Bihar megyei érmelléki hegyekben sorjáltak, extraneus birtokként. A végrendeletek és osztályegyezségek tanúsága szerint minden valamire való debreceni polgárnak volt hegyi és kerti szőlője. Mivel pedig a nemesek a városi társadalom élvonalához tartoztak, a szőlőbirtoklás vonatkozásában is rangos helyet vívtak ki maguknak. Amikor 1827-ben összeírták a Debrecen városában lakó, de Bihar megyében birtokos nemeseket, a 183-ból 48-nak vették számba az érmelléki szőlőbirtokát, s ez 25,1%-nak felelt meg. Az összeírás sorra-rendre közli a Kenesei, Simonffy, Rakovszki, Fáy stb. családok érmelléki szőlőbirtokának a pontos helyét.²⁷⁸ A kerti és hegyi szőlők területe átlagosan 20—30 kapás között váltakozott, de előfordult, hogy külön vagyont érő szőlőföldet is birtokolt az Érmelléken egyik-másik debreceni nemes. Kiss Orbán Istvánné 1842-ben 90 kapás hegyi szőlő tulajdonosának mondta magát.²⁷⁹

A városiak nemesek földbirtoklásának és -használatának a rendszerező áttekintése után — anélkül, hogy részletes termeléstörténeti fejtegetésekbe bocsátkoznánk — arra is rá kell mutatnunk, hogy a föld igazi vagyontápláló forrássá csak akkor válhatott, ha az önellátáson túl árutermelő funkciót is be tudott tölteni. Ez viszont azt is jelentette, hogy a föld csak a vagyon ingatlan része volt, másik fontos összetevője a megtermelt és értékesítésre váró áru, illetve annak pénzbeli ellenértéke lett. Ez az árualap pedig az alföldi városok gazdasági szerkezetének megfelelően agrártermékekből adódott. Mivel az agrártermelésre az ún. vegyesgazdálkodás lett a jellemző, vagyis a szántóföldi termelés szorosan

²⁷⁸ Feljegyzése a sz. k. Debrecen városában lakó nemeseknek 1827. december 10. HBmL Bihar m. lt. IV. A. 4/c. 6.

²⁷⁹ HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 2040.

összkapcsolódott az állattenyésztéssel, az árutermelésben a jószágtartásnak meghatározó jelentősége lett. Az alföldi városokból eddig feltárt végrendeletek és osztálylevelek erről egyértelműen tanúskodnak. A földművelést az állattenyésztés szolgálatába állították. Kenyérgabonát és egyéb élelmiszert csak önellátásra termeltek, ebből keveset bocsátottak áruba, nem is lett volna érdemleges felvevő piaca. Ellenben a lábasjószág a hetipiacokon vagy az országos vásárokon mindig gazdára talált, az év bármely időszakában pénzzé lehetett tenni. Balásházy János 1844-ben ugyan csak a debreceniekről állapította meg, hogy a polgárok „fő cassája” a lábasjószágokban van,²⁸⁰ arányingadozásokkal azonban alighanem az Alföld egészére érvényesnek mondható.

Ebből a gazdasági szisztémából következett, hogy a föld nagysága lényegében meghatározta a jószágállományt is. Ha viszont a földbirtoklás, illetve -használat és az állattenyésztés között ilyen szoros kapcsolat alakult ki, akkor a városlakó nemesek és nemtelenek állatvagyonában és arányában a földbirtoklás jellemző vonásainak tükröződnie kell. Ennek ellenőrzésére a 20. sz. táblázat nyújt támpontokat.²⁸¹

20. sz. táblázat *Nemesek és nemtelenek állatállományának aránya*

A város neve és az összeírás éve	Állatfajták	Nemtelenek		Nemesek	
		állatállománya (db)			
		összesen	átlag	összesen	átlag
Szeged 1777	szarvasmarha	9 331	2,7	1 101	10,9
	juh	21 939	6,5	5 749	56,9
Nagykőrös 1816/17	szarvasmarha	534	0,2	63	0,4
	ló	60	0,02	11	0,07
	juh	1 701	0,7	455	3,0
	sertés	26	0,01	6	0,04
Nánás 1847/48	szarvasmarha	802	0,3	2 217	2,9
	ló	593	0,3	406	0,5
	juh	1 718	0,8	6 706	8,8
	sertés	261	0,1	574	0,7

Az agrártörténetben jártas olvasónak bizonyára első pillantásra feltűnik, hogy az adózás alapjául szolgáló összeírások adatait aligha tekinthetjük abszolút mércének, ennél összehasonlíthatatlanul gazdagabb jószágállománnyal rendelkeztek a városok. Inkább jellemzőnek, mintsem kivételeknek tekinthetjük, hogy a tehetősebb gazdák külön-külön is 60—80 vagy a százat is meghaladó lábasjószágot

²⁸⁰ Balásházy János: Debreczen mint van s jövendője. Debreczen, 1844. 27.

²⁸¹ Lásd 247. jegyzetet.

neveltek. Arra azonban semmi alapunk nincs — és vizsgálataink szempontjából most ez a lényeges —, hogy a nemesek és nemtelenek állatállományának az arányaiban kételkedjünk. Ez pedig itt is teljesen egyértelmű, erősíti a városlakó nemesek vagyoni fölényéről eddig elmondottakat.

Mivel a szőlőtermelés Alföld-szerzte beépült a paraszti gazdálkodásba, ez megkívánná, hogy az áruforgalomban betöltött szerepét ugyancsak mérlegeljük. Erre nézve azonban már áttekintő statisztikát sem sikerült szerkesztenünk. Meg kell elégednünk azzal az általános megállapítással, hogy a parasztpolgárok és nemesek főként saját szükségletükre termelték a szőlőt. Egyszerűen azért, mert nem tudtak versenyezni a hegyi borokkal. Fényes Elek a nánásiak borát 1842-ben „meglehetősen” minősítette,²⁸² amivel arra utalt, hogy az önellátás igényeinek felelt meg. Nagyobb bortermelő és -értékesítő központ a XIX. század közepéig az Alföldön csak Debrecen lett. De itt is igazi rangja nem a kerti, hanem a hegyi szőlők borainak volt. Mindkét fajtát belső piacon értékesítették, a város kocsmáiban. Ez azonban jó felvevő piacnak bizonyult, hiszen 1804-ben 35 ezer cseber általuk termelt bort mértek ki a debreceni kocsmákban.²⁸³ A nemes polgárok is természetesen azért ragaszkodtak a szőlőbirtokhoz, mert az állattenyésztés mellett főként ebből pénzeltek. Hogy ez a magánvagyonban mennyire jelentős volt, kitűnik nemes Simonffy Sámuel főbíró nejének 1826-ban történt halálakor készített vagyonleltárából, miszerint az utódok 1405 váltóforint értékű saját termésű bort örököltek.²⁸⁴ Olykor azonban a városi nemeseknél a megélhetés egyetlen forrásává is vált a szőlő. Micskei Baranyi Miklós feleségével együtt készített végrendeletében 1795-ben az érmelléki jankai szőlőről úgy nyilatkozott, hogy „most is azon szőlőnek esztendőnként való termése táplál egyedül bennünket”.²⁸⁵

Az Alföld más vidékein azonban, ha említik is a nemesi végrendeletek a szőlőföldeket, a debreceniekéhez hasonló fontosságra azokból nem következethetünk.

c) Társadalmi és foglalkozási rétegződés

A városban élő nemesek vagyonukat a fentebb ismertetett elemekből építették fel. Ez azonban nem azt jelentette, hogy valamennyi nemesi vagyonban az összes összetevő szerepelt. Már csak azért sem, mert közöttük szép számmal laktak teljesen vagyontalanok is. Az 1828. évi összeírás tanúsága szerint a nemeseknek a

²⁸² *Fényes Elek*: Magyarország leírása. II. Pest, 1847. 477.

²⁸³ *Rácz István*: A városgazdálkodás. In: *Rácz István* (szerk.): Debrecen története 1693—1849. Debrecen, 1981. 252—253.

²⁸⁴ HBmL Relations. IV. A. 1011/k. 371/1827.

²⁸⁵ Uo. IV. A. 1011/z. No. 933.

hajdúvárosokban 4,7,²⁸⁶ a jászkun városokban pedig 14,2%-a²⁸⁷ nincstelen volt. Cegléden 1846-ban az ottani 53 nemesből 17-nek volt külső telke is, a többi csak belső telekkel rendelkezett.²⁸⁸ Kecskemét 101 nemesi családjából 1807-ben 70 birt földdel, közel egyharmada pedig (30,7%) földtelen maradt.²⁸⁹ Nagykőrösön 1816/17-ben 5 fő házatlan nemest is találtak.²⁹⁰ Ez a birtoktalan kategória — Dévaványa kivételével — valamennyi városban megtalálható. Dévaványán a XVIII. század közepén még minden nemes telken ült, még hozzá úgy, hogy 52-en 38 telken osztozkodtak: 24—24 egész-, illetve féltelket tartott a kezében és csak 4 szorult közülük negyed telekre.²⁹¹

A polgárok vagyonszerkezését — az anyagi erőn túl — a táji adottságok nagyban befolyásolták. A szántó és legelőföld aránya, a szőlőkultúrának a kialakítása, az állatfajta kiválasztása, az üzemszervezeti kereteknek megszervezése stb. is aszerint alakult. Mindezek pedig a vagyon jellegére kihatottak.

A magánvagyon mindig a differenciálódás és az integrálódás permanenciájában formálódott. A nemesi vagyont generációról generációra a természetes szaporodás szabdalta részekre, az utódok számának megfelelő nagyságban. A családi szaporulat különösen a kisebb vagyont porlasztotta gyorsan széjjel. Nyíregyházán 1803-ban Kovács János 3 kötélalja szállásföldjét és másfél nyilas szőlőjét 6 gyermeke között osztotta szét, az örökség tehát fejenként fél kötélre, azaz 5 hold földre és 125 négyszögölnyi szőlőre zsugorodott.²⁹²

A természetes szaporodás vagyondifferenciáló hatása azonban a nagyobb birtokosoknál is osztotta a családi örökséget. Szegeden Zsémbery Márton 200 holdas szállásföldjével a jómódú nemes polgárok közé tartozott, amikor azonban 1830-ban kelt végrendeletében ezt 8 gyermeke között szétosztotta, egy-egy örökösének már csak 25 hold szántó és 75 út szőlő jutott.²⁹³ Vagy utalhatunk a nagykőrösi Sigray István-féle vagyon 1826-ban történt felosztására is, amikor a 2148 hold birtokot a 6 testvér egyenlően szétparcellázta, a fejenkénti örökség már 358 holdra apadt.²⁹⁴

²⁸⁶ Hajdúkerületben nemesek által birtokolt földterület 1828. HBmL (HB) Hajdúkerület lt. Perceptoratus. IV. A. 503/h. 12.

²⁸⁷ SzomL Hármaskerület összeírása 1829/30. Ö. 29.

²⁸⁸ A ceglédi nemességre az 1846. évre kivetett közmunka illetmény mutató tábla. PmL (NkO) Cegléd lt. Hadnagyvezér iratai 1840—1855. P. 81—82.

²⁸⁹ Lásd 261. jegyzetet.

²⁹⁰ Lásd 200. jegyzetet.

²⁹¹ Lásd 276. jegyzetet.

²⁹² Kovács János 1803. március 30-án kelt végrendelete. SzSzmL Végrendeletek. Jkv. V. A. 102/k. 90/170. P. 59—60.

²⁹³ Zsémbery Márton 1830. november 17-én kelt végrendelete. CsmL Végrendeletek gyűjteménye. IV. A. 1003/s. 2.

²⁹⁴ 1826. július 20-án kelt osztálylevél. RGy Sigray cs. lt. C/71. 3. cs. 3/b. Sárközy hagyaték.

Azt mégsem mondhatjuk, hogy a városlakó nemesek társadalmi differenciálódása az idézett példák ütemében haladt előre. Az örökölt vagyon ugyanis a házasság révén újabb örökséghez kapcsolódott, vagyis a földvagyon a generációváltások átcsoportosították, s ez ténylegesen együtt járhatott a teleknagyság megcsappanásával, de gyarapodásával is. Bármelyik városi polgár — beleértve a nemeseket is — végrendeletét vesszük kézbe, abból az derül ki, hogy minden család pontosan számon tartotta az örökségét, és azt élesen elkülönítette a szerzett vagyonról. Az ősi szukcesszió számbavételénél nemcsak az ingatlanok szerepeltek, hanem a lábasjóságok is. Az örökség azonban a városokban a nemesi vagyonnak legfeljebb a szinttartására volt elegendő. A tőkéjüket forgató nemesek tetemesen csak vásárlásokkal vagy — mint a nagykőrösiek esetében láttuk — erőszakos foglalásokkal növelhették vagyonukat. Ilyen céltudatos családi vagyonépítők voltak Nagykőrösön a Sigrayak, de közülük is kiemelkedett az 1740 és 1810 között élt bátori Sigray István és neje, Sárközy Éva, akinek a vagyonára már történt utalás.²⁹⁵ Náluk azonban még fontos megjegyezni, hogy nem úrbéres, hanem örökös földeket szereztek. Karcagon hasonló céltudatossággal — bár korántsem olyan nagy mértékben — a Kálmán család vásárolt össze redempcionális birtokokat, aminek eredményeként a kiterelvényesülő családtagok kezén 1829-ben 400 holdnál több föld összpontosult.²⁹⁶ Hódmezővásárhelyen pedig a Kaszap családot említhetjük a földvagyon halmozók között. A család egyik kései leszármazottja, Kaszap Mihály a XIX. század közepén ezért mondhatott magáénak 728 hold úrbéres szántó- és 3 kapás szőlőföldet.²⁹⁷ Már más összefüggésben pedig utaltunk a szabadkai Vojnics és Rudics családra, s láttuk, hogy ez utóbbi 12 ezer holdra kerekítette ki egykor száz holdon aluli határőrtiszti járandóságát.

A földbirtok koncentráálásának sajátos útját választotta Nagykőrösön Jalsoviczky Mihály, akinek Tápiószelén öröksége volt, és aki 1831-ben komposzesszori just is vásárolt a városban. Jalsoviczky nem tulajdonszerzésre törekedett, hanem zálogos és árendás földekből alakított ki nagy gazdaságot. Helybenlakó nemestársaitól (Beretvás, Muraközy családok tagjaitól), külső földbirtokosoktól (Berezky István, Csák József) éppen úgy szerzett pusztákat, mint Jászapáti és Nagykőrös városától. Árendás és zálogos földjének az összterületét nincs módunk megállapítani. Azt azonban tudjuk, hogy csupán a Muraközy családtól 185 holdat bírt, s Nagykőrös város tanyáját évente 14 ezer rénes forintért vette 24 évre zálogba.²⁹⁸

A példákban az is világosan kiderül, hogy a földvagyon felhalmozása úrbéres és szabadalmas közösségekben egyaránt folyt, polgári és nemesi tulajdonként kezelt s

²⁹⁵ Uo.

²⁹⁶ SzomL Kálmán cs. lt. Közlebbi jelzetek nélkül.

²⁹⁷ Vásárhelyi nemesség adókönyve 1849/50. CsmL (HF) IV. B. 1113.

²⁹⁸ Az árendás és zálogoslevelek a következő állagokban találhatóak: PmL (NkO) Jalsoviczky cs. lt. XIII. 11. (1735—1890), (1820—1829), (1830—1839).

úrbéri kötelezettségekkel terhelt földeken egyaránt. Hiányzik ebből az illusztrációs sorból Debrecen szabad királyi városban élő nemesek esettípusa. Ennek egyszerűen az a magyarázata, hogy a város — mint jeleztük is — 16 nyilas nagyságban megvonta a földtulajdon felső határát, s ezt nem lehetett túllépni.

A városlakó nemesek vagyoni állapota nagy szóródást mutat, a nincstelenség és a több ezer holdat meghaladó felső határ között ingadozik. Éppen ezért rendkívül nehéz az átlagosan jellemző vagyon meghatározása. Ez koronként, városonként is eltérhet egymástól. Az alábbiakban — a földvagyon alapul véve — egy-egy legjellemzőbbnek vélt nemesi vagyont mutatunk be Nyíregyházáról és Kiskunhalasról.

Kovács János vagyona Nyíregyházán 1803. március 30-án kelt végrendelete alapján a következő volt:²⁹⁹

1. Belső ház, ahhoz tartozó épületek.
2. Három kötélalja szállásföld, tanyai épületekkel együtt.
3. Öreg kertben 1 nyilas, a Tokaji út mentén fél nyilas szőlő.
4. Szegegyházán zálogban bír 200 Rft-ért egy darab földet.
5. Állatai: 6 jármos ökör, 2 negyedfü tinó, 4 harmadfü tinó, 5 öreg tehén, 6 harmadfü üsző, 5 rügott borjú, 8 hámos ló, 1 harmadfü kanca, 2 tavalyi csikó, 80 db juh.
6. Készpénz bankóban 300 Ft és így összesen 500 Rft. Ezen kívül 55 Ft kölcsönben.

A kiskunhalasi Tóth István ingatlanáról a 130. oldalon tájékozódhatunk.³⁰⁰

A több száz holdas városi nemes vagyoni állapotáról pedig Kiskunhalasról Besnyey Zsigmond 1831. évi becsüjegyzéke alapján formálhatunk véleményt:³⁰¹

1. 273 hold föld (1071 □-ölével), holdját 80 Ft-ra becsülve	21 850.—
2. Városi ház és tanyai épületek	2 700.—
3. Városban levő malom	2 000.—
4. 300 barázda szőlő	900.—
5. Veteményes földek	200.—
6. 24 jármos ökör (párja 180 Ft)	2 160.—
7. 22 öreg heverő marha (40 Ft)	900.—
8. 400 db juh (párja 10.— Ft)	2 000.—
9. 4 kocsis ló	400.—
10. 9 db méneses ló	700.—
Összesen	33 810.—

²⁹⁹ Lásd 292. jegyzetet.

³⁰⁰ BKmL Kiskunfélegyházi részlege. Kiskunhalas lt. Ff. 194. No. 44. 1838.

³⁰¹ Uo. Dd. 181. No. 18. 1831.

1. A városban 1 ház	4500,—
2. Tajón 13 hold váltsági föld, holdja 85 Ft	1105,—
3. 309 borozda szőlő, borozdája 1 Ft 30 kr.	463,30
4. A szőlő lábujában 2 db veteményes gyümölcsfákkal	50,—
Összesen	6118,30

A függelékben pedig a majorsági módon gazdálkodó kecskeméti Antal István részletes vagyonösszeírását közöljük, amelyből kiderül, hogy az 1840-es években 563 holdon gazdálkodott, 425 út szőlőt művelt, s mindehhez még hatalmas jószágállomány, gazdasági felszerelés is tartozott, s így az egész vagyont 133 775 váltóforintra értékelték.³⁰²

Azt látjuk tehát, hogy a nemesi vagyon valóban nagy szóródást mutat, szerkezetében azonban egyöntetűség fedezhető fel. Szinte valamennyi a városi ház, szántó- és legelőföld, szőlő és állatállomány egységére épül fel. A tehetősebbeknél aztán ezt egészíti ki a malom és különféle bérlet. A vagyonleltárakból az is kiderül, hogy milyen jelentős értéket képviselt az állatállomány a magánvagyonokban. A XVIII. században súlyozottabb, később már mérsékeltebb arányban, de mindvégig számottevő formában. Ezt a megállapításunkat két — korántsem ötletszerűen kiválasztott — vagyonleltár adataival igazoljuk. A kecskeméti Kamarás János elmaradt javait 1737-ben tételesen felsorolva 3079 Rft-ra értékelték, s ebből 1663 Rft, tehát az egész vagyonának 54%-a a jószágra esett.³⁰³ Az évszázaddal későbbi kiskunhalasi — fentebb közölt — Besnyey Zsigmond-féle vagyonleltárban a 33 810 Ft-ból 5760 Ft-ot számítottak a jószágra, s ez már csak 17%-a volt az összvagyon értékének.³⁰⁴

A közölt vagyonleltárakból nem derül ki, vagy legalábbis csupán utalás történik arra, hogy az ingó és ingatlan vagyont mekkora készpénz egészítette ki. Más forrásokból arra a következtetésre juthatunk, hogy a készpénz felhalmozódása az alföldi városokban nem öltött nagyobb méreteket a nemeseknél sem. Nyomaira eddig Debrecenben, Kecskeméten és Nagykőrösön lehetett adatszerűen is rábukkanni. Ezek is azonban kisebb tételek voltak, amelyeket helybeli polgároknak, városi tanácsoknak adtak ki kamatra. Hogy mégis valami fogalmat alkothassunk a készpénzkészletről, Debrecenből idézhetjük 1765-ből Tikos István 806 Rft, Vadászi László 1805. évi 2 ezer Rft, Simonffy Sámuel özvegyének 1827. évi

³⁰² Függelék VI. 2. sz.

³⁰³ 1737. január 10-én kelt vagyonösszeírás. BKmL Kecskemét lt. Városi tanács iratai. Acta Kamarasiana. I. téka 1724—1737.

³⁰⁴ Lásd 301. jegyzetet.

26 063 Wft, esküdt Halasi Sámuel özvegyének 1831. évi 27 942 Wft³⁰⁵ készpénzre utaló adatait. Nagykőrösön pedig Sigray István foglalkozott viszonylag nagyobb hitelezéssel, akinek a kihelyezett tőkéje 1826-ban 24 288 Rft volt, s emellett még 1990 Rft-ja otthon is kéznél maradt.³⁰⁶

Minden jel arra mutat tehát, hogy az Alföldön a városlakó nemesek közül a legvagyonosabbak Kecskeméten és Nagykőrösön éltek, s különösen a komposzessorok tudtak a vagyoni élvonalba kerülni. Hozzájuk csatlakoztak fel a debreceni, szegedi és szabadkai nemesek. Legmostohább viszonyok között viszont a szűk határú úrbéres nagykállóiak és a derecskeiek maradtak. A többi e két szélsőséges pólus között helyezkedett el.

Bármennyire is eltérőek voltak az egyes városokban a nemesek vagyoni

³⁰⁵ HBmL Relations. IV. A. 1011/k. 98/1831.

³⁰⁶ Adósai a következők voltak:

Adós neve	Felvétel ideje	Kölcsönzött pénz váltócédulára lehúzva	
		Rft	krajcár
Hangyás János	1801	2 586	12,5
Hangyás János és fiai	1807	3 482	35,5
Kecskemét városa	1803	11 811	0,5
Kecskemét városa	1804	3 731	20,0
Nyáry Lajos	1782	500	—
Nyáry Lajos	1789	400	—
Nyáry Lajos	1795	100	—
Sigray László	1813	51	08
Sigray Mihály	1819	70	—
Ifj. Molnár János	1818	141	40
Ifj. Molnár János	1818	610	—
Kis Guti Menyhért	1794	500	05
Gár Gergely	1807	24	—
Paulovics Mihály	1822	250	16,5
Póka Sándor özv.	—	30	—
Összesen		24 288	18

Azt látjuk tehát, hogy folyamatos pénzhitelezésről volt szó, a legrégebb adós közel fél évszázaddal azelőtt vette kölcsön a tőkét. Változatos a hitelezők összetétele is. Nem lehet meglepő, hogy maga Kecskemét városa is kölcsönzött más városbeli magánostól esetenként. Így volt ez a többi városok esetében is. Azt is lehet látni, hogy a hitelfelhasználók többsége nemes volt. A nemesek tehát nemcsak a hitelezők, hanem az adósok között is ott találhatók. A városok hitel- és kölcsönügyleteinek feltárása a jövőbeni gazdaság- és társadalomkutatás fontos feladata lesz. Vö. *Rácz István: Debrecen város hitel- és kölcsönügyletei 1693—1848. Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve. VI. Debrecen, 1979. 171—189. — A Sigray-hitelezés jelzetét lásd a 294. jegyzetben.*

21. sz. táblázat A nemesek földbirtoklása a hajdú-, jászkun és Békés megyei városokban 1828-ban

Földterület nagysága (hold)	Szoboszló	Nánás	Dorog	Hadház	Böször- mény	Félegy- háza	Kiskun- halas	Karcag	Kisúj- szállás	Jász- berény	Jász- apáti	Magyar- Gyula	Békés	Oros- háza
0 =	3	16	4	6	3	14	7	6	6	6	9	?	?	?
1— 10 =	56	193	13	34	63	—	6	16	11	6	41	5	2	—
11— 20 =	48	52	32	14	8	7	3	16	3	4	39	7	2	15
21— 30 =	13	10	7	8	5	10	8	2	3	1	12	2	1	9
31— 40 =	6	4	4	2	4	—	12	3	2	2	3	1	3	4
41— 50 =	7	3	4	7	2	—	2	3	—	2	6	1	2	—
51— 60 =	2	—	2	5	—	11	4	—	—	—	3	—	1	—
61— 70 =	4	—	4	1	—	—	4	1	—	2	2	—	—	—
71— 80 =	1	1	1	—	2	—	1	1	—	1	1	—	—	—
81— 90 =	—	—	—	—	1	2	1	—	—	1	—	—	—	—
91—100 =	—	—	2	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
101—150 =	1	—	1	—	1	2	4	—	—	3	—	—	—	—
151—200 =	2	1	2	—	—	1	8	1	1	1	2	—	—	—
201—250 =	—	—	3	1	—	2	1	—	—	—	1	—	—	—
251—300 =	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
301—350 =	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
351—400 =	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
401—450 =	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
451—500 =	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
501—550 =	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
551—600 =	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
601—650 =	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
651—700 =	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	144	280	84	78	90	49	63	49	26	29	119	16	11	28

lehetőségei, az azonban mindenütt megfigyelhető, hogy közülük kerültek ki a legvagyonosabb polgárok. Egyes családok nemcsak lélekszám szerint, hanem vagyoni szempontból is uralták a várost. A szinte valamennyi városra jellemző jelenségre öt különböző jogállású helységről idézünk adatokat. Kecskeméten 1730-ban a 22 adózó nemesből négy fő a Kamarás családhoz tartozott. Ezek az összes nemesre kivetett 222 Ft adóból 75 Ft-ot fizettek, tehát több mint egyharmadát, ami a vagyoni súlyukat mindennél jobban igazolja.³⁰⁷ Kiskunhalason a Péter család vívott ki magának vezető helyet. A redempciókor a 33 ellenőrizhető nemes 4745 Ft-ot rótt le, de ebből egyharmad (1596 Ft) a Péter család három tagjára, Ferencre, Mihályra és Miklósrá esett, ami egyben azt is jelentette, hogy közel 800 hold földhöz jutottak.³⁰⁸ Nánás hajdúvárosban az 1847/48. évi adókimutatás szerint az Oláh család négy tagja 1152 holddal rendelkezett, ami az ottani nemesi földek 10%-át is túlhaladta.³⁰⁹ Nyíregyházán a Kovács és Trsztyánszky családok a legvagyonosabbak, az összes nemesek által fizetett adóból az előbbi 34, az utóbbi 22%-ot fizetett.³¹⁰ Makón a földesúri szolgáltatásokat pénzben megváltó nemesek 41 telkéből Nyéky László egymaga 5, a Fehérváry testvérek pedig 6,5 telket birtokoltak, vagyis a két család kezére jutott a nemesi telkek 28%-a.³¹¹

A városlakó nemesek belső társadalmi differenciáltságának árnyaltabb áttekintésére s mintegy az eddig elmondottak összegezésére is tekintsük át a 21. sz. táblázatot.³¹²

A birtokosok többsége, a 21. sz. táblázat alapján, a hajdú-, jászkun és Békés megyei városokban egyaránt a 30—40 holddal záruló kategóriákban helyezkedik el. Ezeken belül a zöm a hajdúvárosokban (53%) és a jászkun városokban (23%) az 1—10 holdas kategóriában található, a Békés megyei városoknál viszont ez a súlypont 41,3%-kal a következő 10-20 holdasokra esik.

A vagyoni-társadalmi tagozódás azonban szélesebb vetületű a hajdú- és jászkun városokban volt. Amíg a vagyoni felső határ a Békés megyei városoknál a 60 holdnál lezárul, addig a hajdúvárosokban 2,8, a jászkun városoknál pedig 7%-ban a 100 holdon felüliek is megtalálhatók. Vagyis jól érzékelhető, hogy az úrbéres

³⁰⁷ Lásd 303. jegyzetet

³⁰⁸ *Nagy Szeder István*: Adatok Kiskun-Halás város történetéhez. I. Kiskunhalas, 1923. 57—58., 86—91.

³⁰⁹ Nemesek összeírása 1847/48. HBmL (Hb) Hajdúnánás lt. V. A. 305. 3.

³¹⁰ Az 1807. évi országgyűlés subsidium kivetése a nyíregyházi nemesekre. SzSzml Nyíregyháza lt. Nemesi közösség jkv. 1786—1818. V. A. 113. P. 90.

³¹¹ Feljegyzése azon urbáriális telkeknek, melyek a megnevezendő nemes uraknak a birtokában vannak és püspök ömértósága kegyessége következtében az úri szolgáltatások terhe alól a 24 váltóforintok lefizetésével mentetnek fel. (1832) CsmL Csanádi püspökség makói uradalma. 62. rsz. cs. 1832. Ö. 164.

³¹² A kimutatást a 286. és 297. jegyzetben közölt adatok és *Erdei Aranka* Békés megye 1828. évi országos összeírása (kézirat 59.) c. írása alapján készítettem. Erdei Aranka szíves készségét és segítségét ezúton is hálással köszönöm.

viszonyok megkötötték, erősen korlátozták a földszerzés lehetőségét, a szabad polgári tulajdonviszonyok viszont kedveztek a földkoncentrálásnak. De még a hajdú- s jászkun városok között is mutatkozott a felső tulajdonhatárban különbség, amennyiben a hajdúvárosokban 700 holdig terjedt, az utóbbiakban azonban 300-nál már nem jutott tovább.³¹³

³¹³ Természetesen a nemések vagyoni rétegződésének vizsgálata nemcsak a földbirtok alapján történhet. Hasznosíthatók a nemések legkülönbözőbb más jellegű adóösszeírásai is: háziadó (Nagykálló nemesi taksájának összeírása 1805. SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 102. Összeírások 1.), az 1825/27. évi országgyűlés nemésekre kivetett honoráriuma (Orosházi nemések honorárium és gárda fundusára ajánlott összeg 1828. BémL Orosháza lt. V. 329/b. Közig. ir. Prot. 29. k. P. 367—368.), subsidium, insurrekcionális költségek (Az 1807. évi országgyűlés subsidium kivetése a nyíregyházi nemesekre. SzSzmL Nyíregyháza lt. Nemesi közösség iratai. Jkv. 1786—1818. V. A. 113. P. 90.; A nádudvari felkelő nemések 1797. évi összeírása. SzSzmL IV. A. 1/f 1324. Nádudvar.), korábbi keletű dicális összeírások (Dévaványa nemeseinek 1721/22. évi összeírása. HemL Heves m. összeírása. IV.-7/b/1. Conscriptio anno 1722. Ö. 562.; Kecskeméti taxás nemések kimutatása 1730. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek összeírása. No. VII.).

A fenti források eredménye — a tendenciát illetően — összhangzik a földbirtoklás alapján készített statisztika mondanivalójával. A kisebb vagyonúak voltak többségben és a nagyvagyonúak létszáma erősen csökkenő mértékben mutatott. Ezt az általános megállapítást két példával számszerűen is igazoljuk.

A nádudvari nemések rétegződése az 1797. évi insurrekcionális összeírás szerint

Adó összege Ft	Adózók száma	Kategóriák %-os megoszlása
0—1	111	36,6
1—5	165	54,5
5—10	23	7,6
10—	4	1,3
Összesen	303	100,0

A kecskeméti nemések rétegződése 1730-ban adóösszeírás alapján

Adó összege Ft	Adózók száma	Kategóriák %-os megoszlása
0— 5	6	27,3
6—10	7	31,8
11—15	4	18,2
16—20	2	9,1
21—25	3	13,6
Összesen	22	100,0

Nem volna azonban helyes, ha a nemesi társadalom belső rétegzettségét kizárólag a vagyoni viszonyok alapján szemlélnénk. Néhány pillantást feltétlenül vetnünk kell a foglalkozási összetételükre is, bár itt már szűkösek a lehetőségeink.

A nemesek túlnyomó többsége a városokban mezőgazdasággal foglalkozott, parasztpolgárként élt. Szegeden 1777-ben kereken 60%-uk (60 fő),³¹⁴ Nagykőrösön 1816/17-ben 82%-uk (184 fő),³¹⁵ Kecskeméten 1809-ben 84,6%-uk (203 fő),³¹⁶ Nagykállóban 1813-ban 84,4%-uk (195 fő)³¹⁷ paraszti foglalkozásra rendezkedett be. A többieket az egykorúak az iparosok, kereskedők és értelmiségiek között írták össze. Az utóbbiak között a kereskedők a vizsgálható városokban csak Szegeden kerültek többségbe. Itt 1777-ben kereken a 15%-ot is elérték (15 fő). Szegeden a nemes családok kereskedő pályán való meggyökeresedése később is érzékelhető.³¹⁸ Máshol azonban a parasztpolgárként élő nemeseket nagyságrendben az iparos foglalkozásúak követik. A nagykőrösiek között 1816/17-ben rajtuk kívül nem is jeleztek más foglalkozásúakat, tehát itt 18%-os arányuk rögzíthető. Nagykállóban is 1813-ban az agrártermelők közül kimaradt 36 főből 34-nél jeleztek iparos foglalkozást, ami 14,7%-os arányt fejez ki. Kecskeméten viszont már differenciáltabb a nemesek foglalkozási megoszlása is. Itt 1809-ben 24 iparos nemest vettek számba és ez pontosan 10%. Mellettük azonban 11 értelmiségi foglalkozású nemest is feltüntet az összeírás, sőt ezt a számot még 6 diákkal is növeli. Így tehát Kecskeméten már az agrár- és iparos nemesek foglalkozási kategóriáit az értelmiségi pályára sodródott vékony réteg is kiegészíti. Az utóbbiak elsősorban a Sárközey családból kerültek ki.

Az aligha hihető, hogy a kereskedő pályától Alföld-szerte ennyire idegenkedtek volna a nemesek. Csupán foghíjas adatbázisunk sugallhatná ennek a következtetésnek a levonását. Más forrásokból viszont jól tudjuk, hogy pl. Debrecenben 1775-

---

Ezeknél a forrásoknál a legnagyobb gondot az jelenti, hogy esetlegesek, így folyamatot nehéz velük ábrázolni. Az egymással való összevetés pedig statisztikailag lehetetlen. A módszertani elvek kidolgozása forrástípusonként vár kutatóra. Az 1797. évi nemesi felkelés iratanyagának feldolgozását Szabolcs megyére nézve elvégezte: *Láczay Magdolna: A szabolcsi nemesség rétegződése 1797-ben.* In: *Gyarmathy Zsigmond* (szerk.): Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. I—II. Nyíregyháza, 1979. 77—96.

³¹⁴ Rákos István: i. m. 53—54.

³¹⁵ Helybeli nemesek összeírása 1816/17-ben. PmL (NkO) V. 202. Nagykőrös tanácsának iratai. Összeírások.

³¹⁶ Kecskeméti nemesek feljegyzése 1809. BKmL Kecskemét lt. Nemesek összeírása. IV. 1527. P. 34—55.

³¹⁷ A nagykállói nemesek 1813. évi összeírása. SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 102. Összeírások 1.

³¹⁸ Vö. Szeged város adószakértői főkönyve 1839/40. CsmL IV. A. 1011/1.

ben a 139 kalmár, vas- és sóárus közül 72, azaz fele nemesi származású volt.³¹⁹ Annyi azonban bizonyos, hogy a nemesek a kereskedő foglalkozást kevésbé keresték, s ez az idegenkedés talán a tőkeszegénység és a szemléleti tartózkodás eredménye volt.

Az iparos pályára viszont az élet úgy szorította rá a nemeseket, hogy nagyobb beruházásra nem kényszerültek. Bizonyos anyagi erőforrásra azonban a mesterségre való kitaníttatáshoz is szükségük volt, ezért iparosoknak csak olyanok szegődhettek, akik az ezzel járó költségeket viselni tudták. A kevésbé tehetős családoknál ez is felemésztette a családi örökséget, vagy legalábbis azzal egyenértékűnek tekintették. Jeszenszky Ádám nyíregyházi nemes 1812-ben egyik papírra vetett panaszában — mintegy íratlan törvényként — arról számolt be, hogy „Nyíregyháza városában az a szokás vala, hogy kiknek 2—3 fija lévén, azokból ha valamelyiket az édes atya mesterségre kiadja, annak osztán az atyai jószághoz semmi jussa nem lehet”.³²⁰

A kecskeméti és a nagykállói eddig is elemzett összeírások feltüntetik az iparosok életkorát, és ezekből is az derül ki, hogy a túlnépesedett paraszti foglalkozású családok gyerekei lettek iparosok. Vagyis a népesség szaporodásával a nemes családokon belül — átmeneti enyhülés után — újra jelentkezett a betelepedés előtt jellemző megélhetési szorító hatás.

Egyébként a nemesi származású iparosok helybeli foglalkoztatást ígérő csizmadia, szabó, kovács, kerékgyártó stb. szakmákat választották. Az értelmiségieknél pedig a nótáriusi, prókatori, tanítói képesítés megszerzésére törekedtek, hogy így jussanak megfelelő városi vagy megyei hivatalhoz. Felsőbb iskoláikat a kecskeméti Pesten és Debrecenben, a kállóiak Kassán és szintén Debrecenben végezték.

Feltétlenül el kell azonban azt is mondanunk, hogy sok iparos, kereskedő és értelmiségi rendelkezett a városokban földdel is. Nagykőrösön 1816/17-ben Hoffer Sámuel szabónak 8 hold szántója, 2 hold kaszálója és 1 kapás szőlője volt.³²¹ Szegeden Hentz János kereskedő az 1830-as évek végén nemcsak a kereskedő tevékenysége, hanem 2 vízimalma, 9 lova, 15 szarvasmarhája és 3309 juha után is adózott.³²² Debrecenben, Sinai Miklós kollégiumi professzor a XVIII. század közepén folyton úton volt derecskei kúriája és biharpüspöki szőlője között.³²³ Budai Ézsaiásnak is 1819-ben határbeli tanyáját örökítették meg.³²⁴ Világosan

³¹⁹ Gyimesi Sándor: Kereskedelem, közlekedés, hitelszervezet és társadalmi problémái. In: *Rác István* (szerk.): Debrecen története 1693—1849. Debrecen, 1981. 378—379.

³²⁰ Márkus Mihály: A bokortanyák népe. Bp. 1943. 43.

³²¹ Lásd 315. jegyzetet.

³²² Lásd 318. jegyzetet.

³²³ Lásd 229. jegyzetet.

³²⁴ HBmL IV. A. 1022/a/1. P. 56.

látszik tehát, hogy a városok agrárgazdálkodása az iparos, kereskedő és értelmiségi foglalkozású nemesek társadalmi arculatán is letörölhetetlen nyomokat hagyott. Másrészt viszont a további kutatások minden bizonnyal igazolni fogják azt a feltevésünket is, hogy a városlakó nemesek foglalkozási aránya a parasztpolgárok rétegződéséhez igazodott.

4. Életmódbeli és szemléleti sajátosságok

a) Alkalmazkodó települési és gazdálkodási rend

A nemesek a városban a polgárok és a parasztok között laktak, belső telkeik azok közé ékelődtek. Bármelyik város tized- vagy utcaösszeírását vesszük kézbe, fundusaik szórtságát tapasztalhatjuk. Egyetlen helységben sem található nyoma annak, hogy a városon belül lakóhely szerint elkülönültek, s valamiféle nemesi városrészt alakítottak volna ki maguknak. Nem téveszthet meg bennünket a berettyóújfalui tanács jegyzőkönyvének az a bejegyzése sem, hogy 1820-ban az ott élő nemességet a város hatodik tizedeként tartották nyilván.³²⁵ Ez ugyanis csak közigazgatási fogalom volt, és nem területi különállásra utal. A nemesek polgár- és parasztlakosok közé való beépülését természetesnek is kell tekintenünk, mert fokozatosan költöztek be, és mindig az akkor éppen üres vagy eladó telekre szálltak. Debrecenben 1845-ben az utcánként való megoszlásuk a következő volt:³²⁶ Piac u. 118, Varga u. 100, Csapó u. 90, Péterfia u. 140, Cegléd u. 84, Hatvan u. 95. A nemes és nemtelen polgárok városbeli együttélését Debrecenben a 3. sz. térképen külön is szemléltetjük.³²⁷

Hódmezővásárhelyen a Tarján, Tabán, Oldalkosár, Kis és Új utcákban,³²⁸ vagy Nagykőrös négy³²⁹ és Hajdúszoboszló hat tizedében³³⁰ hasonlóan szinte arányosan szóródtak szét a városban. A kertes településű Nagykőrösön az akolkertekre is jutott belőlük. Az 1816/17. évi összeírás szerint a 224 nemesből 21 a különböző tizedekhez tartozó aklokon lakott. Ez nyilvánvalóan a népesség szaporodásának

³²⁵ Rácz István: Berettyóújfalu a török hódoltságtól a jobbágyszabadításig. In: Varga Gyula (szerk.): Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu, 1981. 209.

³²⁶ A sárréti nemesek és tisztesek összeírása 1845. HBmL Bihar megye lt. Összeírások. IV. A. 12/a. 2. cs.

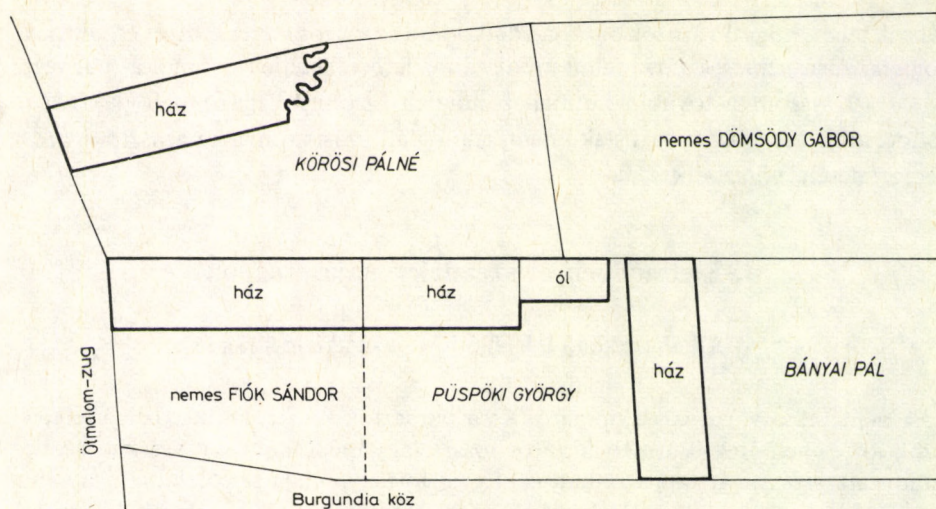
³²⁷ A térkép HBmL IV. A. 1011/k. 505/1832. alapján készült.

³²⁸ A vásárhelyi nemesek voxolásra való összeírása 1822. CsmL (SzF) Megyei közgy. ir. IV. 3. b. 128. cs. 810/1822. sz.

³²⁹ Helybeli nemesek összeírása 1816/17. PmL (NkO) Nagykőrös lt. Városi tanács iratai. V. 202. Összeírások.

³³⁰ Nemesi javak összeírása 1839/40. HBmL Hajdúszoboszló lt. V. A. 406/a. 44.

3. térkép Debreceni Ötmalom-zugban (Cegléd u.) lakó polgárok telekrajza, 1832. Liszcai Sámuel rajza alapján

következménye volt. A belső telekről a nemesek közül is egyre többen kiszorultak a kertekre, s ott építettek maguknak lakóházat. Azt azonban jól lehet látni, hogy a szegényebb nemesek költöztek ki. A második tizedben összesen 81 nemescsalád lakott, s ebből 11-nek, azaz 13,5%-nak csak az aklokon jutott lakóhely. Vagyonbeli különbségükre jellemző, hogy a belső telken lakók szántó- és legelőföldi átlaga 4 hold volt, az aklokon élőké viszont csak 1,3 hold; a 154 kapás szőlőből is csak 14 kapás jutott számukra.³³¹ A belső társadalmi differenciálódásnak tehát itt egy települési mutatója is felismerhető, de nyilván máshol is.

A nemesek városbeli telke különböző nagyságú volt, s területe a parasztpolgárokéval megegyezett. Berettyóújfaluban ugyan az 1818. évi térkép tanúsága szerint a Fodor-hely mintegy hat-hétszerese volt a többi jobbágy és nemesi belső teleknek, de ez csak kivételnek számított.³³² Hogy nem a kirívó nagyságú nemesi belső telek vált általánossá, azzal magyarázható, hogy már régen kialakított, kész települési keretek közé érkeztek, s nem ők határozták meg fundusaik nagyságát. A nemesi belső telkek nagyságrendjéről a nagykállóiak 1799. évi összeírása jól tájékoztat (l. 22. sz. táblázat).³³³

³³¹ Lásd 329. jegyzetet.

³³² Rácz István: i. m. 209.

³³³ Házhelyek és kertek összeírása 1799. SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 102. Összeírások 1.

22. sz. táblázat *Nemesi belső telkek Nagykállóban,
1799-ben*

Név	Telekszám	Terület □-öben
Torma György	30	242
Torma István	71	216
Torma János	942	1094
Deák György	90	128
Deák István	218	225
Deák György	769	969
Ács György	198	171
Ács István	662	477
Ács Mihály	695	965
Bereczky András	202	144
Bereczky György	440	590
Bereczky András	701	1281

A teleknagyság 128 és 1281 □-öl között váltakozott, a középarányos 542 □-öl volt. A többi mezővárosban is hasonló összkép élményanyaga összegződik a kutatómunka során, ha ezt így statisztikailag nem is tudjuk igazolni. Az aztán más kérdés, hogy a vagyonosabb nemesek több telket is szereztek maguknak. Szoboszlón Csanády Sándornak 3, Csanády Sámuelnek pedig 6 belsőtelke volt, de ez utóbbi összterülete is 1150 □-öl.³³⁴

A nemeseknek nemcsak a belső, hanem a külső telkeik, forgó- és szállásföldjeik is betagozódtak a paraszti vagy polgári birtokok közé. A különböző adásvevési, becsűjegyzőkönyvek és végrendeletek sokasága ezt meggyőzően bizonyítja.³³⁵ Tanúvallomási jegyzőkönyv szerint Nagykőrösön Sigray István és Gombay László komposzesszor társaikkal együtt a velük szomszédos parasztpolgárok földjeinek megvásárlásával és erőszakos elfoglalásával tágították birtokaik határait.³³⁶ A nemesek és polgárok határbeli együttélését a 4. sz. térképen a debreceni határ egyik térképszelvényével is szemléltetjük.³³⁷

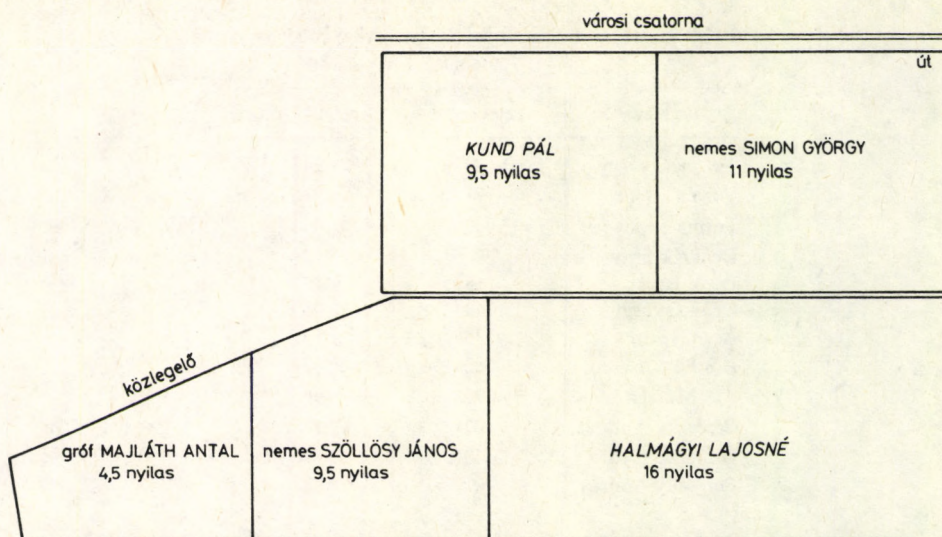
³³⁴ Hajdúszoboszlói nemesek összeírása 1838/39. HBmL Hajdúszoboszló lt. V. A. 402/i/9. — Hajdúböszörményben Uzony György utódjai 1799-ben szintén 3 egész és egy negyed belső telkét örökölték. HBmL (Hb) Hajdúböszörmény lt. V. A. 1/e/1. Örökhatóságok és egyezségek.

³³⁵ Lásd Debrecenben az Örökbevallási jegyzőkönyveket, Hódmezővásárhelyen az Adásvételi jegyzőkönyveket, Magyar-Gyulán a Jobbágytelkek adásvevésének jegyzőkönyveit.

³³⁶ Tanúk vallomása 1799-ben: körösi lakos comp. és inscript. urak közül ki, mikor és mennyi szántóföldet vagy kaszálót szerzett Nagykőrös határában olyast, amely azelőtt contribuens birtokában volt. PmL (NkO) Nagykőrös lt. Zárt lt. V. 210. C. 1.

³³⁷ A térkép HBmL IV. A. 1021/b/2475. alapján készült.

4. térkép A debreceni Szepes nevű pusztán birtokos polgárok földjeinek vázlatos rajza, 1845. Somogyi Károly rajza alapján

A birtokosoknak ez a határbeli elegyessége a városi közösségek autonóm tevékenységének az eredménye. A határhasználat rendjét a városi tanácsok mindenütt maguk alakították ki, s ezek döntéseihez a nemeseknek is alkalmazkodniuk kellett. A forgó földek periodikus újraosztásakor és a szilárd telkek kialakításakor sorshúzás útján sorolták őket a parasztpolgárok közé. A periodikus újraosztásos rendszer pedig szétördelte a külső telki állományt. Miután a tagosítás rendkívül lassan haladt előre, a XIX. század közepén az Alföldön még általában 10–16 részből álló külső telekállománnyal lehetett számolni.³³⁸ Helyenként azonban egy-egy gazdaság ennél is nagyobb mértékben parcellázódott. Ilyen okkal magyarázható, hogy amikor Nádudvaron 1819-ben Bereczky András örökösei az apa nemesi vagyonán osztozkodtak, a külső telki állományt 32 helyen számolták össze.³³⁹

A nemesek természetesen tartották a határhasználatnak ezt a rendszerét. Fel sem vetődött az az igényük, hogy a határ bizonyos részét elkülönítsék számukra. Sőt azt is kézenfekvőnek találták, hogy az agrártermelés Alföldre jellemző üzemszervezeti típusát, a tanyát tartozéktelepülésként a maguk számára is

³³⁸ Rác István: A tanyarendszer kialakulása. In: Pölöskei Ferenc—Szabad György (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Bp. 1980. 135.

³³⁹ Bereczky András örököseinek 1819. július 4-én kelt osztálylevele. HBmL IV. A 12/b. 3. cs. Osváth-hagyaték. (Vegyes iratok.)

kiépítsék. Valamennyi tanyaösszeírásban ott szerepelt a nevük. Ezekből az derül ki, hogy nem egyszerűen átkölcsönözték a parasztpolgároktól ezt az üzemszervezeti formát, hanem a gazdasági célszerűség igényének megfelelően mindenütt az első tanyaépítők voltak. Hódmezővásárhelyen 1746-ban a 10 nemes közül 8-nak már Férgeden, Csomorkányon, Ráróson és a Városföldjén ott állott a szállása,³⁴⁰ pedig ebben a határban csak ez idő tájt kezdett meghonosodni. Nagykőrösön a Fekete nevezetű határrészen az 1766. évi összeírás szerint 14 nemes szállása sorjázott, s ezek közül többen már huzamosabb emberi tartózkodásra alkalmas lakóházat is építettek határbéli üzemhelyére.³⁴¹ Nyíregyházán a bokortanya rendszer kiépítésében és megszilárdításában volt szerepük. Szinte valamennyi ún. bokorban ott találjuk őket, nemegyszer róluk is neveztek el azokat. Az 1820-as évek elejéről származó lajstromok szerint a nyíregyházi nemesek nemtelenekkel vegyülve alakítottak ki egy-egy bokorszállást. De még csak véletlenül sem fordult elő, hogy csupán nemesek tömörültek volna külön szállásba. Az ún. Diósy szállásokhoz pl. a névadó nemes Diósy Jánoson kívül 5 nemtelen gazda csatlakozott. Máskor viszont nemtelen névadó szállásához kötődtek nemes gazdák. Az ún. Pápay és Chrenkó szállás 22 tagja között a nemeseket csak a Kovács család 3 tagja képviselte.³⁴²

Nehéz lenne a tanyai forrásanyagból olyan adatokat kiszűrni, amelyek arra utalnának, hogy az Alföldön gazdálkodó nemesek kimaradtak a tanyaépítésből. Pontos ellenkezőleg, az volt a jellemző, hogy a nagyobb birtokosok a gyorsan tanyásodók közé tartoztak. Debrecenben az igazi nagy tanyásgazdák többsége nemes származású volt.³⁴³ De ugyanezt lehet tapasztalni a hajdúvárosokban is.³⁴⁴

A tanyásodásnak, mint a nemesek gazdálkodásában is nélkülözhetetlen üzemszervezeti típusnak a jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a városban a birtokos nemesek is szállásokat építettek maguknak. Nagykőrösön a Gombay, Balla, Beretvás családokat mind ott találjuk a tanyásgazdák között.³⁴⁵ Másrészt viszont a debrecenieknél a külső birtokosok közül is sokan rendezkedtek

³⁴⁰ 1746. évi tanyaösszeírás CsmL (HF) Tanácsi iratok 1746. Fasc. 2. No. 53.

³⁴¹ *Novák László*: Nagykőrös mezőváros fejlődése és településrendszere a XVII—XIX. században. In: *Novák László* (szerk.): Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából. Nagykőrös, 1978. 155—156. — A kecskeméti nemesek tanyáin kertészeknek is nevezett tanyások éltek széltében (B. Kiss, Szokolay, Ladányi családoknál). BKmL Kecskemét lt. A Monostori úttól kezdve Nyírig található tanyákon lakók összeírása 1844/45. Ö. 191. (1844—46).

³⁴² Szállásföldek regulatiojának lajstroma 1823., 1824., 1825. SzSzmL Nyíregyháza lt. V. A. 102/d. 40/120.

³⁴³ *Rácz István*: A debreceni tanya a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. *Ethnographia*, 1982. 10—11.

³⁴⁴ *Rácz István*: A hajdúvárosi nemesek a rendi korszak végén. In: *Gazdag István* (szerk.): A Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve. IV. Debrecen, 1982. 24—25.

³⁴⁵ *Novák László*: i. m. 92—94, 155—156.

be városi földön tanyásgazdálkodásra. Ezek közül külön meg kell említeni a XVIII. század közepén Baranyi Miklós Bihar megyei szeptemvir nevét, akinek — mint erre már történt is utalás — Bihar megyében 15 ezer holdnyi birtoka volt, és mégis fenntartott magának a debreceni határban Ebesen is egy tanyát.³⁴⁶ De Debrecenben egy századdal később gróf Majláth Antal személyében főrendű polgár is akadt a tanyásgazdák között.³⁴⁷

A városlakó nemesek a munkaerő-gazdálkodásban is teljes mértékben a helyi gyakorlathoz igazodtak. A döntően agrártermelésre berendezkedő mezővárosokban a munkaerőnek két fő forrása kínálkozott. Alapvető fontossága a családi munkaerőnek volt. A nagyobb gazdák ugyan maguk ritkán fogták meg az ekeszarvát, mert a gazdaság szervezése vette igénybe az idejüket és erejüket. A nagykereskedők és az értelmiségiek sem igen nyúltak a kapához és a kaszához, mert a mindennapi munkájuk a bolthoz, a tanári katedrához vagy az ügyvédi irodához kötötte őket. De a parasztpolgárok családtagjai, különösen a fiúgyerekek, már komolyan kivették a részüket a mezei munkából. Ezt a gyakorlatot követték a nemesi származású polgárok is.

A nagyobb gazdák azonban cselédek is alkalmaztak, s ez volt a munkaerő-forrás másik meghatározó eleme. A cseléd tartás a 15-20 holdat meghaladó nemesi gazdálkodásban is szükségszerűvé vált. Az 1824. évi debreceni³⁴⁸ és az 1841. évi szarvasi cselédösszeírások³⁴⁹ alapján jól tájékozódhatunk a nemesek munkaerő-gazdálkodásáról is. Szarvason 32 cseléd tartó nemes irtak össze, s ők együttesen 103 cselédet tartottak, az átlag tehát 3,2 fő volt. A cselédek számát a gazdaság igénye szabta meg. A kisebb vagyonúak csak egy, de a nagyobb gazdák több cselédet is tartottak. A 23. sz. táblázatban egy kisebb és egy nagyobb debreceni cseléd tartó nemes gazda vonatkozó munkaerő-gazdálkodásának adatait szemléltetjük.

A cselédek egy része családos ember volt. Szarvason Boros Mihálynál 3 béres és 1 juhászcsalád 13 főt tett ki, s a gazda ezt a cselédállományt 1 béreslegénnyel egészítette ki. Ugyanott Bagi Pálnál 1 béres, 1 kocsis, 1 juhászcsalád lakott, s ez a három család 12 főből állott, s a gazda ezekhez fogadott még fel 2 bérest, 1 kanászt és 1 mindenest. Debrecenben Papp Lajos kösélyszegi tanyáján 7 cselédcsalád élt, s ezek mellett még 8 különböző magános alkalmazottja is volt, úgyhogy a gazda családjával együtt egyetlen nemes tanyáján 45 fő lakott.³⁵⁰

³⁴⁶ Szabó István: Kísérletek az alföldi tanyarendszer megszüntetésére az 1780-as és 1850-es években. In: Szabó István (szerk.): Agrártörténeti tanulmányok. Bp. 1960. 162.

³⁴⁷ Rácz István: i. m. (A debreceni tanya) 11.

³⁴⁸ Cselédek összeírása Debrecenben 1824-ben. HBmL Debrecen lt. IV. A. 1011/k. Relations. 344/1824.

³⁴⁹ Szarvasi nemesség cselédeinek összeírása 1841. Békés m. lt. OL Filmtár 34621. Ö. 338.

³⁵⁰ A város mezősegein és erdősegein találtatott mindennemű és rendű egyének összeírása 1848. május 11. HBmL Debrecen lt. IV. A. 1011/t/13. cs.

23. sz. táblázat Két nemes gazda munkaerő-gazdálkodása

Gazda neve, lakóhelye	A cseléd						
	neme		életkora év	származási helye	bekölt. ideje	konven- ciója	alkalm. módja
	férfi	nő					
Buzás Pál (Csapó u. 28)	1		22	Tamási	1823	60	kocsis
	1		52	Debrecen		15	csatlós
		1	20	Debrecen		40	szolga
		1	24	Gyarmat (Békés m.)	1824	36	száraz- dajka
Összesen	2	2				151	
Kis Orban István (Cegléd u.)	1		28	Debrecen	1822	80	n. kocsis
	1		26	Balkány	1822	80	kocsis
	1		27	Karcag		80	k. kocsis
	1		54	Debrecen		50	majoros
	1		52	Debrecen		50	számadó kondás
	1		25	Debrecen		25	bojtár
	1		27	Debrecen		40	bojtár
	1		21	Debrecen		40	bojtár
		1	50	Debrecen		30	szolgáló
		1	20	Debrecen		45	szolgáló
		1	27	Debrecen		40	szolgáló
	1	20	Püspökladány	1821	40	szolgáló	
	1	17	Debrecen		35	szolgáló	
Összesen	8	5				635	

A cselédkérdés további részletes taglalása helyett még csupán arra utaljunk, hogy — amint ezt a két debreceni nemes fenti adatai is mutatják — a cselédeket a gazdaság és háztartás minden ágazatában foglalkoztatták. De legalább ennyire fontos arra is rámutatni, hogy a cseléd tartás a parasztpolgároknál is hasonló mértékben divott, mint a nemeseknél. Erre csupán egyetlen példát idézünk. Debrecenben a polgár Rickl József, Piac u. 245. alatti lakos 1848-ban 16 férfi cselédet és 4 szolgálót tartott.³⁵¹

Egészében véve tehát a város lakó nemesek gazdaságilag teljes mértékben alkalmazkodtak a befogadó közösségek szokásrendjéhez. Ez a határhasználat, termelés, üzemszervezet és munkaerő-gazdálkodás síkján egyaránt regisztrálható.

³⁵¹ Uo.

Ezt törvénytörő jelenségként kell értékelnünk, hangsúlyozva, hogy nem egyszerűen a nemesek alkalmazkodóképességéről volt szó. Bármilyen migrációs folyamatnál megfigyelhető, hogy a bevándorlók a befogadó közösségben leghamarább gazdaságilag asszimilálódtak, s ez rendszerint már az első generációnál megnyugtató módon végbement. A társadalmi tudat, szemlélet és szokásrend vonatkozásában azonban mindig sok magukkal hozott elem öröklődött át a következő generációkra is. De a nemesek és nemtelenek városbeli együttlakása és a mindennapi munka színterén, a határban való szoros egymás mellett élése a gondolkodás, életmód, mentalitás különbözőségeit is szükségszerűen folyton csökkentette.

b) Lakóház és környéke

A családi élet központja a városi lakóház és az ahhoz csatlakozó melléképületek voltak. Nagyságát és minőségét a vagyon egésze határozta meg. Amikor Károlyi László Balogh István nádudvari belső és külső telkét 1839-ben kiárendálta, arra kötelezte magát — s ebben élénk tárulkozik az egész birtokos kisnemesi porta —, hogy „a belső telken levő cserép tetejű lakó háznak, külön szakaszban lévő tserepes nyári felháznak, granáriumnak, pincének, istállónak, sütőháznak, szekérszínnek, mely náddal fedett, deszka fedelű gané színnek, gyékény tetejű hordó színnek, marha ólnak és színnek, vályog tyúkólnak, deszka kapunak és deszka utcaajtónak, a ház megett való deszka kerítésnek, garádja és nádkerítésnek, kő kútnak, gémjének, ágassának hűséges conservatora leszek”.³⁵² Sajnos azt nem tudjuk megállapítani, hogy milyen nagyságú külső tartozékok járultak ehhez a belső telekhez. Az azonban bizonyos, hogy a leírás nyomán valójában egy tipikus parasztporta képe bontakozik ki előttünk.

Módosabb városlakó nemes portáján nézhetünk körül Nagykörösön, ha a Nyáry Péter 1843. évi javairól szóló becsüjegyzőkönyv adatait végigpásztázzuk. A lakóházát a piac és a református templom szomszédságában, tehát a város központjában 391 □-öl telekre építette fel. Hossza 6 öl és 4,5 öl széles, tehát 92 m²-es, alatta végig kőpince húzódik, a fala kő, a teteje pedig ereszes. Az udvaron állt még egy kisebb cseréptető s 6 öl hosszú ház is, de ez alatt már nem volt pince. Ezeket az udvari építményeket még kiegészítette egy 6 öl hosszúságú deszkás tetejű, sárfalú istálló. A tulajdonosnak 63 kat.h. földjét mérték fel a határ barátságosi részén. A teljesebb kép érdekében talán még érdemes arra is utalni, hogy az

³⁵² Károlyi László és Balogh István 1833. szeptember 29-én kelt contractusa. HBmL Nádudvar lt. V. 656/a 1. cs.

értékelők a lakóházat 300, a kisebb házat 150 és az istállót 80 forintra becsülték. Vagyis a nagyobb ház ára 5 kat.h. föld értékének felelt meg.³⁵³

Jóval előkelőbb volt ennél Antal István kecskeméti háza. Ez a belső városrészen, az első tizedben épült fel 435 □-öl telken. A becsüsök szerint „új épületekből áll és ízléssel épült, . . . teteje cserép zsindelel fedve”. A telekkel együtt 10 ezer váltó forintra értékelték. Itt már az előzőknél jóval tehetősebb nemes volt a tulajdonos, hiszen — mint láttuk — az 1840-es években 563 hold szántón gazdálkodott és 425 út szőlőt művelt.³⁵⁴

Ezek után tehát levonható az a következtetés, hogy a vagyon rangját a városban a lakóház nagyon is kifejezte. Az azonban bizonyos, hogy a nemesek a városba nem költöztettek be falusi és pusztai kastélyokat, még a birtokosok sem. Az összehasonlítás kedvéért vessünk egy pillantást a Balla László-féle nyáregyházi kúriára. Ez 166 holdnyi birtokon épült, s 10 szobából, egy konyhából és nagy pincéből álló ún. „residentialis ház”-ból állott, s emellett külön ispán-, vincellér- és cselédház, valamint különféle rendeltetésű gazdasági épület is hozzátartozott. Igaz, hogy amikor 1826-ban árendálás végett leltárba vették, erősen javításra szorult.³⁵⁵ De az is biztos, hogy nemhogy ilyen rangos, de ezt akár még meg is közelítő rezidenciákat nem építettek a városokban a nemesek. Valahogy úgy tűnik, hogy az építkezésük már igazodott a parasztpolgári méretekhez. Különösen vonatkozik ez a megállapítás a kisebb vagyonú nemesekre. Egy-egy Hódmezővásárhelyen úrbéres telken lakó nemes és nemtelen belső telkének becsűjegyzőkönyvi adatai a XIX. század elejéről a hasonlóságot jól szemléltetik. 1803. április 27. Gál István városi háza:³⁵⁶

1. Egy nagy ház kőkéményre, konyhával együtt	245,—
2. Egykis ház, kettős kamrával egy fedél alatt	163,—
3. Egy katonaisztálló	20,—
4. Egy rossz istálló, színnel és tyúkóllal	30,—
5. Kis kert vályog kerítéssel	5,—
6. Kettős sertésól hajódeszkából, színnel	25,—
7. Kút, hozzávaló készülettel együtt	10,—
Összesen	498,—

³⁵³ Nyáry Péter javainak 1843. február 20-án kelt vagyonbecslése. PmL (NkO) Nagykörös lt. V. 203-e-1157/IV.

³⁵⁴ Függelék. VI. 2. sz.

³⁵⁵ Balla László nyáregyházi kúriájának 1826. május 7-én kelt inventáriuma. RGy Balla cs. iratai. B. 20.

³⁵⁶ CsmL (HF) Hódmezővásárhely lt. Városi becsűjegyzőkönyv 1794—1818. P. 192.

1809 június 2. nemes Beretvás József háza:

1. Egy ház pitvarostól és egy kamra egy fedél alatt	442,—
2. Öt szakasz deszkakerítés	38,—
3. Egy földből vert kerítés	5,—
4. Egy fenyőből rovott kút, készüllettel	50,—
5. Egy kertajtóféle	1,—
Összesen	536,—

Azt látjuk tehát, hogy a belső telek építményei szerkezetükben, jellegükben, építőanyagukban, funkciójukban és értékükben a nemes és nemtelen portákon lényegében semmiben sem különböztek egymástól.

Történeti vizsgálódásnál sem volna túlzott igény, ha a nemesek városi házainak pontosabb méreteit, beosztását, szobaszámait legalább alaprajzról módunk lenne megismerni. Az 1. sz. ábrán egy debrecenit közlünk, azonban korántsem állíthatjuk, hogy a tipikusság jegyeit ez magán viseli.³⁵⁷ Az ilyen jellegű építészettörténeti kutatások még sokat bővíthetik az életmódra vonatkozó történeti ismeretanyagot.

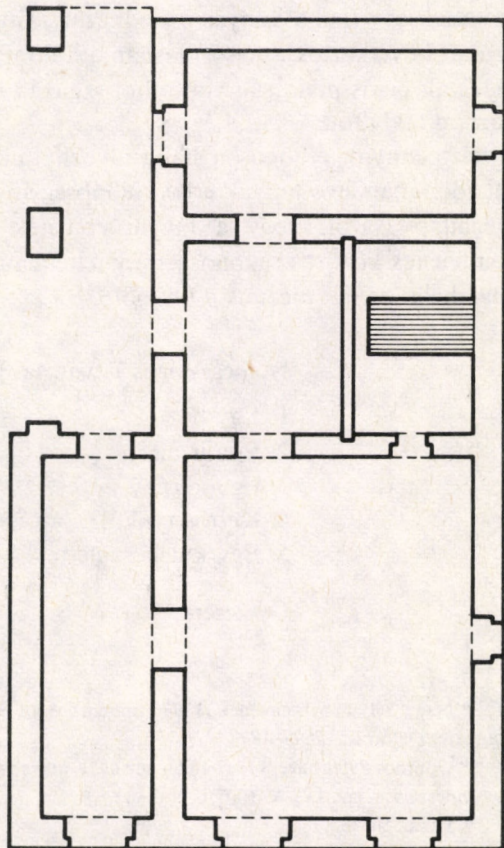
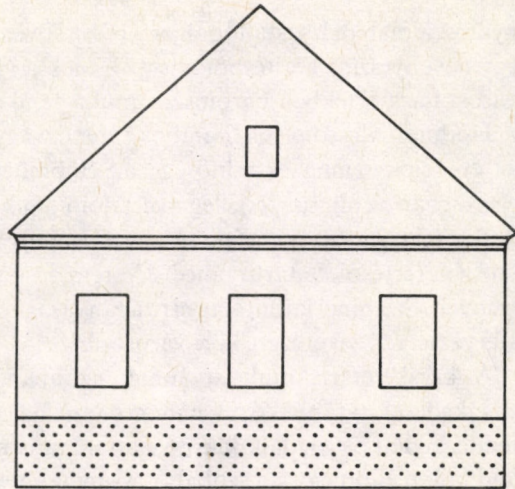
A városi lakóházat a nemesek számára is jól kiegészítették a tanyák. Attól fogva, hogy a XVII. század utolsó negyedében a kecskeméti határban feltűntek a tanyákon az első lakóházak, a tanyarendszer izmosodásával párhuzamosan mindenütt jellemző épületelemmé váltak. A XIX. század közepéig elsősorban az ún. tanyások lettek az állandó lakók. Tudunk azonban arról is, hogy szórványosan a tulajdonosok közül korábban is kiköltöztek állandó jelleggel a tanyákra. Kiskunhalas határában 1808-ban jó néhány redemptus tanyalakót írtak össze, s az árokszállási részen ott volt közöttük Paprika János nevű nemesember is.³⁵⁸ Debrecenben pedig az 1840-es években szinte majorságnagyságú tanyájukra szivárogtak ki a parasztpolgárok, s ezek között is két jómódú nemes szerepelt, Jablonczay Imre és Papp Lajos.³⁵⁹ Ezek azonban inkább még csak kivételeknek számítottak. A jószággondozást végző állandó tanyalakosokként tartott tanyások, majorosok vagy kertészek mellett maguk a gazdák cselédségükkel csak idey-munkák idejére húzódtak ki a határba. Valójában tehát a tanyai építményeiket is ennek megfelelően emelték. Így tehát a nemesek tanyáinak — a városi lakóházhoz hasonlóan — ismét a változatossága figyelhető meg. Nagy István özvegyének a nyíregyházi Babály-szálláson lévő tanyája 1799-ben 1 kis házból, egy kétajtóra

³⁵⁷ Az ábra HBmL IV. A. 1011/k. 244/1820. alapján készült.

³⁵⁸ Kiskunhalas pusztákon kint lakó redemptus vagy concivilitással és házzal, szőlővel bíró irredemptus lakosok feljegyzése 1808. február 14. BKmL Kiskunfélegyházi Részleg. Kiskunhalas lt. Tanácsi ir. Sub. S. Fasc. 114. No. 37.

³⁵⁹ *Rácz István*: 1. m. (A debreceni tanya) 16—17.

1. ábra nemes Harangi György
debreceni lakos Varga utcai
házának tervrajza, 1820.

nyíló szalmafedeles istállóból, egy rossz sövényből font sertésólból, két veremből s egy hevenyészett kerítésből állott. Ennek az összértéke mindössze 29 Rft volt. A városi háza értékben háromszor múlta felül a tanyai építményeit.³⁶⁰

Hódmezővásárhelyen Gombos Péter özvegyének nemesi szállásán 1823-ban már az épületek száma és minősége az előbbihez képest megemelkedett, igaz hogy elsősorban az állattartó jelleg nyert domináns szerepet. Az ember számára itt is egy ócska ház állott, egybeépítve egy lóistállóval. Emellett azonban külön tyúkól, juhszín, sertésól, tejtartó pince, 3 verem, jó kút egészítette ki a tanyai gazdálkodás igényeit. Szemmel láthatólag erre a tanyára még a gazda csak a munka irányítására-szervezésére szekerezett ki a városból.³⁶¹

A kecskeméti Antal Istvánnak azonban 1841-ben nemcsak a városi háza emelkedett ki a többi közül, hanem a tanyája is. A csödöri mezei kertjén 360 holdon rendezkedett be gazdálkodásra, s ottani tanyáját „hasznos épületekkel” látta el. Itt már külön állott egy két szobából, konyhából s két kamrából álló „jó készletű” ház, amelyik „a tulajdonos úr és családja használására szolgál”. Mellette külön építettek egy szoba-konyás cselédházat s távolabb pedig két kertészházat. Csak ezután következtek a felsorolásban a különféle istállók, vermek, kutak. Ez tehát már valóságos majorság volt, ahol a gazda ideiglenes tartózkodásakor is rendes házban lakhatott.³⁶²

Bármennyire is jogosan hangsúlyozhatjuk a fenti példák alapján a nemesek tulajdonában levő tanyák értékkülönbségeit, itt sem feledkezhetünk meg annak a megállapításáról, hogy a tanyai épületek vonatkozásában is a nemesek és nemtelenek között az azonos jegyek feltétlenül kimutathatók. Erre nézve ismét két vásárhelyi példát idézünk 1799-ből.³⁶³

Nemes Vörös István tanyája:

1. Egy ház	25,—
2. Egy istálló	20,—
3. Egy kert	7,—
4. Kettős tyúkól	5,—
5. Egy kút készülettel	14,—
Összesen	71,—

³⁶⁰ Nagy István özvegyének 1797. március 6-án kelt vagyonleltára. SzSzmL Nyíregyháza lt. Hagyatéki leltárak 1769—1818. 92/1972.

³⁶¹ Gombos Péter özvegyének 1823. április 18-án kelt vagyonleltára. CsmL (HF) Hódmezővásárhely lt. Nemességi ir. gy. IV. A. 1007/b No. 66.

³⁶² Lásd 354. jegyzetet.

³⁶³ CsmL (HF) Hódmezővásárhely lt. Városi becsüjegyzőkönyv 1794—1818. P. 116—119.

Csanda István nemtelen tanyája:

1. Egy ház színnel és kamrával	28,—
2. Egy rossz istálló	16,—
3. Egy szénáskert, kis akollal	6,—
4. Három verem	2,45
Összesen	52,45

Az ember mindennapi környezetéhez tartozik — s milyensége életszínvonalat is kifejez — a lakás bútorzata. Az ebben a vonatkozásban is feltétlenül kimutatható táji szokáskülönbségeket nincs módunk érzékeltetni, már csak azért sem, mert ehhez olyan színvonalú előtanulmányok sokasága lenne szükséges, mint amelyet Zoltai Lajos a debreceni polgárok háza tájáról írt.³⁶⁴ Ezúttal — továbbra is a nemesekre irányítva tekintetünket — a bútorzatban jelentkező és kimutatható szintkülönbségekre szeretnénk utalni. A végrendeletek és osztálylevelek ebben a vonatkozásban is sok segítséget nyújtanak. A Derecskén szegény, szinte zsellérsorban élő Dávid Györgyné nagyszobai bútorzata 1835-ben 1 nagy pohárszékből, 1 nagy tölgyfaasztalból, 2 bőrrel borított székből, 2 nyoszolyából állott.³⁶⁵ Ugyanakkor a szomszédos Debrecen városában Simonffy Sámuel főbíró özvegyének a halálakor 1827-ben 1 kihúzó asztalt, 1 kis ovális cseresznya asztalt, 1 kis négyszögű asztalt, 2 tiszafából való asztalt, 1 félgolyóbis forma kisasztalt, 1 óra alatt lévő kisasztalt, 1 nagy négyszögű asztalt, 2 mahagóni fából készült kommodot, 1 főkötő tartó szekrénykét, 1 üveges kommodot, 1 tölgyfa almáriumot és 2 lagirozott nyoszolyát leltároztak az örökség számbavételekor, de egy hárfa, egy asztali óra és egy kis feltámasztó tükör is jelezte, hogy a paraszti életmódtól már jócskán eltért főbíró uram és családjának az életformája.³⁶⁶

A tehetősebb nemesek még a tanyát is bebútorozták. Nagykőrösön Gombay László Hangács nevű határrészen levő tanyai házát, amely egy nagy és két oldalszobából állott, tornyos régi nyoszolyákkal, posztóval borított kanapéval, viseltes bőrös karszékekkel, puhafa asztallal, fenyőfa karszékekkel és falba épített almáriummal bútorozta be, s a szobákat kályhakemencékkel fűttette.³⁶⁷

³⁶⁴ Zoltai Lajos: Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról. A lakóház belseje. Debrecen, 1937. A lakóház külseje és részei. Debrecen, 1938.

³⁶⁵ Dávid Györgyné 1835. május 19-én kelt végrendelete. HBmL Derecske lt. Végrendeletek. V. 622/a. 17. cs.

³⁶⁶ 1827. évi vagyonelejtár. 5. sz. melléklet. HBmL Relationes. IV. A. 1011/k. 371/1827.

³⁶⁷ Függelék VI. 3. sz.

A bútorzathoz tartozó ágyneműk ugyancsak a jómódtól függtek. Az idézett Dávid Györgyné Derecskén 2 nyoszolyájában 2 derékaljat, 2 párnát és 1 takarót találtak végrendeletének készítésekor. Simonffy Sámuel főbírónál viszont az ágybeliekben is bővelkedtek: 6 új derékaljat, 4 dunyhát, 5 paplant, jó néhány párnát és takarót tartottak a háznál.

A ruházatbeli jellemzőket és eltéréseket már kevésbé tudjuk érzékeltetni, mert a kisebb tehetségűek a végrendeleteikben csak sommásan tettek említést a házbeli-ekről, ládabeliekről, ágybeliekről stb., de azokat már nemigen részletezték. A tehetősebb nemesek azonban ezeket is darabonként leltározták, így némi támpontokat azért a ruházatkodásról is nyerhetünk. Fel kell tételeznünk, hogy a szegényebbek csak a legszükségesebb ruhadarabokkal rendelkeztek, és azok egy részét is háziiparszerűen maguk készítették. Ezzel szemben Simonffy Sámuel feleségének csak a szücsök keze alól 5 bundája került ki, a különféle bársony köpönyegek, selyem felöltők száma pedig elérte a tízet is, s három főkötő mellett még három kalapot is váltogatott az öltözködésében.

A férfiak ruházatkodása ugyan már nem volt ilyen változatos, azonban a bősége ezeknél is szembeűnő. A debreceni Vadászi László 1805. évi végrendeletében külön pontban vette számba az öltöző ruháit, s azok között 3 bundát, mentéket, nadrágokkal együtt való dolmányokat, 3 selyem övet, két ezüstös kardot, 1 pár flintát és zsebbe való ezüst órát sorolt fel.³⁶⁸

A városlakó nemesek háza tájának és környezetének a bemutatásakor még számtalan más használati tárgyra utalhatnánk, többek között a konyhaberendezésekre, a luxuscikkekre, gazdasági felszerelésekre stb. Ezt azonban már nemcsak azért mellőzzük, mert a terjedelmi korlátok szűkösek, hanem azért is, mert a társadalomtörténeti tanulságai miben sem különböznének a vizsgált tárgyak összegezésekor levonható következtetéseknél. A néprajztudománynak azonban a maga sajátos szempontjainak hasznosításával feltétlenül érdemes lenne a vonatkozó forrásokat vallatóra fognia.

c) Családi környezet

A városlakó nemesek társadalmi alapsejtje — hasonlóan a polgárokhoz és parasztokhoz — a család volt. Közelebbi összetételét egyedül a nagykállói nemesek 1813-ban készült összeírása alapján volt módunkban vizsgálni,³⁶⁹ máshonnan hasonló jellegű forrást nem sikerült felfednünk. Ennek is maradt azonban annyi

³⁶⁸ Vadászi László 1805. augusztus 20-án kelt végrendelete. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 1209.

³⁶⁹ Nagykállói nemesek 1813. évi összeírása. SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 102. Összeírások 1.

foghíjassága, hogy a feleségek számát nem közli, ezt azonban más adatok birtokában ki lehet következtetni. Az összeírók ekkor Nagykállóban 231 nemesi háztartást találtak. Minthogy azonban 15 háztartásban házas fiúgyerek is lakott a szülőkkel, így a családlétszám valójában 246 volt. A felnőtt férfiak, gyerekek és özvegyek rovatába 796 személy került, s ezt kiegészítve a háztartásokban élő feleségek — az özvegyülést is figyelembe véve csökkentett — létszámával, hozzávetőlegesen 996—1000 nemesi családtaggal számolhatunk. Így tehát a háztartások átlaga 4,3, a családoké pedig 4,0 fő körül mozgott. Csupán egy főből álló háztartást 24-et találtak a városban, ami kerekén egytized része az összes háztartásnak. Miután Torma Jánosnak 6 fia és 3 leánya volt, s így vele és feleségével együtt 11 főnyi családról volt szó, a 4 fő családi átlagszám tehát az 1 és 11 főt magában foglaló családlétszámok átlagából alakult ki.

A társadalmi szervezet szempontjából az összeírásnak arra az eredményére is utalnunk kell, hogy a gyerekek nemek szerinti eloszlása meglehetősen szokatlan arányt mutat, amennyiben az összegező rovatok 324 fiú mellett mindössze 260 leány adatát tartalmazták. A meglehetősen alacsonynak tűnő leányszámnál még az a gyanúnk is felvetődhet, hogy elnagyolták az összeírásukat. Erre azért is gondolhatunk, mert amíg a fiúkat név szerint, a leányokat csak a „leány” nemnek a megjelölésével tüntették fel.

Más ellenőrző adat hiányában azzal a megjegyzéssel tekinthetjük a nagykállói példát egyfajta városlakó nemesi családmódelnek, hogy a 4-es családlétszámot mindenképpen alsó határnak kell tekintenünk.

A társadalom szinte íratlan törvényként követelte meg a felnőttektől a házasságkötést, azt a jó polgári erkölcs egyik sarkkövének tartotta. Ebben a vonatkozásban egyéni mérlegelést nemigen fogadott el, s a nemes is, ha a városokban vinni akarta valamire, érettségét a házasságkötéssel bizonyíthatta. Ezt a felfogást a debreceni Markos György szenátor 1833. évi végrendeletében világosan meg is fogalmazta. Első feleségének a halála után nemcsak azért hozott új asszonyt a házhoz, hogy ezzel neveletlen árváin segítsen, hanem — amint mondotta — „hivatalbéli helyheztetésemhez képest a közbátorság, de maga a tiszta becsületérzés is azt kívánta, hogy újabb házassági életre lépjek”.³⁷⁰ A Nagykőrösön 1734-ben született Nyáry Lajos esetében sem valószínű, hogy folytonos megözvegyülése után azért nősült ötször, mert kiskorú gyermekei számára csak így tudott gondviselőt találni. Miután ő tizenkétszer is viselte a főbírói pálcát, joggal gondolhatjuk, hogy — a közgondolkodást követve — magas tiszttségéhez akkor is

³⁷⁰ Markos György 1833. január 19-én kelt végrendelete. HBmL. Relations. IV. A. 1011/k. 364/1833.

hozzátartozónak érezte a feleséget, amikor gyermekei régen elhagyták a családi fészket.³⁷¹

A városlakó nemesek párválasztásában a legtöbb helyen felismerhető a társadalmi zártság jegye. Ez a jelleg legvilágosabban Nagykőrös, Kecskemét és Debrecen nemeseinél mutatkozott meg. Ezekben a városokban rendkívül ritkán fordult elő, hogy nemesek parasztpolgárokkal házasodtak volna össze, más helyeken viszont már gyakoribbak voltak a társadalmi vegyesházasságok. Egészében véve azonban — de ezt statisztikailag már végképpen nem lehet igazolni — a mérleg nyelve mindenképpen a nemesek egymás között való házasságkötésének a javára billent. Különösen szembeötlő volt ez a népesebb családoknál. Nagykőrösön Karai László és Nagy Erzsébet — mindeketten nemesek — 1779-ben kötött házasságából három leánygyermek született. Közülük Erzsébet Beretvás Józsefhez, Mária Muraközy Lászlóhoz és Judit Vajkó Jánoshoz ment férjhez, vagyis mindannyian nemesi családba kerültek.³⁷² Debrecenben Simonffy Sámuel családjába ugyancsak nemes házasodott be: Ercsey Dániel professzor s a Kis Orbán testvérek, István és Lajos.³⁷³

A jobb módú nemesek az armálist szinte a házasság első feltételének tartották. Kecskeméten a 24 éves Sárközy Pál az 1720-as években, amikor megkérte Kalocsa Ambrus leányát — saját verses önéletrajzi megfogalmazása szerint — „Semmiről sincs kérdés, csak nemességemet / Tegyem világossá, el érem végemet”. És nemességének publikáltatása után — ismét saját szavaival — mindjárt „Kalocsa Ambrustól vőnek hívattatom”.³⁷⁴

Ha viszont olykor előfordult, hogy parasztpolgár nemes lánynak kötötte be a fejét, utólag is szerezhette magának és utódainak armálist. Balla Gergely tősgyökeres nagykőrösi család sarja 1737-ben a közeli Dabasról nemes Halász Mihály leányát, Zsuzsannát még polgárként vette nőül, de 1759-ben Mária Teréziától ő is nemeslevelet kapott, s így hosszú távra megalapozta a család jövőjét.³⁷⁵ Hasonlóképpen a kunszentmiklósi Baky István is a nagykőrösi nemes Nyáry Máriával 1738-ban kötött házasságának később szerzett armálissal szerzett igazi rangot, s nyitotta meg az utat a család számára a város nemesi társadalmába való betagozódásához.³⁷⁶

³⁷¹ *Benkó Imre*: Nyáregyházi Nyáry (báró és nemes). *Nagy Iván*: Családtörténeti Értesítő. 1901. 236.

³⁷² *Benkó Imre*: Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Nagykőrös, 1908. 185.

³⁷³ Simonffy Sámuel özvegyének 1826. december 18-án kelt osztálylevele. HBmL Relationes. IV. A. 1011/k. 371/1827.

³⁷⁴ Függelék VII. 1. sz.

³⁷⁵ *Benkó Imre*: i. m. 29. — Balla Gergely és Szabó Gergely közötti adásvételi szerződés 1740. február 10. RGy Balla cs. lt. I. Balla II. Gergely ir. 1650—1778.

³⁷⁶ *Benkó Imre*: i. m. 26—27.

A genealógiai munkák tanúsága szerint a nemesek szívesebben a helybeliekkel házasodtak össze, erősebben mutatkozott tehát az endogám jelleg. Sokszor előfordult azonban az is, hogy vidékiek kerestek a városban asszonyt, vagy onnan indultak a nemes fiak ugyancsak nemes leány után, vagyis az exogám jelleg is jól körvonalazható. Így jutott el Debrecenből Nagykőrösre Pálinkás Sámuel 1816-ban, és vette nejéül Kalocsa András főbíró leányát.³⁷⁷ Vagy így szerzett asszonyt az említett kecskeméti Sárközy János fia, János is a Szatmár megyei Körtvélyesről a Fráter családból, miközben saját leányai közül Juditot a Duna mellé „a régi törzsökös nemzetből való” Hajós Lászlóhoz, Évát pedig Nagykőrösre a birtokos Sigray Istvánhoz adta feleségül.³⁷⁸

A nemesek összeházasodása persze nem egyszerű szokásjogi kérdés volt, hanem nagyon is tudatosan a család gazdasági biztonságát és társadalmi felemelkedését szolgálta. „A házasság által nagyon sokan királyokká / Fejedelmek lettek, urak nagy urakká” — vallotta Sárközy János, s a fia nősülésétől nemcsak a nagyon gyarapodását, hanem az armálissal bíró család földesúri rendbe való felemelkedését is remélte.

„Mert noha meg vagyon nálunk a nemesség,
Pusztákat is bírunk, ez is szép tisztesség,
De más földén lakunk, nincsen egyenesség,
Kecskeméten sincsen nemes különőség.”³⁷⁹

A házasságot tulajdonképpen a szülők szervezték. Felelgettek ugyan, hogy a párválasztásnál a fiatalok kedvüket lelték egymásban — amit ténylegesen aligha lehet mindig kizárni —, de a szülői akarat érvényesülését szívesebben hangsúlyozták. Nyáry Mihály 1721-ben Nagykőrösön kelt reverzálisában maga írta, hogy nemes Zombory György özvegyét, Erdős Erzsébetet „mind édes Szülei s mind a megírt Özvegy megedgyezésébül” jegyezte el.³⁸⁰ A kecskeméti Sárközy János, János fia házasságáról szólva még markánsabban fogalmazott, amikor elmondta, hogy a frigyét az első háztűznéző alkalmával nyélbeütötték, mert a „Szülék egyezése meg is lett azonnal”.³⁸¹

Az olyan városokban, ahol a társadalmi zártság szemlélete összefonódott a területi bezárkózás gondolatával, a nemes családok összeházasodása sokszoros szállal szötte át a város társadalmát. Nagykőrösön és Kecskeméten szinte minden

³⁷⁷ *Benkó Imre*: i. m. 267.

³⁷⁸ Függelék VII. 1. sz.

³⁷⁹ Függelék VII. 1. sz.

³⁸⁰ *Benkó Imre*: i. m. (Nyáry) 235.

³⁸¹ Függelék VII. 1. sz.

jobb módú nemes család rokonságba került egymással, de a komposzszorok talán kivétel nélkül. Ezeket a rendkívül szoros családi összefonódásokat az egyetlen Nyáry familia példájával is tudjuk érzékeltetni. Az 1734-ben született Nyáry Lajos második felesége Beretvás Sára volt, de két fia ugyancsak Beretvás lányt vett el, Pál Beretvás Erzsébetet és István Beretvás Ráchelt. Az 1770-ben született Nyáry Bálint két gyermeke viszont a Kalocsa családdal került rokonságba, Erzsébet Kalocsa Lajos neje lett, János pedig Kalocsa Juditot vette feleségül.³⁸²

A nemesek szempontjából a települési határ Kecskemét és Nagykőrös között tűnt el leginkább, a két városból való összeházasodásuk mindennapi jelenséggé váltak. Ez a XVIII. században megkezdődött, s a XIX. század első felében már a Sigray, Sárközy, Kalocsa, Beretvás, Nyáry, balásfalvi Kiss családok rokoni szálai eltéphetetlenül összefűzték a két város nemesi társadalmát.

A nemesek tehát nemcsak azért foglaltak el erős pozíciót a városokban, mert a létszámuk megnövekedett, ahogyan erre korábban már utaltunk. Társadalmi súlyuk a létszámukat is meghaladva azért növekedett meg igazán, mert rokoni szálaik összefűzték őket, s így a vagyoni erejük megsokszorozódott. Ahogyan egy-egy család kiterjedtségét sokszor nem is igen lehetett pontosan számba venni, ugyanúgy a vagyoni erejének a felmérése is szinte a lehetetlenséggel lett határos.

Arról, hogy a házasságkötések milyen életkorban történtek, és milyen volt a gyermekáldás, megnyugtató válaszokat csak a családrekonstrukciós módszerrel dolgozó demográfiai kutatás tud majd nyújtani. Bizonyos támpontokat azonban — ha illusztrációs jelleggel is — a nagykőrösi Nyáry családnak a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig terjedő genealógiai táblázata alapján már most is nyerhetünk.³⁸³ Ennél a családnál 10 férfi és 8 nő házasságkötési adatai azt mutatják, hogy a férfiak — átlagidőpontot véve — 28, a nők pedig 20 éves korban szánták el magukat családalapításra. A férfiaknál a legalacsonyabb házasságkötési életkor a 22., a nőknél a 16. életév volt. Az első házasságkötés legmagasabb életkora viszont a férfiaknál az 53., a nőknél pedig a 32. életév. A termékenység időszak tehát jó 20 év körül mozgott. Ugyanennek a családnak 11 leszálló és oldalágánál általában 5 gyermek született. A legkisebb szaporulat is 2 gyermek volt, a legnagyobb pedig 10 főre rúgott. Igaz, hogy ez utóbbi az 1734-ben született Lajosnál 3 házasságból tevődött össze. Általánosan ismert tendencia, hogy a viszonylag magas születésszámot nagy gyermekhalandóság is kísérte. Hogy ez a Nyáry családnál is mennyire így volt, mutatja, hogy az 1693-ban született, és először Nagykőrösrre került Mihály 6 gyermeke közül 3 még csecsemő korában meghalt.

³⁸² *Benkó Imre*: i. m. (Nyáry) 236.

³⁸³ *Benkó Imre*: i. m. (Nyáry) 237.

Ez idő szerint meg kell elégednünk annak a feltételezésével, hogy a többi városban is hasonló népesedési mutatók jellemezték a nemesek családszervezetét, s hihetőleg ez nem különbözött a parasztpolgárokétól.

A családi keret két vagy három generációt foglalt magába. A felnőtt korba serdült gyerekek közül a házasságkötésük után rendszerint csak egy maradt a szülőkkel. Ezek részben a gazdaság vitelében segítettek, részben pedig az elerőtlenedett szülők gondviselését vállalták. Ha a gyerekek száma és a nemek közötti arány megengedte, a gondviselőt a fiúk közül választották, mégpedig a legidősebbet. Róluk a hagyományozók a végrendeletekben külön gondoskodtak, s ez a család által is elfogadott szokásjog volt. Így Hódmezővásárhelyen Gombos Ferenc 1834. évi testamentumában külön kiemelte, hogy „Mihály fiamnak, a ki velem lakik és gondomat viseli s csekély vagyonkám megtartásában fáradozik, hagyom a házamat” stb.³⁸⁴ Az ugyancsak vásárhelyi Vég János 1844-ben Ferenc fiának azért hagyományozott egy telek földet, mert az ő halála után „édes anyyával egy kenyéren marad”.³⁸⁵ Az olyan családokban, ahol csak leányutódok voltak, azokban rájuk várt a szülők öregkori gyámolítása. Deák Istvánnak Nagykállóban 3 leánygyermek volt, s amikor 1804-ben az özvegye végrendelezett, elmondotta, hogy azért hagyományozza Zsuzsanna nevű leányára és férjére a házát, félhely földjét, kertjét és szőlőjét, mert „már szinte öt esztendőttől fogva, kiváltképpen nyomorultabb állapotomban fiúi és leányi hűséggel viseltettek hozzám, mellettem dajkálódtak”.³⁸⁶ Arra is volt persze példa, hogy öregségükre a több gyermekes szülők akkor is a leányukra támaszkodtak, ha fiú gyermekeik voltak. Kovács Jánosné Hódmezővásárhelyen 1814-ben kelt végrendelete szerint nagyobb jussra azért érdemesítette Sára leányát, mert hűségesen dajkálja, „házánál tart a legbecsületesebben kívánságom szerint”.³⁸⁷

A többi gyerek kiszakadt a kiscsalád kereteiből, szárnyra kelt, s önálló családot alapított. A fiúk — ha módjuk volt rá — újabb vagyonos familiába házasodtak, a leányokat pedig hozományukkal együtt vitték új családi közösségekbe. Dévaványán idős Gyáni Gergely hét gyermeke közül így maradt csak egyetlen fia vele, míg három helyben önállósult, egy Kisújszállásra nősült, a két leánya pedig Mezőtúrra ment férjhez.³⁸⁸

A felnőtt családtagokat vagyoni szempontból egyenlően bírálták el, nemre való

³⁸⁴ Függelék VI. 5.

³⁸⁵ Vég János 1844. március 14-én kelt végrendelete. Uo. No. 11.

³⁸⁶ Deák Istvánné 1804. szeptember 4-én kelt végrendelete. SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 2. 13. doboz. Prot. 1787—1807. P. 180.

³⁸⁷ Kovács Jánosné 1814. február 18-án kelt végrendelete. CsmL (HF) Hódmezővásárhely lt. IV. A. 1007/b. No. 12. Nemességi ir. gy.

³⁸⁸ Függelék VI. 6. sz.

tekintet nélkül. Erre a jellemzőre a későbbiek során még visszatérünk. Már most kiemelés érdemel azonban a családi gondolkodásnak az a vonása, amellyel az özvegyeket és árvákat körülvették. Ha valami különleges morális vétség nem indokolta, a végrendelező hátramaradt életpárjáról mindig külön gondoskodott. Szegeden Temesvári Mihály „rendezetlen élet miatt” 1831-ben kizárta a feleségét az öröklésből, aki — a testátor megfogalmazása szerint — „nemhogy ingatlan javaim kormányzására alkalmas volna, hanem inkább méltán tartani lehet, hogy azon ősi javaimat elpazarolná”, ezért osztályos testvéreire hagyta javait.³⁸⁹

Az özvegyek anyagi ellátásáról többféle módon gondoskodtak. Vég János Hódmezővásárhelyen 1844-ben az öröklésben egy sorba állította 4 gyermekével a feleségét, és számára külön jószágot és föld haszonélvezetet biztosított: „Feleségem részére különösen rendelék két ökröt és két tehenet, és a Ferencnek adott telek földből feleségem használatára úgy rendelék egy fertályt, hogy halála után Ferenc kezére visszaszálljon.”³⁹⁰ Hatvani István debreceni kollégiumi professzor 1780-ban úgy rendelkezett, hogy halála után minden keresménye felesége gondviselése és igazgatása alá kerüljön „hólta napjáig: úgy, hogy azoknak szabados bírásába őtet egy gyermekem sem háboríthatja meg, sem a debreceni Péterfiai házamban, sem Monostor Pályiban s ehhez tartozó minden possessoriumomban”.³⁹¹ Az ugyan-csak debreceni Baranyi Miklós pedig 1795-ben — minthogy utóda nem volt — a vagyonát végérvényesen teljes egészében feleségére hagyományozta, sőt a tanácsot is megkérte, hogyha oldalági rokonai közül bárki is megtámadná a végrendeletét, feleségének fogja pártját és védelmezze.³⁹²

Az árvákról az özvegyeknél is körültekintőbben gondoskodtak. Hatvani István professzor az 1780-ban a mindössze 14 éves fiának félárvasága idejére — hangzik a végakarát —, mivel „még az ő tanulásainak és neveltetésének sok híja vagyon: annak okáért hagyok néki a készpénzből, a magam tulajdon keresményemből 500 Rftokat, úgy hogy ez leszen az ő részén felül, mely néki a közönségesből fog jutni a több atyafival együtt”.³⁹³ Dömsödi Gergely özvegyének 1788. évi végrendelezésekor afelől nem lehetett kétsége, hogy örököse a teljes árvaság elé néző Dániel nevű egyetlen fia lesz. Nála tehát a jó nevelést és a vagyon megőrzését kellett biztosítani.

³⁸⁹ Temesvári Mihály 1831. augusztus 22-én kelt végrendelete. CsmL Végrendeletek gyűjteménye. IV. A. 1003/s. 2.

³⁹⁰ CsmL (HF) Vég János 1844. március 14-én kelt végrendelete. Hódmezővásárhely lt. Nemességi ir. gy. IV. A. 1007/b. No. 11.

³⁹¹ Hatvani István 1780. december 31-én kelt végrendelete. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 774.

³⁹² Baranyi Miklós és felesége 1795. február 21-én kelt végrendelete. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 933.

³⁹³ Lásd 391. jegyzetet.

A testatrix asszony gyámként testvéröccsét, Komáromi Dánielt bízta meg, s az ő feladata lett az árva tanításának befejezése és az ingatlan javainak felnőtt koráig való védelmezése.³⁹⁴

A kiscsaládokat a rokonsági tudat szálai fűzték nagyobb egységekbe. A rokonsági tudat elevenségével a legkülönbébb forrástípusokban gyakran találkozunk. Az utókorban természetesen vetődik fel a kérdés: az egymástól gyakran távol eső helységekben lakó családok hogyan tudták ezt ébren tartani, és egyáltalán mi szükségük volt a vérségi kapcsolatok számontartására. A modern terminológiával genealógiának emlegetett leszármazás pontos ismerete elsősorban a személyes kapcsolattartásnak volt köszönhető. A rokonok nemcsak ugyanazon helységben, de a távolabbi városokban is látogatták egymást. Szalay György orosházi lakos 1803. évi tanúvallomásában mondotta el, hogy a Liptó megyei Alsó-Malatinból oda telepedett Oskó testvéreket az ősi örökségben maradt bátyjuk meglátogatta a messzeeső Orosházán.³⁹⁵ A különböző sokadalmakon, vásárokon összeverődött szomszédok, ismerősök ugyancsak szállították a rokoni híreket. A nánási Muraközy család nemességigazolásokor 1793-ban egyik tanú azt vallotta, hogy „Istvánnak a maradéki most is tekintetes Borsod vármegyében Berzéken nemesi szabadságban élnek és nemességekről való testimoniálisok kezéknél van; s az is igaz, hogy összetalálkozván a tanú tavaly a berzéki Muraközyvel a keresztúri vásárban, izent tőle a nánási Muraközyeknek, hogy miért nem járnak nemességek után, ő is segíteni fog rajtok, minthogy nálok van az originalissa a testimoniálisoknak”.³⁹⁶

A rokoni szálak szétfutásának és újrasarjadásának a számontartása a családok közös érdeke volt. Kettős mozgatórugóját különösen hangsúlyozni kell. A nemesség igazolásakor az armálist szerző őstől leszármazottaknak sohasem volt szabad szem elől téveszteniük a nemeslevél őrzésének a helyét, sem a családi széttagozódás vonulatait, mert a testimoniálisok szerzésében csak a nagycsalád érhetett el eredményt. Egyáltalán tehát, társadalmi pozíciójuk védelme parancsolóan írta elő a rokonsági tudat ápolását. Erről a nemességszerzésről szóló résznél már szoltunk is. A külső birtokosok szempontjából a rokoni ismereteknek legalább ilyen fontos szerepe volt az ősi szukcesszió számontartása és öröklésének biztosítása érdekében. Bármelyik városlakó nemes végrendeletét vesszük kézbe, az

³⁹⁴ Dömsödi Gergely özvegyének 1788. február 12-én kelt végrendelete. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 804.

³⁹⁵ 1803. július 13-án kelt tanúvallomási jegyzőkönyv az Oskó család nemességéről. BémL Orosháza lt. V. 329/A/g. 1. doboz. 5. dosszié. (Hagyatéki perek az úriszék előtt.)

³⁹⁶ Muraközy család igazolásához 1792. december 2-án készült tanúvallomási jegyzőkönyv. HBmL Osváth-hagyatékek. IV. A. 12/b. 3. cs. Vegyes nemességi iratok.

örökhagyó pontosan meg tudta nevezni azoknak a vidéki rokonoknak a nevét, akikre külső vagyonát áttestálta. A debreceni Vadászi László az Abaúj megyei Baktán élő testvéreinek még a gyermekeit is név szerint felsorolta, s az örökösöknél szokásos pártatlanság mércéjét alkalmazva osztotta széjjel közöttük javait.³⁹⁷ Az örökösöknek pedig még inkább érdekükben állott a rokoni kapcsolat ápolása.

Fügedi Erik a korábbi századok társadalomtörténeti kérdéseit taglalva, arra az eredményre jutott, miszerint „a középkori nemesekről feltételezhetjük, hogy emlékezetük megőrizte azoknak az egyéneknek és egységeknek a viszonyait, eseményeit, amelyekhez vérségi vagy területi szálak fűzték”.³⁹⁸ Ez a megállapítás sok tekintetben érvényes a kései feudalizmus időszakára is. Aki a városlakó nemések közül igazán talpon akart maradni, annak társadalmi előjogai védelmének és vagyoni biztonságának érdekében még akkor is ismernie kellett a rokonságát, ha az írásbeliség ekkorra már kiszélesedett. Az egyes családok genealógiája a közösségi tudat részévé vált. Nemcsak a saját családjukról szóló leszármazási adatokat rögzítették, hanem sokszor egymásét is. A más helységbe távozók után is odavetették a tekintetüket, s az érkezőkről is emlékezetükbe adaptálták a legfontosabb szociológiai adatokat. A városi tanács így sokszor valóságos genealógiai tárházzá vált, mert az írásos feljegyzések adatait az emlékezetben őrzött családismerettel nagyszerűen kiegészítette. Ilyen hagyományosan emlékezetbe rögződött ismeret alapján igazolta a dévaványai tanács 1793-ban a Földesi család nemesi jogállását: „mostan helységünkben lakos és szélesen kiterjedt nemes Földesi família, mind bódogult eleinktől vett hallomásunk, mind magunk tudományunk szerint, tekintetes nemes Bihar vármegyében helyezettett Nagybjom városából, az akkori időknek viszontagságaihoz képest, vévén hozzánk eredeteket s által költözéseket. Mind azolta mindnyájan nevezett eredetekre nézve igaz nemes embereknek tartattak . . .”³⁹⁹

A nemes családok öreg szülőkről, özvegyekről és árvákról való gondoskodása a polgári gondolkodás síkjához illeszthető. A rokoni szálak tudatos számontartásának a mozgatórugói, megjelenési formái már sajátos nemesi színezetet nyertek. Ezek olyan szimptomák voltak már, amelyek a parasztpolgári szemlélettől távol maradhattak, a nemesi gondolkodásnak azonban természetes velejárói.

³⁹⁷ Vadászi László 1805. augusztus 20-án kelt végrendelete. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 1209.

³⁹⁸ Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemések*. Bp. 1981. 447.

³⁹⁹ Földesi család nemességigazolásához készített, 1793. november 25-én kelt tanúvallomási jegyzőkönyv. HBmL Bihar m. lt. Nemesi perek. IV. A. 6/e. No. 131.

d) Szemléleti jellemzők

A műveltségnek bármelyik társadalmi struktúrában fontos szemléletformáló hatása volt. Kézenfekvőnek látszik tehát, hogy a városlakó nemesek szemléleti sajátosságainak a számbavételekor először erről szóljunk. Ennek azonban nagyon sok akadálya van. Jóllehet nem megnyugvással, de tudomásul kell vennünk, hogy az iskola- és általános művelődéstörténeti kutatásaink csak helyel-közzel nyúltak ehhez a kérdéshez, valójában az egész problémakör felderítésre vár. Ha most mégis a városlakó nemesség szempontjából néhány mozzanatra fehérvük a figyelmet, ezt az esetlegesség bizonytalanságával tehetjük.

Az alapvető kérdés mindenképpen az, hogy műveltségi szempontból mi volt a kor kívánalma, és a nemesek milyen kritériumait fogalmazták meg a maguk számára. Társadalmi tömegigény még a XIX. század első felében is mindenképpen az írás-olvasás tudása volt. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy Temesvári Mihály szegedi nemes 1831-ben is szükségesnek vélte végrendeletébe belefogalmaztatni, hogy ő írásértő ember, s ahogy mondotta „nevemet is, ahol szükséges volt, aláírni magam szoktam”.⁴⁰⁰ Egy korábbi feldolgozás a birtokos nagykőrösi nemesekről azt állapította meg, hogy az 1760-as évektől már nem tudunk közöttük írástudatlanokról.⁴⁰¹ Sok jel mutat arra, hogy ezt az álláspontot a részletes kutatás a jövőben módosítani fogja, s alkalma nyílik a birtokosok között is írástudatlanokat felderíteni. De ha elfogadjuk is a nagykőrösi birtokosokra nézve ezt a viszonylag kedvező megítélést, a birtoktalanokra már ott sem tekinthetjük modellnek, nemhogy más városokban. Kétségünk bizonyítására talán elég arra utalnunk, hogy a szomszédos Kecskeméten 1790-ben a sérelmeik orvoslását országgyűlés előtt kereső nemesek közül 40-en voksoltak a panasz írásbeli benyújtása mellett, de közülük 8 csak a kereszt megvonásával tudta jelezni egyetértését, vagyis 20%-a írástudatlan volt.⁴⁰² Nehogy ez az adat véletlennek tűnjék, ellenőrzésképpen a kecskemétieknek ezzel közel egykorú aláírássorát is megvizsgáltuk. A város és a nemesség 1799. évi barátságos egyezségét 78 fő nyugtázta, de közülük 21 neve mellé került kereszt, ekkor tehát 27% lett a nemesek írástudatlanságának a mutatója.⁴⁰³ A nádudvari nemeseknél valamivel alacsonyabb írástudatlansági arányt érzékeltünk. Az 1793. évi arányosítási jegyzőkönyvet 108 nemes a saját aláírásával, 25 viszont kezevonásával szentesítette, s ez még

⁴⁰⁰ Temesvári Mihály 1831. augusztus 22-én kelt végrendelete. HBmL Végrendeletek gyűjteménye. IV. A. 1003/s. 2.

⁴⁰¹ *Majláth Jolán—Márkus István: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 1943. 359.*

⁴⁰² Nemesek szabadságuk elnyomása miatt a megyén keresztül az országgyűléshez kívánják terjeszteni sérelmeiket 1790. május 16. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 441.

⁴⁰³ Kecskemét város és nemesinek barátságos egyezsége 1799. április 5. Uo. P. 21—26.

mindig 19%-os írástudatlanságot tükröz.⁴⁰⁴ Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a XVIII—XIX. század fordulóján a városlakó nemeseknek hozzávetőlegesen az egynegyede-egyötöde az írástudatlanok kategóriájába sorolható. Arra a kérdésre végképpen nem tudunk feleletet adni, hogy az írástudatlanok száma később milyen ütemben és mennyire fogyatkozott meg.

A kor színvonalán álló műveltségnek azonban maguk a nemesek sem az írás-olvasás tudását tekintették. A magasabb mérce gondolatát talán legtömörebben a debreceni Dömsödi Gergely özvegye vetette papírra 1788-ban kelt végrendeletében. Az özvegy azon végső akaratának adott kifejezést, hogy „kedves fija Dániel mindaddig gazdasághoz és a reá maradó successiónak általvételéhez ne foghasson, míg kivált a német szónak s törvényeknek tanulását sorsához képest úgy tökéletességre nem viszi, hogy azzal mind magának használhasson, mind a hazának alkalmas subjectum lehessen”.⁴⁰⁵ Világos tehát, hogy a nyelvismeretet és a jogi műveltséget helyezte mindenek fölé. Az idegen nyelvek közül a latin mellett a német került előtérbe. A kecskeméti Sárközy Pál az 1710-es években azért adta fiát a pozsonyi híres iskolába, mert ott „a deák nyelv nagyon virágjában / Német nyelv tanulása ugyan divatjában”.⁴⁰⁶ A nagykőrösi Beretvás Mihály is az 1780-as években a német nyelv szorgalmas tanulására ösztönözte fiait.⁴⁰⁷

A jogi műveltség a közpályán való tevékenykedés előtt nyitotta meg az érvényesülés útját, kezdve a városi tisztségektől, a megyén keresztül egészen az országos hivatalokig. A városlakó nemesek azonban az Alföldön láthatólag elsősorban a városi vezetésben kívántak részt venni, s erről még utóbb bővebben is szólni fogunk.

A műveltség grádusain előrelépő nemesi ifjaknak így végül is három lépcsőfokon kellett áthaladniuk, s ezt a fokozatosságot Kecskemétről balásfalvi Kiss Mihály 1830. évi nekrológja pontosan leírta: „tanulását kezdette a helybeli oskolába és végezte Pozsonyban az ágostai vallást tartók oskolájába. Ahonnét Pestre jöven, az akkori időkhöz képest, mint patvarista két esztendőket töltött”.⁴⁰⁸

A nagyobb városokról tudjuk, hogy az ott élő nemes családok tagjai közül jó néhányan végeztek felsőbb iskolákat, szereztek elsősorban jogi végzettséget vagy lelkészi, tanítói stb. képesítéseket. Kecskeméten az említett balásfalvi Kisseken és a Sárközyeken kívül a Szeles, Lestár, Kolosvári, Karácsony stb.,⁴⁰⁹ Nagykőrösön az

⁴⁰⁴ Nádudvar 1793. évi arányosítási pere. HBmL Nádudvar lt. V. 656/a. 2. k. P. VI—IX., 152.

⁴⁰⁵ Lásd 394. jegyzetet.

⁴⁰⁶ Függelék VII. 1. sz.

⁴⁰⁷ *Majláth Jolán—Márkus István*: i. m. 358.

⁴⁰⁸ Függelék VII. 2. sz.

⁴⁰⁹ Kecskeméti nemesek feljegyzése 1809. BKmL Kecskemét lt. Nemesek összeírása. IV. 1527. Ebben az összeírásban külön is jelzik az értelmiségi foglalkozásokat és a tanulókat.

inárcsi Farkas, Török, Balla, Beretvás stb.,⁴¹⁰ Debrecenben a Domokos, Kuzmics, Weszprémi, Hatvani stb.⁴¹¹ családok fiairól tudjuk kimutatni a magasabb iskoláztatást.

A fentiek közül jó néhányan kimagasló tudású férfiak voltak. A nagykőrösi Balla Gergelynek állítólag 2000 kötetes könyvtára volt, s a latinon kívül franciául és olaszul is olvasott.⁴¹² Debrecenben Domokos Lajos főbíró európai színvonalú nyelvtudására jellemző, hogy franciául és németül pompásan fogalmazott, választékos latin nyelvi jártassága közismert volt, s olaszul is tárgyalóképesnek bizonyult. A szintén debreceni Kuzmics József szenátorról is egy 1785. évi összeírásból az tűnik ki, hogy nemcsak latinul és németül tudott, hanem franciául és olaszul is.⁴¹³

Azt, hogy ez a főiskolai végzettségű nemesség milyen létszámú és arányú volt az alföldi városokban, még hozzávetőlegesen sem tudjuk megállapítani. Az 1840-es évek elején Fényes Elek statisztikus országosan 10%-ra becsülte a latinul tudó nemesek számát, Deák és Kossuth elképzelhetőnek tartotta a 15%-ot is. Ezek azonban nem azonosíthatók a főiskolai végzettségűekkel. Mindenesetre az a műveltségi többlet, ami az írás-olvasáson felül számítható, az alföldi városlakó nemeseknél sem igen lehetett magasabb arányú a Fényes Elek által kimutatott országos átlagnál.⁴¹⁴

Annál egyértelműbb viszont a forrásoknak az a vallomása, hogy a városlakó nemesek közül a tehetősebbek iskoláztatták fiaikat. Nagykőrösön és Kecskeméten biztosan a komposzesszorok jártak az élen, de Debrecenben is a felső birtok- és vagyoni határral rendelkezők kerültek ebből a szempontból előtérbe. Nem a tulajdonból vagy birtoklásból kiszorult utódokat küldték iskolába, pontosan ellenkezőleg — Sárközy János szavával — a vagyonosabbak „serénykedtek” az iskoláztatásban. Előfordult persze az is, hogy nemesi szülő anyagi erejét is erősen próbára téve küldte iskolába gyermekét. A nagykőrösi Csete János 1781-ben Pál fia „taníttatásának és deáki rendhez illendő ruházattyának elővételére nézve” adta el fundusát Sigray Istvánnak.⁴¹⁵ Sok ilyen példát azonban nem tudnánk idézni.

A fentiekből következett, hogy az ifjak a tanulmányok befejezése után gyakran

⁴¹⁰ *Majláth Jolán—Márkus István*: i. m. 357—360.

⁴¹¹ *Rác István*: Debrecen város tanácsának 1785. évi összeírása. Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1980. Debrecen, 1982. 156—157.

⁴¹² *Majláth Jolán—Márkus István*: i. m. 359.

⁴¹³ *Rác István*: i. m. (1785. évi összeírás) 156—157.

⁴¹⁴ Kossuth Lajos levele B. Wesselényi Miklóshoz 1842. dec. 14. Közli *Ferenczi Zoltán*. Történelmi Tár, 1902. 181.

⁴¹⁵ Csete János és Sigray István 1781. szeptember 11-én kelt adásvételi szerződése. RGy Sigray cs. lt. C/71. 36. cs. 6. sz.

nem a választott pályán helyezkedtek el, hanem visszatértek örökségükbe gazdálkodni. A nyelvtudást és jogi végzettséget azonban bármikor elő lehetett venni, ha számukra alkalmas tisztség kínálkozott. A debreceni Dömsödi Gergely özvegyének idézett végrendeletéből jól kiolvasható, hogy fiának az iskola elvégzése után az örökségben való gazdálkodást szánta életcélul. A kecskeméti öreg Sárközy Pál a patvarista János fiát hívta haza, hogy „légyen karjának itthon segedelme”. Az ifjú ugyan ezt nehéz szívvel vette tudomásul, de a szülői döntés ellen nem lázadott:

„Itt már eltévesztém dolgaim folyását,
A szép tudományok tovább tanulását
Elhagyám a musák gyönyörű szállását
Kezdém a gazdaság nehéz folytatását.”⁴¹⁶

Vagy idézhetjük balásfalvi Kiss Mihály életpályáját is, aki iskolái elvégzése után egyik császári testőrezredbe került, de 6 évi szolgálat után onnan 1777-ben atyjárol maradt gazdálkodásának a folytatására hazatért Nagykőrösre.⁴¹⁷

A Majláth—Márkus szerzőpárnak az a Nagykőrösre vonatkoztatott kitűnő felismerése, hogy az iskolázott nemesség is csak az otthoni gazdaságában érezte jól magát, és nem fejlődött értelmiségi réteggé,⁴¹⁸ valamennyi alföldi városra érvényesnek tekinthető. A legnagyobb alföldi városok — Debrecen, Szeged, Kecskemét — társadalomtörténete messzemenően ezt bizonyítja.

Az elmondottak nem állnak ellentétben azzal a gondolatsorral, amit az alföldi városok vonzó hatásának tárgyalásakor az értelmiségről elmondottunk. A képlet tehát ezek után a maga teljességében így fogalmazható meg: a városokba kívülről érkezett nemesi származású értelmiségiek általában nincstelenek voltak, a belső értelmiség képződése azonban már a vagyonosabb nemesek rétegéhez köthető. Ez a fajta differenciáltság arra is figyelmezteti a kutatást, hogy a nemesség értelmiség irányába való haladását a XVIII—XIX. században ne csak egyértelműen az elszegényedéssel magyarázzuk, hanem — mintegy ellentétes melléktendenciaként — a vagyonos város lakó nemesek gondolkodásmódjával és szokásrendjével is számoljunk.

A váltakozó szintkülönbségű műveltséghez képest sokkal inkább egységbe foglalta a város lakó nemesek szemléletét a valláserkölcsi normarendszer. Ez persze univerzális jellegénél fogva nemest és nemtelent egyaránt jellemzett. Ennek elsősorban általános elvi tételeit vallották, mint az istenfélelem, testvér- és

⁴¹⁶ Függelék VII. 1. sz.

⁴¹⁷ Függelék VII. 2. sz.

⁴¹⁸ *Majláth Jolán—Márkus István: i. m. 360.*

felebaráti szeretet, árvák gyámolítása stb. Simonffy Sámuel özvegyének a halála után a debreceni rokonok a nagy almáriumban egy külön saját kézzel írt könyvet s abban keresztyén asszonysághoz illendő anyai intést találtak, melyben azokat „mindenkefelett inti az Istennek megmutatott sok rendbéli áldásaiért tartozó háládatosságra, azután a testvéreket egymás eránt tartozó szeretetre, és a gyengébbek hibáinak szeretettel és jó tanátsadással lejendő helyre hozására a végre minden emberek eránt tartozó keresztyéni s felebaráti szeretetre”, amit az örökösök a felolvasás után nagy tisztelettel vettek.⁴¹⁹

A nemesek az egyház iránti tiszteletüket a presbiteriánus rendszerű református városokban azzal is kifejezték, hogy tisztségeket vállaltak a kormányzásban. A nagykőrösi tapasztalatok szerint a református többségű városokban a főbírói tisztség együttjárt az egyházi főgondnoksággal is.⁴²⁰ Ennek megfelelően mindenki annyiszor töltötte be az egyháznak ezt a világi méltóságát, ahányszor a főbírói székben ült. A presbiteri tisztséget pedig szinte életfogytiglan viselhették. Úgy tűnik, hogy a köztudat ezt többre értékelte, mint a kisebb nemesi tisztségeket. Csakis így érthetjük meg, hogy Hódmezővásárhelyen 1826-ban Jenei János, amikor városi jegyzőnek megválasztották, a helybeli nemesség jegyzői tisztségéről lemondott, de a presbiteriséget vállalta.⁴²¹ Valójában tehát ebben a felfogásban már ekkor sem a teológiai hittételekhez való merev ragaszkodás dominált, később még kevésbé, hanem az egyházi közösséghez való tartozás tudata.

Az egyházhoz való ragaszkodásnak legtöbbször az ún. pium legatumokkal, kegyes adományokkal adták tanújelét. A végrendelkezők többsége erkölcsi kötelességének tartotta, hogy kisebb-nagyobb összegeket vagy éppen természetbeni javakat hagyományozzon az egyháza. A városiak nemeseknél ez kétféle formában történt. A csak városi tulajdonnal bírók a helyi egyházat vagy egyházakat javadalmazták. A külső birtokosok azonban a városbeli egyház mellett bőkezűen osztogatták adományaikat vidéken is, különösen a magtalanul maradtak. A külső adományok olyan helyre jutottak, ahol a megboldogultak birtokai voltak vagy valami személyes kötődés indokolta. Váradai Baranyi László debreceni lakos 1793-ban a helybeli református egyházon, Kollégiumon, ispotályon kívül — többek között — kegyes adományban részesítette a sárospataki Kollégiumot („mivel ezen nemes Collégiumban is tanulásomat egy ideig continuáltam”), a nagyváradai református egyházat („mivel eleimről ugyis onnan származandó vagyok”), a Bihar megyei Szakáll helység egyházát („láttam az ott

⁴¹⁹ Lásd 373. jegyzetet.

⁴²⁰ *Benkó Imre*: A Beretvás család leszármazása. *Nagy Iván*: Családtörténeti Értesítő, 1900. 31.

⁴²¹ CsmL (HF) Hódmezővásárhely lt. Nemességre vonatkozó ir. gyűjteménye. IV. A. 1007/a. Nemesek prot. I. 48. P.

való Reformata Ecclesiának szegény állapotját”) és ezen kívül még 9 más vidéki egyházat.⁴²²

A katolikusok természetesen a saját egyházukat javadalmazták. Kialakult szokás volt azonban az is, hogy a végrendelkezők a helységben levő összes egyházzról és az azokhoz tartozó intézményekről gondoskodtak. Hódmezővásárhelyen nemes Elek Péterné 1842-ben 75 váltóforintot a református (ő ugyanis ezt a vallást követte), és 5—5 váltóforintot a római katolikus, az evangélikus és a görög egyházra hagyományozott.⁴²³ Ez a fajta szemlélet talán mindennél jobban bizonyítja, hogy a vallásos formájú megnyilatkozásoknak is mennyire kísérő jelensége volt a helyi közösséghez való tartozás tudata.

Kimondottan a városhoz való kötődésnek aztán számos más jelei is mutatkoztak. Csupán felsorolásszerűen utalhatunk arra, hogy Debrecen szabad királyi városi rangra való emelésénél 3 nemes bábáskodott a legtöbbet (Dobozi István, Pósalaki János, Sárándi Dániel),⁴²⁴ Szabadka kiváltságolásáért Vojnits István talpalt leginkább,⁴²⁵ a nemesek ott szorgoskodtak Nyíregyháza örökmegváltkozásainál,⁴²⁶ s valamennyi város jelentős pusztabérletének a megszerzésénél és megtartásánál.⁴²⁷ Nem volt olyan alföldi város, amelyiknek a vezető testületeiben ne foglaltak volna helyet, sőt esetenként ki is sajátították maguknak a tisztségeket. Mindenféleképpen magukénak érezték tehát a városokat, belső telkeivel, határterületeivel, egyházi és világi intézményeivel együtt. Ha a gondolkodásmódjukban sokszor vívódott is a nemesi és a polgári tudat — amiről még szólni kívánunk —, az előbbi már sohasem szorította ki teljesen a helyi közösséghez való kötődés gondolatát.

Bármennyire is motiválták a városiakok nemesi szemléletét a műveltség elemei és a valláserkölcsei normák, mindennapi gondolkodásuk középpontjába mégis a gazdálkodás került. Ennek alapjául a vagyon szolgált. Mindenekelőtt tehát a vagyoni alapot kellett biztosítani. A betelepülő első generációk kivételével, ennek

⁴²² Váradi Baranyi László 1793. július 21-én kelt végrendelete. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 909.

⁴²³ Elek Péterné 1842. február 25-én kelt végrendelete. CsmL (HF) Hódmezővásárhely lt. Nemességi ir. gy. IV. A. 1007/b. No. 24.

⁴²⁴ *Szabó István*: Debrecen szabad királyi városi rangra emeltetése. Debreceni Szemle, 1938.

⁴²⁵ *Iványi István*: Szabadka szabad királyi város története. Szabadka, 1886. 128—146.; *Dudás Gyula*: A Vojnits család ősei. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyve. XIII. Zombor, 1897. 150—152.

⁴²⁶ *Cservenyák László*: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza, 1969. 36., 54.; *Hársfalvi Péter*: Nemesek és parasztok Nyíregyháza társadalmában (1735-től 1848-ig). A nyíregyházai Jósza András Múzeum évkönyve. III. 1960. Nyíregyháza, 1963. 137—151.

⁴²⁷ Lásd különösen Kecskeméten *Hornyik János*: Pusztaszer a honalapító magyar nemes első törvényhozási közgyűlése színhelyének története. Kecskemét, 1865. 244—248.

elsődleges és legfontosabb összetevője az örökség volt. A jog és az élő gyakorlat az örökségnek két elemét különítette el, az ősi szukcessziót, amit a hagyományozó is örökölt, és a szerzett vagyont. De az ősi szukcessziót is aszerint tagolták „*avitica paterna*”-ra vagy „*avitica materna*”-ra, hogy az apától vagy az anyától származott-e. „Javaim rész szerint ősiek, részint saját keresményem”— kezdte a végrendeletét 1844-ben a hódmezővásárhelyi Vég János.⁴²⁸ Még pontosabban részletezte a családi vagyon összetételét a debreceni Dömsödi Gergely özvegye: „Egyetlen egy gyermekének Dömsödi Dánielnek három rendbeli successiója van, úgymint: Első az, amely néhai senator nemes Dömsödi Gergely úrról, a testatrix asszony néhai kedves férjének édesatyjáról maradt... Második a testatrix asszony édesattyáról, néhai senator tekintetes Komáromi György úrról álló successio... Harmadik néhai megboldogult férjével való coacquisitum és özvegyiségbeli acquisitioja testatrix asszonynak...”⁴²⁹

A család tagjai mindig pontosan számon tartották a vagyonban az örökölt részt, az ingatlant, az ingóságot és a készpénzt egyaránt. Ennek azért tulajdonítottak különös jelentőséget, mert a végrendelező ezt köteles volt arányosan az utódokra hagyni. Ez volt tehát az örökség legbiztosabb pontja, amire feltétlenül számíthatnak. A szerzett javakkal ugyan már a testáló szabadon rendelkezett, azonban a békés viszonyban élő családoknál ezek is arányos osztás alá kerültek.

Az ősi szukcesszió krajcárpontosságú számbevételére és számontartására jellemző, hogy Baranyi György és felesége Debrecenben 1827-ben kelt végrendeletükben az örökölt vagyonrészüket 3333 Rft 20 krajcárban jelölték meg.⁴³⁰

A vagyon öröklése azonban nem volt mindenütt és mindenkor zavartalan a városlakó nemesek között sem. Különösen a birtokosoknál került sor az utódok között viszálykodásokra, elhúzódó pereskedésre. Nádudvaron a Szabó család 4 népes és 6 pusztatelket a XVIII. század közepéig osztatlanul használt. Az 1793. évi arányosítás során azonban a család több tagját kiszorították a jussból. Emiatt a Szathmáry Király családdal kerültek szembe, de a Debrecenbe, Tetétlenre, Kabára és Szovátra szétágazó családtagok egymással is hajbakaptak, aminek több évtizedes per lett a következménye.⁴³¹

⁴²⁸ Lásd 385. jegyzetet.

⁴²⁹ Lásd 394. jegyzetet.

⁴³⁰ Baranyai György és feleségének 1827 (közelebbi dátum nélkül) kelt végrendelete. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 1714.

⁴³¹ A vonatkozó családi okiratok és levelek: OL. Szathmáry Király cs. lt. P. 619. 31. cs. Ser. II. Fasc. 86. A panaszosok a váradí káptalan előtt 1810. április 11-én nyilatkozták: „1793-dik esztendőbeli július 14-ik és 15-ik napjain Szaboltsban lévő Nádudvar mezővárosában begyűlvén a birtokos urak, felosztják a határon levő birtokokat, akkor uriszék tartatván, contradicáltunk a magunk jussait védelmeztük; mégis ezek ellent nem állhatván, jó eleink által szerzetett és donációval birt örökségből kimarasztattunk, mind ezideig sem tudván sérelmünket megorvosolni...” Uo.

A nagykőrösi Balla család tagjai pedig szabályosan öltre is mentek egymással az örökségért. Balla Antalnak 1809-ben Pest megyéhez benyújtott instanciájából tudjuk, hogy az ősi atyai házat a három fiú testvér örökölte, Antal, Zsigmond és Gábor, a három leányt pedig a ház után illető rész szerint kifizették. Krisztina testvérenek a leánya azonban férjével, nemes Beretvás Jánossal, erről nem vett tudomást és a három fiúutód „házára vass villákkal és dorongokkal számos tselédjeit küldötte . . . , a residentionális háznak ajtaját is hatalommal feltörette és tselédjeinek azt parancsolta, hogy Ötsém uram feleségét és hajadon lányát huzzák ki és verjék agyon . . . Amely könnyen meg is történt volna, ha az ügyefogyott két asszony nem a padlásra felszaladván, ott magokat el nem rejtették volna.”⁴³²

Az örökség rendszerint több részletben került az utódok kezére. A felnőtt gyerekeket a kiházásitáskor hozománnyal látták el, de ezeket is számon tartotta a család, és a teljes örökség szétosztásakor ezt előlegként kezelve, beleszámították a járandóságba. Az örökösödésnek azt a vonását — amire már történt is utalás —, hogy a férfi és nő leszármazottak egyenlő osztályrészt kaptak, ezáltal csak a teljesség kedvéért állapítjuk meg.

Az örökséget mindenki tehetsége és lehetősége szerint igyekezett gyarapítani. Ennek sokféle formája regisztrálható. A nagykőrösi birtokos nemesek — élükön Gombay Istvánnal, aki Buz István személyében még nemestársát is földeladásra kényszerítette —⁴³³ erőszakos földfoglalása nem tartozott a tipikus esetek közé. Általánosabb a földvásárlás volt, s ebben váltakozva szerepeltek a szántó-, rét és szőlőföldek. A birtokos nemeseknél a vagyongyarapítás külső birtok vásárlásának és zálogos földek kiváltásának a formájában is jelentkezhetett. A debreceni Markos György szenátor egy személyben mindkét vagyongyarapítási formát gyakorolta. Végrendelete szerint a Tamási pusztán levő 500 köblös és a Szabolcs megyei Szabolcs községben levő portióját ő perelte és váltotta vissza, és Szakolyban másfél telekből álló birtokot vásárolt újonnan.⁴³⁴

A vagyont a nemesek is Isten ajándékának tekintették, amiért meg kell dolgozni, és amivel jól kell sáfárkodni. A nagykőrösi Beretvás István 1750. évi végrendeletében valóban ezt a gondolatot fogalmazta meg, amikor megnyugvással összegezte

⁴³² Balla Antal beadványa Pest megyéhez 1809. november 3. RGy Balla cs. lt. 1. cs. — Birtokviszályokkal más családoknál is találkozunk. Nagykőrösön a Beretvás (RGy Sigray cs. lt. C/71. 36. cs. 6. sz. Nagykőrösi birtoktesttel kapcsolatos iratok 1734—1836.), Kecskeméten a Sárközy családnál (RGy Sárközy cs. lt. 3. cs.).

⁴³³ Nemes Buz István 1799. évi vallomásban elmondotta, hogy neki Eseden 3,5 zsák földje volt, közel Gombay tanyájához. Üzente neki Gombay, hogy menjen ki hozzá, meg akarja venni a földjét. „Aminthogy ki is mentem izenetére hozzá a majorba, de már akkor tapasztaltam, hogy a földemet elfoglalta és mint magát meg is ganajoztatta.” Kérte tőle 9 forintért, ő 20-ra tartotta, de csak 9-et volt érte hajlandó fizetni. 1799. évi tanúvallomása. PmL (NkO) Nagykőrös lt. Zárt lt. V. 210. C. 1.

⁴³⁴ Lásd 370. jegyzetet

életművét: „nem kicsiny szorgalmatos fáradozásaim után ez ideigh is tapasztalható képpen, értékemben az Úr Isten segéttő szent malasztjából, néhai feleségem értékén kívül, amelly semmi vala, sorsomhoz képest, . . . büségnessen gyarapodtam”.⁴³⁵ Ugyanezt a gondolatot Sárközi János 1772. évi önéletrajzában kérdésfeltevésével szedte versbe:

„Engemet méltatlant hogy így elől vittél
A porból szolgálódat ennyire felvettél
A sárból ganéjból nagyra emelttél
A hatalmasoknak székébe ültettél
Mit adjak tenéked Uram mindezekért
Hozzám méltóztatott drága kegyelmekért.”⁴³⁶

A városlakó nemesek szemléletében egyaránt helyet kapott a gazdálkodásnak a passzív és az aktív formája. Passzív formának a gazdaság bérbeadását tekinthetjük. A gazdaságnak ez a paraszti bérletrendszernek megfelelő üzemeltetése Nagykőrösön és Kecskeméten öltött nagyobb méreteket.

Külön jellegzetességük volt ezeknek az árendálásoknak, hogy nemcsak a pusztá szántóföldet adták bérbe, hanem a jószágállományt is. Sárközi János az 1770-es évek elején a bócsai pusztán levő majorját szántó-, kaszáló- és legelőföldjeivel s 1200 birkával, 32 tehénnel és 1 bikával adta bérletbe, s köncsögi birkamajorjában pedig a földhöz 70 borjas tehenet és 500 birkát is adott. Ezeknek aztán meglehetősen magas is volt az árendája, csupán a bócsaiért évi 1350 Rft-ot fizettek. Joggal figyelmeztette ezért a fiát arra, hogy az árendásokra úgy ügyeljen, „mint életünk módja fundamentumára”.⁴³⁷

A nemesek nagyobbik része azonban maga gazdálkodott. A gazdaságot a családnak a talpon levő életerős férfi tagja irányította, de a bölcs öregektől való tanácskérés a gazdaságvitelben is iratlan törvénynek számított. A sokszor idézett Sárközy Pál arra is intette a fiát, hogy „az okos öreg atya” jobban tud sok mindent megítélni, mint az éretlen ifjú, ezért a gazdaság folytatásában ne mulassza el a tanácskérést tőle, amikor jobbacskán van.⁴³⁸

A városlakó nemesek a gazdálkodás fogalmába nemcsak a szántás-vetést, szőlőművelést és az állattenyésztést sorolták, hanem a készpénz forgatását is. Amint már erről korábban szóltunk, általában nem rendelkeztek nagy összegekkel, a tőkekihelyezés előnyeit, szabályait azonban nagyon jól ismerték, s minden

⁴³⁵ Beretvás István 1750. június 9-én kelt végrendelete. PmL (NkO) Beretvás cs. lt. XIII. 10.

⁴³⁶ Függelék VII. 1. sz.

⁴³⁷ Sárközy Pál 1780-as évek végén kelt rendelkezése. RGy Sárközy cs. lt. 2. cs. — Több ilyen jellegű árendálási szerződés maradt ránk Kecskemétről és Nagykőrösről.

⁴³⁸ Uo.

adandó alkalommal éltek is a kölcsönügylet lehetőségeivel. Azt a megtakarított pénzüket, amit nem fektettek ingatlanba, kamatozó tőkeként forgatták, s a kor szokásainak megfelelően magánosoknak és városoknak kölcsönözték. Valamennyi városból számtalan végrendeletet és osztálylevelet idézhetnénk kölcsönügyleteik igazolására. Ehelyett azonban a debreceni anyagból csak azt szeretnénk illusztrálni és bizonyítani, hogy a pénzforgatás a gondolkodásmódjukban nem idegen testként, hanem szerves módon illeszkedett be. És ennek a legjobb példája az, hogy az utódaik gazdálkodásába is át akarják örökíteni. Hatvani István professzor a fia taníttatására hagyományozott 500 forintról úgy rendelkezett, hogy azt a felesége adja ki kamatra. De bizonyára a magánosok hitelezéséről rossz tapasztalatai voltak, ezért azt is meghagyta, hogy ne magános embernek adja, hanem valamelyik városnak vagy helységnek, még kisebb haszon reményében is. Akarata szerint a tőkét azonban semmiképpen sem szabad megrövidíteni, sőt „jól cselekszi a feleségem — írja —, ha az interesből is capitálist csinálhat”, azaz a kamat egy részét is tőkenövelésre használja fel.⁴³⁹

Jó néhány debreceni nemes alapítványokat hagyományozott a helybeli Református Kollégium számára, de szinte minden alkalommal kamatozó tőke formájában.⁴⁴⁰ Valójában csak a törvényesen biztosított 6%-os kamatot használhatták fel a végrendeletben meghagyott módon és célokra, a tőke összegét azonban itt sem volt szabad bontogatni. A testálók tehát minden esetben pontosan tudták, hogy a pénzkölcsönzéstől milyen eredmény várható.

Sokan azt tartották, hogy a gazdaságvitel férfimunka. Hatvani István debreceni professzor ezért ajánlotta feleségének, hogy a jószágokat mindjárt halála után adja el, „nem özvegynek való a majorkodtatás, sem a hegyi szőlő tartás”. Azt persze nem lehet mondani, hogy nem voltak mégis olyan energikus nemesasszonyok a városokban is, akik a gazdaság építésében és szervezésében ne vállaltak volna nagyon sokat. A kecskeméti Sigray Istvánné Sárközy Éva, vagy Karcagon a Kálmán család nagyasszonya a gazdálkodásban fölöttébb jeleskedett.⁴⁴¹

A végrendeletekből és egyéb iratokból az állapítható meg, hogy az előrelátó, takarékos és okos gazda eszményét vallották. Sárközy Pál ezt úgy fogalmazta a fia számára, hogy „előre gondoskodáshoz szokjon, és a dolgot körmire égni ne hadja”, udvarába sok „kenyér evő és bor ivó ember ne legyen, mert ebbe haszon nincsen, tudván azt, hogy az ilyenek emésztették meg a sok jó gazdaságot”; óva intette a fiát

⁴³⁹ Lásd 391. jegyzetet.

⁴⁴⁰ Többek között Hatvani István, Váradi Sámuel, Vadászi László, Tiszai János. HBmL Végrendeletek. IV. A. 1011/z. No. 774., 1130., 1209., 1397. — Hasonló adományozások találhatók még BKmL Kecskemét lt. Sárközy és Szeles családok iratai 1760—1860. jelzetű anyagban.

⁴⁴¹ Gombay István özvegye Sárközy Évának a halála alkalmából készített osztálylevél. 1826. május 20. RGy Sigray cs. lt.

arra is, hogy perbe ne bonyolódjék, ő ugyanis sokszor látta „búját a processusokra tett költségeknél”.⁴⁴²

Egészében véve tehát a gazdálkodásról vallott felfogás jellegzetes vallásos parasztpolgári szemléletet tükröz. Az összehasonlító jellegű mentalitáskutatás a jövőben minden bizonnyal ebben a vonatkozásban is arra az eredményre fog jutni, hogy a városlakó nemesek és parasztpolgárok vagyonról, gazdálkodásról való felfogása lényegében fedi egymást.

A nemesi tudat azonban igazában sohasem békült össze a polgári gondolkodásmóddal. A városlakó nemesek szemléletében búvópatak módjára meghúzódó megkülönböztetést igénylő rátartóság, sőt — fogalmazzunk a maga valóságában — nemesi gőg, számtalan esetben testet öltött. A mindennapi élet kisebb-nagyobb perpatvarkodásaiból az derül ki, hogy ennek jelei a nemesi társadalom valamennyi rétegében felfedhetők. Magyar-Gyulán 1816-ban Juhos Ferenc az úrbéres telken ülő nemes Kis András lányát letolvajozta, mert az ő fájáról az útra leesett szem szilvát felvette. A Kis család ezért a sértésért a városi tanács előtt keresett elégtételt, amelyet meg is kapott. A magisztrátus az ügy mérlegelésénél abból az elvi álláspontból indult ki, hogy „egy nemes személyt meg betsteleníteni, kivált igaz ok nélkül, nagy dolog”, ezért Juhos Ferencet 12 botra büntette. Az ítéletet csak azért nem hajtották végre, mert nemes Kis András úr megelégedett a megkövetéssel, de a tanács a vétkesnek eszébe vésette, „hogy többé illy becstelenítő szavakat ne ejtsen”.⁴⁴³

Derecskén 1847-ben a szomszédasszonyával pörölő szintén úrbéres telken lakó nemes Nagy Kata fordult orvoslásért a tanácshoz, mert az őt annak ellenére többször „illetlenül bötstelenítette”, hogy megizente néki, hogy „nemesi személyemet ok nélkül ne bántsá”. Kifejezetten arra kérte az előljáróságot, hogy a vétkest, „a törvény szabta módon, mint abban megvan írva, a nemes személy megbántásáról cik szerént” büntessék meg.⁴⁴⁴ A sértettnek ugyan aligha volt fogalma arról, hogy milyen jogszabály alapján lehet felelősségre vonni a szomszédasszonyát, a nemeseknek kijáró személyes védettséget tudata azonban a törvényes felelősségrevonás kérésére sarkallta.

Még élesebben és határozottabb formában jelentkezett a nemesi gőg a parasztpolgárokkal szemben a birtokosokban. Nagykőrösön a Beretvás testvérek 1764-ben, a takácsok céhmesterét, mert nemes embert tolvajnak mert nevezni, azzal fenyegették meg, „szabadságuk” van rá, hogy agyonüssék.⁴⁴⁵

Azt a nagy társadalmi szakadékot, ami a polgárok és a birtokos nemesek között

⁴⁴² Lásd 437. jegyzetet.

⁴⁴³ 1816. május 16-án kelt ítélet. BémL Magyar-Gyula lt. Közgy. jkv. V. A. 101/a/2. P. 39.

⁴⁴⁴ Nemes Nagy Kata, Bökönyi Mihályné kérelme a tanácshoz 1847. december 12. HBmL Derecske lt. Kétfél-tanács iratai. V. 622/a. 22. cs.

⁴⁴⁵ Majláth Jolán—Márkus István: i. m. 362—363.

kialakult, a nagykőrösi Vida István 1799. évi tanúvallomásából nagyon jól érzékelhetjük, ezért ezt az alábbiakban egészében közöljük. A tanúvallomás valójában Gombay Istvánnak Tényi István szomszédjával való kemény szóváltását tartalmazza, amikor az erőszakos nemes a földjét a magáéhoz akarta kapcsolni. A tanú szerint a két fél között a következő párbeszéd hangzott el: „No lángal égő teremtette, te vagy az a Tényi? Én vagyok, felele néki Tényi Istvány. Gombay Istvány ur ismét szólott hozzá: Hát ilyen amollyan teremtette, minek a kezedbe az a fustély? Tényi István pedig mondá vissza: Hát a tekintetes ur kezébe minek az a puska? Azért felele Gombay Istvány ur . . . , hogy meghalsz. Tényi Istvány pedig felelte néki: Engem ugyan az ur agyon löhet és meg is halhatok, hanem a puska csak egyszer sül el, de a fustély többször is elsül. Hát . . . mondá Gombay Istvány ur, minek amazoknak is a kezekbe a fustély? értvén a fiát és béressét, kik vele voltak. Azért mondta Tényi Istvány, hogyha én meghalok, az ur is meghal.”⁴⁴⁶

Az idézet nemcsak azért tanulságos, mert a parasztpolgár által is tekintetes úrnak titulált nemesnek a törvényt is semmibevevő rátartiságát szemlélteti, hanem azért is, mert jól mutatja, hogy mindezekkel szemben szükségszerűen jelentkezett egy tiltakozó társadalmi ellenállás is. Ha tehát a nemesi magatartásban éltek az előjogok gyakorlásának az igényei, ez a kihívás ugyanakkor erősítette a polgári öntudatot is.

A nemesi hetykélkedések igazán csak azokban a ritka esetekben ütköztek megtorló visszautasításba, amikor a polgári rendhez alkalmazkodó nemesek egyike-másika is szembefordult velük. Ilyen eléggé kivételesnek tekinthető ütközésről tanúskodhattak Kiskunhalason 1783-ban a városbeliek. Az akkor éppen nemességet szerző Péter István második bíró a randalírozó nemes Tegzes Jánost — annak minden nemesi jogra való tiltakozása ellenére — nemcsak börtönbe vettette, hanem azzal az utasítással, hogy „szegezzétek a farára a nemességet”, meg is csapatta.⁴⁴⁷

A nemesi tudatnak ezek az apró elemei, nem egyszer vadhajtásai, külön-külön jelentek és burjánoztak. Rendszerint olyan szópárbajok formájában jutottak kifejezésre, amelyek a városi tanács előtt nyertek befejezést, de talán sohasem teljes megnyugvással. Sokkal erőteljesebbek voltak azonban a nemesi tudatnak azok a megnyilvánulási formái, amelyekben társadalmi kiváltságaikat egységesen próbálták védelmezni. Mivel társadalomtörténetileg ezeknek komoly jelentőséget kell tulajdonítani, elemzésüknek két további önálló fejezetet szentelünk.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Lásd 433. jegyzetet.

⁴⁴⁷ *Instantia nobilium in possessione Maiores Cumaniae Turkeve*, 1792. Több tanú egybehangzó vallomása 1783-ban. OSzKK Fol. Lat. 2971.

⁴⁴⁸ Tudatában vagyunk annak, hogy a bemutatott szemléleti tényezők elsősorban a református városokra jellemzőek, a további kutatások a délvidéki városokban (Szeged, Szabadka, Újvidék) bizonyára több, vallási különbségekből adódó eltérő, illetve kiegészítő vonást is érzékeltetni fognak.

5. A beilleszkedés és elkülönülés jelenségei a közigazgatásban

a) Nemzetiségi és vallási képviselet a városvezetésben

A közigazgatási autonómiának a feudális korban önmagában véve is nagy jelentősége volt, az igazságszolgáltatással való szoros összefonódása miatt azonban a szerepköre kétszeresére tágult. Az egykorúak az öngazgatástól nemcsak gazdasági előnyöket, hanem jogi védelmet is remélhettek. Az autonóm szervezetek a vitás ügyeiket rendszerint saját bírói fórumaikon intézték, így a külső hatalmasságok — beleértve a közhatalmat is — beavatkozását kizárták, vagy legalábbis jelentős mértékben korlátozták. Ezért örködték a városok, szabad kerületek, vármegyék és más szabadalmas közösségek olyan éberben a közigazgatási önállóságukat biztosító privilégiumaik fölött. Ebből következett, hogy igen nagy fontosságot tulajdonítottak az egyes közigazgatási egységek vezetésének általában és azok személyi összetételének különösen. A vezetők osztály-, réteg- vagy vallási érdekeket képviseltek, ezért a vezetés személyi feltételének rendezése minden közigazgatási szinten hatalmi kérdésnek bizonyult, és szükségszerűen a zártság jegyeit öltötte magára. Az olyan közösségekben azonban, ahol a hagyományos társadalmi, etnikai vagy vallási szerkezet új elemekkel bővült, ez utóbbiak képviseletüknek előbb-utóbb helyet követeltek a közigazgatást irányító vezető testületekben is. A régi vezetők az idegen érdekeltségű képviselőknek a testületükbe való beépülése ellen gyakran tiltakoztak, mert úgy vélték, hogy az új tisztségviselők veszélyeztethetik a jól kiépített s többször öröklött gazdasági-jogi pozíciójukat. A képviseleti aránymódosulások éppen ezért elkerülhetetlenné váltak, de alig történtek zökkenőmentesen.

Az alföldi városok vezetésének érzékenységen alapuló egységét a XVIII. századig etnikai, vallási és társadalmi összetevők nem bontogatták. Ez idő tájtól kezdve azonban a nem magyar népelemek bevándorlása, a természetes módon és állami irányítással jelentkező vallási keveredés, valamint a nemesek városokba való beköltözése következtében az igazgatás homogenitása sok helyen megtört.

Közigazgatási egységet megosztó etnikai csoportosulás az Alföldön csupán Gyulán hozott létre elkülönített városrészeket, önálló tanácsokkal.⁴⁴⁹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Magyar- és Német-Gyula népességét külön közigazgatási egységbe nem az ébredező nacionalizmus terelte, hanem az eltérő szokásrend, életmód, nyelv és a népi kultúra erősen eltérő vonásai ismerhetők fel hatótényezőként.

⁴⁴⁹ Ács Zoltán: Magyar- és Német-Gyula gazdálkodásához a XVIII. században. Agrártörténeti Szemle, 1982. 1—2. sz. 87—89.

A vallás városi vezetést megosztó hatása tulajdonképpen a református és a katolikus vallás mérkőzésének a vetületében szemlélhető, legfeljebb harmadikként még egyik-másik felekezet tartható számon. A vita tulajdonképpen akörül forgott, hogy a korábban református többségű városokban a magisztrátusban a katolikusok is helyet kaphassanak. Ennek kétféle útja-módja volt. Azokban a városokban, ahol a katolikusok lélekszáma megemelkedett, belső kezdeményezésre alakították ki a tanácstagok vallási felekezetek szerint való arányát. Azonban az ilyen esetekben is újabb kétféle eljárásnak lehetünk tanúi. Cegléden, ahova a Clarissarend földesúri jogánál fogva nagy létszámban telepített katolikusokat, a XVIII—XIX. század fordulójára a katolikusság politikai szerepét nem az eredeti 12 fős református tanácson belül biztosították, hanem ugyanennyi új katolikus tanácstag beválasztásával.⁴⁵⁰ Magyar-Gyulán viszont a XVIII. század végére az a szokás alakult ki, hogy a 12 tagú tanácslétszámot lényegében megtartották, legfeljebb egy-kettővel lépték túl, s ezen belül alakították ki a római katolikusok enyhe számbeli fölényét, a fennmaradó helyek kisebb felére reformátusokat és görögkatolikusokat (egykorú összeírás szerint óhitűeket) választottak. Szám szerint ez 1798/99-ben a következőképpen alakult: 7 római katolikus mellett 3-3 református és görög katolikus tanácstagja volt a városnak.⁴⁵¹ Magyar-Gyulán a főbírák is a vallás szerint váltakoztak, mégpedig a tanácsbeli létszámuknak megfelelő arányban: legtöbbször római katolikus főbírája volt a városnak, de a másik két felekezet is arányosan képviseltette magát.

Debrecenben az uralkodó hatalmi szóval ültetett városatyaként katolikusokat a szenátori székekbe. Bécs hosszú időn keresztül kísérletezett a protestáns városi magisztrátus egységének megtörésével, a tanács azonban 1715-ig ellent tudott állni a királyi hatalom rekatolizációs törekvéseinek. Ám a szabad királyi városi rangért azzal is fizetett, hogy a becikkelyező 1715. évi törvények értelmében meg kellett nyitnia a kapuit a beköltöző katolikusok előtt. Néhány évtized múlva pedig királyi parancsra a katolikusok számára a városi vezetésben is kénytelen volt képviselőt biztosítani. Debrecen város egészen 1755-ig el tudta háritani a királyi hatalom ilyen irányú igényét. Ekkor azonban Mária Terézia előírta, hogy a város közönsége a tanács és a közösség tagjai közé két római katolikusot is válasszon. Egy újabb 1767-ben kelt királyi rezolúció szerint már négy, 1774-től pedig hat katolikus szenátort kellett választani a debreceni tanácsba. A városi tanács 1785. évi összeírása arról tanúskodik, hogy ezt a királyi rendelkezést következetesen végre is hajtották, hiszen ekkor már 13 szenátor közül 7 követte a református vallást, és 6 tartozott a katolikus egyházhoz. Ez az arány azért feltűnő, mert egy 1792. évi

⁴⁵⁰ *Novák László*: Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében. Cegléd története. Szerk. *Ikvai Nándor*. Szentendre, 1982. 127.

⁴⁵¹ Gyulai előljárók névsora. OL Békés m. lt. Békés megyei összeírások. Ö. 203. Filmtár 34 609.

kimutatás szerint Debrecenben 27 598 református és 680 fő katolikus lakott, vagyis a református lakosság negyvenszeresére rúgott a katolikus vallásúaknak.⁴⁵² Egyértelmű tehát, hogy a magisztrátus vallási összetétele a Habsburg abszolutizmus erőszakos rekatolizációs politikájának következményeként és nem a természetes fejlődés eredményeként értékelhető.

A királyi hatalom tudatos és tervszerű katolizációs törekvését mutatja a városok vonatkozásában Szabadka történeti fejlődése is. Amikor a város 1743-ban kivált a határőrvidéki keretből és mezővárosi státust nyert, majd pedig 1779-ben a szabad királyi városi privilégium megszerzésekor, a kiváltságlevelekben Mária Terézia szigorúan előírta, hogy polgárai a 12 tagú tanácsba kizárólag római katolikusokat választhatnak, sőt azt is elrendelte, hogy a magisztrátus a városba csak római katolikus iparosokat és mesterembereket fogadhat be. A tanács társadalmi összetételére, a nemesek és nemtelenek arányára már semmiféle utasítást nem tartalmazott, ezeket a polgárok belátására bízta.⁴⁵³

b) A nemesek önkormányzatának típusai

Az etnikai és vallási háttérű szeparációs és asszimilációs jellegű törekvések mellett az alföldi városok igazgatásában erőteljesebben és szélesebb skálán jelentkeztek a városlakó nemesek hasonló jellegű igényei. Mindjárt ide kívánczik azonban annak a történeti ténynek a megállapítása, hogy a három ágon — nemzetiségi, vallási, nemesi — érzékelhető érdekelttség szinte sohasem vagylagosan, hanem időben egymással párhuzamosan jelentkezett, különösen az utóbbi kettő. Az persze a korabeli forrásokból jól tükröződik, hogy az egyes városokban melyik törekvés kapott elsődleges vagy kisebb hangsúlyt.

A városlakó nemesek társadalmi jogállásuknál fogva közigazgatási és jogi szempontból kétségtelenül a vármegyéhez tartoztak volna. Vagyoni és lakóhely vonatkozásában azonban mindenképpen indokoltnak mutatkozott velük szemben a városok elsődleges igazgatási igénye is. A városba költöző nemesek tehát a lakóhely-változtatással, közigazgatási szempontból, felemás helyzetbe kerültek, pontosabban kettős közigazgatás és igazságszolgáltatás alá jutottak. Személyüket és a külső nemesi eredetű birtokaikat illetően továbbra is a vármegyék védelmét élvezhették. Városbeli, polgári eredetű vagyonaik szempontjából viszont kizárólag a város vagy oppidum esetén, a földesúr igazgatási fennhatósága alá kerültek. Nagyon is érthető, hogy a városlakó nemesek megítélése miatt a XVIII—XIX. században oly sok feszültség támadt a város társadalmán belül a nemesi vármegyék

⁴⁵² *Rác István*: Debrecen város tanácsának 1785. évi összeírása. A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1980. Debrecen, 1982. 156.

⁴⁵³ *Iványi István*: Szabadka szabad királyi város története. I. Szabadka, 1886. 140—145, 285—291. Az aztán más kérdés, hogy a város első tanácsában a nemesek többségbe kerültek. Uo. 139.

és a városok között, amiről a későbbiek során még részletesebben is szólunk. Ugyanakkor azt is természetesnek kell tartanunk, hogy elsődlegesen maguk a városlakó nemesek keresték ennek az ellentmondásos helyzetnek a megoldási lehetőségeit. Valójában két út kínálkozott előttük: beilleszkednek a város társadalmi, közigazgatási rendjébe s annak cselekvő irányításába, vagy idegen testként szeparációs közigazgatási bástyákat építenek ki társadalmi jogaik védelmére.

A nemesek valamennyi város irányításában részt vettek, ahová csak beköltözhetek. Minthogy az Alföldön egyetlen olyan szabad királyi, mező- és szabadalmas város sem volt, ahol ne éltek volna nemesek, egyértelműen lehet megállapítani, hogy igazgatási tevékenységük az összes városban érzékelhető. Ez a gyakorlat annak ellenére vált általánossá, hogy az államhatalom szorgalmazta volna a kialakítását (igaz nem is tilalmazta), és a szervezeti kereteit sem szabályozta semmiféle országos törvény. Ezért a nemesek beépülése a városok igazgatási rendjébe sokféle módon történt, egész rendszere alakult ki. Főbb típusainak rendszerező áttekintése nemcsak a városlakó nemesség társadalmi arculatának teljesebb megismeréséhez nyújt újabb adalékokat, hanem a korabeli közigazgatás történetének árnyaltabb kutatásához is.

Legáltalánosabb szokás az volt, hogy a város vezető tisztségeibe és testületeibe a polgárok nemeseket is választottak. A tisztségeket azonban nem a nemesi, hanem a polgárjoguk révén nyerték el. Nemes létükre is városi polgárként kerülhettek a főbírói hivatalba, vállalhattak szenátorságot a magisztrátusban vagy — ahol ilyen volt — a nagytanácsban esküdt tisztséget. Megjelenésük a város vezetésében szinte egyidősnek mondható a beköltözés kezdetével. A hódoltság kori kontinuos városokban már a XVI. század utolsó évtizedeiben többször ült nemesember a főbírói székben, később pedig a nemes származású főbírók csaknem kiszorították onnan a polgári származásúakat. Debrecenbe 1550 után kezdtek a nemesek betelepülni, de már 1567-ben Duskás Ferenc személyében nemesi származású főbíróvá választották a városban, s őt még ugyanebben az évszázadban 4 armalista követte e legmagasabb tisztségben. A nemesek városi vezetésben való térhódítására jellemző, hogy ugyanebben a városban a XVII. század első három évtizedében már 8 nemesi származású főbíróról van tudomásunk.⁴⁵⁴ A genealógia segítségével bizonyítani tudjuk, hogy a nemesek Kecskeméten is már a hódoltság korában a város előljárói között foglaltak helyet. Az 1589. évben László Ferenc nemes volt a főbírájuk, s a XVII. században többnyire a nemes Bíró, Halasi, Csiáti és a Deák család tagjai kezébe került a főbírói palca.⁴⁵⁵ Kecskeméten 1590 és 1848 között 104

⁴⁵⁴ *Zoltai Lajos*: Vidékiek beköltözése Debreczenbe 1564—1640 között. Debrecen, 1902. 17—23.

⁴⁵⁵ *Zombory Géza*: Kecskemét város földesurai és nemes családjai. Magyar Családtörténeti Szemle, 1939. 64., 95., 96., 172.

családból kerültek ki a bírók, s ezek közül csak 33, azaz 31,7% cívis eredetű, a jó kétharmada nemes volt. Ebben a városban a XIX. században már csak egyetlen parasztpolgár családból származó bíró akadt a 17 nemessel szemben.⁴⁵⁶ Debrecenhez és Kecskeméthez képest némi időeltolódással, de még ugyancsak a hódoltság idején vertek gyökeret a nemesek az előjáróságban Nagykőrösön is. A XVII. század negyedik évtizedétől a nemesedő vagy már armálissal rendelkező családok tagjai — Tollas, Siros, Borotvás — itt is főbíróshoz jutottak, hogy aztán már a XVIII. században szinte teljesen a kezükbe vegyék a város irányítását. Nagykőrösön 1728 és 1790 között 53-szor választottak főbíró, s közülük egyedül Fruttus István nélkülözötte a címereslevelet, a többi neve mellé egy századvégi kimutatásban valamennyihez odakerült a megkülönböztető nobilitást jelző „N” betű. A főbírósnál a Borotvás, inárcsi Farkas, nyáregyházi Nyáry és a Balla család tagjainak a neve szerepelt a leggyakrabban.⁴⁵⁷

Messze eltérnénk a valóságtól, ha kizárólag a főbírói tisztségen keresztül próbálnánk érzékeltetni és — főleg — értékelni a nemesek városi vezetésben való részvételét. Az eddigi részletkutatások — amelyeknek a körét a jövőben jelentősen bővíteni kell — azt mutatják, hogy a kis- és nagytanácsokban is mindenütt szép számmal ültek nemesek a polgárok között. Tulajdonképpen úgy is fogalmazhatnánk — ha ezt még nem is tudjuk mindig bizonyítani, csak sejtethetjük —, hogy a főbíróshoz ott jutottak gyakran és tartósan nemesek, ahol a magisztrátusban és a közösségben is magas volt a számarányuk. Nagykőrösön már az 1660-as években a tanácsstagoknak kb. egyharmada nemesrendű volt, később pedig a háromnegyed-egynegyedes arány állandósult a nemesek javára.⁴⁵⁸ A kecskeméti magisztrátusban 1763—1836 között 67 család neve szerepelt, de ezek közül 46 a nemes (68,7%) és a tanácsstagoknak csak a szűk egyharmada (31,3%) volt cívis származású. Debrecenben hasonló arány megszilárdulásának lehetünk tanúi. Egy 1785-ben készült összeírás az előjárók társadalmi jogállását a következőképpen szemlélteti:⁴⁵⁹ A magisztrátusban 2 fő (15%) polgári, 10 nemesi (77%) származású, a nagytanácsban 38 fő (70%) polgári, 15 nemesi (28%) származású volt. A statisztika nyelvét az összegező általánosítás síkjára fordítva tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a magisztrátusban Debrecenben is túlsúlyba kerültek a nemesek, számuk

⁴⁵⁶ A számításokat Révész László Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19. században (Kecskemét, 1956. 15—16.) című munkája alapján végeztem.

⁴⁵⁷ Novák László: Nagykőrös fejlődése és településszerkezete a XVIII—XIX. században. In: Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából. Szerk.: Novák László. Nagykőrös, 1978. 42—44., 60—61.

⁴⁵⁸ Majláth Jolán—Márkus István: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 1943. 7—10. sz. 366.

⁴⁵⁹ Révész László: i. m. 40.

ötszöröse volt a polgárokénak. De a nagytanácsban is egyharmad arányban szerepeltek. Arról nem is szólva — ami a közölt statisztikából kimaradt —, hogy a 4 nótárius valamennyien, s a 8 kancellárlista közül pedig ugyancsak 4 fő rendelkezett nemesi armálissal. Azt pedig már csak természetesnek kell tartanunk, hogy az összeírás idején is nemes főbírája volt a városnak.⁴⁶⁰

Tudunk azonban olyan városról is, ahol a nemesek feltehetően még a fentieknél is nagyobb létszámban tömörültek az előljáróságban. A 1830-as évek közepén egy felsőbb hatósághoz benyújtott instanciában a nánásiakról azt írták, hogy a magisztrátusuk nemesekből állott, mert abból még a hajdúkat is kirekesztették. „A nem nemes a legalább való városi hivatalra, tsak az ügynevezett tizedességre sem alkalmaztatott.”⁴⁶¹ Számszerűen ugyan ezt a jelenséget a kutatás mai állása szerint nincs módunkban dokumentálni, a korabeli társadalmi fejlődésről és politikai mozgalmakról tanúskodó források azonban inkább megerősítik, mintsem cáfolják a panaszos instancia megállapítását.

Azt látjuk tehát, hogy a nemesek a fentebb idézett helységekből a városi előljáróságokban nem a nemesi képviselő alapján kerültek, és a részvételi arányukat semmi sem szabályozta. Ellenben egyöntetűen lehet megállapítani, hogy a lélekszámukhoz képest, de abszolút mértékben is messze többségbe kerültek a városok vezetésében. Az arányokat a debreceni statisztikai adatok jól érzékeltetik. II. József korában Debrecenben mindössze 207 tizennyolc éven felüli nemes élt, a hasonló korú többi társadalmi kategóriához tartozó férfiaknak 2,3%-a. Ezzel szemben a polgárfiak örökösökkel együtt 3887 főt számoltak, s ez 44%-os aránynak felelt meg. De élt még a városban 3311 zsellér és 1408 fő egyéb kategóriába tartozó férfi is, s ezek a város hasonló korú és nemű társadalmában 53%-ot tettek ki. Valójában tehát ez utóbbiak teljesen kiszorultak a városi vezetésből, de maguk a polgárok is hátrányba kerültek a nemesi származásúakkal szemben.⁴⁶² Ha csupán a polgárjogúakat vesszük is alapul, képviselői jogon egyetlen, legjobb esetben is két nemes kerülhetett volna a városi magisztrátusba és nem pedig tíz. Itt a magisztrátusban pontosan megfordult a nemes és nemtelen származású polgárok képviselői aránya: tíz polgárral szemben legfeljebb két nemesnek juthatott volna hely a szenátorok között. A jövőbeni részletkutatás feltehetően még több más alföldi, elsősorban jászkun és hajdúvárosnál fog hasonló eredményre jutni.

A város lakó nemességnek tehát ez a típusa a helyi közigazgatásba való beilleszkedés útját választotta, és semmiféle szervezeti elkülönülésre nem töreke-

⁴⁶⁰ Rác István: i. m. (Debrecen város tanácsának) 154.

⁴⁶¹ Rác István: Jobbágyi alávetettség — hajdúvárosi szabadság. Hajdúnánás története. Szerk.: Rác István. Hajdúnánás, 1973. 288.

⁴⁶² Rác István: i. m. (Debrecen város tanácsának) 154.

dett. Ez persze nem azt jelentette, hogy a nemesi jogállásáról is véglegesen lemondott, s időnként ne került volna összeütközésbe a város társadalmával.

Bármennyire is erőteljesen érvényesült a városlakó nemeseknek a közigazgatási asszimilációs törekvése, az elkülönülés fokozatai is szükségszerűen jelentkeztek. Ennek a leglazább formái a városokként szervezett nemesi hadnagyságok voltak, amelyeket Nemesi Kar, Nemesi Társaság, Nemesi Közönség, Nemesi Rend névvel illettek, legáltalában azonban általában hadnagyságként tartották számon, mert az élére hadnagyot vagy főhadnagyot állítottak. Ez a típus tiszta formában 1788-tól Nyíregyházán,⁴⁶³ 1794-től Hódmezővásárhelyen⁴⁶⁴ s a századforduló tájától Szentesen⁴⁶⁵ mutatható ki. A városlakó nemesség történetében tehát későbbi képződménynek tekinthető, mint az előjáróság közé polgárjogon való beépülése.

Hadnagyságot a nemesek kérésére a vármegye engedélyével szervezhettek. A vásárhelyiek 1794-ben kérték a megyét, hogy „nekik magok között egy főhadnagyot választani szabad legyen”.⁴⁶⁶ Később is hivatkoztak arra, hogy nekik a nemes vármegye által megerősített „Társaság”-uk van.⁴⁶⁷ A szervezet élén a főhadnagy állt, akinek a munkáját előbb 3 majd 4 alhadnagy és a nótárius segítette. A tisztségviselőket a nemesek maguk közül választották. Megbízatusuk elvileg egy-egy évre szólt, azonban egyeseket évekre, sőt évtizedekre is újraválasztották. A vásárhelyi Török István 1846-ban 9 év után sem tudott lemondani a hadnagyságról, a szentesi Fejér József pedig 25 évi szolgálat után halt ki a hadnagyságból.⁴⁶⁸

A hadnagyságok anyagi fedezetet is igyekeztek biztosítani a maguk számára. A hadnagyságok házipénztárának az összegét Szentesen és Vásárhelyen maguk a nemesek adták össze,⁴⁶⁹ Nyíregyházán pedig a város 1792-től egy malomkő jövedelmét bocsátotta a nemesek rendelkezésére.⁴⁷⁰ Nem növekedtek ezek persze sohasem nagy összegekre, kiadásai fedezésére azonban — megyei tisztségviselők fogadása, kiküldetési költségeik biztosítása, tisztségviselőinek fizetése — bőségesen elegendőnek bizonyult, sőt kamatozásra is adtak ki tőkékiből. Ezeknek a

⁴⁶³ *Hársfalvi Péter*: Nemesek és parasztok Nyíregyháza társadalmában (1753-tól 1848-ig). A nyíregyházi Jósza András múzeum évkönyve. III. 1960. Nyíregyháza, 1963. 141.

⁴⁶⁴ CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok levéltári gyűjteménye. IV. A. 1007/a. Nemesek prot. I. P. 1—2.

⁴⁶⁵ CsmL (SzF) Szentes lt. Nemesek iratai. Jkv. V. 114. P. 1.

⁴⁶⁶ Lásd 462. jegyzetet.

⁴⁶⁷ 1796. jan. 3. közgyűlés. CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok levéltári gyűjteménye. IV. A. 1007/a. Nemesek prot. I. P. 7.

⁴⁶⁸ Uo. P. 10., CsmL (SzF) Szentes lt. Nemesek iratai. Jkv. V. 114. P. 12.

⁴⁶⁹ CsmL (SzF) Nemesek iratai. Jkv. V. 114. P. 13—14., 33., 38., CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok levéltári gyűjteménye. I V. A. 1007/a. Nemesek prot. I. P. 12., 105.

⁴⁷⁰ *Hársfalvi Péter*: i. m. 143.

nagyságrendi érzékeltetésére utaljunk arra, hogy Szentesen 1810-ben 170 Rft-ot találtak a nemesi rend kasszájában,⁴⁷¹ Vásárhelyen pedig 1846-ban 350 Vft-ot adtak ki kamatozásra, kizárólag nemeseknek.⁴⁷²

A hadnagyságok évente 3-4-5 alkalommal tartották összejöveteleiket, amelyek a helybeli nemesek közgyűlései voltak, ahol valamennyi nemesnek meg kellett jelennie.⁴⁷³ A közgyűléseken az illetékes járás szolgabírója, ritkábban a főhadnagy elnökölt.

Ez a testület a feladatkörét csak nagy általánosságban határozta meg. A vásárhelyiek azért kértek engedélyt hadnagyválasztásra, hogy legyen közöttük olyan valaki, aki a jó rendet fenntartja, és „ki által a tekintetes nemes vármegye rendelkezéseit megérthessék”.⁴⁷⁴ A szentesiek hasonlóképpen „a jó rendnek köztük való feltartására és más elő adandó környül állásoknak elintézésére nézve” határozták el, hogy jegyzőkönyvben rögzítik közgyűléseik határozatait. Ez utóbbiak külön is hangsúlyozták, hogy a „protocollumukban” pontosan legyenek feltüntetve a nemes urak és azok gyermekeinek nevei.⁴⁷⁵ A jegyzőkönyvek anyagának részletesebb tanulmányozása alapján aztán pontosabban kirajzolódik előttünk a hadnagyságok tényleges célkitűzése. Tipikus nemesi érdekvédelmi szervezetként tűnik elének, amelyik azt a nemesi jogokkal együttjáró többletet igyekezett védelmezni, ami a polgárjogon felül állt. Mindenféle újabb adóteherrel szemben tiltakoztak, jogi érveket kerestek elhárítására (földesúri, városi adó).⁴⁷⁶ A személyes szolgálatokat igyekeztek kivetni a nyakukból (vachterek fizetése, strásák állítása).⁴⁷⁷ Statútumaikkal mindenképpen a nemesi felsőbbségüket akarták biztosítani. Jellemző módon azt is követelték, hogy a különböző adójukat is nemes személyek és ne polgárok szedjék be. A vásárhelyiek 1803-ban azt is előírták, hogy a helybeli nemesurak végrendeletet csak hadnagyság előtt készíthetnek,⁴⁷⁸ s az elhalálozott nemes végtisztességén a Társaság valamennyi tagjának részt kellett vennie.⁴⁷⁹ Ha úgy érezték, hogy közülük bármelyikük nemesi méltóságán csorba esett, azonnal testületileg tiltakoztak. Vásárhelyen 1797-ben Barta Mihály városi

⁴⁷¹ CsmL (SzF) Nemesek iratai. Jkv. V. 114. P. 13.

⁴⁷² CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok levéltári gyűjteménye. IV. A. 1007/a. Nemesek prot. I. P. 12., 105.

⁴⁷³ A gyűléseket 1837-ig a főhadnagy házánál tartották, ezután a városháza épületében. Uo. P. 74.

⁴⁷⁴ Uo. P. 1.

⁴⁷⁵ CsmL (SzF) Nemesek iratai. Jkv. V. 114. O. 1.

⁴⁷⁶ Uo. P. 15., CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok gyűjteménye. IV. A. 1007/a. Nemesek prot. I. P. 11—12., 26—27.

⁴⁷⁷ CsmL (SzF) Nemesek iratai. Jkv. V. 114. P. 7—8.

⁴⁷⁸ CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok gyűjteménye. IV. A. 1007/a. Nemesek prot. I. P. 23—24.

⁴⁷⁹ Uo. P. 7.

esküdt ellen emeltek panaszt az uradalmi fiskálisnál, mert a rét osztásakor némely nemesúrral „igen illetlenül és embertelenül bánt”.⁴⁸⁰

A hadnagyságok legszorosabb kapcsolatban a vármegyékkel állottak. Ez érthető is, hiszen valójában a nemesi megyék városokba kihelyezett szervezeti keretei voltak. A megyei tisztújító közgyűléseken a városi nemeseknek is személyesen kellett megjelenniük, más évnegyedes közgyűléseiken pedig a hadnagyság költségén képviseltették magukat. A szentesiek 1809-ben két nemeset,⁴⁸¹ a vásárhelyiek pedig 1798-ban a hadnagyság vezetésével 4 tagú delegációt jelöltek a Szegeden tartandó közgyűlésre. Az utóbbiak azonban a delegáció kijelölésekor azt is jegyzőkönyvbe iktatták, hogy „szabadságokban lévén mindazonáltal több nemes uraknak is, akiknek tetszik, oda való menetelek”.⁴⁸² Ha még ehhez hozzávesszük azt is, hogy a hadnagyság közgyűlésein pedig a megye képviselőiben az illetékes szolgabíró rendszerint részt vett, a megyével eleven kapcsolatot regisztrálhatunk.

A helyi előljáróságokkal viszont a hadnagyságok kapcsolata sajátosan alakult. Semmi nyoma sincs annak, hogy bárminémű beleszólásuk lett volna megszervezésükbe. Hivatalosan a hadnagyságok többnyire írásos formában juttatták el észrevételeiket a városi tanácshoz, s abban alig-alig képviseltették magukat. Szentesen az 1800. évi egyik jegyzőkönyvi bejegyzés szerint „a nemtelen tanács közt egyik ben ülő”-ről esett szó,⁴⁸³ ami azt feltételezi, hogy legalább két képviselőjük foglalt helyet a magisztrátusban. Vásárhelyen viszont a nemesek csak 1843-ban terjesztették elő ezt az igényüket, s ettől kezdve a „köz lakosság nyílt beleegyezésével” három képviselőt delegáltak a városi tanácsba.⁴⁸⁴ A hadnagyságok valójában a város egészének irányításába a képviselőik útján szólhattak bele, egyébként csak a nemesi érdekek szószólói maradtak.

A hadnagyságok megszervezése azonban nem azt jelentette, hogy polgárjogon ne kerülhettek volna a városi tanácsba még más nemesek is, sőt a hadnagyság egykori tisztségviselői is vállalhattak — de nem a nemesség képviselőiben — előljárói feladatköröket. Ezt az ellentmondásnak tűnő jelenséget jól példázza a vásárhelyi nemes Szomor Ferenc pályafutása, aki 1791—1798 között 6 évben viselte a város főbírói tisztségét,⁴⁸⁵ 1800—1802 között pedig a nemesek főhadnagya volt.⁴⁸⁶ De

⁴⁸⁰ Uo. P. 14.

⁴⁸¹ CsmL (SzF) Nemesek iratai. Jkv. V. 114. P. 5.

⁴⁸² Lásd 479. jegyzet.

⁴⁸³ 1800. márc. 2. Uo. P. 64. — A helybeli hadnagyság képviselői 1840-ben úgy nyilatkoztak, hogy „az előljáróság közt a nemességnek törvényes képviselői nincsenek”. Uo. P. 17.

⁴⁸⁴ CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok levéltári gyűjteménye. IV. A. 1007/a. Nemesek prot. I. P. 106—107.

⁴⁸⁵ *Szeremlei Sámuel: Hód-Mező-Vásárhely története. V. Hódmezővásárhely, 1913. 858—859.*

⁴⁸⁶ CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok levéltári gyűjteménye. IV. A. 1007/a. Nemesek prot. I. P. 17—20.

ugyaneből a városból a Kaszap és Török család tagjai közül is választottak főbírókat vagy más városi vezető tisztségviselőket.⁴⁸⁷ Ez viszont azt is jelentette, hogy a nemesek az olyan városokban sem törekedtek teljes elszigetelődésre a közigazgatás síkján sem, ahol hadnagyságokat szerveztek.

A hadnagyságnál hivatalosan is körvonalazottabb nemesi szervezeti kerete lett a városlakó nemeseknek az ún. hadnagyszék. Ezt is a megye jóváhagyásával szervezhették, de már konkrét hatáskörrel, tisztségviselőkkal és kötelező adminisztrációval. Ilyenről az Alföldön jelenleg még csak Cegléden van tudomásunk, nem zárhatjuk ki azonban a lehetőségét más helységekben sem. A debreceni nemesek is kísérletet tettek 1840-ben a megszervezésére, Bihar megye azonban arra való hivatkozással utasította el a kérésüket, hogy a hadnagyszék felállítását tartalmazó 1836:20. tc. csak a földesúri hatóság alatt lévő községekre vonatkozik.⁴⁸⁸ De a ceglédi hadnagyszékről is mindjárt előljáróban el kell mondani, hogy szervezésére csak a reformkor utolsó évtizedében került sor, tehát eleve rövid történeti pályát futhatott be. A ceglédi nemesek 1840-ben nyújtották be a vármegyéhez ez irányú kérelmüket, s ez jelzi a hatásköri kívánságukat is. Kérésüket alapvetően két okkal indokolták. Mindenekelőtt azt hangsúlyozták, hogy a nemesekre az adók kivetése és beszedése a hadnagyszék irányításával pontosabban és gyorsabban történhet, s ki lehet küszöbölni az adószedés körül tapasztalható bajokat, ízetlenségeket. A nemesek érvelése szerint különösen ezután lesz fontossága az adóügy intézésének, mert az 1832/36. évi országgyűlés a jobbágytelken lakó nemességet is adófizetésre kötelezte. Márpedig Cegléd mezővárosában csak jobbágytelken lakó nemesek éltek. Az adóügy önálló intézése mellett önálló bírói jogkört kértek a maguk számára, ami egyszersmind a megyei tisztségviselők munkáján is könnyítene. Megállapításuk szerint a helybeli nemesek többnyire mezei munkával foglalkoznak, s aligha tudják kilesni, hogy mikor érkezik a megyei bíróság a városba. Ennek aztán gyakran az a következménye, hogy a keresetük elhúzódása miatt sokszor a kisebb értékű pereikkel felhagynak.

A megye helyt adott a ceglédiek kérésének az öt tagból álló hadnagyszék szervezésére. Élére a hadnagy került, akinek a munkáját négy segéd, azaz alhadnagy segítette. A tisztségviselőket egy-egy évre a helybeli nemesség egésze szavazással választotta. „Szavazat jogával bír minden tökéletes kort ért, vagy azon alól is a már szüleitől külön gazdálkodó vagy már felesleges nemes.” Az adókivetéshez és -beszedéshez a megye különösebb instrukciót nem adott, hiszen a hadnagyszéknek ebben a vonatkozásban csak a végrehajtás volt a feladata. Annál pontosabban határozta meg az igazságszolgáltatási jogkört. Eszerint a hadnagy maga ítelt 12

⁴⁸⁷ Szeremlei Sámuel: i. m. 851—864.

⁴⁸⁸ HBmL IV. A. 1011/k. 346/1840.

ezüst forint erejéig való ügyekben, s ezen felül 60 forintig, sőt még „fellyebb is, ha a felek ennek bíraskodásába szerződtek”, a hadnagyszék testületileg. Joguk volt az ítélet végrehajtására is. Fellebviteli fórumként a megyei sedriát jelölték ki. Különös gondossággal határozták meg a nemesek és nemtelenek között támadt keresetek mikénti elbírálásának a módozatait. Erre nagy szükség volt, mert Cegléd — miként a többi alföldi városban is — az együttélés következtében mindennaposak lehettek a kölcsönös panasztételek. Járható útnak azt tartották, hogy ha nemtelennek nemes ellen támad keresete, akkor a „perek felvételekor városi főbíró úr által ki rendelendő két tanácsos légyen jelen a Hadnagyi Széken, mint szinte nemesnek nemtelen ellen való pere elítélésekor a hadnagy és a segédje a tanácsba jelen lehessenek — mindenik fél voks nélkül”.⁴⁸⁹

A ránk maradt jegyzőkönyv tanúsága szerint viszonylag kevés ügyet tárgyalt a hadnagyszék. 1842-ben 18, 1843-ban 24 és 1844-ben 46 alkalommal ítélkezett.⁴⁹⁰ Az adóügy lebonyolításának kézbevitelével együtt azonban az önálló igazságszolgáltatás elhatároló sáncokat is töltögetett a nemes és nemtelen lakosok között.

A nemesi önkormányzat igénye a város vezetésében a hadnagyságnál határozottabban érvényesült a kétfél-tanács rendszerében. Ennek a kontúrjait sajnálatosan csak egészen vázlatosan ismerjük, pedig elterjedtebb típusnak látszik, mint ahogyan azt korábban sejtettük. Ez idő szerint néhány mezővárosban és jobbágyfaluban az Alföld keleti zugában és a bihari részeken számolhatunk be a működéséről. A derecskei kétfél-tanács egy, az 1839. évben készített sárréti járás főszolgabírójához menő felterjesztésében 1720-tól eredeztette a szervezet helyi kialakítását.⁴⁹¹ Berettyóújfaluban 1749-ben bukkanunk az első nyomaira.⁴⁹² A szakirodalom 1747-től Szalontán ismert fel egymás mellett működő nemes és nemtelen tanácsot, ami minden bizonnyal szintén kétfél-tanács volt.⁴⁹³ Egy 1794-ből kelt nemességigazolási irat Hajdúbagason utal a kétfél-tanács működésére.⁴⁹⁴

A kétfél-tanács rendszere azt jelentette, hogy a helységben tulajdonképpen két, szűkített létszámú tanácsot szerveztek, a nemtelenek számára az ún. parasztok, a

⁴⁸⁹ A hadnagyszék szervezéséről, elsősorban szervezeti kereteiről már az irodalom is megemlékezett. Lásd *Novák László*: i. m. (Cegléd) 163. Ceglédi nemesség levele Pest, Pilis és Solt vármegyék közönségéhez. 1840. június 12. PmL (NkO) Ceglédi Hadnagyszék iratai 1840—1855. P. 1—7.

⁴⁹⁰ PmL (NkO) Cegléd. Hadnagyszéki végzéseket és egyéb ítéleteket magába foglaló jegyzőkönyv.

⁴⁹¹ 1839. november 6-án kelt felterjesztés. HBmL Derecske lt. Kétfél-tanács iratai. V. 622/a. 22. cs.

⁴⁹² *Rác István*: Berettyóújfalu a török hódoltságtól a jobbágyfelszabadításig. Berettyóújfalu története. Szerk.: *Varga Gyula*. Berettyóújfalu, 1981. 208—209. — A Berettyóújfalura vonatkozó alább közölt adatok és következtetések ugyanitt találhatóak, ezért ezekre külön nem történik hivatkozás.

⁴⁹³ *Szendrey István*: A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. Debrecen, én. 36—37. A derecskei nemesek hadnagynak a névsorát csak 1810-től lehet kimutatni. *Szendrey István—Nyakas Miklós*: i. m. 387.

⁴⁹⁴ 1794. december 8-án kelt igazolás. HBmL Bihar m. lt. Nemesi perek. IV. A. 6/e. No. 133.

nemeseknek pedig az ún. nemesek tanácsát. A parasztok tanácsának élén a főbíró állt, a nemesek tanácsát pedig a hadnagy vezette. Mindkettőnek megvolt az esküdtekből álló tanácsadó testülete. A berettyóújfalui nemesek esküdtjeinek a létszámából arra következtethetünk, hogy a két tanács esküdtjeinek létszáma együttesen számolt egy teljes magisztrátust fél-fél arányban vagy legalábbis kétharmad-egyharmad nagyságrendet megállapítva a parasztok javára.

A kétfél-tanács együttesen irányította a város igazgatási és igazságszolgáltatási rendjét. Rendszerint együttesen üléseztek, s ezt a formát „*mixta sedes*”-nek, vegyes ülésnek nevezték. Csupán annyiban különültek el egymástól, hogy igazságszolgáltatási ügyekben a nemesek felett a nemesi tanácsból szervezett hadnagi szék ítélkezett. De ha már vitás ügyben nemes és nemtelen került egymással szembe, akkor a kétfél-tanács együttesen hozott ítéletet.⁴⁹⁵ Hasonlóképpen a végrendelezést is a kétfél-tanács szentesítette.⁴⁹⁶ Ezen túlmenően minden olyan közügyben, amely a város egész közösségét érintette, elsősorban gazdasági természetű dolgokban, a kétfél-tanács együtt ülésezett és hozott döntéseket. Berettyóújfaluban 1749-ben „fő bíró Pikó Mihály a betsületes két fél tanács és az egész város lakosainak akarattal” bízta meg a molnárt az új malom vezetésével. Derecskén hasonlóképpen 1839-ben a kétfél-tanács határozta el, hogy a város két száraz malmát 3 évre haszonbérbe adják.⁴⁹⁷ Még szorosabban vetette egymáshoz a vállát a kétfél-tanács, ha birtokvédelemről volt szó. Az újfalui „két fél előljárók” az 1840-es évek elején három pusztát — Andaháza, Herpály, Szentkozma — birtoklása érdekében folyamodtak a helytartótanácshoz.

De nemcsak a gazdasági előnyök szálai fűzték egységbe a kétfél-tanácsot — ha olykor a nemesek egyik-másika jogtalan előnyöket is akart a maga számára a város közösségével szemben biztosítani —, hanem a szolgáltatási kötelezettségek is, s természetesen ilyen kérdésekben is közösen határoztak. Amikor 1824-ben Kórogy pusztát az Eszterházy család taksa alá akarta vonni, a „Berettyóújfalusi Communitás az alperes Nemességgel együtt” terjesztett tiltakozó kérést az úriszékhez. A taksafizetés mellett együttesen végeztek a közmunkákat is. A város egyik 1796-ban kelt jogszabálya szerint „nemes uraimék is, a kik az ő Herczegsége fundusán

⁴⁹⁵ Nemes Szodoray Mihály derecskei lakos megvásárolta a nemtelen Gyöngyösi Ferenc földjét, amit most annak apja visszaperel. Nemes Szodoray Mihály igazságáért a „*mixta sedes*”-hez fordult, mert a paraszttanács őt nem foghatja vallatóra. „Nemzetes Bíró uram s bírák uraimék, amint tudván bírák uraimék előtt, hogy én ezen a fórumon felelni köteles nem vagyok s nem is felelek.” A határozat szerint „hivjanak tehát a nemes tanácsból is magok közé a bírák, ha nemes Szodoray Mihály azt kívánja és ezen kétfél tanács hozzon ítéletet”. 1816. március 1-én kelt kereset. HBmL Derecske lt. Kétfél-tanács iratai. V. 622/a. 22. cs.

⁴⁹⁶ Nemes Dávid Györgyné derecskei lakos 1835. május 19-én nemes Jakó Sándor nemesek hadnagya és Börcsök János főbíró előtt végrendelezett. HBmL Derecske lt. Végrendeletek. V. 622/a. 17. cs.

⁴⁹⁷ 1839. december 23-án kelt tanácsi határozat. Uo.

laknak, valamint más adófizető Gazdák, tartoznak az Uraságot illető dologra szerént elmenni, az Ecclesia fenntartására meg kívántatott munkálatokba, a város ő kegyelmeket is concernaló közönséges dolgokban, az oskolák építésében és a Malmok conservatiojában, valamint addig, úgy ezután is, a magok erejekhez képest segítségül lenni”.

A kétfél-tanács szoros együttműködését — vagy talán a nemesi politika súlyát — az is mutatja, hogy a nemesek a parasztok tanácsánál éppen úgy kerültek bíróságra, ahogyan ezt a nemesi hadnagyságot szervező nemeseknél más városokban is láttuk. Berettyóújfaluban a nemes Czirják és a Török, Derecskén a nemes Zákány család⁴⁹⁸ tagjaira utalhatunk jellemző példaként. De a paraszttanács élén ezekben a városokban sem a nemeseket képviselték, hanem a parasztpolgárok érdekeit.

A kétfél-tanács rendszere tehát megosztotta a városvezetés feladatát a nemesek és a parasztpolgárok között. A nemesi féltanács elsősorban a nemesek személyi érdekeit igyekezett a maga hatáskörébe vonni, minden egyéb közügyben a kétfél-tanács egymásra való utaltságának jegyei ismerhetők fel.

A nemesi önkormányzat legmagasabb szintű szervezete a városlakó nemeseknél is az önálló nemesi tanács volt. Azt természetesnek kell tartanunk, hogy Dévaványán a XVII. század végén történt újratelepüléstől kezdve a XIX. század közepéig ilyen tanács működött, mégpedig 1769-ig kizárólagosan. A XVIII. század közepéig kuriális községnek (*possessio curialis*) tartották nyilván a felettes hatóságok is, mert lakói csaknem kizárólag nemesek voltak. A paraszt lakosok közéjük való betelepítése azonban szükségszerűvé tette, hogy a nemesi tanács mellé a XVIII. század második felében paraszttanácsot is szervezzenek.⁴⁹⁹ Ettől fogva tehát két önálló tanács működött Dévaványán is. Sok jel mutat arra, különösen a nemesek csudaballai árendálása,⁵⁰⁰ hogy a tekintélyesebb tanács továbbra is a nemesi közösség maradt. Mindenesetre Dévaványán a városlakó nemesek közigazgatási szervezeti fejlődésének egy ellentétes tendenciájával találkozunk, ami a helység társadalmi arculatának a változását követte: a nemesi közösség mellé szerveződött paraszttanács, míg máshol a meglévő paraszttanácsok mellé kerültek hadnagyságok, hadnagyszékek, kétfél- vagy éppen önálló tanácsok.

⁴⁹⁸ Szendrey István—Nyakas Miklós: Derecske története. Debrecen, 1980. 385—387.

⁴⁹⁹ Gaál József (szerk.): Dévaványa nagyközség története. Dévaványa, 1978. 27—28. — Annak sem zárhatjuk ki a lehetőségét, hogy Nádudvaron hasonló volt a fejlődés útja. Az 1793. évi arányosítási perről készült jegyzőkönyv többször említi a „*Contribuens Communitas*”-t és a „*Nemes Communitas*”-t, kialakulásuk sorrendiségét azonban nem állott módunkban eldönteni. HBmL Nádudvar. V. 656/a. 2. k. P. III., 153.

⁵⁰⁰ Vö. SzomL Dévaványa tanácsi jkv. (1767—1849) XI/1. P. 44—49., 50—52.; Dévaványai nemesek stb. 1832. május 11-én kelt levele a főszoigabíróhoz. BémL Békés m. közgy. ir. 1527/1832., Csudaballán árendáló ványai nemesek összeírása, 1832. április 20. Uo.

A kurialista Dévaványa mellett azonban sor került arra is, hogy a beköltözött nemesek eredetileg jobbágyalakosságú mezővárosokban is kiharcolták maguknak az önálló tanácsot. Ilyenről Nagykállóban és Nyíregyházán van tudomásunk. Ezek eleve rövidebb élettartamúak voltak, mint a fentebbi típusok. A nagykállóinak jóformán csak a létezéséről vallanak a történeti források. A Nemesek és a Contribuensek tanácsa sejthetőleg önálló hatáskörrel az 1770-es évek elején különült el egymástól. Ám a vármegye — a földesúri hatalommal egyetértésben — a „Kállóban elhatalmazott rendtelenségeknek legjobb móddal lehető megelőzésére s zabolázására” 1788-ban összevonta a két tanácsot,⁵⁰¹ ami ettől kezdve sokáig Nemesek és Contribuensek egyesült tanácsa néven szerepelt. Az egyesített tanács most már sokban hasonlított a kétfél-tanács szisztémájához. A tanácsba fele-fele arányban választottak esküdteket a nemesek és a parasztek közül, s ez összességében 12 és 24 fő között váltakozott.⁵⁰² A tanács élére a kialakult gyakorlatnak megfelelően a főbíró került, de ennek társadalmi hovatartozását előre nem tisztázták. Emiatt a nemesek és a parasztpolgárok között versengés támadt, amit végül is 1828-ban a földesuraság paritásos alapon rendezett: ezután „egymást váltólag egyszer nemes, más esztendőben contribuens ember tétett bírónak”.⁵⁰³ Abból a régi elvből következően, hogy a falvakban és a mezővárosokban a bíró kandidálása földesúri jog, bíróságra mindig — az összevonas után is — a földesúr állított jelölteket, nemes személy esetében is.⁵⁰⁴

A külön nemesi tanács megszüntetése Kállóban azonban nem azt jelentette, hogy a nemesek társadalmi jogaik védelmére ne tartottak volna külön közgyűléseket, s az itteni határozataikat aztán írásba foglalva továbbították. A nemesek és a városi tanács között ilyen terjedelmes levélváltásra került sor 1793-ban a város szükségére való adózás, közmunka és a legelőhasználat kérdésében.⁵⁰⁵

A nyíregyházi nemesek hadnagyságból szerveztek önálló tanácsot. Ők — ahogyan elmondották — 1786 után megszabadulva a helybeli parasztság „hosszas és törvénytelen vexaitól”, már nem a parasztbíró, hanem hadnagyaik kormányzása alatt éltek, igaz viszontagsággal. Mivel pedig jelentősen szaporodtak, 1817-ben kérték a megyét, hogy — miként az más megyebeli nemesek közt van — jó rendtartás végett külön tanácsot szervezhessenek.⁵⁰⁶ Szabolcs megye engedélyezte

⁵⁰¹ SzSzmL Kálló lt. V. A. 2. 13. doboz. Prot. 1787—1807. P. 25.

⁵⁰² Uo. P. 25., 91., 268—269.

⁵⁰³ Nagykálló városa kétrendbeli közönségének levele a földesurakhoz, 1828. október 26. SzSzmL Kálló lt. V. A. 2. 4/B.

⁵⁰⁴ Uo.

⁵⁰⁵ A contribuens lakosok nemesekhez írt levele 1793. október 19-én és azok válaszlevele 1793. október 28-án. SzSzmL Kálló lt. V. A. 2. 13. doboz. Prot. 1787—1807. P. 104—109.

⁵⁰⁶ SzSzmL Nyíregyháza lt. Nemesi közösség iratai. Jkv. 1818—1846. V. A. 113. P. 1—5.

ezt számukra, s 13 pontba foglalt státútum szerint meg is kezdte a működését. Az új nemesi tanács fő- és alhadnagyból, 3 esküdtből és a nótáriusból állott,⁵⁰⁷ tehát létszámát tekintve ez is amolyan féltanács nagyságú volt. A tanács tagjait a szolgabíró jelölése alapján a helyi nemesség választotta. Hatásköre többretű volt. Ereje szerint a nemesek közt támadt kisebb törvényes kereseteket ítélte meg, és hajtatta végre szankcióit. A nagyobb vétkeket a megye bírói széke elé irányította. A nemesek tanácsa így — hatáskörének megfelelően — gyakran önállóan ülésezett, de a közügyekben a parasztok tanácsával „*mixta sessio*”-kat is tartottak, s magukra vállalták ezek határozatainak a végrehajtását is. „Mindennemű, akár közönséges *contractus* által egymás között kötelezett, akár az eddig is szokásban volt, s ezután is a maga valóságában megmaradó közönséges Város Gyűlésben köz megegyezés által megállapított és megállapítandó kötelelıségeknél teljesítésére, rendeléseknek megtartására, milyenek a tilalomrontók, a kémények tisztán tartása, cselédek fogadása eránt fenálló rendelések s olyan közös munkák, mellyek közösen a várost illetvén eddig is a nemességgel vitettek végben, a nemes tanácsnak hatalmába lesz a nemeseket szorítani.”⁵⁰⁸

Nyíregyháza közigazgatási rendszerét aztán hamarosan, a második örökváltság után új alapokra helyezték, s 1826-ban új közigazgatási rendszabást kapott. A várost ezután 40 tagú tanács irányítja, ebből 12 a tanácsbeli, a többi választott tag.⁵⁰⁹ A nemesek kívánságának megfelelően azt is előírták, hogy a 40 tagú tanácsban a nemesek száma egytizednél nem lehet kevesebb, sőt „a nemességnek szaporodásával ezen szám is mindenkor nevedkedhetik”. Az 1826. évi választásokon végül is a magisztrátusba és nagytanácsba egynegyed arányban választottak nemeseket. Külön érdekessége lett ennek a rendszabálynak, hogy a nemesek tanácsát is meghagyta, amelyik az 1817. évi státútum szerint működött tovább.⁵¹⁰ A város 1837-ből kelt privilégiuma aztán a nyíregyházi nemesek autonóm szervezeteit névlegessé változtatta. A kiváltságlevél értelmében a város 12 tagú magisztrátusát és 60 tagú választott közönségét vallási és társadalmi állapotra tekintet nélkül választják a birtokos lakosok közül.⁵¹¹ Megszűnt tehát a nemesek hivatalos képvisellete a tanácsban, s a nemesi közösség is — formálisan ugyan még régi jogai élesztgetésén fáradozva hallatta hangját — a lassú sorvadás útjára került. A nemesek önálló tanácsai keretében biztosított autonómiája így Nyíregyházán is — történelmi léptékekkel mérve — felvillanásnak minősíthető.

Az alföldi városok nemesség közigazgatási szervezeteinek inkább csak főbb

⁵⁰⁷ Hársfalvi Péter: Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII—XIX. században. Bp. 1982. 33.

⁵⁰⁸ Lásd 506. jegyzetet.

⁵⁰⁹ SzSzmL Nyíregyháza lt. Nemesi közösség iratai. Jkv. 1818—1846. V. A. 113. P. 24—31.

⁵¹⁰ Uo.

⁵¹¹ Hársfalvi Péter: i. m. (Az önkormányzat) 55.

vonásait ismertető, mintsem valamennyi elemét részletező áttekintése után joggal vetődik fel a kérdés: az egyes városokban mi határozta meg, hogy az önkormányzatnak melyik típusa vert gyökeret, és mivel magyarázható, hogy ezeknek a többsége a kései feudalizmusban szerveződött. E kérdések akkor sem kerülhetők meg, ha csak részben tudjuk megválaszolni.

A válaszok keresése közben annak még a lehetőségét is ki kell zárunk, hogy a városlakó nemesek abszolút vagy az összlakossághoz viszonyított lélekszáma és az ismertetett típusok között bárminémű egyenes vagy fordított arányosságot feltételezzünk. Az azonban bizonyos, hogy az önálló közigazgatási egység létrehozásának népesedési feltételei is voltak: a nemesek csakis olyan városokban különülhettek el közigazgatásilag is, amelyekben számottevő lélekszámban tömörültek. Olyan törvényszerűséget sem fedezhetünk fel, hogy a típusok tájegységenként formálódtak volna. De közigazgatási egységekhez sem köthetők a típusvariánsok. A műveltség vagy a politikai érettség szempontjai csak sokadrendűen kerülhettek szóba. Egyszerű véletlenek sorozatának pedig végképpen nem tekinthetők.

Ez idő szerint teljes bizonyossággal csak az dönthető el, hogy a nemesek az olyan városokban nem szervezkedtek külön közigazgatási formációkba, amelyek helyzeti energiájuknál és jogállásuknál fogva a gazdasági és társadalmi előnyök sokaságát kínálták számukra. A városi vezetést kezükbe véve, tág terük nyílt a vagyonszerzésre, szóval megtalálták a számításukat. A kecskeméti nemesek egy csoportja maga állapította meg, hogy az egykorúak a „nagy használatú kövér tanácsbeli állapot”-ért készeknek is mutatkoztak minden áldozatra. Náluk a tanácstagsághoz „mind e mai napig nem tsak a nagy tehetségű parasztok, hanem még a régi famíliából való nemesek is a tanácsbelieknek nagy utánna való járásival és ajándékozásokkal fértenek, akik ezen tanácsbeliséget csak megnyerhessék, későbbek voltak nemesi szabadságukról is lemondani”.⁵¹² Nyilván hasonló volt a helyzet a szabad királyi, valamint az azokhoz erősen közelítő legfejlettebb mezővárosokban és a szabadalmas kerületek városaiban is.

Ellenben azokban a városokban, ahol a nemesek paraszttelre ültek, és szűkebbre szabták számukra a polgári szabadság lehetőségeit, védőbástyaként az önkormányzat különböző típusait igyekeztek kiépíteni a maguk számára. Hogy aztán ezek közül a hadnagyságtól a külön tanácsig melyik formát akarták és sikerült megvalósítani, s ezekben milyen tényezők játszottak közre, továbbra is a nyitott kérdések közé kell utalnunk. Az bizonyosnak látszik, hogy a megye irányító befolyásával számolniuk kellett. Hasonlóképpen a földesúri hatalom érdekeltségével is. De sok múltott azon is, hogyan tudtak megbirkózni a helyi paraszttársadalom

⁵¹² A nemesek panaszára a tanács által tett észrevételekhez fűzött újabb megjegyzések, 1778. BKmL. Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. No. LIII.

asszimilációs igényével. Ezeknek az öröknek a városonként való összjátékát a további kutatás hivatott elemezni. Mai ismereteink szerint — néhány feltevésen túl — be kell érünk a városlakó nemesek autonóm szervezeteinek leíró rendszerezésével.

Az általánosság síkján fogalmazhatjuk meg a nemesek önkormányzati szervezeteinek kései megjelenésére vonatkozó válaszunkat is. Mivel kizárólag úrbéres közösségekben találkozunk velük, az alapvető okokat feltétlenül az úrbéres viszonyok fordulatainál kell keresnünk, amelyek lehettek helyi jellegűek vagy országos méretűek. Ezek közül valamennyi helységet érintette az úrbérrendezés, a parasztföld határainak — amelyekből ők is táplálkoztak — végleges megvonásával, a szilárd telekrendszer megformálásával, a robotrendszer kötelező teljesítésével és a földesúri iurisdiction fokozott érvényesítésével. Mindezeknek az ellenpontozására kívántak behúzódni nemesi jogaitak védelmező autonóm szervezeteikbe. Néhány helység nemességét viszont az úrbéres viszonyokból való kibontakozás kezdeti lépései, az örökváltság inspirálta az önkormányzat új formáinak keresésére, pozicionális erősítésére vagy védelmezésére. Szentes⁵¹³ és Nyíregyháza⁵¹⁴ nemesinek a példája azt mutatja, hogy az örökváltság megszerzésében együtt meneteltek a paraszttal, rendi jogaitak és szervezetüket azonban az immáron szabad paraszti jogállás közepette is fent akarták tartani. Ha tehát a nemesek egyrésztől be is illeszkedtek a város gazdasági-társadalmi vérkeringésébe, autonóm szervezeteikkel a nemesi konzervativizmus búvóhelyeit is építették és védelmezték.

6. Küzdelem a nemesi jogok érvényesítéséért

a) Az érdekeltségek általános vonásai

A magyarországi nemesség középső és alsó rétegeinek tudatában az „*una eademque nobilitas*” gondolata még a XVIII—XIX. században is élénken élt, függetlenül attól, hogy falusi vagy városlakó nemesről volt szó. Az orosházi Werbőczy törvényként forgatott tételét a XVIII. század végén maguk szavaival a következőképpen fogalmazták újra: „Mi ugyan szegény orosházi nemesek, igaz,

⁵¹³ Barta László: A szentesi örökváltság. Szeged, 1979. 58—63. A szentesi nemesek már az örökváltsági szerződés aláírását követő napokban siettek a paraszttal kötött egyezségükben rögzíteni, hogy a város belső tanácsának egyharmada mindenkor kizárólag nemes legyen. Másrészt viszont készségesen vállalták a váltsággal járó terhek fizetését. Az egyezség szövegét közli Barta László: A szentesi örökváltság. Szentes, 1966. 171—174. (Bölcsészdoktori értekezés a KLTE Történelmi Intézetének könyvtárában.)

⁵¹⁴ Cserey László: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza, 1969. 36., 39., 48—51., 65—72.

hogy szeginyek, mindazáltal igaz nemesi vérek vagyunk, ahonnan is az törvények oltalma mellett, azon szabadsággal és immunitással bírnunk kölletik, mint akármely nemes mágnás és papi rendnek az országban, mivel a törvény szerint az privilégiumoknak méltósága maga érdemes tekintetiben ezen nemes hazába a szabadságok és immunitásokra nézve classificálva nintsen, egy nemes embernek akármely helyen is olly szabadságának és immunitásának és exemptiojának kelletik lenni, mint másutt más nemesnek, mágnásnak és papnak.” A fenti megállapításhoz ugyan még hozzáfűzték, hogy ők más kegyes uraságnak a földjén laknak, „mivel nem is adatik minden nemes embernek az a szerentse, hogy maga földgyin lakhasson”, de ennek a nemesi jog érvényesülése szempontjából semmi hátrányát nem említették.⁵¹⁵

A mindennapi életben azonban — bármennyire is hangoztatták az egy és ugyanazon nemesség elvét — a földtulajdon éles határvonalat vont a nemességen belül. Teljes nemesi szabadságot csak a birtokos nemes élvezhetett, mert a személyi védelem mellett a földtulajdonhoz kapcsolódó jogok is megillették, mint a járadékszedés, a jobbágyok munkaszolgáltatása, a királyi kisebb haszonvételek jövedelme és a „*iurisdictio*” érvényesítése. Ezzel szemben az armalisták szabadsága — amilyenek a városlakók is voltak — csak a személynek szólt, s ennek sarkalatos pontja az adómentesség volt. Így az armalisták nobilitását amolyan fél nemesi kiváltságnak lehetett tekinteni. Amíg tehát a birtokosoknál a nemesi szabadságnak elsősorban a jövedelemnövelő funkciója érvényesült, addig a birtoktalanoknál a terhek alól való mentesség igénye fogalmazódott meg. A városokba beköltözött nemesek már csak ezért is szívesen egészítették ki korlátozott szabadságjogaikat polgári előjogokkal, miközben féltékenyen örködték a magukkal hozott kiváltságaik fölött, sőt ezeknek a körét mindenképpen tágítani is szerették volna. A nemeseket befogadó különböző jogállású — szabad királyi, mező- és szabadalmas — városok és a nagybirtokosok viszont természetesen ahhoz ragaszkodtak, hogy valamennyi beköltöző — nemes és nemtelen — a helybeliek társadalmi normáihoz igazodjon, és ne bontogassa a városok kialakított rendjét. Ezért több város statútumban írta elő, másoknál íratlan jogszabály formájában követelték meg, különösen a népesség és a nemesség létszámának megnövekedése után, hogy csak az olyan nemesek költözhetnek közösségeikbe, akik előzetesen kötelezik magukat arra, hogy a város adózási, igazgatási és igazságszolgáltatási rendjének alávetik magukat. „Helységünk szállításának alkalmatosságával együtt tsak az ollyanoknak engedtetett meg határunkban való letelepedése, akik a köz terheknek egyaránt való viselésére magát nem tsak ajánlotta, hanem tselekedettel is olyannak lenni mutatta” — állapították meg a köztük lakó nemesekre vonatkoztatva az

⁵¹⁵ Az orosházi nemesek panaszlevele a vármegyéhez. Gyula, 1790. december 14. BémL Békés megye közgy. ir. 95/1792.

orosháziak.⁵¹⁶ „Hogyha a szegény nemes ember idegen helyekről a városban békéjén vagy házasság által ott még kívánt telepedni vagy vétel és eladás által házat és szántóföldet akart venni — olvashatjuk a kecskeméti szokásrendjéről is — tehát ezekre öneki szabadság addig a tanástól nem adatott, míg magáról reverzálist nem adott arról, hogy ő minden szerzendő jószágától, úgy mint a paraszt contribuálni fog és minden városi teher viselésének magát egészen alája adja.”⁵¹⁷ És ezt a reverzálist Kecskeméten személyenként írásban is kérték a beköltözőtől. Jellegének a bemutatására közöljük a Függelékben nemes Prikkel Sámuel kecskeméti lakos reverzálistlevelét 1773-ból.⁵¹⁸ A nemeseknek az előzetes kötelezettség vállalására hasonlóképpen idézhetjük a nyíregyházi kérelmét, ami egyben a földesúri politika velük szemben követett irányvonalát is világosan érzékelteti. Az úriszékhez 1790-ben benyújtott kérelmükben maguk fogalmazták meg, hogy „alázatos kérésükre” az uraság őket 1786-ban „a paraszttal az méltóságos uraságra nézve egy testé tenni méltóztatott”.⁵¹⁹ A földesurat egyébként nem érdekelte, hogy más szabadságjogaikkal élnek-e, számára csak az volt a fontos, hogy a birtokán élő nemesek is jobbágmódra szolgáljanak.

A városoknak komoly érdekük fűződött ahhoz, hogy útját állják a falvaik vagy sáncaik közé költöző nemesi szabadság elburjánzásának. Joggal tartottak attól, hogy velük szemben földesúri jogokat sajátítanak ki, ezáltal egy újabb társadalmi szakadék keletkezik a közösségeikben. A városok tehát tudatosan tiltakoztak minden olyan immunitási törekvés ellen, amely messze polgárai fölé, szinte földesúri magasztalba emelte volna a beköltöző nemeseket. Hogy mennyire nem volt alaptalan részükről ennek az állandó napirenden való tartása, legszembetűnőbben talán a nyíregyházi nemesek megfogalmazásából derül ki. A város második örökvltsági szerződése után, amikor lényegében szabad paraszti közösséggé vált, a nemesek szinte fennhéjázva írták a városi tanácsnak: „A mi nemesi és földesúri jussaink az ország sarkalatos törvényében gyökereztetnek, valamint ezek változhatatlanok, úgy minket arra senki sem kényszeríthet, hogy azokról lemondjunk.”⁵²⁰ Így érthető, hogy a paraszttanácsok részéről ezek ellen meg nem szűnő tiltakozások szinte refrénszerűen hangzottak el a különböző jogállású városokból. A kállóiak 1793-ban a kebelükben lakó nemeseket igencsak pirongetták emiatt: ökegyelmeik nemcsak a város megmaradására és boldogítására való dolgokból vonják el magukat — hangzik az érvelés —, „sőt bennünket, kivált némelyek annyira meg

⁵¹⁶ Orosháza adózóinak levele a vármegyéhez. Orosháza, 1791. február 7. Uo. 165/1791.

⁵¹⁷ A nemesek panaszára a tanács által tett észrevételekhez fűzött újabb megjegyzései a nemeseknek 1778-ban. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. No. LIII.

⁵¹⁸ Függelék IV/1.

⁵¹⁹ SzSzmL Nyíregyháza lt. Nemesi közösség iratai. Jkv. 1786—1818. V. A. 113. P. 39—40.

⁵²⁰ Nemesek levele a város tanácsához, 1825. február 28. SzSzmL Nyíregyháza lt. Nemesi közösség iratai. V. A. 113. 1825: 7.

vetettek, hogy velünk társalkodni is szégyenlenek, motskolódnak, betstelenkednek és magoknak egy földes úrnál (aki tsak ugyan illendően néz bennünket) nagyobb just és szabadságot képzelnek, és mintha mi jobbágyaik volnánk, úgy tartanak, kivált az értetlenebbek.”⁵²¹ A már más vonatkozásban idézett hajdúvárosok panaszát tartalmazó instancia 1834-ből szinte szó szerint hasonló veszélyt idézett fel. A közöttük lakó nemesek — írja az instancia szenvedélyes hangvétellő szerzője — a nemesi személyes felkelést is kikerülik, „lerázván magukról még a hajdú föld terheit is, azokat öreájok háritották, s így a legszembetűnőbb igazságtalansággal, mintegy földes uraivá tévén magukat a hajdúknak”.⁵²²

A földesúri fennhatóság alatt élő mezővárosok azt már tudomásul vették, hogy egy vagy néhány birtokos család jussával számolniuk kellett. A beköltözött nemesek földesúri jogokkal való felruházása azonban megsokszorozta volna a meglévő úri terheiket. A nyíregyházi városi tanács a nemesi és földesúri jussal kérkedő nemeseknek — akiknek az örökváltság után nyíltan ki nem mondott szándéka az volt, hogy nemesivé minősítsék szabad telkeiket — ezt a képtelenséget pontosan és szakszerűen meg is magyarázták: „Ezen város határában eleitől fogva a két rendbeli váltságokig csupán két földesúri jussokat ösmertenek az eleink . . . Nevezetesen pénzünkben s fáradságunkban is került az mi nekünk, ezen hogy két méltóságos földes uraság földesúri jussa alól fel mentettünk és ezen felszabadításunk olta ki ki elősmeri és állítja azt, hogy határunk szabad minden földesúri jussoktól. Valóban szerencsétlenebb és balgatabb lépést nekünk lehetséges lett volna e már tennünk, mint tettünk volna akkoron, hogy ha mi két földes uraságotól drága pénzen lett kiváltásunkal, oly számos földes úri jussokkal bíró földes urakat szereztünk volna magunknak.”⁵²³

A városok azonban nem csupán társadalomlélektani szempontból tiltakoztak a nemesi szabadság élesztgetése ellen. Nem is kizárólag azért, mert a nemesek így az adókötelezettségeik alól szabadulhattak volna, bár ezt is kétségtelenül társadalmi igazságtalanságnak tartották. A fő gondjuk az volt, hogy ha a nemesség a legfontosabb kiváltságával, az adómentességgel él, akkor a nemtelen lakosság adókötelessége megnövekszik, mert szükségszerűen át kell vállalniuk az adóterhét. A városok elvi álláspontja — jogállásra való tekintet nélkül — megegyezett: ha a nemes élvezi a város beneficiumait, az ezzel járó terheket is viselje. A kecskeméti 1790-ből kelt egyik megfogalmazása szerint „minden lakos, aki az egyesült köz

⁵²¹ Adózó lakosok levele a nemesekhez, 1793. október 19. SzSzmL Kálló lt. V. A. 2. 13. doboz. Prot. 1787—1807. P. 104—109.

⁵²² Az 1834. február 24-én Hadházon kelt instanciát közli *Rác István*: Az országos nemesi jogok élesztése a hajdúvárosokban. A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1971. Debrecen, 1972. 130.

⁵²³ A városi tanács nemeseknek adott válaszelevele 1825. március 21. SzSzmL Nyíregyháza lt. Nemesi közösség iratai. V. A. 113. 1826. 18.

társaságnak (azaz a városnak) hasznáiban részesülni kíván, annak mind a természeti, mind a haza törvényei, nevezetesen az 1723:90-dik cikkeknél értelmében a közterheknek viselésében is részesülniök kellettik”.

„Senki a más kárával nem gazdagulhat” — állapította meg ugyancsak a kecskeméti városi tanács a királyhoz és a rendekhez 1796-ban írt felterjesztésében. A kolonikális funduson lakó kecskeméti nemesek, ha adómentességet nyernének, a Pest megyei adózó nép kárával gazdagodnának, a parasztok rovására. „A nemesek nem fizetvén, azok helyett a többi contribuensek tartoznának lefizetni. Már pedig a természeti igazsággal nem lehet meg egyeztetni azt, hogy a beneficiumokkal ők éljenek s azon beneficiumaként az abonyiak, irsaiak, monoriak, gyömrőiak és más helyek jobbágyalakosai adózzanak.”⁵²⁴ Ha a nemeseket feloldozzák kötelezettségeik alól, ki fogja az „elhordozhatatlan súlyos terheket” helyettük viselni — tették fel a kérdést az orosházi kontribuens lakosok is. További részletező kérdéseikbe belefogalmazták álláspontjukat is: „Ki fogja helységünknek nevezetes deperditáit és adósságait helettek fizetni? Ki fogja lelki tanítónknak, préceptoroknak, kántornak és másoknak fizetését helettek ki pótolni és a megkívántató szolgálókat körülöttek tenni? Avagy azon szegény és utolsó inségre jutott orosházi lakos épícsé é helettek csak az helység épületjei körül való pusztulásokat, aki kenyereben sem ehetik eleget? Vagy pedig mind ezeket, mind más illetén terheket azon szegény lakos vigye é végben helettek, aki jó lelkű embertársainak alamisnálkodásával táplálja addig életét, míglen ezen magukat jobban bíró nemes személyek ötöt illető földnek javaival ingyen élnek, bizonyára igazságtalan kívánságuk részükről.”⁵²⁵

A beköltözött nemesek adómentességének, a városok megítélése szerint, súlyos népesedési következményei is lehetnének, ami a szociális gondokat csak tovább fokozná. A hajdúvárosokban azzal járhatna, hogy felfokozná a hajdúk nemesség-szerzési igényét, amit a XIX. század két-három első évtizedében már tapasztalni is lehetett. Az úrbéres városokba pedig minden eddiginél nagyobb létszámban csalogatná a nemeseket. Az orosházaiak a XVIII. század végén úgy látták, nem ok nélkül félhetnek — saját szavaikkal — „az illeté felszabadítások miatt kicsiny helységünk rövid idő alatt nemesekkel fog felváltoztatni és mi egyedül csak azért fogunk kintelenítettetni régi s ősi lakóhelyünket elhagyni, mivel reánk áradott közterheknek viselése miatt sem időnk, sem alkalmatosságunk nem lészen itt helyben Orosházán magunk csekélységét folytatni. . . Mert ugyanis ki volna az, aki olyatén helyre ne sietne, ahol minden iga és teher nélkül élhetne, amely egyedül csak az adózó népnek vagyon mutatva.”⁵²⁶

⁵²⁴ A nemesek adófizetési kötelezettségének vállalása 1790. június 1. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 436—437., és lásd 515. sz. jegyzetet.

⁵²⁵ Lásd 516. jegyzetet.

⁵²⁶ Lásd 516. jegyzetet és uo. 51/1797.

A nemesek városokba való beköltözésével tehát sokszorosán összetett elvi és gyakorlati érdekeltségek kerültek szembe. A feszülő ellentétek a nemesek és a nemtelenek — városi polgárok, parasztpolgárok, törzsökös hajdúk és redemptus jászkunok — között különböző formákban és intenzitással jelentkeztek. Többnyire bűvópatak módjára a felszín alatt rejtőzködtek, időnként azonban nyílt társadalmi csatározások formáit öltötték magukra, de esetenként elérték a zendülés hőfokát is. Tulajdonképpen a nemesek beköltözése a városokba — akkor is, ha politikai és társadalmi szükségszerűségből fakadt — kihívásnak számított a polgárokkal vagy a polgársághoz hasonló társadalmi elemekkel szemben, ezért a torzsalkodás kísérő jelensége lett a városba költözés folyamatának a rendi korszak végéig.

A hódoltságmentes területeken — a városi statútumok és az országos törvények tanúsága szerint — szinte egyidőben jelentkezett a nemesek beköltözésével. A kolozsvári városi tanács már 1537-ben megtiltotta a nemesek házvásárlását a városban, az 1561:61. tc. pedig — mintegy ellentételként — országosan engedélyezte.⁵²⁷ Mindenesetre ezek a kiindulási időpontok azt sejtetik, hogy a nemesek városba költözése egészen korán új társadalmi gondná érlelődött.

A városlakó nemesek és nemtelenek társadalmi kontroverziájának kezdeti nyomaira az Alföldön közvetett adatok alapján a XVI. század közepétől Debrecenben bukkanhatunk. Az erdélyi fejedelmek 1561-től sorra-rendre adták ki pátenseiket — s ezeket a magyar királyok is kiegészítették —, amelyekben megparancsolták a debreceni nemeseknek, hogy a város adóterheiben osztozzanak, és a tanács fennhatóságának vessék alá magukat.⁵²⁸ Nem lehet kétséges — bár ezt nem tudjuk dokumentálni —, hogy a városi tanács a tényleges visszaélések megfékezésére és nem a jövőbeli elhárítására kérték ismételten a fejedelmi és királyi hatalom védelmét.

Az 1670-es évektől már közvetlen adataink is vannak a városlakó nemesek feszengéseiről. A kecskeméti és a nagykőrösi taksafizető nemesek 1671-ben nyújtották be első panaszos instanciájukat a vármegyéhez, miszerint a város vezetői és paraszti lakosai őket portális adó (*contributio*) fizetésére erőltetik.⁵²⁹ Hamarosan viszont, 1674-ben a nagykőrösi tanács tette panaszba a vármegyének, hogy a városban lakó nemesek a bíróválasztáskor és más esetekben a város törvényeivel szembeszegülnek.⁵³⁰ Így tehát a városlakó nemesek és nemtelenek társadalmi küzdelmének a kezdetei az Alföldön is a hódoltság korába nyúlnak vissza. Elsőként olyan városokban jelentkezett, ahol a nemesség korán erős pozíciókat szerzett

⁵²⁷ *Zimmermann Rezső*: A nemességnek a városokba való letelepedése a XVI—XVII. században. A nyíregyházi ág. hitv. ev. főgimnázium XXXX-dik értesítője. Nyíregyháza, 1904. 10—12.

⁵²⁸ *Zoltai Lajos*: Vidékiek beköltözése Debrecenbe 1564—1640 között. Debrecen, 1902. 17—18.

⁵²⁹ 1671. május 26. PmL Pest m. jkv. IV. 1/a—4/40—41.

⁵³⁰ 1674. december 14. Uo. IV. 1/a—4/166—167.

magának, és amely területen a nemesi vármegye élt és funkcionált. Volt tehát olyan felsőbb fórum, amelyik a felfakadó sérelmeket meghallgatta, és a vitás ügyeket eligazította. Arra egyetlen adat sem utal, hogy a kecskeméti és a nagykőrösi nemesek társadalmi igényük támogatására a török hatóságokhoz fordultak volna segítségért. Ezt egyébként „törökösség”-nek minősítették volna, amit a kor nemcsak erkölcsileg ítélt el, hanem a magyar hatóságok — ha tudomást szereztek ilyenről — szigorúan meg is toroltak, még ha nemesekről is volt szó.

A XVIII—XIX. században nemcsak Kecskeméten és Nagykőrösön vált permanenssé a nemesek és nemtelenek társadalmi vitája, hanem a többi városban is, függetlenül attól, hogy kontinuos vagy újratelepült helységek voltak. A vallatóra fogható források — egy-két kivétellel — minden olyan városban megemlékeznek a belső társadalmi küzdelemről, ahová csak a nemesek beköltöztek. A ritka kivételek sorába tartozik Debrecen és feltehetően Szeged is. De ez a megállapítás Debrecenre nézve is csak a XVIII. század közepétől érvényes, korábban — mint láttuk — ott sem volt sűrűdástól mentes a nemesek és a polgárok együttélése. Ezt követően azonban lelohadt a város lakosai közé éket verő feszültség, bár egy-két, magisztrátussal szembeszegülő renitens nemes nagy ritkán továbbra is feltűnt Debrecenben,⁵³¹ de ezeknek a nyugtalansága sohasem szélesedett társadalmi mozgalommá. A debreceni nemesek története így mindenképpen eltért az általános fejlődéstől, már csak azért is, mert a városban pontosan akkorra egyenlítődték ki a polgárok és a nemesek közötti ellentétek, amikor máshol éledezni kezdtek és fokozódtak. Nem ismerjük e társadalmi erővonalak váltásának mozzanatait, de azt tényként kell megállapítanunk, hogy a Debrecenbe beköltöző nemesek és utódaik messzemenően alkalmazkodtak a polgári társadalmi normákhoz. Ennek a nemzedékről nemzedékre öröklődő beilleszkedési készségnek feltehetően elsősorban nem az lehet a magyarázata, hogy már a XV—XVII. századi magyar királyok és erdélyi fejedelmek megparancsolták a debreceni nemeseknek a város iránt való engedelmességet,⁵³² és ezeknek a szellemisége hagyományozódott volna át az utókorra. Sokkal elfogadhatóbbnak látszik az az indoklás, hogy a nemesek Debrecenben vitathatatlanul többre értékelték a polgárjogot, mint a saját nobilitásukat, emellett a külső birtokosok földesúri jussaikkal városlakóként is tovább élhettek. Amennyiben Debrecenben a XVIII—XIX. században mégis beszélhetünk a nemesek és a város népe közötti feszültségről, az csak áttételesen jelentkezett: az előjáróság ellen való panaszok jórészt a nemesek ellen is irányultak, mert a magisztrátusban többségben foglaltak helyet.

⁵³¹ *Zoltai Lajos*: i. m. 17.; *Balogh István*: *Debreceniség*. *Studia Litteraria* VII. 1969. 14.; Ormos János panasa a helytartótanácsához. Kivonat Debrecen város jkv.-ből 1833. október 10. HBmL Rel. IV. A. 1011/k. 118/1834.

⁵³² *Zoltai Lajos*: i. m. 17—18.

A nemesek és a többi városlakók közötti feszültségeknek voltak tartósabb apályai, de ugyanakkor a legtöbb helyen megerősödő szakaszai is kimutathatók. Csak utalásszerűen jegyezzük meg, hogy Kecskeméten az 1770-es és 90-es, valamint az 1830-as évek végén, Nagykőrösön a XVII. század végén, az 1730-as és 70-es, valamint az 1820-as években, a hajdúvárosokban az 1770-es és az 1830-as években, a jászkun városokban a XVIII—XIX. század fordulóján, Szabadkán a XVIII. század közepén, Hódmezővásárhelyen a XVIII. század végén és az 1820—30-as években, Orosházán a XVIII. század végén és Derecskén a XVIII. század első felében körvonalazódnak a feszültséggócok. Ami mármost ebből a felsorolásból időbelileg általánosítható, elsősorban az, hogy a kölcsönös panaszok a városokban a XVIII. század utolsó negyedétől sűrűsödtek.

A feszültségek forrásait, jellegét a sérelmes instanciákból, panaszlevelekből állapíthatjuk meg. Sérelmének az orvoslását mindkét fél kezdeményezhette, így módunk van az álláspontuk ütközéseit is szemügyre vennünk. A panasztevők legtöbbször az illetékes vármegyéhez fordultak, de a hajdúvárosok a Hajdúkerülethez, a jászkunok pedig a saját Hármaskerületükhöz és főkapitányukhoz is nyújtottak be kérelmeket, úrbéres helyeken pedig a földesúr igazságos ítéletét várták. Voltak persze olyan esetek is, amelyek helytartótanácsi vagy éppen országgyűlési döntésre kerültek.

A nemtelenek panaszát mindig a városi tanács foglalta írásba, tehát a város véleményeként szerepelt. Joggal feltételezhetnénk tehát, hogy a nemesek sérelmeit pedig csakis a saját közigazgatási szervezeteik — hadnagyságok, kétfél- és külön tanácsai — összegezték és továbbították. Látnunk kell azonban, hogy a nemesek sérelmei nemcsak ott fakadtak és gyűrűztek tovább, ahol külön közigazgatási szervezeteik voltak. A társadalmi összecsapások legerőteljesebben éppen azokban a városokban érzékelhetők, amelyekben ilyeneket nem is szerveztek, Kecskeméten, Nagykőrösön, a jászkun és a hajdúvárosokban. Ahol tehát voltak külön szervezeteik, azokban természetesen kínálkozott az egységes nemesi álláspont kialakítása és továbbításának bonyolítása. Más helyeken viszont — ahol a nemesek beépültek a városok vezető testületeibe — külön, alkalmoszerű összejöveteleiken formálták egységessé véleményeiket.

A panaszlevelek olvasása közben a kutatónak feltétlenül szembetűnik, hogy a beadványokat mindkét fél — nemesek és nemtelenek — részéről jogilag iskolázott személyek fogalmazták. Pontosan ismerték a vonatkoztható törvényeket, azok gyengéit és ellentmondásait, amelyeket nemegyszer csúrt-csavart okoskodásokkal is érvelésük szolgálatába állították. Ennek megfelelően azt is pontosan tudták, hogy a lakóhelyük a földbirtoklás, földhasználat és jogrendszer vonatkozásában a városi privilégiumrendszer melyik skáláján helyezkedik el, s a legfinomabbnak tűnő árnyalatokra is felfigyeltek. Érvelésükben ez utóbbi mindig központi helyet kapott. A kecskeméti nemesek 1832-ben az uralkodóhoz küldött felterjesztésükben,

amikor az adófizetés ellen tiltakoznak, a következőkkel érveltek: jól tudják ők, hogy azok a nemesek, akik a szabad királyi városokban fundusokat bírnak, adót fizetnek, de a nemtelen városokat nem lehet azokkal egy kalap alá venni, „mivel a királyi városok a magok határaikba nem mint másoknak a képviselői, hanem mint valóságos tulajdonosok gyakorolják a földesúri jussokat; birtokaik is semmi változás alá vetve nincsenek, hanem mint valóságos örököt bírhatják tulajdonaikat. Ellenben a nemtelen communitások, mint amilyen szabados Kecskemét városa, semmi örökös birtokoknak tulajdonosai nem lehetvén, nincsen arra hatalmuk, hogy a helybéli lakosoknak is örököt adhassanak, minthogy az öröknek tulajdona és a sajátosság mindenkor az efféle communitásokat bíró földes uraságoknál marad, következésképpen az efféle communitásokban a birtok csak eszme lévén, meg tsalhatatlanul igaz az, hogy a hasonló communitásokban olyan bizonyos birtoka a lakosságnak, mint amely az adófizetésnek tárgyául vetődhetne, mint a királyi városokban vagyon, nem lehet.”⁵³³ Máskor viszont a paraszttanácsok érveltek az adómentességet igénylő nemesekkel szemben a helyi jogállás sajátosságaival. Az orosháziak 1791-ben arra hivatkoztak, hogy nemes uraimék eltévesztették a mércét, amikor a vásárhelyi és a szentesi nemesekre hivatkoztak: „Méltóságos uraság által itt helyben semmi allodiális föld ki nem mérettetett — hangoztatták —, következőképpen is, az is, amit nemes uraimék bírnak, az urbáriális fundushoz tartozván, reménységük sem lehet magokat a szomszéd vásárhelyi és szentesi, az illető méltóságos uraságotul allodiális fundusokat esztendőnként kész pénzért és fűzetésért árendáló nemes urakhoz hasonlóvá tenni, azon szokásban vett és az helység előjáróinak s cselégeinek szolgálatjukra való nézve közönségesen engedtetett szabadság által magokat a lakosokat általában illető közterheknek viselésétől annyira, amennyire megmenthessék, annak látczatos és valóságos bizonyága.”⁵³⁴

Külön tanulmányt igényelne, és nemcsak köz-, hanem jogtörténeti szempontból is sok tanulsággal szolgálna, a vitázó felek érvrendszerének tüzetes vizsgálata. Ettől azonban elsősorban terjedelmi okok és a kötet jellege miatt, de azért is, mert az olvasó a különböző részletkérdések megvilágításakor idézett szövegrészekből is érzékelheti az érvelések meghatározó vonásait, eltekintünk. Ehelyett inkább a továbbiakban azokra a kérdésekre keressük a válaszokat, hogy a városlakó nemesek végül is kikkel és milyen ütközőpontokon kerültek szembe, és a rendi elkülönülési törekvések milyen eredményekkel jártak.

⁵³³ A kecskeméti nemesek válasza a helybeli tanács uralkodóhoz felterjesztett panaszaira, 1832. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek összeírása. P. 102—109.

⁵³⁴ Lásd 516. jegyzetet.

b) A felfakadó sérelmek

A szakirodalom önmagában véve a forráspublikációk gondos rendszerezése és elemzése segítségével is meggyőzően bizonyította, hogy a városlakó nemesek és nemtelenek társadalmi összeütközései a királyi Magyarországon és Erdély földjén már a XVI. századtól jelentkeztek, s a következő évszázadban pedig mindennaposakká váltak.⁵³⁵ Ez annak volt a következménye, hogy a nemesek városba áramlása a hódoltságmentes területeken indult meg, és öltött nagyobb méreteket. A felvidéki Kassán, Lőcsén, Körnöcbányán, Rimaszombaton, a nyugat-magyarországi Pozsonyban, Sopronban, Nagyszombatban, Komáromban, Székesfehérvárott, s az erdélyi Désen, Kolozsvárott, Székelyudvarhelyen és Marosvásárhelyen stb. mutakozó polgár—nemes ellentét már általánosítható adatbázist biztosított a kutatás számára. Az egyik jószemű történetíró az e korbéli nemesi összeütközéseknek négy csomópontját ismerte fel: az ingatlanszerzés, az adózás, a városi joghatóság és a kormányzati önállóság összetevőit.⁵³⁶ Ezek mellett a regáléjogok gyakorlása is az ellentétek forrásává válhatott. Az alföldi városokban is a XVIII—XIX. században elsősorban a fenti kérdések körül folytak a társadalmi csatározások, kiegészülve és módosulva a történelem fejlődésének általános tendenciájából következő új vonásokkal.⁵³⁷

Az ingatlanszerzés — ház, szántó- és szőlőföld — már korántsem jelentett annyi izgalmat az alföldi városokban, mint korábban a hódoltságmentes országrészek szabad királyi városaiban. A feszültség a felvidéki és erdélyi városokban abból származott, hogy a városi magisztrátusok egyre-másra igyekeztek megakadályozni a nemeseknek a közösségeikben való ingatlanszerzését, elsősorban is a házvásárlást. A XVII. század közepére azonban a nagy per lényegében eldőlt a nemesek javára: a városok kötelesek befogadni őket, s ez egyben azzal járt, hogy ház- és más ingatlanvásárlásaik elé nem gördíthetnek többé akadályt. A XVIII—XIX. században már senki sem vitatta a nemesek városi ingatlanszerzési jogát, a volt hódoltsági területen sem, még kevésbé az Alföldön. Nem is lett volna értelme, hiszen — mint láttuk — az Alföldön a török kiűzése után viszonylagos földbőség jelentkezett, a föld szabad adásvétele divott, s Nagykőrös és Kecskemét kivételével nemigen fordult elő, hogy nemesek városi földet vagy úrbéres jobbágytelket nemesivé akartak volna átminősíteni. Amennyiben a városlakó nemesek és nemtelenek között az ingatlanok szerzésében és birtoklásában mutakoztak

⁵³⁵ *Zimmermann Rezső*: i. m.; *Révész László*: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19. században. Kecskemét, 1956.

⁵³⁶ *Zimmermann Rezső*: i. m. 9—32.

⁵³⁷ A továbbiakban csak az ingatlanszerzés és az adózás kérdéseivel foglalkozunk, mert a kormányzattörténetet a III. 5/b fejezetben tárgyaltuk.

torzsalkodások, azok múltó jelenségeknek számítottak. A nyíregyházi nemések 1790-ben arról panaszkodtak az úriszék előtt, „ha valamelyik közülünk szállást vagy házat akarna venni, az adót verissel fenyegetvén, megvenni nem engedik”.⁵³⁸ A kecskeméti nemések pedig ugyanebben az évben azért fordultak a vármegyéhez, mert a paraszttanács az általuk használt zálogos és árendás pusztákat néhány év óta elszedeti tőlük.⁵³⁹ Ezek és az ehhez hasonló panaszok azonban bizonyára megnyugtató orvoslást is nyertek, mert a sérelemlistán nem szerepeltek visszatérő jelleggel. Súlyosabb esetek a földtulajdon és -birtoklás körül csak Nagykőrösön és Nagykállóban fordultak elő. Az előbbi helyen a komposzesszorok paraszt lakosoktól való erőszakos földfoglalásai, az utóbbi városban pedig a nemesi szállásföldek földesúri kisajátításai okoztak felfokozott izgalmakat. Ezekről kötetünkben korábban már szó esett.⁵⁴⁰

Az ingatlannál sokkal inkább átöröklődtek a királyi Magyarországról és Erdélyből az alföldi városokba az adózással kapcsolatos viták, de az egykori hódoltságmentes országrészekben sem jutottak nyugvópontra. Pontosabban nem is átöröklődésről volt szó, hanem hasonló társadalmi képlet kialakulásáról, amelyik szükségszerűen ugyanolyan ellentéteknek a hordozójává vált. Az adómentesség — ezt már többször is hangsúlyoztuk — a nemesség sarkalatos kiváltsága, s az armalistáknak — mivel feudumhoz köthető privilégiumokat ők nem gyakorolhattak — ez jelentette a nobilitást. Az armalistákat az adómentesség különítette el élesen a nemtelenektől, tulajdonképpen maguk is egyenlőségjelet tettek a nemesség és az adómentesség közé. Ezt a szemléletet az orosházi nemések 1797-ben meg is fogalmazták, amikor a helyi tanács ellen a rájuk rótt forspont és katonatartás miatt panaszt emeltek: „ha mi erre is kényszerítettünk — mondták —, úgy semmi haszna nemességünknek, amelyet eleink vérekkal szerzetek”.⁵⁴¹

A XVI. század elejéig Magyarországon a nemesség és az adózás fogalma összeférhetetlen komponensek voltak. Még Werbőczy is a Hármaskönyvében egyértelműen a nemések egyik kiváltságának azt tartotta, hogy „mindennemű jobbágyi szolgálat, adakozás alól, rovás és egyéb adó, vám és harmincad fizetésétől mindörökre teljesen mentesek és ki vannak véve, csupán az ország védelmére tartoznak katonáskodni”.⁵⁴² A mentességek vonatkozásában — igazat kell adnunk

⁵³⁸ A nyíregyházi nemések kérése az úriszékhez 1790-ben. SzSzmL Nyíregyháza lt. Nemesi közösség irata. Jkv. 1786—1818. V. A. 113. P. 39—40. — A hasonló jellegű orosházi és gyulai panaszokra lásd *Schéner Ferenc*: Békés vármegye társadalma. Gyula, 1941. 35.

⁵³⁹ A kecskeméti nemések vármegye elé terjesztett sérelmei. Pest 1790. június 18. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 442—444.

⁵⁴⁰ Lásd a kötet III. 3/b. fejezetét.

⁵⁴¹ Az orosházi nemések levele a főispánhoz. Gyula, 1797. január 7. BémL Békés m. közgy. ir. 51/1797.

⁵⁴² Werbőczy István Hármaskönyve. Ford.: *Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen*. Bp. 1894. 44—45.

Werböczynek — akkor még elvi egység mutatkozott a nemesi társadalmon belül. Az 1723:6. tc. a Hármaskönyvre való hivatkozással a nemesek „alapszabadsága”-ként megerősítette az adómentességet, de lényegében már csak a birtokosokra vonatkoztatva.⁵⁴³ A nemesi rendek az armalistákat — lakjanak azok falvakban vagy városokban — már régen kiemelték az adómentesek köréből, mégpedig azért, mert más földjén laktak. Az 1546:41. tc. a szabad királyi városokba menekült nemeseket még felmentette minden királyi adó és dézsma fizetése alól,⁵⁴⁴ de 1563-ban (71. tc.) már az őket befogadókra bízta szabadságuk megtartását,⁵⁴⁵ míg aztán 1595—96-ban adófizetésre kötelezte őket: „A címeres és a többi nemesek pedig, akik polgári és az adó alól nem mentesített telkeken laknak, a földjeik után adózni és a kirovást túrni tartoznak.”⁵⁴⁶ Ezzel a törvénnyel tehát végleg megtört Magyarországon az adómentes nemesség egysége, ami tovább mélyítette a nemesi társadalomban eddig is meglévő társadalmi szakadékokat. Igaz ugyan, hogy az 1649:17. tc. annyiban enyhítette az előbbi törvények merevségét, hogy a vármegyék azokat a városi címeres nemeseket, akiknek „a polgári telkeken lévő vagyonnak alapján dézsmákat és más adókat kell fizetniök”, csak saját személyük után adóztassák meg,⁵⁴⁷ ami viszont azt jelenti, hogy a városok személyükre nem vethetnek ki adót, az adóteher immáron véglegesen rajtamaradt az armalista városlakókon is. Az 1723:6. tc. ezt az állapotot aztán mintegy kodifikálta is: „a címeres nemesek, azok is, akik a szabad királyi s bányavárosokban, véghelyeken, szabadalmas és nem szabadalmas mezővárosokban vagy az országban egyebütt tartózkodnak, a megyék házi szükségleteire, a megyék adózási tervezetéhez képest, lelkiismeretesen adó alá essenek.”⁵⁴⁸

Az armalisták megadóztatása abból az elvből következett, hogy a teher a fundusokon fekszik, tehát annak kell adóznia, aki használja a földet. Ha nemes ült a jobbágytelekre, a nemesi szabadság sem mentesítheti az adófizetéstől. Az 1741:8. tc. ugyan megpróbálta a régi elvet úgy átformálni, hogy az adóteher nem a földön, hanem a jobbágy személyén fekszik,⁵⁴⁹ így a jobbágytelken lakó nemes — mivel személyileg szabad — nem adóztatható, ennek azonban gyakorlati eredményei nem lettek. Sőt az 1832/36. évi országgyűlés egységesen előírta a jobbágytelken lakó nemesek adókötelezettségét,⁵⁵⁰ ami azt jelentette, hogy az olyan helyeken is érvényesíteni kellett, ahol ez még nem volt gyakorlatban.

⁵⁴³ Magyar Törvénytár 1657—1740. Bp. 1900. 571.

⁵⁴⁴ Magyar Törvénytár 1526—1608. Bp. 1899. 179.

⁵⁴⁵ Uo. 523.

⁵⁴⁶ Uo. 749., 785.

⁵⁴⁷ Magyar Törvénytár 1608—1657. Bp. 1900. 535.

⁵⁴⁸ Lásd 543. jegyzetet

⁵⁴⁹ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Harmadik kiadás. I. Bp. 1886. 415—416.

⁵⁵⁰ Magyar Törvénytár 1836—1868. Bp. 1896. 49.

Időközben persze katonai megfontolásokból a királyi hatalom részlegesen oldozgatta az armalisták adókötelezettségének kényszerét. Így Mária Terézia az 1751:19. tc. értelmében mindazokat a címerlevelesek, akik az örökösödési háborúban személyesen és tulajdon költségükön mentek hadba, „éltök tartalmára” minden fizetéstől felmentette.⁵⁵¹ Ez a mentesség tehát csak egyetlen generációra vonatkozott, s nem öröklődött. Ennél viszont szélesebb vetületűnek mutatkozott Ferenc császár 1805:1. artikulusában megfogalmazott kedvezménye. Az uralkodó ekkor, hogy az armalisták inszurrekcionális kedvét növelje, a hadba állókat az 1723:6. tc.-ben megfogalmazott taksa fizetése alól örökre felmentette.⁵⁵²

Mindezekhez pedig a városok oldaláról hozzá kell vennünk azt a gyakorlatot, amit az 1723:90. tc. törvényerőre is emelt, „hogy azoknak, kik a közjóban részesülnek, a közterheket is a maguk módja szerint, közösen kell viselniök”, s erre a vonakodókat törvényesen kényszeríthetik is. A várospolitika gyakorlatában ez azt jelentette, hogy a városok a beköltözött nemeseket is adó alá vonhatták.

Azt látjuk tehát, hogy jó néhány törvény szabályozta az armalisták, közöttük természetesen a városlakó nemesek adókötelezettségét, szigorítások és mentesítések váltogatták egymást. Emellett azonban rendkívül fontos szerepe volt a megyék és a városok önálló szabályozó tevékenységének, státutumalkotási jogának. Ezeknek valójában szinkronban kellett volna lenniük a törvényekkel, de azoktól többször eltávolodtak, vagy másképpen, de a maguk szempontjából mindig a kedvezőbb formában, értelmezték azokat. Erre annál inkább megvolt a lehetőségük, mert a törvényhozásban rendkívül sok ellentmondás mutatkozott, s lényeges kérdések szabályozatlanok maradtak. Ez a zilált jogi helyzet a városlakó nemesek adózási vitáiban is tükröződik.

Abból a felfogásból következően, hogy — Dósa Antal Jászkun kerületi országgyűlési követ megfogalmazása szerint — „a lakosok minden teherben és haszonban közösen és egyenlően részesüljenek”, annál is inkább, mert azok a nemesek, akik a kerületben lakást váltottak, „önként és minden kényszerítés nélkül, a midőn a köz hasznokba részesülni kívánnak, a köz terhek viselésére lekötelezték magokat”,⁵⁵³ a városokba beköltözött nemesek is adófizetőkké váltak. Azzal, hogy a városba beköltöztek, feladták a teljes adómentességüket, mert egyszerűen nem volt más lehetőségük, a megélhetés kényszere hajtotta őket. Elvileg csak a személyükkel kapcsolatos adózás alól mentesültek, aminek a körét szerették volna bővíteni, s amit a befogadó közösségek pedig gyakran egészében is vitattak. Teherviselésük aszerint alakult, hogy milyen jogállású várost választottak

⁵⁵¹ Magyar Törvénytár 1740—1835. Bp. 1901. 85.

⁵⁵² Lásd 543. jegyzetet.

⁵⁵³ Naponként való jegyzései az 1802-dik esztendőben. . . magyar ország gyűlésének. Pozsony, 1802. 259.

lakóhelyül. Adóterhek mértékét tehát csak részben határozta meg a nemesi szabadságuk, de legalább olyan súllyal esett latba a városi kiváltság mentesítő nagyságrendje is. És ami még tovább differenciálta a formailag azonos jogrendű városok lakóinak — közöttük a nemesekét is — adóviselését, az a helység helyzeti energiája volt. Az adózás terhe tehát a városba költözött nemeseket korántsem egyformán sújtotta: az úrbéres mezővárosok, a szabadalmas kerületek és a szabad királyi városok eleve eltérő feltételekkel fogadták be őket. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy nem tehetünk kísérletet adózási szisztémájuk általános vonásainak felvázolására.

Az adózás síkján — minden törvényes szabályozás ellenére — három fő területen jelentkezett komoly ellentét a nemesek és a nemtelen közösségek, illetve a földesurak és a nemesek között: az úrbéri teher, az állami adó és a városok szükségére kivetett szolgáltatások vonatkozásában. Ehhez azonban mindjárt fűzzük hozzá: a feszültséget elsősorban a nemesek mentességi igénye táplálta.

Az úrbéres adózás természetesen csak a földesúri fennhatóság alatt élő mezővárosi nemesek részéről váltott ki ellenállást. A mezővárosokban a nemesek is parasztfundusokon éltek. Amióta Magyarországon kialakult és megszilárdult a feudális rend, vitathatatlan törvénné vált, hogy a teherviselés a jobbágytelekhez lett kötve. Aki azon élt, annak mintegy a föld használatának ellenében, a tulajdonos földesúr számára adóznia kellett. A jobbágytelek tehát szorosan egybeforrt az adókötelezettséggel, s ez a meghatározó vonása a feudalizmus rendszerében mindvégig megmaradt. Törvényesen tehát ezt a földesúri jogot nem vitathatták a jobbágytelekre szállt nemesek sem. A földesúri szolgáltatások vonatkozásában — ezt már korábban is hangsúlyoztuk — a parasztfunduson élő nemes is lényegében jobbágy volt. Ennek a szemléletnek a köztudatba való beivódását mutatja — többek között — az árendás földet bíró vásárhelyi nemesek egyik megnyilatkozása is: 1803-ban abban bízva kérelmezték taksafizetésük mérséklését, „hogy az adózásra nézve Nagyméltóságod bennünket is úgy fog tekinteni, mint valóságos kis jobbágyait”,⁵⁵⁴ tehát szó szerint jobbágystátusért könyörögtek.

A földesúri hatalom pedig éberem őrködött afölött, hogy a fenti elvet a fennhatóságuk alá telepedett armalisták se törjék meg, akkor sem, ha mezővárosokban laktak. A nemeseknek a legkisebb rezgelődését is a legszigorúbban megtorolták.

Ilyen közfelfogás közepette érthető, hogy a földesúri hatalommal csak nagy ritkán szegültek szembe a parasztföldre települt városi nemesek. A földesúri adó nyílt megtagadásával az úrbéres helységek közül az egész Alföldön csak Derecskén

⁵⁵⁴ Az árendás vásárhelyi nemesek levele a földesúrhoz. Vásárhely, 1803. január 7. CsmL (HF) Nemességi ir. gy. IV. A. 1007/b. No. 78.

és Berettyóújfaluban találkozunk, még a XVIII. század elején.⁵⁵⁵ Gondjaik pedig — ezek akár jogosak, akár vélt sérelmek — máshol is voltak bőven. A Csongrád megyei közgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint a vásárhelyi nemesek 1808-ban az uradalom által bérelt püspöki dézsma természetben való beszedése ellen emeltek panaszt, hangoztatva, hogy pedig „a folyamodó nemesség a régi szokásba visszahelyeztetődött légyen”.⁵⁵⁶ 1828. évben az egyik főszolgabírói előterjesztés szerint a szentesi nemesek a borkocsmálási jog személy szerinti gyakorlását kérelmezték. Arra hivatkoztak, hogy az urbárium előtt minden lakosnak szabadságában állt bort mérni, azóta ez a jog a „község” kezébe került, de annak a jövedelme „az adózó lakosoknak könnyebbségére fordítatik”. Mivel abból a nemesség semmi hasznot nem élvez, ez a nemesi szabadsággal ellenkezik.⁵⁵⁷ Hódmezővásárhelyen legtöbbször azonban a nemesek az árendák mérséklése miatt instanciáztak a földesúrnál. Árendás létükre a házadót sérelmezték nagyon, s úgy ítélték meg, hogy a földesúr magasabb adóval terheli őket, mint a jobbágyokat, s ezt számszerűen is igazolták. A nagyobb nyomaték kedvéért felemlegették szegénységüket, s különösen appelláltak a földesúr igazságérzetére, mondván: „Nem tudhattuk miben eshetett nekünk . . . nagyméltóságod ellen vétségünk, hogy bennünket a jobbágyoktul azzal méltóztatik megkülönböztetni, hogy mi egy házhely földtől nem annyit, mint az jobbágyok, hanem többet fizessünk”.⁵⁵⁸

Nem elszigetelt jelenség tehát a városlakó nemesek úrbéres terhekkel kapcsolatos vitája. Ezek azonban többnyire megmaradtak a bátortalan kérelmezés szintjén, birtoktalan nemes létükre nemigen mertek az általuk is úrnak tartott földesurakkal komolyabban ujjat húzni. Az aztán más kérdés, hogy a nemesek panaszait a földesurak mennyiben orvosolták. Már a fentebbi megnyilatkozásokból is világosan lehetett látni, hogy lényeges eredményeket nemigen tettek a nemesek javára. A jellemzőbb inkább az volt, hogy kemény kézzel teremtettek rendet az ágáló nemesek között. A földesúri akarat érvényesülését néhány helységről idézett példa is megvilágítja. Amikor 1772-ben Nyíregyházán a földesúr megemelte a taksát, a nemesek „*praerogativa*”-ikra hivatkozva vonakodtak annak a fizetésétől, s a teljes nemesi szabadságuk fenntartását követelték, „azt nyerték méltóságos Dessewffy Sámuel eő nagyságától, hogy eőket nemesi jussokban, mint taxásokat szárnyai alatt megtartani nem kívánta”, sőt oda fajult a dolog, hogy ingó-bingó javaikkal ki is akarták hajtani őket a városból. Igaz ugyan, hogy a nemesi szolidaritás semmibe vévése miatt még később is sokat füstölögtek, mondván, „hogy bízhatna a szegény nemes idegen országból származó urakban, ha a saját nemzetbeli sem tartja meg

⁵⁵⁵ Szendrey István: A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. Debrecen, é. n. 30—31.

⁵⁵⁶ CsmL (HF) Nemességi ir. gyűjt. IV. A. 1007/b. No. 43.

⁵⁵⁷ 1828. december 13-án kelt előterjesztés. CsmL (SzF) Szentes lt. Nemesek iratai. Jkv. V. 114. P. 15.

⁵⁵⁸ CsmL (HF) Nemességi ir. gyűjt. IV. A. 1007/b. No. 65, 78.

nemesi szabadságaikat”,⁵⁵⁹ ennek azonban semmi eredménye nem lett. Hasonló éréllyel lépett fel Orosházán Wenkheim József földesúr a kvártély és forspont ellen tiltakozó nemesek ellen. A földesúr úgy határozott, „hogya peniglen ezeket tellyesíteni nem akarnák, Vida Imre praefectusunk nékik tizenötöd napot rendelvén, minden földhöz ragasztott és el nem adható javaikból fizesse ki őket, és olyanoknak adja, akik attól a közterheket viselni fogják”.⁵⁶⁰ Vásárhelyen — ahonnan a példánk többségét ebben a vonatkozásban idéztük — a püspöki dézsma körül támadt vitában az uradalom nemcsak azokat idéztette törvény elé, akik ténylegesen megtagadták a fizetését, hanem azokat is, akik gátolták a beszédését vagy csak ellene szóltak.⁵⁶¹ A földesurak tehát a nemesi jogállásaikra a legkevésbé sem voltak tekintettel, náluk is csak az alattvalói hűséget méltányolták. Gróf Károlyi György 1839 márciusában testvéreivel együtt a vásárhelyi nemeseknek nem a nobilitásukra való tekintettel engedte el abban az évben még esedékes robotszolgáltatásukat, hanem azért, mert hű ragaszkodásukat és vonzalmukat nemzetségükhöz bizonyították.⁵⁶²

Az úrbéres terheknél sokkal többet vitatták az alföldi városok nemesei az állami és a városi adók jogosságát és mértékét. Ha ezt nem is mondták ki nyíltan, lényegében a birtokos nemesek adómentességét szerették volna a maguk számára biztosítani. Aligha fordult elő olyan alföldi város, ahol az ilyen kérdésekben ne keletkeztek volna nézeteltérések a nemesek és a nemtelen lakosok között, ezért ezeknek a felsorolásától el is tekinthetünk.

A nemesek úrbéri adózásának a lazításai még közvetve sem érintették a városi parasztpolgárokat vagy a mezővárosi jobbágyokat, mert a paraszti terheket — kivéve ha nem árendálásról volt szó — nem a közösség hordozta, hanem személyenként a telek birtokosa. A szolgáltatások megtagadása esetén nem lehetett áthárítani a telek után járó terheket a többi jobbágyra, ezért a földesúri hatalom maga gondoskodott arról, hogy a nemes is maradéktalanul teljesítse az úrbéres kötelezettségét. Az állami és városi adóknál azonban már más volt a helyzet. A városi magisztrátusok látszólag közömbösek maradhattak volna a nemesek állami adó ellen való berzenkedései miatt, valójában azonban az ilyen jellegű adómegtagadások őket érintették a legközvetlenebbül és nem az államhatalmat, mert — erre már volt módunk korabeli álláspontokat is idéznünk — a nemesek adóterhe átháramlott volna a nemtelen lakosokra. Így az a különös helyzet állt elő, hogy a maguk védelme mellett az államhatalom érdekében is tulajdonképpen elsősorban a városi közösségek szálltak legerőteljesebben szembe az adózás alól mentesítést

⁵⁵⁹ SzSzmL V. A. 113/I/215. Nyíregyháza lt. Nemesi közösség iratai. Jkv. 1786—1818. P. 1—6.

⁵⁶⁰ Wenkheim József földesúr levele. Pozsony, 1792. október 19. BémL Békés m. közgy. ir. 51/1797.

⁵⁶¹ Lásd 556. jegyzetet.

⁵⁶² CsmL (HF) Nemességi ir. gyűjt. IV. A. 1007/b. No. 31.

kereső nemesekkel. De ugyanakkor a városi terhek viselésére saját maguknak kellett rászoritaniuk a húzódozó nemeseket, az államhatalom ehhez már nem adott nekik hathatós segítséget.

A városlakó nemesek részéről történt állami adó elhárításának mennyiségi fokozatai figyelhetőek meg. A kecskeméti,⁵⁶³ nagykőrösi,⁵⁶⁴ jászkun⁵⁶⁵ és hajdúvárosi⁵⁶⁶ nemesek valamennyi — állami és városi — adó ellen szót emeltek, sőt fizetését olykor-olykor meg is tagadták. Náluk tehát a kétféle adó miatt való tiltakozás együtt jelentkezett s összemosódott, mert mindkettőt a nemesi szabadság csorbitásának tekintették. Időben persze a nemesek a különböző városokban az adómentességi igényeikkel nem egyszerre álltak elő. Más összefüggésben már láttuk, hogy a kecskeméti és a nagykőrösi a kontribúció ellen a hódoltság végén, 1671-ben kezdtek tiltakozni,⁵⁶⁷ ilyen irányú panasztételeik aztán a következő században sokasodtak. A hajdúvárosokban az adózás kérdésében a XIX. század első három évtizedében szöktek legmagasabbra az indulatok a nemesek és a nemtelenek között. Természetesen az egyes városokban a nemesek eltérő módon indokolták az álláspontjaikat, miként — ennek megfelelően — a városok válaszai is egyedi színezetet nyertek. A kecskeméti nemesek 1832-ben igazuk védelmére Werbőczy Hármaskönyvét és a nemesi szabadságot megerősítő 1723:6. tc.-et hozták fel, s arra a megállapításra jutottak, hogy nincs olyan országos törvény, amelynek alapján őket adó alá lehetne vetni.⁵⁶⁸ A nánásiak az 1805:1. tc.-t használták az adómegettagadásukhoz érvként, amelyik — mint láttuk — a hadba álló nemeseket örökre felmentette a taksafizetés alól.⁵⁶⁹

Más városok nemesei az állami adózásnak csak bizonyos összetevői ellen

⁵⁶³ Révész László: i. m. 19—28.; A kecskeméti tanács a nemesek ellenében jogainak érdekében tett előterjesztése a királyhoz és a rendekhez, 1796. június 6. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 611—623., Kecskeméti nemesek válasza a helybeli tanács uralkodóhoz felterjesztett panaszaira, 1832. Uo. Nemesek összeírása. P. 102—109.

⁵⁶⁴ Majláth Jolán—Márkus István: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 1943. 7—10. sz. 336. sk. Novák László: Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVIII—XIX. században. Novák László (szerk.): Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából. Nagykőrös, 1978. 62—74.; Nagykőrös főbírájának és tanácsának felterjesztése Pest megyéhez 1796. január 6. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. P. 572—582.; A kőrösi tanács jelentése a megyéhez 1798. szeptember 8. PmL (NkO) Nagykőrös zárt lt. V. 210. C. 1.; A nagykőrösi tanács panaszlevele 1811. november 11. Uo. V. 210. No. 16.

⁵⁶⁵ Bánkiné Molnár Erzsébet: Nemesek a Jászkun Kerületben. Kézirat.

⁵⁶⁶ Rácz István: i. m. 123—141.; HBmL (Hb) Hajdú kerület lt. Közgy. jkv. 1810. P. 409—411.; 1822. P. 33—35. 1825. P. 791—792.

⁵⁶⁷ Lásd 529. jegyzetet.

⁵⁶⁸ Kecskeméti nemesek válasza a helybeli tanács uralkodóhoz felterjesztett panaszaira, 1832. BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek összeírása. P. 102—109.

⁵⁶⁹ Rácz István: i. m. 126.

hadakoztak. Bármennyire is különösnek tűnik, nem a pénzbeli, hanem a természetbeni lerovás volt számukra a sérelmesebb: a katonatartás és a forszpon-
tozás. Már a jobbágság általános története alapján ismeretes, hogy ezek az adók
körülhatárolatlanságukkal, s ez utóbbi ráadásul a vonó marhák sokszor pusztító
igénybevételével, váltak nyomasztókká. A nemesek nem egy esetben azt bizonyí-
tották, hogy a polgárok és a kontribuensek csalárd módon áthárították rájuk a
katonatartás gondját, s így lényegében azok helyett is ők adóztak. A szabadkai
nemesek 1748. évi panaszlevelükben azt állították, hogy a városi tanács egyik
megbízható emberüket a kvártélyozó katonák elé küldte, aki egy-egy akó jóféle bor
kíséretében rávette a kapitányokat, hogy a nemesek házaiba telepedjenek, és
fegyverrel kényszerítsék őket fuvarozásra is. A fuvarozás miatt aztán tettelegességre
is sor került a tanács emberei és az egyik nemes között. Sőt — a nemesek panaszlevele
szerint — a velük szembenállók azt híresztelték, hogy a futakiak példájára meg
fogják ölni a nemeseket, ha katonatartásra és fuvarozásra nem kötelezik
magukat.⁵⁷⁰ Az orosházi nemesek is 1790-ben arról adtak számot, hogy ha katona
érkezik a helységbe, a tanács — szavaikkal élve — „minket ujjal mutatott ki az
kvártély adásnak elsőnek, úgy annyira, hogy fele az helységnek el kell maradnia is a
kvártély adás alól, mégis a nemes embernek kell a kvártélyossának lenni”.⁵⁷¹

Az állami adónál jóval több helyen kavart vitát a nemesek és a város népet
képviselő tanács között a városi adó. Ezt a nemesek kettős szempontból is
nyomasztónak érezték. Mindenekelőtt azért, mert az ún. parasztok tanácsa vetette
ki rájuk, de természetesen az sem volt közömbös számukra, hogy a kontribúció
mellett tovább növelte az adókötelezettségeiket. A nézeteltérések a városi adók
körüli azért harapództak el, mert itt aztán semmiféle országos törvényt nem tudtak
zsinórmértékül felhasználni. Egyedül azon elvi állásfoglalás állt a rendelkezésükre,
amelyik a közös javak használata ellenében a nemeseket is kötelezte a terhek
egyenlő viselésére (1723:90. tc.). Ebből persze az következett, hogy a nemesek a
legtöbb rájuk kiszabott pénz-, illetve természetbeni szolgáltatást túlméretezettnek
és igazságtalannak érezték, s itt is minden eszközt igyekeztek felhasználni arra,
hogy mérsékeljék.

Az eltérő nagyságrendű városi adók közös vonása az volt, hogy a helység
jövedelmét, az egyház támogatását és az egyes lakosok gazdasági erejének növelését
kivánták velük szolgálni. A nagykállói tanács 1793-ban 7 pontban foglalta össze a
nemesektől kívánt városi adótételeket: 1. esztendőnként minden taksás nemes egy
napot a városnak szántson, s annak termését a marhátlanokkal együtt takarítsa be,
2. a város bikái, csődörei és lovai számára esztendőnként egy napot kaszáljon, egy
nap gyűjtsön, és egyszer szénát fuvarozzon, 3. a városi épületek javításánál

⁵⁷⁰ *Iványi István*: Szabadka szabad királyi város története I. Szabadka, 1886. 178—179.

⁵⁷¹ Az orosházi nemesek levele a megyéhez. 1790. február 14. BémL Békés m. közgy. ir. 95/1792.

valamennyien segédkezzenek, 4. gátak, hidak karbantartásából vegyék ki a részüket, 5. a város lovainak távollétében sorrend szerint forspontozzanak, 6. ivó kutak építéséhez pénzzel járuljanak hozzá, 7. az esetenkénti természetbeni ajándékok fuvarozását vállalják.⁵⁷²

Ritkán fordult elő, hogy a nemesek a városi terhek egésze ellen tiltakoztak volna, a módosítás és az adórészletek elhárításának igényével azonban gyakran jelentkeztek. A vásárhelyiek 1796-ban indulatossággal tagadták meg a tanácsnak azt a kérését, hogy a kontribuensekhez hasonlóan telkenként egy véka búzát, egy véka árpát s a bárányokból dézsmát adjanak a város szükségére. Szinte fenyegetően adták tudtára a bírónak, hogy ezt az újabb adót soha egyetlen nemes sem fogja megfizetni, „minthogy a közönséges nemességnek sok olyan terhei is vagynak, mellyekben a közönséges lakosok nem concurrálnak, mint példának okáért tsak a mostani háborús időkben gyakran előfordulni szokott subsidium: sőt akik hazájok mellett keszék vért is ontani és insurgálni, valamikor felséges urunk és az ország kívánnya.” A nagyobb nyomaték kedvéért még megjegyzték, hogy főbíró uram ezekért az adókért egyetlen nemes házához se küldje cselédjeit, „különbön ahol mit kap a város tselédje, mint bírójának postája, magának s bírójának tulajdonítsa”.⁵⁷³ Máskor, más helyeken viszont rugalmasabban reagáltak a tanácsok adókivetéseire. A fentebb idézett kállói példánál maradva, a városi szántást egy véka abrak fizetésével akarták letudni, a középületek javításáról pedig hallani sem akartak, de egyéb terhek hordozására készeknek mutatkoztak.⁵⁷⁴

Egyébként az eltérő véleményeket a nemesek és a paraszti tanácsok az országgyűlési üzenetváltásokra emlékeztető módon egyeztették, s a vállalt adókötelezettséget mindkét fél részéről aláírásokkal szentesítették.⁵⁷⁵ Ez persze nem azt jelentette, hogy a viták ilyenkor véglegesen lezárultak, a szerződéseken könnyen túltekintettek, akár külön indokolás nélkül is vagy mondvacsinált álérvelésekkel. A kecskeméti nemesek 1832-ben azért nem tartották magukra érvényesnek az 1799. évi adóvállalási egyezséget, mert az aláírók közül sokan már a következő évben visszavonták a kötelezettségeiket, és úgy ítélték meg, hogy senki az utódokra nézve ilyen nem vállalhat: „merő lehetetlenségnek látjuk ezt — irták a királyhoz küldött felterjesztésükben —, hogy olyan praerogatívákról és immunitá-

⁵⁷² A kállói contribuens lakosok levele a nemesekhez. 1793. október 19. SzSzmL Nagykálló lt. V. A. 2. 13. doboz. Prot. 1787—1807.

⁵⁷³ CsmL (HF) Nemességre vonatkozó iratok levéltári gyűjteménye. Nemesek prot. I. IV. A. 1007/a. P. 11—12.

⁵⁷⁴ Lásd 572. jegyzetet.

⁵⁷⁵ A számtalan egyezség közül a következőkre utalunk: Szabadka 1747. november 3. *Iványi István*: i. m. 180—181.; Nyíregyháza 1790. november 7. SzSzmL Nyíregyháza lt. V. 113/1/215. Nemesi közösség iratai. Jkv. 1786—1818. P. 47.; Kecskemét 1799. április 5. BKmL Kecskemét lt. V. 1527. Nemesek összeírása. P. 21—26.

sokról, mellyek valakinek egészen személyéhez vagynak kaptsolva, önnön személyén kívül maradékaira nézve is lemondhasson.”⁵⁷⁶

Annyi bizonyos, hogy a városlakó nemesek az állami és a városi adók mérséklésében és módosításában több eredményt értek el, mint az úrbéres terhek lejjebb szállításában, de ezek is az egészhez viszonyítva részlegesnek mondhatók. Legtöbb sikerrel a nemesek által személyi teherként emlegetett katonatartás és fuvarozás ellen tiltakoztak. De itt sem az adónem eltörléséről volt szó, hanem arról, hogy a természetbeni lerovást több helyen sikerült pénzre átváltaniuk. Ez aztán történhetett úgy, hogy a városokban lakó nemességre egységesen állapítottak meg váltságdíjat, vagy személy szerinti kvótát vetettek ki. Szabadkán 1747-ben a bírósé a nemesség képviselői abban állapodtak meg, hogy a nemesség a kvártély és a forspont fejében összesen évi 300 forintot fizetett a város pénztárába.⁵⁷⁷ A kecskemétiak viszont úgy egyeztek, hogy minden szántóval vagy kaszálóval rendelkező nemes — függetlenül attól, hogy volt-e igás marhája vagy sem — a forspontozás felváltásáért 2 forintot, a kvártély helyett pedig egy tallért fizetett, fenntartva azonban azt a jogot is, hogy aki akarja, továbbra is élhet a természetbeni teljesítésükkel.⁵⁷⁸ A nemesek 1803-tól a Jászkun kerület városaiban is pénzen válthatták meg a beszállásolást és a katonatartást.⁵⁷⁹

Mindezek a szűkös eredmények azonban a városlakó nemesek adózási kötelezettségét egészében nem kérdőjelezték meg, legfeljebb itt-ott mérsékeltek. Nem is szólva arról, hogy az egyik adózási formát, az inszurrekciót, soha egyáltalán nem is vitatták.⁵⁸⁰ Ennek nemcsak az volt az oka, hogy több városban — Kecskeméten, a jászkunoknál, hajdúknál — az inszurgens katonák kiállítását a nemesek helyett a közösségek vállalták, bár bizonyára ez sem elhanyagolható szempont. De az olyan helységekben is, ahol a nemeseknek személy szerint kellett hadba szállniuk, szinte kínosan ügyeltek arra, hogy ne vitassák ennek a jogosságát. A magyarázat itt kézenfekvő: nem bontogatni, hanem erősíteni akarták szabadságjogaikat, márpedig a személyes hadfelkeléstől való húzódozással más adómentességi követeléseik alapjait és hitelét rombolták volna, mert ezen egyetlen kötelezettségük fejében élvezhették adómentességüket. Csakis ennek az elvnek a szem előtt való tartásával magyarázható, hogy a Hajdúkerületben — ahol a hajdúk is nemességszerzésre törekedtek — az 1805. évi inszurrekció kiállításánál úgy határoztak, hogy a katonák „mind személy szerint vagy a régi törzsökös és örökös birtokú hajdú maradékok, vagy pedig kétség nélkül való productus nemesek közül valók légyenek, és semmi más idegen vagy akármi más sorsú személyek közéjek ne

⁵⁷⁶ Lásd 568. jegyzetet.

⁵⁷⁷ *Iványi István*: i. m. 180.

⁵⁷⁸ Lásd 575. jegyzetet.

⁵⁷⁹ *Bánkiné Molnár Erzsébet*: i. m.

⁵⁸⁰ *Rácz István*: i. m. 126.

avattassanak.”⁵⁸¹ A nemesi szabadságnak az ilyen módon való tudatos védelme nem zárta ki azt, hogy emiatt esetenként egyes városok nemesei ne folyamodtak volna a felsőbb hatóságokhoz átmeneti mentesítésért. A nyíregyházi nemesek 1803-ban azért kérték a megyétől az adózás alól való felmentésüket, mert az első és második inszurrekcióban erejük felett terhelték őket, s amint írták, „ha azon költséget capitalissá tettük volna és parasztok lettünk volna, azon summának interesséből portionkat maradékainkkal kifizettük volna”, így azonban „többnyire azoknak koldusai vagyunk”.⁵⁸²

A városlakó nemesek adórendszerének és polémizálásának áttekintése után joggal vetődik fel a kérdés: miért voltak kénytelenek annyiféle adót fizetni, és — főleg — miért nem tudtak a közterhek közül többet leoldozni magukról. Azt nem lehet mondani, hogy az ügyüket a vármegyék jó szövetségesként nem karolták volna fel. Amikor a kecskemétiak a reformkorban számba vették a felsőbb hatóságoktól nyert segítségüket, 1671 és 1738 között négy olyan megyei végzést is elő tudtak mutatni, amelyik az ottani tanácsot eltiltotta a nemesek háborgatásától „adóval terhelésétől, fiscális fenytéke mellett”.⁵⁸³ De ez egyúttal annak is bizonyítéka, hogy a sűrű egymásutánban hozott tilalmi intézkedéseknek nem volt kellő foganatjuk, vagyis a városi tanáccsal szemben igazán nem tudtak a nemesek védelmére kelni. De egyáltalán hogyan tudott volna a megye hathatós eredményt elérni a nemesek ügyében, amikor ténylegesen még a számbavételükre sem volt lehetőségük. Több város gyakran még az összeírásukat is megtagadta. Debreczenben a XIX. század közepéig másfél évszázad alatt mindössze kétszer írták össze a nemeseket, 1797-ben és 1847-ben.⁵⁸⁴ A Hajdúkerület pedig 1838-ig ellenállt Szabolcs megye összeírási kísérletének. A kerület vezetői azzal érveltek, hogy „az által ezen Kerületnek egész polgári alkotása felforgattatna, s a nemesség és mind azon számos lakosok, akik magokat minden fundamentum nélkül nemeseknek praetendálják a most is a nemesség álorttája alatt nyughatatlankodnak, magokat a kerületbeli magisztrátus törvényes hatalma alól kivonnyák és a szerint ezen Kerületben egy számtalan veszedelmes következtésekkel terhes fejtelenség hatalmazna el”.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ HBmL (Hb) Hajdúkerület lt. V. A. 502/a. Jkv. 16. k. P. 128—129. Vö. még uo. Jkv. 14. k. P. 601.

⁵⁸² A nyíregyházi taksás nemesek kérése a megyéhez 1803. december 8. SzSzmL Nyíregyháza lt. Nemesi közösség iratai. V. A. 113. 1803:10. — Ezúttal csak megjegyezni szeretnénk, hogy a katonaaállítás valóban költséges volt. A 28 nyíregyházi nemes 1797-ben 9 katonát állított ki, s ezek költsége megközelítette az 1300 Rft-ot, mert egy-egy katona ekkor 143 Rft-ba került. Uo. Nemesi közösség iratai. V. A. 113. Jkv. 1786—1818. P. 71—72.

⁵⁸³ Lásd 568. jegyzetet.

⁵⁸⁴ Herpay Gábor: Nemes családok Debreczenben. Debrecen, 1925. 5—15.

⁵⁸⁵ HBmL (Hb) Hajdúkerület lt. Közgy. ir. 1819. Fasc. I. No. 35.; 1820. Fasc. I. No. 64.; uo. Jkv. IV. A. 502/a. 52. k. P. 98—100.

A városok és a szabadalmas kerületek tiltakozása mellett azonban azért is nehézségbe ütközött a városlakó nemesek számbavétele, mert — ahogyan ez 1797-ben Debrecenben történt⁵⁸⁶ — nem jelentek meg az összeíráson, mert nem akartak a vármegyére is adózni. Az igazsághoz természetesen az is hozzátartozik, hogy — függetlenül a korabeli összeírások nehézkességeitől — a városlakó nemesek társadalmi aránya — ahogyan ezt is dokumentáltuk már korábban — meglehetősen alacsony volt, így nem képviselhetett tömeget a saját maga tényleges vagy vélt igazsága érdekében.

A vármegyéknél összehasonlíthatatlanul kevesebbszer vette fel a gravámenjei közé a városi nemesek sérelmeit az országgyűlés, ha pedig mégis a rendek elé kerültek, nem találtak támogató politikai háttérre. A kiskunhalasiak jogtalan adózás miatt benyújtott kérelmét az 1802. évi országgyűlés érdemi tárgyalás nélkül egyszer s mindenkorra levette a napirendről.⁵⁸⁷ A kecskemétieknek ugyan szívós diplomáciai munkával sikerült elérniük, hogy három országgyűlés elé is odaterjesztették adómentességi kérelmeiket (1780, 1802, 1808), orvoslást azonban ők sem nyertek a panaszaikra.⁵⁸⁸ Többek között bizonyára azért, mert ez a kecskemétieken kívül senki másnak nem volt érdeke, arról nem is szólva, hogy külön őket nem emelheték ki a teljes kiváltságúak közé, másképpen pedig általános érvényű adómentességi törvényt kellett volna megfogalmazni az összes városlakó nemes számára, de az különösen a városok és egyéb érdekeltsgű rendek ellenállásába ütközött volna. Olyan korszakban előállni a nemesi adómentesség tágitásának az igényével, amikor — ugyan különböző okokból — az államhatalom és a liberális politika pontosan az adózás általános kiterjesztését szorgalmazta, nem sok sikerrel kecsegtetett. A helyben elsősorban gazdasági erje miatt számottevőnek tartott, de már országosan maroknyinak tűnő kecskeméti nemesek ezt a politikai közvéleményt rendi szeparációs törekvéseik megvalósításához már nem fordíthatták a maguk oldalára.

És itt mindjárt utalnunk kell egy további problémára is. Elemzésünkben is kitűnt, hogy minden város nemessége külön-külön próbált megbirkózni társadalompolitikai ellenfeleivel. Hiányzott tehát a cselekvő egység kialakításának igénye és szervezeti kerete. Ám ez a városonkénti elszigetelődés — már utaltunk rá — abból is származott, hogy a városok különböző jogállása miatt rendkívül eltérőek voltak a nemesek adóterhei is: az árendások gazdasági feltételei merőben különböztek a szabad királyi vagy a szabadalmas kerületek városaiban lakó nemesekétől. A nemesek adózása szempontjából még a Hajdú- vagy Jászkun kerület sem rejtett magában tömörítő erőt. A városi nemesek között a reformkorban sem igen

⁵⁸⁶ Herpay Gábor: i. m. 9.

⁵⁸⁷ Lásd 553. jegyzetet.

⁵⁸⁸ Lásd 568. jegyzetet.

forgolódtak a liberális politika szószólóiként barangoló vándorapostolok, akik az egységes álláspont kikovácsolását segítették volna. Halvány nyomok ilyen jellegű kísérletre talán még Szentes nemességénél mutathatók ki, akik a vásárhelyi nemesekkel keresgették — de tegyük hozzá mindjárt, hogy nem sok sikerrel — a nemesi álláspont egyeztetésének a lehetőségeit.

Annál több helyen lehet kimutatni a kutatás jelenlegi állása alapján is, hogy a nemesek nemcsak városonként szigetelődtek el egymástól, hanem az egyes városokon belül is mutatkoztak politikai nézeteltérések közöttük. Az adókérdésben ez úgy nyilatkozott meg, hogy egyesek vállalták a tanács által kirótt adóterhek fizetését, mások viszont vitatták, vagy meg is tagadták. Ilyen vonatkozású társadalmi szakadások főként Kecskeméten és Nagykőrösön mutathatók ki, de Nánáson⁵⁸⁹ is felfedezhetőek. Az előbbi két városból szerencsére az arányok érzékeltetésére is van lehetőségünk. Kecskeméten 1778-ban a főszolgabíró utasítására összeírták a nemesi szabadságot, tehát adómentességet követelő nemeseket, akik így szükségszerűen a város ellen foglaltak állást, és a városi politikával egyetértő nemesek neveit, akik „minden némű teher viselésére obligálták magokat, a személyre vetendő contributiot kivéve”. Az első kategóriában 21, a másodikban 13 nevet soroltak fel, tehát a várossal ellenkezők többségben voltak.⁵⁹⁰ Nagykőrösön az 1820-ban kezdődött nagy tanácsai vizsgálat időszakából maradtak fent hasonló kimutatások. Eszerint a város nemesei közül a tanács adminisztrációjával 40-en ellenkeztek, 210-en viszont az azzal való egyetértésüket fejezték ki.⁵⁹¹ Nagykőrösön tehát már fölénybe kerültek a városi tanácsot támogató nemesek a szemben állókkal szemben. Messzire vezetne, és most nem is feladatunk, hogy megállapítsuk az egyes csoportok pontos jogállását és gazdasági hátterét. A nagykőrösi anyag azt sejteti, hogy a várossal elsősorban a komposzesszorok és az inszkripcionalisták kerültek szembe, de korántsem kizárólag, míg a várospolitikát — ezzel az adófizetési kötelezettséget is vállalva — az armalisták támogatták. A városi tanács nemes tagjai azonban mindkét városban természetesen a kolonusok mellé tették le voksaikat.

Abban, hogy a nemesek az adóterheikből csak keveset tudtak elhárítani — a szövetséges megye bizonytalan támogatása, a társadalmi befeléfordulás és polarizáció mellett — a saját jól felfogott gazdasági érdekeik is közrejátszottak. Még az olyan városokban is, ahol külön tanácsot szerveztek, rászorultak a paraszti közösség segítségére. Mindezeket a jelenségeket már a korábbi fejezetekben

⁵⁸⁹ *Rác István: Jobbágyi alávetettség — hajdúvárosi szabadság. Rác István (szerk.): Hajdúnánás története. Hajdúnánás, 1973. 289.*

⁵⁹⁰ BKmL Kecskemét lt. IV. 1527. Nemesek viszonyai. No. XLVII—XLVIII.

⁵⁹¹ PmL (NkO.) Nagykőrös zárt lt. V. 210. V. 8. A névsor az 1820-ban kezdődött vizsgálat anyagához csatolva.

dokumentáltuk. Egészében véve tehát társadalmi jogállás vonatkozásában kétlakiak lettek: nemesek és polgárok. És ez a jogviszony az adózásban is kettős pillérré állította őket: egyaránt részt kellett vállalniuk — akár akarták, akár nem — a nemesi és városi terhekből. Ez a társadalmi kétarcúság akkor is jellemezte őket, ha a többségnek szilárdabb fogódzókot a városi jogok biztosítottak.

Következtetések

Bár az összehasonlító történettudomány látóhatárán a nemességtörténeti vizsgálatok meglehetősen kívül estek, annyit azonban pontosan lehet látni, hogy a magyarországi nemesség többszörösen is különleges helyet foglalt el az európai országok társadalmi szerkezetében. Mindenekelőtt a nagy tömege tűnik fel. Európában — Spanyolország és Lengyelország után — Magyarországon élt a legtöbb nemes. A végletes különbségekre jellemző, hogy Franciaországban az 1789. évi forradalom előtt, ameddig élt a nemesi szabadság, a 25 milliós népességből mindössze 140 ezer lelket számoltak a nemesek közé, vagyis a népesség 0,5%-át.¹ Nálunk pedig 1839-ben — tehát ugyancsak a rendiséget eltüntető forradalom előtt — a 11 milliós népességből félmilliónál több volt a nemes, vagyis túllépte az össznépesség 5%-át.² Más mutatószámot alkalmazva, Magyarországon minden huszadik, Franciaországban pedig csak minden száznyolcvanadik lakost soroltak a nemesekhez.

Különlegesnek kell tekinteni a magyarországi nemességet a kontinensen azért is, mert — s ez a nagy tömegből már egyenesen következett — a birtok nélkül kiváltságoltak többségbe kerültek a donatáriusokkal és a szállásbirtokosokkal szemben. A hivatali vagy katonai tisztségekhez Lengyelországban is könnyen odaragasztották a nemességet, de a magyarországihoz hasonló, lényegében egyéni önmegváltakozás formájában pénzen szerzett armális máshol ismeretlen volt. Ehhez a nemesi címhez az armalisták közül — legalábbis számarányukhoz képest — elenyészően kevesen tudtak később nemesi földet vásárolni.

Sajátos vonása volt a magyarországi nemességnek az is, hogy történetének az utolsó három évszázadában a területi elhelyezkedésében nagy változások következtek be. Részletesen fejtegettük, hogy a török hódítás miatt az ország középső

¹ A spanyolországi adatra Gyimesi Sándor hívta fel a figyelmemet. Vö. *Hajnal István: Az osztálytársadalom. Magyar Művelődéstörténet. 5. k. Bp. é. n. 166.*

² *Fényes Elek: Magyarország statisticája. I. Pesten, 1842. 118.*

részéről a XVI. század közepén a királyi Magyarország és Erdély földjére a birtokos nemesség kimenekült, s 1686 után az odatelepült nemesség már teljesen új elrendeződésben építette ki társadalmi hadállását. Nincs arról tudomásunk, hogy bármelyik európai országban hasonló folyamat játszódott volna le, hiszen egyetlen más politikai hódítást sem követett ilyen mérvű társadalmi átrendeződés.

A folyton növekvő létszámú magyarországi nemesség döntő része a volt királyi Magyarországon és Erdélyben maradt, de tekintélyes hányada az egykori hódoltági országrészeire települt át. A II. József-féle országos összeírás — amelyik egyben a nemesség egyetlen országos összeírása is — ezt az országrészenként való különbséget, de ugyanakkor kiegyenlítődési törvényszerűséget is jól érzékelteti. Abszolút mértékben és a lakosság számához mérten is legtömegesebben Borsod, Pozsony, Szatmár, Veszprém, Máramaros vármegyékben éltek. Borsodban a 10 ezer főt is meghaladta, de a felsorolt megyék közül 7 ezernél egyikbe sem szállt alá a lélekszámuk. Ezzel szemben az Alföldön több megyében csupán néhány százan laktak, de lélekszámuk még a legtöbb nemest számláló Pest megyében vagy a Hármas- és Hajdúkerületben sem szárnyalta túl a 3 ezret.³ A kiegyenlítődési tendencia hatása azonban — a nagy különbségek ellenére is — a nemesség vonatkozásában jól érzékelhető, mert a társadalom szerkezete ilyen szempontból is igazodni igyekszik az országos fejlődéshez.

Számszerűen bizonyítottuk, hogy az Alföldre szinte kizárólag armalisták költöztek, tehát csaknem teljesen hiányzott a nemesség ún. „*bene possessionatus*” rétege. A birtoktalan nemesek pedig gyakran lakóhely-változtatással keresték a megélhetés lehetőségét. Ennek országosan három útja bizonyult járhatónak. Egyesek — főleg leányok férjhezmenetelével — visszajutottak jobbágysorba, hozományként félnemesi státust juttatva a paraszt férjnek. Sokan jobbágytelekre ültek. Ismét mások városokba költöztek, s így nemesi jogállásukat kiegészítették vagy felcserélték városi vagy mezővárosi szabadsággal.⁴ Az Alföldön is fellelhető a nemesi törekvések mindhárom variánsa, s ezek közül az utóbbinak különös fontossága lett.

A nemesek városba való tömörülése országos méretű volt, tehát nem kizárólag az alföldi társadalmi fejlődés velejárója. A volt királyi Magyarországon és Erdélyben indult meg már a XVI—XVII. században, s ütemére jellemző, hogy a következő évszázadban e területeken már nemigen növekedett lényegesen a nemesség lélekszáma. Ezzel szemben az alföldi városokat éppen ez idő tájt szállták meg. II. József korában Kassán 128, Kolozsvárott 511 és Pozsonyban 528 nemest írtak

³ Danyi Dezső—Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). Bp. 1960. 62—63.

⁴ Szabó István: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XVI—XVIII. századokban. In: Szabó István: Jobbágyok—parasztok. Bp. 1976. 250—251.

össze.⁵ A XVIII. század végén — láttuk — több alföldi városban is százas nagyságrendben laktak már nemesek. A statisztikai adatok arra engednek következtetni, hogy a felvidéki és az erdélyi városokban a befogadóképesség csökkent, az utóbbiakban pedig még erős intenzitással élt. A nemesek városokba való beköltözése nem válhatott korlátlaná, mert a befogadó- és eltartóképességeiknek megvoltak a határai, amit mutat, hogy Magyarországon a rendi világ végéig csupán egyetlen olyan város volt, mégpedig Miskolc, ahol ezernél több nemes lakott. Miskolcon a XVIII. század végén 1958 nemes élt, s ez az összlakosság 30%-a volt.⁶ E kamarai város társadalmi arculatának háttere — ezúttal csak jelezni szeretnénk — megvilágításra vár.

A városba beköltözött nemesség a magyar rendi társadalom kisebb, külön utakat járó része, s ez elmondható az Alföldön élőkre is. Ezeknek ténylegesen — bár ellentmondásnak látszik — kifelé vitt az útjuk a nemességből, sokan közülük önként vállalták is, hogy lemondjanak kiváltságaikról. Azt nem lehet mondani, hogy ez lett volna a nemesség legalsó rétege, mert a falusi jobbágytelkeken élőknel általában kedvezőbb helyzetbe kerültek, hiszen rendelkeztek a polgárjog többletével is. Beilleszkedésük azonban a városi társadalomba nem ment könnyen, történeti pályájuknak folytonos kísérője lett a társadalmi süllyedés elleni küzdelem és a városi polgársággal való kompromisszumsorozat. A társadalom termelő munkájához gyorsan alkalmazkodtak, életmódjukban is mutatkoztak asszimilációs hajlamok, de a városi jogrend ellen már folyton hadakoztak.

A magyar társadalom fejlődésében — tegyük hozzá joggal — többször szoktunk átmeneti kategóriákról beszélni az alapvető osztályok között. Egészében véve a városlakó nemesség is olyan ötvözeté lett a nemességnek és a polgárságnak, amelyik indokoltá teheti náluk is az átmeneti kategória alkalmazását. Olyan polgárok vagy mezővárosi parasztok lettek, akik a nemesi kiváltság néhány elemét is megtartották. Előfordult, hogy maguk keresték a rájuk illő meghatározást. A nyíregyházi nemesek az 1792. évi, földesúrhoz írt egyik felterjesztésükben „ösi köznemes polgárok”-nak nevezték magukat.⁷ A debreceni osztálylevelek és végrendeletek között tallózva pedig 1848-ból egy olyan család örökösödési szerződése került elő, amelyikben a családtagok „polgár nemesek”-nek vallották magukat.⁸ Ha ezek az elnevezések nem is váltak általánossá, annyi bizonyos, hogy a városlakó nemesek tényleges társadalmi állapotát mindennél jobban kifejezték.

⁵ *Danyi Dezső—Dávid Zoltán*: i. m. 368—369.

⁶ Uo. 44—45.

⁷ Kovács Pál hadnagy felterjesztése a földesúrhoz 1792. szeptember 28. *Közli Németh Zoltán*: Tírpákokra vonatkozó iratok Nyíregyháza történetéhez 1755—1797. *Gyarmathy Zsigmond* (szerk.): Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I—II. Nyíregyháza, 1979. 374—375.

⁸ A Harsányiak osztálylevele, 1848. március 5. HBmL IV. A. 1011/k. Rel. 168/1848.

A „polgári nemes” státus egységes tömbnek tünteti fel a városlakó nemeseket, a valóságban azonban a látszategység mögött sokféleség húzódik meg. Jóllehet a nemesi társadalmon belül a csaknem áthághatatlan határvonalat a birtok vonta meg, a városlakó armalisták vagyoniilag tovább differenciálódtak: a cselédsorsútól a többszáz holdasig mindenféle megtalálható közöttük. Amellett az armalistákat inszkripcionalista és komposzesszor rétegek is kiegészítették. A foglalkozás pedig más módon, parasztpolgárookra, iparosokra, kereskedőkre és értelmiségiekre rétegezte a városlakó nemeseket.

De jól felismerhetők közöttük — Max Weber tipológiáját alkalmazva⁹ — az érdekcsoportok is. Az osztály és réteg fogalma a városlakó nemeseknél tehát olyan szempontból is sokértelmű, hogy az azonos osztályhelyzetben és azonos körülmények között élő nemesek egy része érdekcsoportot hozott létre a városokban is. Egy-egy csoportjuk — mint láttuk — együttesen tagadta meg az adófizetést, vagy szervezett pusztabérlő társaságot. Ám ez a városlakó nemességnek mégsem volt olyan meghatározó vonása, hogy e monográfia külön szerkezeti egységben foglalkozzon a jellegzetességeivel, csak esetenként utalt a megjelenési formáira.

Az összetartozás tudata nemhogy országosan, de az Alföldön sem fűzte őket egységbe. A történetírás ugyan külön kategóriaként kezeli a városlakó nemeseket, s ez indokolt is, mert magukat jogilag és közigazgatásilag lépten-nyomon a városok keretein belül akarták elkülöníteni, de ez nem azt jelentette, hogy a különböző városokban élő nemesek keresték volna egymás támogató kezét. A városoktól független nemesi szabadság légkörében éltek, egymástól mégis elszigetelődtek, és sohasem alakult ki közöttük egy politikailag is mozgósító erejű egységes városlakó nemesi tudat.

A részletelemzésekből azt a tanulságot is levonhatjuk, hogy az Alföldön — de bizonyára így értékelhető ez az ország más részén is — a városban lakó nemesség súlya, szerepe és jelentősége nagyobb volt, ahogyan azt a létszámból következtethetnénk. Elsősorban azért, mert minden városban ők alkották a legvagyonosabb réteg gerincét, kezükben tartották a város vezetését, vagy legalábbis meghatározó szerepük volt abban, s így a társadalmi termelőmunkából közvetve és közvetlenül a telkes parasztokhoz hasonló módon vették ki a részüket. Igaz, hogy az ökonomikus szemlélet alapvetően meghatározta a gondolkodásmódjukat, de egy-egy rétegüktől már nem volt idegen a korszerűnek vélt műveltség megszerzése sem. Így a városok társadalmi karakterének a formálásához — alacsony létszámuk ellenére is — hathatósan hozzájárultak.

Politikai magatartásuk általános vonásait rendkívül nehéz meghatározni, a

⁹ *Max Weber: Gazdaság és társadalom. Bp. 1967. 241—255.*

magunk részéről erre nem is igen tettünk kísérletet. Azt a következtetést azonban az elemzett adatsorokból is le lehetett vonni, hogy társadalmi felfogásuk erősen retrográd volt. Akkor is görcsösen ragaszkodtak mentességeikhez, amikor azokat már túlhaladta az idő. De éppen átmeneti jellegüknél fogva, mintegy a rendi szemléletüket is ellenpontozva, ha az érdekük úgy kívánta, minden olyan — elsősorban gazdasági vetületű — kérdésben, amelyek nemesi jogukat nem sértették, sőt érdekeiket támogatták, együtt meneteltek a nemtelen városi lakosokkal. A derecskeiek a XVIII. század végétől a paraszttal együtt perlekedtek a hajdúszabadság visszaállításáért, s a nyíregyháziak és a szentesiek pedig az örökváltság létrehozásában vállaltak tevékeny részt, miként a vásárhelyi nemesek is ott bábáskodtak a város örökváltsági kísérleténél. Kiindulási pontjuk, mércéjük azonban minden társadalompolitikai kérdésben a nemesi jogállásuk maradt.

Végül is tehát a beilleszkedés és elkülönés jelenségei határozták meg a városiak nemesek magatartását az alföldi városokban. A szeparációs igényeik alól a jogi táptalajt az 1848. évi törvények húzták ki teljesen. Ezután céltalanná vált mindenféle mentességi törekvésük, jogilag is végképpen be kellett olvadniuk a városi társadalomba, vállalniuk kellett a polgári, parasztpolgári vagy paraszti státust. Ez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a maguk módján beköltözésüktől kezdve fontos alkotóelemei lettek a városi társadalomnak. Ilyenformán tehát történetük feltárása nemcsak a nemesi, hanem a városi társadalom oldaláról is figyelmet érdemel.

Függelék

I. Inskripció és manumittáló levelek

1. Ványai inszkripcionalisták kimutatása 1621—1677 között

Év	Név	A felszabadító neve	A felszabadítás összege
1. 1621	Szécsény Mátyás	Nyáry Miklós	hűségéért
2. 1634	Gyűjteő Mihály	Dósa Tamás	65 tallér
3. 1639	Farkas András	Dósa Tamás	100 florenus
4. 1650	Kovács Mihály	Nyáry Zsigmond	280 magyar ft
5. 1650	Bott András	Nyáry Zsigmond	400 magyar ft
6. 1650	Dékány András	Nyáry Zsigmond	400 magyar ft
7. 1650	Gyűjteő Mihály	Nyáry Zsigmond	100 magyar ft
8. 1650	Marosi Mihály	Nyáry Zsigmond	95 tallér
9. 1650	Hagymási Márton	Nyáry Zsigmond	12 florenus
10. 1650	Fodor János	Nyáry Zsigmond	80 magyar ft
11. 1650	Erdős Balázs	Nyáry Zsigmond	225 florenus
12. 1650	Erdős György	Nyáry Zsigmond	125 florenus
13. 1651	Tóth György	Fodor Heléna	80 florenus
14. 1652	A már korábban Nyáry Zsigmondtól libertáltak fizettek		1000 forintot
15. 1655	Tóth István	Nyáry Zsigmond	400 magyar ft
16. 1675	Szarka Mihály	Lónyay Anna	200 magyar ft
17. 1674	Szarka György	Lónyay Anna	400 magyar ft
18. 1677	Dékány Pál	Lónyay Anna	?

(HemL Heves és Külső-Szolnok megye
törvényszékének polgári perrei IV—9/d. 12.)

*2. A nádudvari Padrah Bálint és István számára
Gyulai Ferenc által adott manumittáló levél
Várad, 1655. szeptember 7.*

Mi Váradí Cápatalan Leveléinek és Levélbeli bizonyságoknak Törvényes deliberatioknak Királyi Parantsolatoknak gondviselésünk alatt való fel keresői, adgyuk emlékezetül a kiknek illik mindeneknek, hogy Maros Némethi Nemzetes Gyulai Ferentz Uram, Váradí Várnak és erősségnek Vicze Kapitánya, egy részről és ugyan Nemzetes Gyulai Ferentz ur, Szabolcs Vármegyében, Nádudvaron Portziobéli Jussán lakó Padrah Bálint Jobbágyok engemet, és nem különben Testvér atyafija Padrah István nevekben más részről mi előttünk személy szerint meg jelenvén, ugyan említett Nemzetes Gyulai Ferentz Ur, mindennemű terheket fíjainak, Leányainak, Atyafíjainak, Nényém Hugainak, Onokáinak, Sogorainak, Jó akaroinak, közel és távol lévő Vérségeinek, sőt mindeneknek és mindnyájoknak, kiket alant irt dolog illetve vagy illethetne, most vagy jövendőben magára vállalván, tovább való tetszéséből élő nyelvel előttünk vallotta és jelentette, hogy tudni illik nevezett Nemzetes Gyulai Ferentz Ur bizonyos Tisztességbeli Személyek közben vetésekre meg indulván, ugy a Hellynek távol léte miat, ki a Pogány ellenség hatalmára nézve, a mennyiben erejében ki azon Jobbágyainak igen kevés hasznokat vehetné, az Okon ugyan meg nevezett Jobbágyait magokat, nem különben maradékaikat mind a két ágon kik volnának, vagy ennek utánna lehetnének is, és már sok időtől fogva birodalma alatt voltak, mivel ennek előtte Sági Nemes Szabó András által törvényes uton és módon kézhez való kivonása s vétele után a mennyiben bizonyos summa pénzben Nevezett Szabó András birta volna is. Csupán magok személyekre nézve az Paraszti és jobbágyi kötelesség alól fel oldozta és fel szabadította volna, annyira, hogy tellyes szabadságot engedet nekik, ugy mind két ágon lévő maradékaiknak mindenütt és minden helyen valahol akarnának menésre és jövésre, lakásra való tehetséget nem csak, hanem némely szabadságról való Armális megszerzésére való utat is minden részben, hogy bátran magoknak vehessenek, egész maga lekötelezésével engedett, mely eféle Jobbágyi kötelességek alól való fel oldozásáért, és elbocsátásáért többször is meg irt Padrah Bálint és Padrah István sokszor említett Nemzetes Gyulai Ferentz Urnak most mi előttünk két száz 200 egész mértékű és fojó jó Császár Tallérokat adtanak és fizettenek és ugyan Nemzetes Gyulai Ferentz Ur kezéhez is vette, nem csak meg nevezett Padrah Bálint és Padrah István azon két száz Tallérokról Quietálni is, tovább szabad személyeknek tette, valotta és minden ki gondolható móddal kötelességek alól feloldozta. Magára és mind két ágon lévő maradékira, fel vévén Nemzetes Gyulai Ferentz Ur az Evictiot, hogy tudni illik, sokszor meg irt Padrah Bálintot és Padrah Istvánt és Maradékaikat, ezen Manumissio eránt, a mennyiben szabad személyeknek tette, s vallotta, minden törvényes háborgatok valakik hol eshetnének, amikor találtatnak is, mind azok ellen saját maga költsige és fáradságával meg oltalmazni és takargatni tartozik. Melyről adgyuk ezen hiteles testimonialisunkat.

(HBmL Osváth-hagyaték.
Vegyés iratok IV. A. 12/b. 3. cs.)

*3. A kecskeméti Kalocsa János és fiai részére
Wesselényi Pál által adott manumittáló levél
Püspöki, 1676. február 11.*

Én Hadadi Vesselényi Pál. Edes Hazajok lelki s Testi szabadságáért számkivetesben es fegyverben lévő Gruffi, Uri, Feo, Nemesi és Vitezlő Rendekből álló egész Magyarországhnak választott Feő Generalissa. Mindeneknek valakik látják, olvassák vagy olvastatni halljak ez levelemet. Adom emlékezetül tudásokra, Kecskeméti Kalocsai János ös, Eörökös jobbágyomnak ez iránt való alazatos instantioját, mellettem levő nemely Emberseges Embereknek is mellette törekedéseket megh tekintvén, És egyszersmind bizonyos szamu Pénzt is, ugy mint harmad fél száz Aranyakat vévén fel tőlle, az jobbgyi állapotból magát említett Kalocsai Jánost, Fiaival: Kalocsai Jánossal és Kalocsai Ambrussal, es mind két Aghon levő maradékival, Posteritassival együtt, Szabados Uri autoritásom szerént ki bocsátottam, manumittáltam; Szabadságtalanságokat örökös nemesi szabadsággá változtattam, sőt az mely Házban s Eörökségben lakik is, melynek felső Szomszedgya az Varga Mihaly, Alsó Szabó Mihály, Házok, ahoz tartozó Major házzal, melynek is felyül Csizmadia János; alól Nagy Bálint voltak szomszedgyai. Es minden zálogos vagy zálogtalan haszonvevő helyeivel, szántőföldrivel, kaszálló kerteivel; mellyeknek is egyike az Matkói földel határos; Második ahol az Farkas Miklos kertyével határos, felyül a kereszt ut mellett. Egy szóval minden appertinentiakkal edgyütt Maga és Maradéki személyek alkalmatosságával meg nemesitettem. Illy conditiok alatt mindazonaltal; Először Hogy az Város adaja maga fogadása szerént ezzel semmi részében nem cerfalcalodik. Masodsor. Hogy az felyül meghirt Házas, és Eörökséghez Kecskeméti Emberen kívül senkinek is el ne adhassák. Harmadszor. Hogy ugyan azon Telekre s Földrökre jobbagyot ne allithassanak. Negyedszer. Hogy sem Magamat, sem Maradékimat sem Kecskeméti jobbagyimat az hozzaioi mutatott jó akaratom helyett, semmi kedvetlenséggel, botszuval nem illetnek; Sőt mindenekben kedvemet keresik s teszik. Nem tartván Én is hozzaioi s Maradékiakhoz sem Magam, sem Posteritassim, Successorim és Legatariussim részékrül semmi Dominale Jussomat. Az Armalis váltás is szabadságokban álva ezenn tul. Mely dologhnak bizonyos valosaganak örökös allando erősségére adtam ez kezem írása es szokott Pecsetem alatt költ Manumissionalis Levelemet.

(RGy Sárközy cs. lt. I. cs.)

*4. A nagykőrösi Szabó János és családja számára
Forgách Ádám által adott manumittáló levél
Losonc, 1694. március 5.*

Adjuk tudtára . . .

Hogy mi Kőröss Várossában lakozó Szabó János örökös jobbágyunktul vettünk fel in specie Száz Tallérokatt folyó pénzül Nemzetes Vitézlő Darvas János plenipotentarius Uram által, illyen conditioval, hogy azon felyül meg irt Summa pénzben az Jobbácságnak terhes igája alul fel szabadicsuk, az mint hogy fel is szabadíttjuk, mind magát meg irt Szabó Jánost, s mind pedig Felességét Szörös Annát, öccsét Szabó Istvánt, fiaitt Szabó Andrást, Szabó Istvánt, Jánost s lányait Szabó Katthát, Ilonát és Annát in perpetuum, hogy szabadossan liberallyuk, mindenütt valahul az egész Magyar Korona alatt akar meg maradni vagy is lakni, ugy kétt ágon lévő maradékty is tekintvén, ehhez hozzánk való engedelmes és hűséges Jobbágykodassatt és a mikor kedve tartya, kegyelmes koronas király Urunktul ö Felseghetül armalisst ki hozzon magára s kétt ágon lévő maradékira s öcsére Szabó Istvánra, mely

által magát meg nemesítvén, valahol lakássát kívánnyá magának, mely szabados levelünket adtuk és adgyuk minden meg bánás, contradictio és rovocallas nélkül, kezünk irassával és pecsétünkkel is confirmalyuk in perpetuum...

(RGy Sárközy cs. lt. 1. cs.)

*5. Az abonyi Borbély Pál és János számára
Balogh István által adott manumittáló levél
Galánta, 1717. február 23.*

Mi alább megirtak assumptis quorum interest oneribus: Adjuk emlékezetül mindeneknek gyermekeinkel egyetembe: Hogy Abony nevü Tekintetes Nemes Pest, Pilis és Solt unialt Vármegyékben levő örökös Helységünkből elidegenedett néhai Borbély Pál eleinkrül reánk szállott Jobbágyunknak maradéki, ugy mint Borbély Pál és Borbély János, édes Annyok Mészáros Anna, most Bátori Szabó András özvegye képekben és nevekkel tanálván meg minket becsületes emberek, ugymjnd is Nemzetes Matolcsi Sámuel és Tömörj András uraimék az örökös Jobbágysági kötelesség alól való föl szabadulás éránt megfontolt gondolataink után említett becsületes emberek esedezésit tekintetbe vévén, szabad akaratunk szerint meg irt Borbély Pál Abonyi örökös jobbágyunknak fiait, ugymint Borbély Pált és Borbély Jánost a Jobbágysági kötelesség alul maradéjkokkal együtt föll szabaditjuk és megmásolhatatlanul örökösen manumittállyuk, soha semminemü földes uri just hozzájuk és maradéjkokhoz sem mi, se maradékink fönt ne tarthassunk; melyhez képest ők is, mint szabad, s töllünk manumittált személyek valahol ott tertzik Várason, falun, szabadosson lakhassanak; Koronás király Urunktul eő felségétül Armalist impertálhassanak; és ezen Manumissionalis Levelünket ad illum Casum meg tartván loco Recommendationis vélle élhessenek. Mely jó akaratunkért florenos 650 rhenentes, idest Hatszázötven nekünk effective letettenek. Kinek nagyobb bizonyására attuk ezen kezünk irásával s Pecsétünkkel megerősítettett manumissionalis Levelünket, mellyet mintha Káptalanban, vagy más Credibilis helylen emanalt volna, Olly erejünek tarthassák és Nemes Biharvármegye Protocollumában pro futura cautela inseraltathassák.

(HBmL Osváth-hagyaték.)

Vegyes nemesi iratok. IV. A. 12/b. 3. cs.)

*6. A Csernyőről származó debreceni Nyiri Pál és fia számára
Klobusitzki János által adott manumittáló levél
Csernyő, 1718. június 6.*

Én Klobusitzki János, feleségem Ormos Borbála, adjuk tudtára mindeneknek az kiknek ez mi Levelünknek rendiben minékünk s minémü Jobbágyunk lévén itten Nemes Zemplény Vármegyében Tisza Bodrog közben az Csernyőben Nyiri Pál nevü Jobbágy, Nyiri István fia, a melly mostan lakik Nemes Debreczen Várossában, örökös Jobbágyunk, ezen Jobbágy ebben az elmúlt Kurucz Világban elidegenedvén s elbujdosván, mostanában pedig Felsőes Koronás Király Ő Felsőes parancsolattyaibul Szabadságot adván, hogy ollyan querulansokat, mellyek a földes Urak alól elidegenedvén s igaz okot producalván, Szabadosson vissza avagy haza vihessék, én is ezen parancsolathoz ragaszkodván s magam igasságát producalván Debreczen Városban, ugyan azon elidegenedvén való Jobbágyomat a Nemes Város kiadván, a melly Jobbágyim között ezen felyül specificalt Nyiri Pál hozzám küldvén Tekintetes Nemes Monai Pál Urat, hogy folytassa dolgát, hogy Szabadságot szerezzen tőlem, az mint is

az ő Kegyelme fáradságát meg tekintvén s sok szép kérését, meg alkudván, fel szabadulván hatvan magyar forintokból s két pár csizmákban karmasinból ilyen formán, hogy sem énnekem, sem feleségemnek semmi némű közünk ne légyen se mostan, se jövődöben, sem pedig maradékinknak, szabadságot adván s fel szabadittyuk ötet ilyenképpen, hogy sem magához, sem maradékához semmi közünk ne légyen, szabadossan magának ő Felségétől armalist hozathasson, s publicaltathassa akarmely Nemes Vármegyében, azonban valaholott tettzeni fog, szabadossan lakhassék, gyühessen, mehessen. Mellyről adom ezen kezem írásomat s magam pecsétemmel meg erősítettett Levelemet becsületes coramizált emberek előtt.

(HBmL IV. Y. 1011/cc. I. P. 302—303.)

*7. A Csekéről származó debreceni Gál Tamás számára
a Kölcsey család által adott manumittáló levél
Debrecen, 1729. május 3.*

Alább irtak vallyuk ez levelünknek rendiben, és mindennémű Atyánkfiainak és Maradékinknak Terheket magunkra vállalván, adgyuk értékre a kiknek illik: hogy mi mostan Nemes Szabad Királyi Debreczen Városában lakos Gál Thamás Nemes Szathmár Vármegyében lévő Cseke nevű Falunkban lakott néhai Gál János Fiához mint Jobbágyunkhoz praetensionkat tartván, egyeztünk meg vele Három Száz magyar forintokban, mellyeket töle e mai napon minden fogyatkozás nélkül fel is vettünk, mellyért mi is említett Gál Thamást, született és születendő gyermekeit és Maradékait, ha mi Jussunk hozzá volt, vagy lehetett volna, minden Jobbágyi kötelességbül ezen levelünk által absolváltuk és örökösen manumittáltuk, tellyes szabadságot engedvén nékie, hogy ha ugy kivátnatnék magának, Armalist is szerezhessen. Mellyekben minden Törvényes Impetitorok ellen magunkra és Maradékinkra per praesentes az Evictiot fel is vállaltuk, ezen kezünk írásával és pecsétünkkel meg erősített Levelünk erejével.

(HBmL IV. A. 1011/cc. I. P. 38.)

*8. A Csekéről származó debreceni Vas János számára
a Kölcsey család által adott manumittáló levél
Cseke, 1753. december 19.*

Mi alább irtak Tekintetes Nemes Szathmár és Bihar Vármegyében residealo atyafiak és condivisionalisok adgyuk tudtára mindeneknek és emlékezetül a kiknek illik ezen Manumissionalis Levelünknek rendiben, Hogy midőn mi minden valósággal és tellyes szeretetű zelussal tapasztaltuk volna azt, hogy mostanis a N. Debreczeni Collegiumban tanuló B. Vas János ő kegyelme (kinek elei Jobbágy képpen a mi Praedecessorinknak kötelessek voltanak) nem szünnék meg attól tudományának singularis öregbitésével, hogy valamint Iffjui idejétül fogva tellyes igyekezettel és az Isten kegyelmének kérelmivel magát a belső Hivatalra el szánta, tovább is azon kegyes intantumában Apostoli Hivatalában meg ne maradna, sőt naponként hogy az Evangéliumi öröm és szabadság szerént magát Istenül vett Talentuma szerént ő Szent Felsege házában való szolgálatra a mi Magyar hazánkban továbbá is jobban jobban készithesse, kegyes szelidséggel azon igyekszik, erkölcsét is mindenképpen a szerént intézvén és szoktatván, valamint ezen felyül irt Szent hivatal kívánná, a mint mi márt ezt eddig való maga alkalmaztatásából is jó emlékezettel reménlenénk. Erre való nézve megtekintvén az ő kegyelme sokszori kérelmei és instantíái mellett mind ezen praemissákat, és minden devotioival színünkre vévén eddig

valo Jobbágysága alól ő kegyelmét, mellyel hozzánk köteles vala, in perpetum fel szabadittyuk, manumittallyuk minden valósággal és realitással nullum Jus nummumques Juris aut Domini proprietatem in Sua Donatione nobis et posteritatibus nostris... reservando et nusquam, sőt hogy Cautionalist is hozathasson magának ő kegyelme in omnem posteritatem, ezen Manumissionak erejével azt is meg engedték, Posteritassihoz is semmi közünket nem tartván, ugy a mi successorink. Mivel pedig ingyen lészen tőlünk manumissioja már meg irt Vas János Urnak, azért mi is azt kívánnjuk, hogy ő kegyelme, vagyis Successori se nekünk, se maradékunknak ellenünk ne járhasanak s velünk ne competalhasanak. Hoc declarato, hogy ha belső ember lenne ruallyon. Midőn azért mind ezen szent végekre kívántató eszközöket Istentől ő Szent Felségétől megadatni magunk is kívánnánk, ezen dolognak végig tartó erősségére és authentiájára adtuk ezen saját kezünk és nevünk írásával pecsétünkkel megerősítettett Manumissionalis Levelünket, kívánván olly erejűnek lenni, mintha akarmelley Tekintetes Nemes Káptalanban költ volna.

(HBmL IV. A. 1011/cc. 1. P. 275—277.)

II. Armális nemeslevelek

1. A nánási Myrkó család

Rudolf császár által adományozott nemeslevele

Prága, 1586. február 3.

Mi Rudolf Isten kegyelméből választott római császár, Német-, Magyar-, Csehország, Dalmácia, Szlavonország, Ráma, Szerbia, Galicia, Havasalföld királya, Austria nagyhercege, Burgundia hercege, Brabant, Stájerország, Karinthia, Krajna örgrófja, Morvaország és Luxemburg hercege, Würtemberg, Théke hercege Svévia fejedelme, Tyrol, Ferretum, Kyburg és Gorica grófja, Elsas örgrófja, a római szent birodalom grófja, Morvaország és Tótorszag ura stb. Adjuk tudtára jelen levelünk rendiben, jelezvén mindenkinek, akiket illet, hogy mi országunk előkelőinek alázatos esdekletését meghallgatván, másrészt pedig figyelembe vévén és meggondolván hívünknek Myrkó Péternek hűségese és hű szolgálatait, melyeket ő először is a mi magyar koronánknak, továbbá nekünk hiven teljesített különböző helyeken és időben és igéri, hogy a jövőben is teljesíteni és véghezvinni fog, tehát ugyanazon Myrko Péter és általa Thedehy Annát az ő feleségét, továbbá fiait Andrást és Miklóst és Jakabot és testvéreit Myrkó Györgyöt és Benedeket, szintugy Annát, Ilonát és Katalint, akik szintén Myrkók és az ő édes nőtestvérei, a nem nemesi állapotból és helyzetből, melyben eddig köztudomás szerint voltak, királyi hatalmunk teljességével és kegyelmével kivévén, elhatároztuk, hogy nevezett Magyarországnak és annak alárendelt részeinek igazi és kétségbevonhatatlan nemesinek gyülekezetébe és számába felvesszük, befogadjuk és közéjük számítjuk és közéjük iktatjuk. Megengedvén és határozott akaratunkból és megfontolt elhatározással beleegyezvén, hogy ők mostantól fogva mindig a jövő és örök időkre mindazon kegyelmekben, tisztségekben, kedvezményekben és kiváltságokban, szabadságokban, jogokban és előjogokban és mentességekben, melyekben az előbb említett Magyarországnak és annak alávetett részeinek igazi és kétségtelen nemesei eddig bármely jog, vagy szokásnál fogva éltek és melyeknek eddig örvendettek, azokban élhessenek, azoknak örvendezhessenek, azokat birhassák örökösök és mindkét nemű ivadékaik. Ezen mi ő irántuk tanusított kegyelmünk és jóakaratunk és bőkezűségünk bizonyosságául, továbbá igazi és kétségtelen nemességük jelvényéül ezen nemesi címert vagy jelvényt adományozzuk: Egyenesen álló katonai pajzs, melynek közepén egy vonal van huzva, mely felül arany színű, alól pedig fehér, melynek alján szikla látszik kinőve, ezen egy griff van, arany színnel rajzolva, felemelt farkkal, nyitott szájjal nyelvét kiöltve, hátsó lábán ülve, bal első lábát előre nyujtva, jobb lábában pedig királyi koronát tartva. A pajzson zárt katonai sisak fekszik királyi koronával, másik fele egy az előbbihez hasonló griffel van diszitve. A cimertetejéről pedig diszitések és koszorúk futnak körül, melyek néhol kékek és arany színűek, másutt veresek és fehérek és a pajzsra minden részébe szétfutnak, amint ezek le vannak rajzolva ezen levél elején rajzolónk kezétől. Ugyanezen Myrkó Péternek és általa Thedehy Annának az ő feleségének, továbbá fiainak Andrásnak, Miklósnak és Jakabnak és édes testvéreinek Myrkó Györgynek és Benedeknek, szintugy nőtestvéreinek Annának, Ilonának és Katalinnak és örökösöknek és mindkét nemű ivadékaiknak ezen címert kegyelmesen adni és átruházni jónak láttuk. Elhatározván és megfontolt lélekkel megengedvén, hogy ők mostantól fogva örök időkre

ezen címert vagyis nemességi jelvényt birják a más Magyarország és a hozzá kapcsolt részek igazi és kétségtelen nemeseknek szokása szerint ugyanazon jogokkal és előjogokkal, kedvezményekkel és szabadságokkal és mentességekkel, melyekkel ők akár természetüknél fogva, akár régi szokásnál fogva éltek, minden ütközetben, csatában, harcban, dárdavetésnél és tornajátéknál, párviadaloknál és magánviadaloknál és minden más nemesi és magángyakorlatoknál, pecséteiken, gyűrűiken, zászlóikon, pajzsaikon, házaikon, temetéseken, bármiféle vállalatokon igazi régi és valódi nemesség címén használhassák. Ennek az emlékére és örök erősségére jelen levelünket titkos függő pecsétünkkel, mellyel mint magyar királyok élünk, megerősítettük.

(HBmL (Hb) Apostol Elek-hagyaték.
XIII. 31. 1/2. c.)

2. A nánási Pongor család

II. Ferdinánd által adományozott nemeslevele

Bécs, 1629. szeptember 24.

Mi II. Ferdinánd, Isten kegyelméből a római szent birodalom választott császára s Német-, Magyar-, Csehország stb. királya stb. stb. . . . .

Emlékezetül adjuk jelen oklevelünk erejével, tudatván mindazokkal, akiket illet, hogy mi néhány hivünknek felségünk előadott legalázatosabb kérelmére megfontolván és tekintetbe vévén hivünk Pongor István közsékely hűségét és érdemeit hűséges szolgálatának, melyeket ő először magyar királyságunk szent koronájának, aztán felségünknek különböző helyen és időben hűségesen tett és teljesített és a jövőben is tenni és teljesíteni ígérkezik. Minthogy mi azoknak, akik nekünk és a keresztyénységnek üdvöset és érdemeset tettek, királyi kegyelmünkben és bőkezűségünkben elődeinknek Magyarország egykori dicső királyainak példáját követvén, erényeiknek méltó jutalmát, mely őket még nagyobbakat felmutatni buzdíthatja, meg szoktuk adni, tehát ugyanezen Pongor Istvánt s általa feleségét, Annát és János fiát, szintugy Máthé testvérét, annak feleségét Katalint és fiát Mihályt a közsékelyi sorból és állapotból, melyben eddig éltek, királyi hatalmunk teljességéből és különös kegyelemből kiemelvén, Magyarországnak és kapcsolt részeinek igazi és kétségtelen nemesi rendjébe és számába felvenni, besorozni és beirni határoztunk. Beleegyezvén és biztos tudomásunk szerint megfontolt lélekkel megengedvén, hogy ők ettől fogva a jövőben örökidőkig mindazon kegyekkel, tisztségekkel, engedményekkel, kiváltságokkal, szabadságokkal, jogokkal, előjogokkal és mentességekkel, melyekkel Magyarországunk és kapcsolt részeinek többi igazi, régi és kétségtelen nemesi eddig bármilyen jog vagy szokás alapján éltek és élnek ők is, valamint mindkét nemű összes örökösök és utódaik is élhetnek. A nekik nyújtott kegy, valamint a szabadság bizonyosságával az igaz és kétségtelen nemesség jeléül ezen címert adjuk: Egyenes hadi, középen átmenő vonallal, egy felső kék, és egy hármasan tagolt alsó részre felosztott pajzsot. A felső kék mezőben egy teljes vörös oroszán szakállas nyíllal tátott száján átdöfve, felvetett talpakkal futásra készülve látható a pajzs oldalán. A pajzs alsó részében annak oldaláról jövő ferde vonalakkal háromszög formára alakított kék mezőben virágzó fehér rózsza van elhelyezve, a többi kettő szintén háromszög alakú fehér mezőben néhány virágzó vörös rózsza van elhelyezve. A pajzs felett rostélyos nyílt hadi sisakot királyi koronában egy másik vörös oroszánt első lábaival ugrásra készülve s hasonlóképpen szakállas nyíllal tátott száján átszurva. A sisaknak csucsáról vagy tetejéről pedig szalagok és cafrangok, innen aranyak és feketék, amonnan pedig ezüstök és vörösek folynak a pajzsok széléin, a pajzsot magát illetően ékesítvén, amint mindezek jelen oklevelünknek kezdetén vagy fején a festő kezével és művészetével saját színeikben megrajzolva láthatók. Ugyanezen Pongor Istvánnak s általa az imént megjelölt személyeknek s azok mindkét nemű összes örökösöknek kegyelmesen adni és ajándékozni kívánjuk. Elhatározván és biztos tudomásunkkal

megfontolt lélekkel megengedvén, hogy ők mostantól ezentul örök időig ugyanazon cimert, vagy nemesség jelvényét Magyarországunk és kapcsolt részei más nemeseinek módjára ugyanazon jogokkal, előjogokkal, engedményekkel, szabadságokkal és mentességekkel, melyekkel azok vagy természet szerint, vagy régi szokás alapján éltek és élnek bárhol, harcokban, csatákban, útközetekben dárdajátékokon, párbajokon, bajvivásokon, másféle összes és egyes akármilyen katonai és nemesi gyakorlatokon éppugy pecséteken, vitorlákon, függönyökön, szőnyegeken, gyűrükön, zászlókon, pajzsokon, sátrakon, házakon, koporsókon, általában pedig bármiféle dolgoknak és ügyeknek végzésével az igaz és régi és valódi nemességnek címei, amilyenekül mi őket és mindkét nemű összes örököseiket minden, bármilyen állásu, méltóságú, rendű és rangú embertől mondhatni, nevezteni, tartatni és tekintetni akarjuk és parancsoljuk, — hordhassák és viselhessék, azokkal örökké élhessenek, összes mindkét nemű utódaik is élhessenek. Tehát nemességet adunk ezen jelen oklevelünk erejével. Ezen dolog emlékezetül és örökös megerősítés végett jelen oklevelünket titkos pecsétünknek, ugyanezen Pongor Istvánnak s általa feleségének Annának, János fiának, éppugy testvérének Máthénak, Katalin feleségének és Mihály fiának, azok mindkét nemű összes már született és születendő örököseinek és utódainak kegyelmesen adni és engedélyezni kívánjuk.

(HBmL (Hb) Apostol Elek-hagyaték.
XIII. 31. 1/2. c.)

3. A nánási Fejes család nemeslevelei

a) III. Ferdinánd által adományozott nemeslevél 1654. december 19.

Mi III. Ferdinánd, Isten kegyelméből választott mindig fölséges uralkodó Németország, Magyarország, Bohemia, Dalmatia, Croatia, Sclavonia, Rama, Szerbia, Galicia, Ladomeria, Cumania, Bulgaria királya stb. stb. . .

Az emlékezetnek ajánljuk a jelen irat tartalmával, tudtul adva mindazoknak, akiket illet: mert amikor némely hűséges urunknak, tanácsadónknak — éppen ezért előttük megkülönböztetett — közbenjárására tekintetbe vétetvén és megvizsgáltatván Fejes Péternek hűsége és hűséges szolgálatai, amiket ő nekünk és a magyar királyságnak minden dologban és ügyben, hűségének és serénységének vállalataiban és megbízásaiban a lehetőségnek megtétele mellett hűségesen nyújtott és adott és igéri, hogy a jövőben is hűségének alkalmazásával ugyanolyanokat, vagy nagyobbakat fog adni és nyújtani.

Ugyanezen Fejes Pétert és általa *fiait: Istvánt, Andrást, Mihályt*; — Szabó Pétert és Györgyöt; — és Kiss Istvánt fejedelmi hatalmunk teljességével a magyar királyság és a kapcsolt részek vérbeli, kétségtelen és megjelölt nemeseinek társaságába és számába beszámítandónak, hozzácsatolandónak, befogadandónak és beirandónak nyilvánítjuk, valamint vesszük, hozzászámáljuk, hozzácsatoljuk, befogadjuk és hozzáírjuk jelen irat ereje által, elhatározva világosan, hogy ilyen módon egymás után a következő időkből ugyanazon Fejes Péter és a fent nevezett személyek, örökösök, utódaik, összesen mindkét nemű kétségtelen, született és megjelölt nemeseknek tartassanak és számbavétenessnek. Az ő nemességük jelül pedig ezen fegyvereket, vagy nemességjelvényeket: T. i. katonai pajzsot, égszínűt, ennek síkján háromfejű zöldelő domb van, fölötte királyi korona, ezen jobb lábán álló eredeti színeiben a pajzs jobb oldala felé fordulva daru, bal lábában követ tart, mint az éberség jelét, nyakát nyíl furta át, a pajzsot nyitott katonai sisak királyi diadémekkel ékesítve, ezen ismét egy daru, mely az egyik lábán áll, a másikban követ tart, nyaka szintén nyíllal átszúrva, az alatta levőhöz mindenben hasonló színű. Legfelül pedig a sisaknak csücskei vagy szalagjai jobbra sárgák és sötétkékek, balra fehérek és pirosak, a pajzs széleire szétömölve, magát a pajzsot illően díszítik éppen úgy, amint jelen levelünk elején a saját (megfelelő) színeikkel festői művészettel lefestettek, ugyanezen Fejes Péternek, a fent említett

személyeknek és általa örökösöknek, mindkét nemen valamennyinek kegyesen adtuk, elhatározva és biztos tudással és tiszta lélekkel megengedve, hogy ők az előírt fegyvereket vagy nemesi jelvényt más és valódi és vérbeli, kétségtelen és megjelölt nemesek szokása szerint fegyvereiken használják és bárhol a csatákban, harci játékokban, párbajokon, magán harcokon és más katonai és nemesi gyakorlatokon és jelvényeken, zászlókon (üstökön) cortinákon, hajítófegyvereken, szőnyegeken, gyűrűkön, pajzsokon, sátrakon, házakon, sirhalmokon, általában pedig bármilyen dolgaikban és táborozásaikban valódi nemesség címe alatt, melynél fogva azt akarjuk, hogy e levélben megjelölt állapotuknak tartassanak mindenkitől és hogy éljenek valamennyi és egyenként való azon kitüntetésekkel, kegyekkel, kiváltságokkal, engedményekkel, szabadságokkal, sértetlenségekkel és előjogokkal, amelyekkel a magyar királyság és a kapcsolt részek többi, igazi, született és megjelölt nemesi és katonái amilyen joggal és régi szokás szerint élnek, melyeket élveznek, melyeknek örüljenek, azokkal örökösen éljenek, azokat használják. Amely dolog emlékére, örökös erősségére a jelen függő és hiteles pecsétünk erősségével megerősített iratot Fejes Péternek és a fent említett személyeknek és utódaiknak mindkét nemen kegyesen adandóknak és engedendőnek tartjuk.

*b) Apafi Mihály által adományozott nemeslevél
1680. május 28.*

Mi Apafi Mihály, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, a magyar királyság részeinek ura és székelyek grófja tudtul adjuk jelen levelünk soraiiban mindazoknak, akiket illet: mert amikor némely hűséges urunknak, tanácsadónknak — éppen ezért előttünk megkülönböztetettnek — közbenjárására tekintetbe vétetvén és megvizsgáltatván nagyhalászi nemes Fejes Jánosnak hűsége és hűséges szolgálatai, amiket ő nekünk és ezen királyságunknak Erdélynek minden dologban és ügyben, hűségének és serénységének, vállalataiban és megbizataisaiban a lehetőségnek megtétele mellett hűségesen nyújtott és adott és bizunk abban, hogy a jövőben is hűségének alkalmazásával ugyanolyanokat, vagy nagyobbakat fog adni és nyújtani.

Tehát ugyanezen Fejes Jánost, ki már azelőtt is különös kegyelmünkben nemességnek örvendett, fejedelmi hatalmunknak teljességével újból és ismét ezen királyság Erdély és Magyarországhoz kapcsolt részek vérbeli, kétségtelen és megjelölt nemeseinek társaságába és számába beszámítandóknak, hozzácsatolandóknak, befogadandóknak és beirandóknak nyilvánítjuk, valamint vesszük, hozzászámláljuk, hozzácsatoljuk, befogadjuk és hozzáírjuk jelen irat ereje által, elhatározva világosan, hogy ilyen módon egymásután a következő időkben ugyanazon *Fejes János* és általa *István* — hasonlóképp *Fejes*, — az ő vértestvére, örökösei, és az ő utódaik, összesen mindkét nemen kétségtelen, született és megjelölt nemeseknek tartassanak és számbavétessenek. Ezen módon az ő valódi és végleges nemességük jeléül pedig ezen fegyvereket vagy nemességjelvényeket: t. i. egyenes katonai pajzsot, égszínűt, melynek mezején vagy síkján egy emberi, vállig lemetezett kar, felvett páncél, fölfelé tartott, kihuzott kard látszik; a pajzs fölött pedig katonai, lezárt sisak helyeztetett el, melyet drágaköves, gyöngyökkel illően felékesített, királyi diadém takar, a sisak tulajdonképpeni csúcsháról különböző színű szalagok vagy fonalak innen-onnan lefolyva a pajzsunk mindkét partját vagy szélét körülövezik és ékesítik, asszerint amint ezek valamilyen jelen iratunk felső részén vagy kezdetén hozzáértő kézzel és festői művészettel kiválóan megvilágíttatni (megnyilváníttatni) és lefesteni határozottnak, megfontolt lélekkel és biztos tudással, fejedelmi bőkezűségünkkel az említett *Fejes János*nak és *Istvánnak* és örökösöknek és az ő utódaiknak és valamennyiüknek mindkét nemen kegyesen adtuk, ajándékoztuk és határozottnak, beleegyezve és megengedve, hogy ők az előírt fegyvereket vagy nemesi jelvényt más valódi és vérbeli, kétségtelen és megjelölt nemesek szokása szerint fegyvereiken használják és bárhol a csatákban, harci játékokban, párbajokon, magán harcokon és más katonai és nemesi gyakorlatokon és hajító fegyvereken, szőnyegeken, gyűrűkön, pajzsokon, sátrakon, házakon, sirhalmokon, általában pedig

bárminemű dolgaikban és táborozásaikban, valódi és végleges nemesség címe alatt, melynél fogva azt akarjuk, hogy ők az összetől és valamennyitől ilyen állapotu, feltételű, állásu, tisztségű, rendű, kötelességű és méltóságú és kiváló embereknek vétessenek, megjelölteknek mondassanak, tartassanak, neveztessenek és számbavétessenek és hogy éljenek valamennyi és egyenként való azok kitüntetésekkel, kegyekkel, kiváltságokkal, engedményekkel, szabadságokkal, sértetlenségekkel és előjogokkal, amelyekkel a mi királyságunknak, Erdélynek és Magyarországhoz kapcsolt részeknek a többi igazi, született és megjelölt nemesi és katonái amilyen joggal és régi szokás szerint élnek, melyeket élveznek és melyeknek örülnek, azokkal örökösen éljenek, azokat használják és azoknak örüljenek.

Amely dolog emlékére, örökös erősségére a jelen iratot, függő és hiteles pecsétünk erősségével megerősítettett, az említett Fejes Jánosnak és Istvánnak és örököseinek és az ő utódaiknak, valamennyinek mindkét nemen kegyesen adandónak és engedendőnek tartjuk.

(HBmL (Hb) Apostol Elek-hagyaték

XIII. 21. 1/2. c.)

4. A nánási Oláh család

I. Lipót által adományozott nemeslevele

Bécs, 1661. június 22.

Mi Lipót, Isten kegyelméből választott római császár, Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Tóth- és Horvátország, Ráma, Szerbia, Galicia, Ladomeria, Havasalföld és Bulgária stb. királya, Austria főhercege, Burgundia, Brabant, Stájerország, Krajna örgrófja, Morvaország, Luxemburg, Felső- és Alsó Szilézia, Würtemberg hercege, Svevia fejedelme, Habsburg, Tyrol, Kyburg és Gorica örgrófja, a római szent birodalom és Lusatia grófja, Morva és Tóth ország ura stb. Adjuk tudtára mindenkinek jelen levelünk rendiben, jelezvén mindazoknak akiket illet, hogy némely hivünk alázasos könyörgésének, melyet elibénk terjesztett azért, hogy egyrésről figyelembe vevén és meggondolván hivünknek Oláh Mártonnak hűségét és hű szolgálatait, melyeket ő először is a mi magyar koronánknak, továbbá nekünk hiven teljesített különböző helyeken és időben is igéri, hogy a jövőben is teljesíteni és véghez vinni fog, tehát ezért egyrésről, másrésről pedig kegyelmünk és királyi bőkezűségünk folytán, mellyel a mi magunk és a keresztyénség iránt érdemeket szerzőket és vitézséggel tündöklőket a mi dicső őseink a magyar királyok példájára kitüntetni szoktak, és nekik vitézségüknek bizonyos emlékét szoktuk adni, melyek őket nagyobb tettek véghezvitelére is buzdítsák. Tehát ugyanazon Oláh Márton és ő általa édes testvérét, szintén Oláh Mátyást, Györgyöt és Imrét a nem nemesi állapotból és helyzetből, melyben eddig köztudomás szerint voltak, királyi hatalmunk teljességével és kegyelmünkkel kivéven elhatároztuk, hogy nevezett Magyarországnak és annak alárendelt részek igazi és kétségbenvonhatatlan nemesiének gyülekezetébe és számába felvesszük, befogadjuk és közéjük számítjuk és közéjük iktatjuk. Megengedvén és határozott akaratunkból és megfontolt elhatározással beleegyezvén, hogy ők mostantól fogva mindig a jövő és örök időkre mindazon kegyelmekben, tisztségekben, kedvezményekben és kiváltságokban, szabadságokban és jogokban és előjogokban és mentességekben, melyekben a többi igazi és régi és kétségtelen nemesi az előbb említett Magyarországnak és annak alávetett részeinek eddig bármily jog vagy szokásnál fogva éltek, azokban élhessenek, azokat élvezhessék és azoknak örvendhessenek, azokat birhassák örökösökük és mindkét nemű ivadékaik és azokat mindnyájan élvezhessék. Ezen mi ő irántuk tanusított kegyelmünk és jóakaratumk és bőkezűségünk bizonyosságául, továbbá igazi és kétségtelen nemességük jelvényéül ezen nemesi címert vagy jelvényt adományozzuk: Egyenesen álló égszínké katonai pajzs, melynek alját zöld mező foglalja el, melyen katonai ruhába öltözött férfiú látható, jobbáiban kivont kardot tartva és hanyatt a földön feküdve, felette kék mezőben

fehér lovas férfiú látható, kezében zászlóval, felette nyílt katonai sisak, királyi koronával diszitve és ebből egy másik férfiú emelkedik ki, mely az alatta férfiúval egyforma, bal kezét csipőjére téve, jobbával pedig egy kardot tart egy átszurt török fejfel. A sisak legtetéjén koszoruk és más, részint sárga, részint kék, részint fehér, részint piros diszítések vannak, melyek a cimere körül egészen körülfolynak és a pajzsot szépen diszítik, amint mindezek ezen levél elején rajzolónk kezétől és művészetével saját színeiben lefestve láthatók. Ugyanezen Oláh Mártonnak és ő általa a fent név szerint felsorolt személyeknek és örökösöknek és mindkét nemű ivadékaiknak ezen cimert kegyelmesen adni és átruházni jónak láttuk. Elhatározván és megfontolt lélekkel megengedve, hogy ők mostantól fogva örök időkre ezen cimert vagyis nemességi jelvényt birják a más Magyarország és hozzácsatolt részek igazi és kétségtelen nemeseinek szokása szerint ugyanazon jogokkal és előjogokkal, kedvezményekkel és szabadságokkal és mentességekkel, melyekkel ők akár természetüknél fogva, akár régi szokásnál fogva éltek és amelyeknek örvendtek, melyekkel éltek és melyeknek örvendenek és minden ütközetben, csatában, harcban, dárdavetésnél, és tornajátékoknál, párvialoknál és magánvialoknál és minden más katonai és nemesi gyakorlatoknál, pecsétéken, gyűrűkön, zászlóikon, pajzsaikon, házaikon, temetéseiken, bármiféle vállalatoknál igazi régi és valódi nemesség címén használhassák, akarjuk, hogy ezen címmel neveztesse, mindenkitől, bármely állapota, méltósága és bármely rangú férfiú részéről. És megparancsoljuk, hogy viseljék ezen cimert és azokat örök időkre élvezhessék és örökösök és mindkét nemű ivadékaik is élvezhessék. Tehát megnevesítjük, adományozzuk a nemességet és átruházuk jelen levelünkkel. Ennek az emlékére és örök erősségére jelen levelünket titkos függő pecsétünkkel, mellyel mint magyar királyok élünk, megerősítettük.

(HBmL (Hb) Apostol Elek-hagyaték.
XIII. 31. 1/2. c.)

*5. A debreceni Szeremley család
Mária Terézia által adományozott nemeslevele
Bécs, 1759. december 28.*

Mi, Mária Terézia etc. Emlékezetül adjuk etc., hogy Mi több hívünknek Felségünk elé terjesztett legalázatosabb kérelmét meghallgattuk, melyet azért terjesztettek elének, hogy vegyük figyelembe a mi hívünknek Szeremley Sámuelnek hűségét és hűséges szolgálatainak érdeméért, mellyel kies Eleinek és az ő Elődjének nyomdokain járva, minden körülmények között és minden legkisebb alkalmatosságot felhasználva, különösen pedig már hosszabb idő óta, mikortól fogva a mi Szabad királyi városunkban, Debrecenben — jószágaiban jelentékenyen megnövekedvén különféle nyilvános tisztséget (hivaltal) is viselt — a mi Magyar királyságunknak Szent koronájához és Császári Házunkhoz, nem különben a mi Felségünkhöz is mindig hűségesnek és állhatatosnak mutatta magát, sőt elődeink iránt is, (amint mi öröla kegyesen megállapítottuk) mindig hasonló hűséggel és állhatatossággal viseltetett. — Amiért is királyi kegyünknel fogva, és különös kegyelmünkkel, amellyel mindazokat jutalmazzuk, akik a keresztény közösségben érdemeket szereztek és magukat erényekben gyakorolni igyekeztek, követni akarván dicső Elődeinknek, az egykori magyar királyoknak példáját és az ő jószágos cselekedeteiknek bizonyos ajándékait, melyekkel némelyeket mindig nagyobbra ösztönözhettek, — elhatároztuk, hogy ugyanazon Szeremley Sámuel és ő általa az ő már született fiait és leányait, Gábielt és Zsuzsannát, kik az ő első feleségétől Nemzetes Mike Judittól, nemkülönb Györgyöt és Zsófiát, kik az ő második feleségétől, Nemzetes Babocsai Annától származtak, de mindazokat az összes mindkét nembeli örökösöket és utódokat is, kik Isten kegyelméből még születni fognak, — királyi hatalmak teljességéből és különös kegyelmünkkel, előbb említett Magyar királyságunk és Csatolt Részének igaz és kétségtelen Nemes férfainak gyülekezetébe és számába kegyesen beírni, számlálni és befogadni rendeljük; jó

lelkiismerettel és szabad elhatározással megengedvén, hogy ők, és az ő mindkét nembeli összes örököseik utódaik, az elődöknek módjára, a jövőben, de minden időben is mindazokkal a kegyekkel, tisztségekkel, eredményekkel, kiváltságokkal, mentelmekkel, jogokkal és előjogokkal élhessenek, amelyekkel a mi Magyar Királyságunknak és Csatolt Részének többi igazi és kétségtelen nemesi élték s amelyeknek ők is örvendtek, mindeddig akármi módon, a régi jog alapján, vagy régi szokás folytán éltek és amelynek örvendtek és mind az ő, előbb említett mindkét nembeli összes örököseik és utódaik hasonlóképpen élhessenek és örvendhessenek. Amiért is a mi Őiránta megmutatott kegyünknek, kegyelmességünknek és jóindulatunknak bizonyságául az igaz és kétségtelen Nemességnek jelét: ezt a Cimert, vagyis a Nemességnek jelvényét adjuk. Nevezetesen skarlátszinű álló paizst, amelynek egyedüli felső mezejében arany griffmadár áll, farkát hátulról lábai közé hajtva, szárnyait a hátáról szétterjesztve, nyitott csőrrel és kinyújtott nyelvvel, elülső lábát balfelé ragadozásra nyujtva, jobbra pedig megragadott zöld koszorut felemelni látszik; magán a paizon rostélyozott vagyis nyílt sisak áll, a Nemesek régi, sajátos szokása szerint jobbfelé helyezve; a paizsból ágyékáig kiemelkedő griffmadarat királyi korona disziti, jobboldalt skarlátszinű és aranyfoszlányokkal, balfelől pedig (pázsit) zöld színű és arany foszlányokkal, a sisak csucsáról a paizs mindkét oldalán lelógó, hasonlóképpen arany foszlányokkal. Miután pedig mindezek legelőször a Mi írásaink festőinek gyakorlott kezével, saját és természetes színeikkel ragyogóan megfestették, — az érdekeltek szeméi elé helyezve, megtekintettek: — ugyanazon Szeremley Sámuelnek és Ő általa, előbb külön felsorolt fiainak és Leányainak, Gábornak, Zsuzsannának, nemkülönb Györgynek és Zsófiának, akik már születtek és mindazoknak, akik a jövőben Isten kegyelméből még törvényesen születni fognak s azok mindkét nembeli összes örököseinek és utódaiknak adni és viselni (használni) rendeljük, elhatározván és jó lelkiismeretünk szerint, jól megfontolt szándékkal megengedvén, hogy ők az Elődök módjára joggal, előjogokkal, engedménnyel és kiváltságokkal, amelyekkel említett Magyar Királyságunk s Csatolt Részek többi igazi és kétségtelen Nemesi a jog vagy egyéb szokás szerint éltek s amelyeknek örvendtek — éljenek és örvendjenek mindenütt a csatákban, ütközetekben, harcokban, kopjajátékokban, tornákban, párvialokban, bajvívásokban és akármi másféle katonai és nemesi gyakorlatokban, nemkülönb használhassák azokat jegyeikben, ruháikon, kárpitjaikon, palotáikon, gyűrűiken, zászlóikon, pajzsaikon, sátraikon, házaikon, és sirjaikon, általában pedig bármiféle dolognak vagy hadbaszállásnak nemében, a tiszta, igaz, őszinte és kétségtelen Nemesség címe alatt, amellyel őket bármiféle állapotu, foku, tisztségü, méltóságü ember részéről jelölni, ékesíteni és nevezetni akarjuk és parancsoljuk: hogy ők azokat hordozhassák, viselhessék, örökké használhassák, élvezhessék és azoknak örvendhessenek; ugyancsak azok mindkét nembeli összes örököseik és utódai élvezhessék és használhassák; sőt őket jelen levelünk erejénél fogva is nemessé teszünk (megnemesítjük), a nemesek közé befogadjuk és hozzájuk írjuk, amelyek emlékezetéül és örök megerősítéséül adjuk jelen kiváltságos levelünket, nagy titkos, függő pecsétünkkel, — melyet mint Magyarország királynője, használnak, — ellátva, ugyanazon Szeremley Sámuelnek, előbb megnevezett Fiainak, és Leányainak, azok mindkét nembeli örököseinek és utódaiknak.

(DMA Nagybákay-iratok.)

III. Nemességigazoló levelek

1. A nádudvari Molnár család igazolása során készített tanúvallomási jegyzőkönyv (részlet)

1748. november 29.

Primo. Tugya-e bizonyosan az Tanu, es esmerete e Tekentes Nemes Heves Vármegyében Átány nevű Helysejben Lakozo es mindeltig Nemesi Szabadságban elő, és ugyan ottan megh holt nehai Molnár István uramat.

Secundo. Tugya-e a Tanu hány Fiai voltak Átányon Lakot nehai Molnár István Uramnak és kinek hívták.

Tertio. Mostanában holl Laknak nehai Molnar Istvan ur Fiai. Primus Testis Agilis Joannes Gőőz Mercenarius Generosi Domini Georgy Madarász Nadudvariensis Annorum circiter 58 De posito Corporali Juramneto fatetur. Ad 1-um Esmerte a Tanu Tekintetes Nemes Heves Vármegyében Átány nevű Helysejben lakot nehai Molnár István urat, és tudgya hogy mind edig nemesi szabadságban elt és tartatott, s ugyan ottan holt megh is. Onnet tudgya pedig es ugy esmerete a Tanu, Nehai Molnar Istvan ur, hogy ez fatens Atanyon született és ez vilagra is es mindég ottan lakos volt, hanem harmadik esztendejébe jár, miolta Nádudvarra jött felyül irt Madarasz György urhoz. Ad 2-dum. Bizonyosan tudgya s vallya a Tanu, hogy Tekintetes Nemes Heves Varmegyeben Átányon lakot es ugyan ottan megh holt nehai Molnar Istvan Uramnak ött Fiai voltak, nevezet szerint Molnar Istvan, Mihály, Andras, György és Janos. Ad 3.-um, Tudgya bizonyosan a Tanu Nehai Molnar Istvan Ur termeszet szerint valo Fiai Molnar Mihally, Andras, György és Janos ur ezen T. Ns. Szabolcs Varmegyeben Nádudvaron laknak mostanában, Molnar Istvan ur pedig Átányon meg holt eő kelmenek egy Fia maradvan Molnar Pál és eő Kigyelme is mostan Nádudvaron lakik, Szemellyek szerint a Fatens jól ismeri eő kegyelmeket.

1765. november 23.

De eo utrum

1.-o. Esmeri-é a Tanu T. N. Szabolts Vármegyében Nádudvaron lako Nemzetes Molnár Mihály, András, János, György és Ifju András Uraimékat.

2.-o. Tudja-é hány teleket birtak itt Nádudvaron, portio fizető Taxás emberei vagynak é.

3.-tio. Hát az feleségek nevezett Molnár Mihály, András, János, György és Ifju András Uraiméknak igaz-é hogy Donataria familiából valók, ha azok birnak-é feleségek után ős örökös jországot s hon.

Primus Testis Generosus Joannes Kis de Nadudvar in Oppido Nádudvar residens Annorum 50.

1.-um. T. N. Szabolts Vármegyében situalt Nádudvar Mező várossában lako Nemzetes Molnár Mihály, András, János, György és ifju András Uraimékat fatens Ur jól ismeri.

2. Tudja is fatens Uram hogy az Deutralis Nemzetes Molnár Mihály, András, János, György és Ifju András Uraimék negy colonialis sessiot, kilentz portio fizető taxás embereket birtak itten Nádudvaron, kik is Deutralis Molnár Uraimékat mint földes Urakat szolgáló Taxások ugy szolgállyák, fatens Ur is itten lakván, tudja, láttya is szolgáltyokat.

Ad 3. Azt is tudja fatens Ur, hogy Deutralis Molnár Mihály Ur felesége Cseke Sára Asszony után perennalis fassio mellett acquiralt örökös jorzágot. Molnár János Ur pedig felesége Kis Anna asszony után N. Kis néven nevezendő Palatinalis nova donatioval fel kért örökös jorzágot, nem külömben Molnár György Ur is felesége Varga Judith asszony után Donatioval acquiralt ős örökös jorzágot birtak itten ezen T. N. Szabolts Vármegyében situalt Nádudvar mező városában, mellyeknek a Deutralis Nemzetes Molnár Uramék actualis és békességes birodalmokban vagynak most is.

1773. május 19.

De eo utrum?

1.-o. Tudja é, Láta é vagy hallotta é a Tanu: hogy a midőn Nemzetes Molnár Mihály Uram Nemes Heves Vármegyéből Átánról ide Tekintetes Nemes Szabolts Vármegyében lévő Nádudvarra származott lakni a szüleivel együtt, semmi Jussa nem lévén ottan magának, hanem Debretzen Várossában lako Néhai Nemzetes Szabó Mihály Uramtól ugymint mostan inquiráltató Szabó Uramék édes Attyától zálogosított Portiora szállott, s azon épített házat és abban lakott.

2.-o. Tudja, látta, hallotta é, hogy melly helylen légyen említett Nádudvaron azon Ház, mellyet a Nevezett Szabó Mihály Uram Portiojára épített, és meddig lakott azon Házban említett Molnár Mihály ur? nevezetesen két felől való szomszédjaival együtt nevezze meg a Tanu azt is, most ki lakik rajta.

3.-o. A mig a nevezett Szabó Familiát illető Portzion lévő Házban lakott Molnár Mihály Ur, azon Házból, s azon Portiohoz Nádudvaron mellyik kertet, Kivül pedig az egész Határon mennyi szántó földeket, s kaszálló Réteket fogtak fel mind maga mind pedig a Szülei? mitsoda nevezetü helylyeken? Szakaszonként nevezetesen le tett hite alatt vallyá meg a Tanu, és beszélye előll.

4.-o. Mondja meg azt is a Tanu, ha tudja, vagy hallotta é, hogy az említett Portiohoz tartozandó Taxások kitsodák és hányan vagynak? hogy mitsoda földeket adott nekik Molnar Mihally Ur? Mind nevezetesen beszélye előll a Tanu.

5.-o. Kit tud magán kívül ezen kérdésekre Jó Tanunak lenni, nevezze meg.

1-mus. Testis Providus Michäel Szilasi Annorum circiter 33. Egregii Michaelis Harsányi Inquilinus in oppido Nadudvar Inclito Comitatus Zabolchiensi ingremiato degens adjuratus, examinatus fati ad 1. et 2. A Tanu gyermek korában származott Nádudvarra a Szüleivel együtt és azolta mindég ottan lakik, de mikor származott s honnan Nadudvarra kérdésben forgo Molnar Mihály Ur, azt nem tudja, hanem azt nyilván tudja a Tanu, hogy azon Szabo Familiáktul bir most is említett Molnár Mihály Ur egy egész teleket Nádudvaron a Dersi zug nevezetü uttzán Madarász István és Ludmány András szomszédáságukban, melly Teleken 3 — három — házak vagynak, mostanában az egyikben Csizmadia Tot Pál, a másikjában Disznos nevü Czigány, az harmadikban pedig (tudniillik a nagy házban mellyben maga Deutralis Molnár Mihály ur és Szülei is laktak:) Most Sido Lörintz Arendas lakik, ezen nagy házban lakot Molnár Mihály Ur mindég a szüleivel együtt, mig azok is éltek mostani lako Házában, azt pedig onnan tudja, mert akkor tályban lakott a Tanu említett Molnar Mihály Urnál szolgáló képpen, három esztendeig egy végben. Ad 3. Tudja bizonyosan a Tanu, hogy amely kertet Nádudvaron bir most is kérdésben forgo Molnár Mihály Ur, azt még az Attya s maga a Deutralis Személy Szabo Jusson lévő házban való laktokban, és azon Jusra fogták, és birták; kívül pedig a Nádudvari Határon a Boda Halmánál valami 5 — öt — köböl alá való; a Perje zugban 3 — három — nagy darab egy szélben, másutt tsak ugyan azon zugban két nagy darab, ezt az két darabot most az Molnar Uram Sogora Mátyus Antal birja, a Siterben 2 — két — helylen egy jó nagy darab Tábla, a Virágos Szállásnál jó darab kaszálló; a külső Halmon kívül a Mihalyi István Ur földje mellett egy jó darab kaszálló, ehez nem messze két — 2 — nagy darab kaszálló; A Kotsordosnál leg alább is 4 — négy — zsák alá való, az akasztó Halomnál két zsák alá való, a belső Halomnál négy zsák alá való földeket, régen még a Deutralis Házban s Teleken lévő laktokban fogták és birták s most is birja Molnár Mihály Ur. Ezeket pedig onnan tudja, mert a fent meg irt három esztendeig Molnár Mihály Urnál való laktában azon földeket szántotta, s kaszálta

esztendőnként a Tanu, mint a Keresben lévő Telekhez foglalt földeket, mert egyéb Just nem is birt még akkor Molnár Ur, hanem azolta jutott a Felesége után a Hosszu Szeren egy, a Külső Halomnál pedig két darab földet és a Komorotzi Just is azoltától fogva kezdette birni Arendában.

Ad 4. Az első és második punctumokban a Tanu le tett hiti alatt meg mondott ket Taxás és egy Arendas Házakat és Deutralis kertben lévő egy jó Házat, tudja a Tanu Molnár Mihály Urnál azon Szabó Jusson lenni.

Ad 5. Nádudvaron lakos Sós Mihály és Sós János lehetnek jó tanuk ezen dologban.

(HBmL Herpay-hagyaték. IV. B. 913/6. cs.)

2. A debreceni Szöllősi család igazolása során készített tanúvallomási jegyzőkönyv (részlet) 1757. január 19.

1. Tudgya-e, avagy hallotta-e a Tanu, hogy mostan T. N. Kraszna Vármegyében Magyar Ketzter nevű Helységben lakos Nemes Szöllősi János Uramnak öt egytestvér atyafiai légyenek, ugymint Szöllősi Ferencz, István, Sámuel, Anna, Sára; ezek pedig mindnyájan egy Atyától Anyától való?

2. Ezen megnevezett hat egytestvér Atyafiaknak tudgya-e a Tanu bizonyosan, hogy az édes Attyok Szöllősi János, aki is a fellyebb megnevezett Magyar Ketzterben lakott? de ennek pedig az Attya ugyan csak János, a ki is lakott T. N. Bihar Vármegyében Kis Pércsen s ugyan ott is holt meg?

3. Meg nevezett Szöllősi Familiának valami Leveleit hol látta vagy hallotta valaha a Tanu és ha tudgya, micsoda Levelek lehettek? s mostan hol vagynak? és Nemessége felől tud-e valamit a Tanu mind azon Szöllősi Jánosnak, a ki Kis Pércsen lakott, mind pedig a Fijának, a Ki M. Ketzterből származott, hogy aki meg maradtott s élt mindenkor a Nemessi szabadságban?

Fassiones Testium

1. tanu Francisci Bajomi 64 éves

Ad 1. Az én első férjem volt Szőlősi István, a ki is ezen városban holt meg, ennek testvére volt Szőlősi Kata, itt lakott Ambrus Mihálynak a felesége, ezeknek az Attyok, ugy mint Szőlősi Istvánnak és Szőlősi Katának mostan esküdtető Szőlősi Jánosnak és Sámuelnek a Nagy attyokkal egy testvér volt, ezt pedig Ambrus Mihálynétől hallottam, midőn beszéllette, hogy miről atyafiai, a melly atyafiakról kérdés vagyon, tudniillik az ötről, azokat nem esmérem, hanem az édes attyokat Szőlősi Jánost is jól esmertem, mert eleget járt hozzánk Debreczenbe. Ezeket osztán a Szilágyságba Csákonak hívták, mondtottam Ambrus Mihálynénak Szőlősi Katának, miről való attyafiai ezek kenteknek a Csákok, akkor mondtotta, a Csákó nevet tsak ugy ragasztották ezekre, hogy innét elszakadtak, de az ő igazi nevek Szőlősi, mert a mi atyánkfiái.

2. Azt jól tudom, hogy Szőlősi János Magyar Keczerbe lakott, mert onnét járt mi hozzánk ide Debreczenbe, annak az attyát nem esmertem, azt sem tudom hol holt meg, azt hallottam mind az első férjemtől, mind Szőlősi Katától, hogy Kiss Pircsről szakadtak be ide a városba.

Ad 3. Azt hallottam Szőlősi Katától, midőn mondtotta; A mi familiánknak nemes levele itt van Kis Pircsen lakó Fene nevű embernél, de miért volt annál, én sem kérdettem, ő kegyelme sem mondtotta.

2. tanu Stephanus Szőlősi 44 éves

Ad 1. azt nem tudom

Ad 2. Szőlősi Kata Ambrus Mihályné néném Asszony, a ki is az én édes atyámmal Szőlősi Istvánnal egy testvér volt, gyakran emlegette, hogy van még nekünk a Szilágyságban Szőlősi nevű Atyánkfia, én azt nem esmertem, hanem erre világossan emlékezem, hogy minek utána megholt Szöllősi Kata Ambrus

Mihályné néném Asszony, a most itt lévő Szőlősi János Bátyám uramnak az édes atya, ide be jött Debreczenbe, hogy a megholtak jóságából részt vegyen, idéztetett is bennünket ide a Nemes Tanács eleibe, az atyafiságot akkor sem tagadtuk, de minthogy a Testamentumba nem volt ő kegyelméről emlékezet, a N. Tanács minket az ő kegyelme kereseti elől felszabadított. Száma nélkül halottam Szőlősi Kata, Ambrus Mihályné néném Asszonytul, mivel később holt meg az édes Atyámnál, hogy a mi eleink Kis Pircsrül szakadtak be.

Ad 3. Ambrus Mihályné Szőlősi Kata néném Asszony elégszermondotta nekünk, de bizony a ti Nemes Leveleteket ellopták, Kis Pircsen lakó Fenéékre gyanakodott eránta.

3. tanu Michael Vásárhelyi 42 éves.

Ad 1. Az én édes anyám Szőlősi Erzsébet volt, ennek az atya Szőlősi Mihály, a mostan itt esküdtető Szőlősi Jánosnak, a ki Magyar Keczelbe lakik, a Nagy atyával egy testvér volt, ide jártak hozzánk Debreczenbe sok izbe, mivel sőt hordottak. Ferenczet, Sámuel és Jánost jól esmertem tiz esztendő koromtól fogva, mindenkor úgy láttuk egymást, mint atyafiak, még akkor gyermek sorba voltam, midőn az édes anyám azt mondotta, no édes fiam, Debreczenbe Szőlősi Kata Ambrus Mihályné és Szőlősi István az atyádfiai, még vagyony egy a Szilágyságban, az is Szőlősi János, de Csákónak hívják, ha valaha ott megfordulsz, keresd meg, mert az itt valókon kívül annál közelebrül való atyádfia nincsen, tsak hamar az után kijött Szőlősi János bátyám Ur, akkor kezdettem esmerkedni ő kegyelmével és gyermekeivel.

Ad 2. Az édes anyám asszonytul hallottam, hogy ezen itt lévő Szőlősi Jánosnak a nagy attyát a Kis Pircsi Templom tornáczába lőtte agyon a Tatár, és ezen Jánosnak az attyát akkor vitték bé a Szilágyba Keczelbe, ott maradt, hogy gyenge gyermek volt.

Ad 3. Mind az édes anyám asszonytul, mind pedig Kis Pircsen lakott Szőlősi Mihály és János már megholt atyánkfiaitól hallottam, hogy midőn említett bátyámat Kis Pircsen agyon lőtték, akkor a Nemes Levelet a felesége egy sákba sugorgatta, vásznakkal, fonalakkal együtt a sák megkerült mindenestül, de a Levél elveszett belőle, mindenkor az ott lakó Fenéékre gyanakodtak eránta.

(HBmL Polgári perek, IV. A. 1018/c. 1757. P. 13.)

3. A debreceni Dobozi család igazolása során készített tanúvallomási jegyzőkönyv (részlet) 1758. január 7.

1. Esmerte é a Tanu Debreczeni Fő Biró Néhai T. Dobozi István Uramat? 2. Ha esmerte nemde nem testvér Attyafia volt és az említett Urnak néhai Dobozi János Ur, aki itt lakott Debreczenbe? 3. Nevezet szerént kik voltak, s ma is kik a maradéki ezen Dobozi János Uramnak, hol laktak és most hol lakhatnak? 4. Ezen dologról nevezzen Jo Tanut a Tanu?

Fassiones Testium

Primus Testis Dominus Georgius Gerendasi civitatis hujus Senator Annorum 76.

Ad 1. Jól esmertem akkor is, mikor még Zilahon laktam, mert még akkor is egy kereskedésbe volt az Atyámmal s mikor bé jöttem, hogy le tegyem magamat itt Debreczenbe, akkor is oda mentem, mint Fő Biróhoz instantiara, hogy valami segitséggel legyen valamely szállás szerzésben, hogy kereskedjem. Dobozi István segített pénzül is.

2. Hogyne esmertem volna, mikor Veje voltam, az első feleségemről s tudom nyilván, hogy testvére volt Dobozi István Urnak Dobozi János Ipam Ur, abbul tudom pedig, hogy a melly fogságba Dobozi István Ur és Dobozi János Ur megh succedáltak, én is participaltam belőle.

Ad 3. Dobozi János Ur maradéki ezek voltak: Dobozi János Uram, Lenti Istvánné Asszonyom Dobozi Mária. Az én feleségem Dobozi Sára, ezeknek mindeniknek vagyon gyermeke s maradéka, Dobozi János fia, mostan életben lévő itt lakó, Szür Szabó Dobozi János, a ki Csaplár is mostan.

Ad 4. elégséges Tanut kaphatni ezen dologra, valamennyi kell.

Secundus Testis Michael Ember antea Civis hujus nunc in Civitatis hujus

Ad 1. Hogyne esmertem volna, hiszen a Birót a gyermek is ösmeri akar városban akar faluban, mennyivel inkább én, mikor elégszer fordultam meg előtte.

Ad 2. Mikor abba a házba laktam, a melyben most Sáfár Tabajdu József Ur lakik, sokat jártam Dobozi János Urhoz által, akkor abba a házba lakott, a melybe most a Baranyi István Ur maradéki laknak, elégszer hallottam egy mást Bátyám Ur s ötsém Uramnak szolították, s az országnak ez a része és a város tudhattya s tudhatta azt, hogy a Fő Biró Dobozi István Ur egy testvér volt Dobozi János Urammal.

Ad 3. Nevezetesen Dobozi István Ur ötsének Dobozi János Urnak ezek voltak maradéki. Dobozi János fi gyermeke, ennél több nem volt, egy Császi nevű itt való lakos embernél is volt egy leánya, de minthogy régi idő, a nevét nem tudom, Gerendási György Ur első felesége és Lentiné Asszony több gyermekét Dobozi István Ur Testvérjének Dobozi János Uramnak nem tudom, hanem tudom, hogy mind Gerendási Urnak az ő kegyelme leányától mind Lentiné Asszonyomnak, mind pedig Dobozi János Urnak vannak még ma is maradéki. Dobozi János Urnak édes fia Dobozi János Ur a szür szabó, mostan aki csaplár.

Ad 4. Fügedi András Ur jó Tanu lehet, mert ő kegyelme is szomszédjába lakott Dobozi János Urnak. Tertius Testis P. ac C. Andreas Fügedi Civis hujus. Annorum circiter 73.

Ad 1. Esmertem jól, egyszer egész Munkátság is elküldöttek volt ő kegyelmével a Fejedelem elébe, itthon is elégszer fordultam meg nálla.

Ad 2. Egy testvér volt Dobozi István Ur Dobozi János Urammal, abbul is tudom, hogy emlegette az édes Atyám, hogy jól jára szegény Dobozi János, mert a Bátyya a Dobozi István ur, mind a hatszáz forintot, a mely az Annyokról Veresegyháziné Asszonyomtól maradt, hogy ki olvasták az asztalra, azt mondta tsak kotorja el, élyen belőlle, azt meg ismét, mikor Dobozi István Urammal jártam, száma nélkül hallottam, hogy egymást Bátyám ur s Ötsém Ur, ugy szállították.

Ad 3. Dobozi János Ur fia volt, ismét Dobozi János, ennek a Dobozi Jánosnak az Atyya, a ki most csaplár a Kardos házánál. Leányi is voltak Gerendási Györgyné Asszonyom, Lentiné Asszonyom is, ezeknek vannak ismét gyermekei, Dobozi János Urnak több gyermekét ennél a Csaplár Dobozi János Sogoromnál nem tudok.

Ad 4. Szappanos Gáspár jó Tanu lesz s ama élő öregek, a kik ezen dolgot nyilván tudják, elegen vannak.

Quartus Testis P. ac C. Casparus Szappanos Civis hujus Annorum circiter 70.

Ad 1. Jól esmertem, mer hol 100, hol 200 renes forintya is állott nállam interesre.

Ad 2. Igen is testvér Atyafia volt Biró Dobozi István urammal Dobozi János Ur, ezt pedig én ebbül tudhatom mondani, mivel majd Minden nap voltam a Dobozi István Ur udvarába, gyakran láttam ott Dobozi János Uramat, s elégszer hallottam, hogy egymást atyafiságosan szállították, másik az, hogy aki tsak ösmerte ezeket az említett Urakat, nem mondta volna senki, hogy nem testvér Atyafiai.

Ad 3. Nevezetesen Dobozi István Ur Testvérjének Dobozi János Urnak a maradéki Dobozi János, Dobozi Clara Gerendási ur Hitvese a ki volt, s ennek a Dobozi János Urnak ez a fia, a ki itt lakik, most a N. Város Csaplárja, mikor nem Csaplár, a szür szabóságot miveli, több gyermekét Dobozi János Urnak ennél nem tudom, nem is gondolok hogy volna, mert Tizedes együtt voltam ő kegyelmével, ha több gyermeke lett volna ennél, meg sejtettem volna.

Ad 4. Ollyan idejű emberek, a kik vannak a városban, jobb részint tudják ezt a dolgot.

4. A szoboszlói Horváth család igazolása során készített tanúvallomási jegyzőkönyv (részlet)

[Budaházy Antal megyei (Bihar főügyész.) Nem elég a Felperesek részéről valamely Próba-Levelet a Perbe bé tenni, kivált midőn az a Pernek 30 Esztendeig való alvása után történik, hanem szükséges azt alkalmaztatni is és megmondani, hogy mit akarnak véle bizonyítani, mert a No. 10. alatt kaptolt Hajdu Városi Bizonyosság, mint amely nem valamely különös Törvényhatósággal bíró közönségtől adattak ki, a Törvény előtt semmi próbáló erővel nem bír, annyival inkább pedig a Nemesség dolgában, mely egyedül a Ns Vármegyéket illeti, semmi tekintetet nem érdemel.

[Még a következőket is kifogásolja:

1. Az előmutatott armálist Bihar megyében publikálták,] mivel H. Szoboszló városa soha Bihar vármegyéhez nem tartozott, az ezen megyében történt kihirdetése az Armalisknak törvényesnek nem tartódhatik, minthogy az 1655:36. Törvény Czikkely és egy 1735. évi felsőbb királyi parancsolat azt rendeli, hogy az Armalis azon Vármegyében, a hol az Impetrans személy lakozik, publikáltasson és a kik magokat más vármegyében publicáltatják, azoknak az Armalis ne használjon.

[2. Az armális külső formájára nem hiteles,] a mennyiben az Tanuk authenticatioja tsak a papiros széleire jegyeztetett fel és nem a Vármegye pecsétje alatt adattatott ki. [Megyei igazolás szükséges Szabolcsból.]

(3.) A nemesi ususnak bizonyítására nem elég a Ns Hajdu városi Kerület Bizonyosság-Levelek, annyival inkább . . . a Szoboszló Várossa attestatumát, melynek a Nemesség dolgában figyelembe nem vétethetnek, előadni, hanem arra nézve szükséges az illető Nemes vármegyének Levél-Tárából Insurrectióira és Subsidiumokrul szóló köz hitelű irományokat előmutatni.

[A védő válasza az ellenvetésekre:]

[1.] A Producensek tsak úgy tartoznak Ns Bihar vármegyéhez, sőt még jobban, mint ns Szabolts vármegyéhez; mert ezen Ns Megyéhez tartozó kötelei pusztába birtokosok, Szoboszlón pedig tsak lakosok, már helyesebb az Armalis levélnek ott való publikálása, ahól valaki birtokos, mint ahól tsak lakos.

[2.] Száz meg száz példák vagynak, kivált az akkori időből, midőn ez is authenticaltatott, hogy a Tanuk Authenticatioja tsak a papiros szélire jegyeztetett fel és annak visszaadatott a Deputatiótól.

[3. A Hajdukerületnek joga van a nemességi usus bizonyítására:] a Producensek és Eleik nem tsak mint Hajdu lakosok, hanem mint valóságos személyes és Czimeres Levéllel bíró Nemesek tractáltattak mindenkor, más Hajdu lakosok felett, minden nemesi terheket, külön választva . . . . . paraszt lakosoktól, az igazi személyes nemességgel bírókkal együtt viseltek és hordoztak. Noha annak külön külön személyes feljegyzések sem Ns Szabolts Vármegye, sem ezen Ns Megye Levéltárában nem találtathatnak. [Így csak a Kerület igazolhatja.]

[Ehhez tartozó, ill. csatolt tanúvallomási jkv., mely még 1793-ból származott:

Tóth György 87 éves szoboszlói lakos: Jól ismerte a családot. Tudja, hogy Horváth Ferenc szoboszlói lakos volt (nyilván az 1830-ban nemességért folyamodó Ferenc apja,] onnan katonának ment, a katonaságbul haza kerülván Debreszenybe telepedett meg, Szent Anna uczában volt a Háza, eleget volt a Tanu a Házánál is. Elégszer látta a Tanu a Nemes Leveleket és olvasta is sok izben az Horváth Ferencz testvérjénél Debreczenben laktában és bizonyos is, hogy Horváth György mindenkor megtartotta.

(HBmL Nemesi perek. IV. A. 6/e. 4. No. 134.)

5. *A berettyóújfalui Szabó család igazolása során készített
tanúvallomási jegyzőkönyv (részlet)*
1833. szeptember 4.

[Testvér bátyjaik 1780-ban nemesi pert indítottak, s ennek elutasító ítéletét Bihar megye levéltárába letétbe helyezték. Most perüket szeretnék megújítani, ezért kéri a megyétől az addig beszerzett iratok kiadását.

Ezek a következők voltak:

Hadház hajdúváros 1726. okt. 4.:

Igazolja, hogy] ennek előtte városunkban lakván Szabó István, Szabó Mihály, Szabó János, Szabó András uraimék, de jobban esvén másutt lakások, mentenek T. N. Bihar Vármegyében, mostan pedig requirálván bennünket armalisuk bizonyágtétel iránt, recognascalyuk s attestalyuk, hogy ezen fellyebb specificált familiát concernalo eleiket is ismertük és világosan tudgyuk igaz Nemes Embereknek lenni, melynek nagyobb bizonyására és erősségére adgyuk ezen Városunk elő pecséttyével meg erősített testimonialis levelünket. [B. Újfalú tanácsa 1789. ápr. 8.

Igazolja, hogy] néhai B. Újfalusi Lakoss, de már meg holt Szabó Andrásnak az itt alább specificált személyek mindnyájan Ösmérzet szerént való s tölle származott gyermekei, ugy mint

- 1.-o Szabó András B. Újfalú kovács mesterember
- 2.-o Szabó János Püspöki lakos
- 3.-o Szabó István B. Újfaluban kovács
- 4.-o Szabó Mihály B. Újfaluban szolga
- 5.-o Szabó Ferenc B. Újfaluban kovács legény
- 6.-o Szabó Mátyás B. Újfaluban kovács inas

kik is, hogy mind az hatan néhai Szabó Antalnak életben lévő s természet szerént való Fijai légyenek.

[Ehhez még a helybeli református lelkész, Tóth Mihály egy záradékot irt, s igazolja a fentieket, azzal a hozzátoldással, hogy Szabó András 1776-ban halt meg.

Hegyközujlaki tanácsa 1804. jún. 13.]

Helységünknek mostani egy becsületes helyes lakossa Berettyó Újfaluból származott Szabó János már 14 esztendeje miolta Püspöki Városából lakását ide Helységünkben változtatta. Azt is pedig praesentibus bizonyittjuk, hogy ezen nevezett Szabó János az B. Újfalusi Szabó Familiának vér szerént való Attyafia több testvéreitől is, kik számtalanul meg keresvén, mint attyokfiokat magok elő nyelvel vallották.

[1780. febr. 1. B. Újfaluban felvett tanúvallomási jkv. (Szabó András nemességéről) Kihallgattak 6 tanút. Közülük Török Péter 78 éves, Birizdó János 65, Karácsony Ferenc 69 éves.

Török Péter:] eleget járt a tanú a házához, eleget társalkodott, még feleségét is a Tanúnak násznagysága alatt hozott N. Bajombol. [Tudja, hogy] Szabó András tellyes életében igaz nemesi szabadsággal élt, soha nem adván senkinek semmit és senkinek nem szolgálván, mellyet onnan is erősít a Tanú: hogy tudja a midőn ezen Szabó Andrásnak egy Testvér Bátyya Szabó Mihály Bajomból, a hol mesteri vagy nótáriusi hivatalt viselt vala, már bizonyosan arra nem emlékszik a Tanú, jöven által B. Újfaluba a Kodormány telekre árendába lakni, mibe legyen dolga fel hivatván a Birák, mivel maga Nemességéről való igazságát meg mutatta, a maga Nemesi Szabadságában meghagyták, soha ellene senki előtt nem mondván; Tudja azt is jól a Tanú; hogy ezen Inquiráltató Feleknek édes Attyok Szabó András az utolszori Insurrectiókor Soldost adott ugy: mint más Nemesek és ugy hallotta a Tanú: hogy néhai Segezdy Antal Urral ezen T. N. Bihar vármegyének volt szolgabírájával edgyütt adták a Soldost. [Azt is tudja, hogy Szabó András] egész Haláláig élt a Nemesi Szabadságban, nem adózáván, nem Portiózáván és senkinek soha semmit nem szolgálván, hanem meg halálózván és az Inquiráltató Felek, mint kicsinyek árvaúl édes attyoktul el maradván, még az Inquiráltató Felek kicsinyek lévén, az édes

annyokra Portiót vetettek, a ki is sirva eleget zajgott, hogy az ő ura Nemes Ember volt, s nem kellene rá adót vetni, de gyámoltalan állapottal maradván el férjétől, mivel szegénységben éltek, árváira nézve Nemességek meg mutatása eránt nem járt s az Inquiráltató Felek is fel nővén s mind ez ideig nem járva utánna, azok adót fizetnek.

[A többi tanu vallomása is egyezik a fentivel.]

(HBM L. Nemesi perek, IV. A. 6/e. No. 115.)

6. A debreceni Simonffy család számára Bihar megye által kiadott nemességigazolás, 1808.

Mi Bihar vármegyének Egyházi és Világi Rendei, adjuk tudtokra mindeneknek, kiket e dolog most, vagy jövődöben illet, hogy mi, a király és Haza; főképpen pedig az Adózó nép javát és előmenetelét illető dolgok felvétele s elintézése végett az alább megirandó Napon és Helyen nagy számmal egybegyülvén, nemes Szabad Királyi Városban lakó Simonffy Sámuel a maga ősi nemességének megmutatására előadván Nemes Szala Vármegyének a közelebb multt 1807-ik esztendő Boldogh Asszony 26-ik napján tartott közönséges gyűléséből kiadott Hiteles Bizonyosság Levelét, esedezett előttünk; hogy azt hirdettetnénk ki, s annál fogva nékie, gyermekei, Dániel, Gábor, László, Károly, Lajos és Ferencz neveik betételével, valóságos nemességéről adnának Bizonyosság Levelet.

Melly Bizonyosság Levelé Nemes Szala Vármegyének e következőképpen szólt:

Mi Zala Vármegyei Egyházi Főrendeknek, zászlós uraknak, Ország Nagygyainak és Nemeseknek Közönsége adjuk tudtokra ezen levelünknek rendében mindenkinek, akiknek illik: hogy minek utána dicsőségesen Országgló Fejedelmünknek szolgálattára a Köz-Jót és ezen Vármegyének egyéb dolgait s békés megmaradását érdeklő tárgyaknak elintézésék végett, a mai alól irrott helyen, Napon és Esztendőben összejövén, közönséges gyűlést tartottunk volna: akkoron nemes Bihar vármegyében helyzetetett Debreczen Szabad Királyi Városban lakozó egyébbéránt pedig kebelünkéből s nevezetesen Neszele Helységből származó Simonffy Sámuel Ur bé nyujtott kérelem levele által azon alázatos könyörgéssel folyamodott előnkbe, hogy nálunk tudvalévó valóságos és kétségtelen nemességéről Bizonyosság Levelünket néki adni méltóztatnánk. Kinek is méltó kérésére hajolván, mivel a megyénkbeli nemeseknek 1733-ik esztendőben az évgre kirendelt Deputatio által végbevitt és általunk helyben is hagyott vizsgálatása jegyzőkönyvéből nyilván kitetszett, hogy a könyörgőnek édes attyja Simonfi István ezen alkalmatossággal néhai Dicsó emlékezetű Rudolf Császár és Királynak 1596-ik esztendőben Bőjt más hónap 19-kéről Prága városából költt és néhai Simonfi Györgynek adott kegyelmes királyi Nemességbeli Czimeres levelét előmutatván és egyszersmind ezen Istvánnak Simon Attya és Balázs öse által a nevezett nemesség szerző Györgytől ezenként való származását Hiteles Tanúknak vallásaival megbizonyítván, valóságos nemességét nyilvánosságra hozta és ahoz képest ezen István a megyebéli kétségtelen nemeseknek azon 1733-ik esztendőbeli lajstromába be is iktatva, hanem utóbb, ugymint 1750-ik esztendőben, annak nemes Vas vármegyében Egervári Mezővárosban lakozó Testvér Öttsének Simonfi Ádámnak is igazi nemességéről kívánt Bizonyosság Levelünk Szent András havának 12 napján tartott köz-gyülekezetünkéből kiadatott légyen, továbbá a könyörgő most nevezett Simonfi Istvántól vett, nemzetését a Debreczeni Reformáthus Vallásbéli Egyház Anya könyvének Részen kiírása által és még Atyánnak a többször említett Istvánnak kebelünkéből Debreczen városában lett általköltözöködését és az előtt is kebelünkben laktával nemességének gyakorlott nemesi szabadságában való mindenkori megmaradását, sőt Neszei, Döbrétei és Gébárti Helységeinkben, nemesi jószágának és hajdani bírását Hiteles Tanúknak vallásaival végtére, hogy maga is az Esedező Attya után mindenkor nemesi szabadságban élvén, nemes Bihar Vármegyéből mind az 1797-ik mind az 1800-ik esztendőben felkelő nemes seregnek költségeihez a többi nemesek számában ő is a reá vetett résznek megfizetésével járult

légyen és utóbb azon Nemes Vármegye Tábla Biráinak száma közé is kineveztetni és iktattatni megérdemelte. Hiteles Bizonyító Levelekkel nyilván megmutatta, — eképpen a könyörgő Simonffy Sámuel Urnak valóságosnak és kétségtelennek elismervén, ennek elhitére a tiszti ügyészünk se ellenkezvén, ki adtuk ezen vármegyénknék hiteles petséttyével megerősített Bizonyosság Levelünket. Zala Egerszeg Boldog Asszony havának 26-ik és következő napjain 1807-ik esztendőben tartott közgyűlésünkben. S. S. Olvasztatott és ki adatott Skutlei Imre Hiteles Főjegyző által mk. Sümeghy József mk. Zala vármegyének Első All. Ispánja, Osterhnaber Ferencznek mk. második Allispánja. Jubolyszegi-Juboly Imre mk. Főbíró Kuthy Pál mk. Főszolgabíró, s Szalenes László mk., All-szolgabíró Fater Pál mk. eskütt Gaál Jozsef mk. Eskütt Sipos Ferenc mk. Eskütt Czigány László mk. Eskütt Vida János mk. Eskütt Horváth Ferencz mk.

Mivel azért a fellejebb le írott Bizonyosság Levél azt foglalná magába, hogy az eszedzőnek az édes Attya Simonfi István, aki ugyan azon nemes megyéből Neszele Helységből Debreczen városában le származott, néhai dicsőségesen uralkodott Rudolf császár és király által ő nagyattyának Simonfi Györgynek 1596-ik esztendőben adott czimeres levél mellett tökéletesen megbizonyittatván, valóságos nemesnek 1733-ik esztendőben elismertetett és a nemességnek szünetlen gyakorlott jusába meghagyatott, sőt a testvérenek Simonffy Ádámnak, aki nemes Vasvármegyében Egervári Mezővárosban vette lakását, az igaz nemességéről kívánt Bizonyosságlevél még 1750-ik esztendőben Szent András havának 12-én tartott köz gyűlésből ki is adódott, ezek felett pedig maga is a mostani Istvánt, fent nevezett édes Attya után itten megyénkben mindenkor nemesi szabadsággal élvén, valamint 1797-ik és 1800-ik esztendőben a felkelt nemes sereg számára kívántatott költségekben a többi nemesek száma között részesült, ugy továbbá arra, hogy megyénk Tábla Birájának is kineveztetetet és abba beiktattatott, magát érdemessé tette: — végre a Szabad Királyi nemes Debreczen városa Helvetiai vallástartók lelki Pásztora Földvári Józsefnek hatrendbeli ima vagy Papi hitére ki adott Bizonyosság Leveléből világosságra, hogy az eszedző Simonffy Sámuelnek Dániel, Gábor, László, Károly, Lajos és Ferencz törvényes és természet szerént való Fiai legyenek.

(DMA Nagybákay-iratok.)

7. A nánási Kéki család számára Szabolcs megye által kiadott nemességigazolás, 1824.

A Nánás Várossában lakos Nemes Kéki Nemzettség sorsosi részekre ki adott Nemesi Bizonyosság Levélnek rendi ekképpen vagon: Mi Szabolcs sat.... Ugyanakkor Hajdu Nánás Várossának Lakossai s a Kéki Nemes Nemzettségnek sorsossai ugy mint Nemes Kéki Demeter 1. rendű fojamodó Demeter fiának, — 2. rendű eszedező Ns Kéki János Miklós fiának, — 3. eszedező ns. Kéki István, ugy Ns Kéki Bálint és Kéki János 4. és 5. rendű folyamodók, — továbbá ns Kéki István 6. rendben levő eszedező, fiainak csak ugyan Istvánnak és Gergelynek, — 7. eszedező Ns Kéki János, fiainak Jánosnak és Mihálynak, ugy János fiai után János, Sándor, István és Mihály, — második fia pedig Mihály után ugyan csak Mihály unokáinak, — nem különben ns Kéki Sándor, Kéki Bálint és Kéki Jakab, 8. 9. és 10. rendű folyamodók, — ns Kéki Mátyás pedig a 11. folyamodó: Sándor, Mátyás és Bálint fiainak, — Ns Kéki Bálint 12. rendű folyamodó: Sándor, Mátyás és Bálint fiainak, — Ns Kéki Pál 13. eszedező fiainak, Sándornak és Jánosnak, — Ns Kéki János 14. eszedező pedig János és Lajos fiainak, — a 15. rendű folyamodó Ns Kéki István fiának csak ugyan Istvánnak, — Ns Kéki Gáspár 16. folyamodó Sándor és Gábor fiainak, — Ns Kéki Demeter a 17. rendű eszedező Demeter, István és János fiainak, István fia után ugyan Sándor, — János fia után pedig ugyan csak János unokájának, — nem különben Ns Kéki János és Sándor 18. és 19. rendű eszedzők, — végre pedig a 20. eszedező Ns Kéki Demeter, ugyan csak Demeter és István fiainak, mindnyájan a meg nevezett fiaiknak és unokáiknak nevekben és képekben is tartozó alázatossággal azért könyörögtek előttünk, hogy mivel az eő Eleiknek valóságos Nemességek még 1770.

Eszteendőben ezen Tettes Ns Szabolcs Megyének Közönsége által el esmertetett, melyről is ezen Vgye Levél Tárában azon esztendőről található Jegyző Könyvből ki irt Hiteles Irást elő mutatván, a szerint a fojamodóknak Eleik magokat a Kéki Nemzettség Törsökével a Czimeres Levéllel 1624. Eszteendőben Bethlen Gábor fejedelemtől többekkel együtt ajándékozott Kéki Demeterrel egyenesen össze kötötték, ennek következtében a fojamodók nemességének, amelyet Törvény Székünk előtt be mutatott próbákkal be bizonyítottak, és a melybe mindenkor meg háborítatlanul éltek Eleik és magok is a fojamodók mostanában élnek el esmerésével fiaiknak s rész szerint unokáiknak nevek be írásával e jelen Nemesi Bizonyosság Levelünket ki adni méltóztatnánk. Mint hogy pedig az Igazságot kérő kívánságának tellyesítését nem kellene meg tagadni, külömben pedig a fent meg nevezett eszedezők réssz szerént Hiteles Ekklesiái Anya Könyv ki írásával, réssz szerént meg hitelesített Tanu vallásokkal az érdeklött 1770. Eszteendőben Nemességeket be bizonyító Eleiktől lett egyenes származásokat, ugy szintén felül meg nevezett fiaiknak és réssz szerént unokáiknak magoktól a folyamodóktól lett le eredések voltaképpen meg bizonyították.

Nevezetesen pedig hogy 1770. Eszteendőben magok nemességeket be bizonyító és nemeseknek el esmertetett Ns Kéki István és Pál testvér Atyafiak Gáspárnak és Czimeres Levelet Nyero Kéki Demeter unokájának fiai, — ismét hogy ugyan csak 1770. Eszteendőben valóságos Nemeseknek el esmertetett Kéki Gáspár és János testvér Atyafiak, szinte Jánosnak a Czimeres Levéllel meg ajándékozott Kéki Demeter másik unokájának ismét fiai lévén, — a meg nevezett Istvántól származtak János, István, Demeter, Pál és Gergely fiai, kik közül a most meg nevezett Jánosnak fiai voltak: Demeter és János, ezen Demeternek pedig fiai hivattatnak Demeternek, Jánosnak, Istvánnak és Bálintnak, mint akik k. 2. 3. 4. rendü eszedezők. A most eszedező 1. rendü Demeternek fia ugyan csak Demeternek, — a 2. rendü folyamodónak pedig Jánosnak fia Miklósnak nevezetnek. — továbbá Istvánnak 5 fiai lévén: az első csak ugyan István a 6. rendü folyamodó, kinek Istvánnak és Gergelynek nevezetnek fiai. — Másik fia János a 7. eszedező, kitől származtak János, Mihály fiai, — és János fiától János, Sándor, István és Mihály, — másik fiától pedig Mihálytól ismét Mihály unokái, a harmadik fia Demeter, kitől eredtek Sándor a 8. — Bálint 9. és Jakab 10. rendü fojamodók, — negyedik fia Mátyás a 11. rendü eszedező, kinek fiai Sándornak, Mátyásnak és Bálintnak hivattatnak, — az 5. fia pedig, ki itten a 12. rendü fojamodó Bálintnak nevezetik, — végre Pálnak fia ugyan csak Pálnak nevezetvén az a 13. rendü fojamodó, kitől Sándor, Gábor és János fiai származtak, és ezen most nevezett János, István és Pál testvér atyafiaknak, felül meg nevezett Demeter és Gergely testvérjeik, maradék nélkül elhalván, következik mint fejebb meg irattatott az 1770. Eszteendőben nemességet be bizonyító Istvánnak testvérje, ki Pál, kinek fia István volt és ennek fiai a 14. rendü fojamodók: Jánosnak, a 15. fojamodó pedig Istvánnak hivattatván, Jánostól ugy csak János és Lajos fiai, — Istvántól pedig ismét István fia származtak, melyek szerént Kéki Gáspártól a Czimeres Levelet nyero Kéki Demeter egyik már fent is meg nevezett unokájától és ennek fiaitól Istvántól és Páltól, s mostani fojamodóknak leszármazások a meg irt rend szerént be bizonyittatván. — Mi illeti továbbá: A Czimeres Levéllel meg ajándékozott Kéki Demeternek másik, a felyül már említett unokájának Jánosnak maradékainak leszármazását az illető Ekklesiái hitelesen ki irt Czikkelyekkel meg bizonyították a fojamodók, hogy ezen most említett Jánosnak 2 fiai u. m. Gáspár és János lévén, ezeknek Nemességek még 1770. Eszteendőben meg állapittatott, — ezen Gáspártól származtak ugyan csak Gáspár és Demeter fiai, a mostani 16. és 17. rendü fojamodók, kik közül Gáspárnak fiai Sándornak, Gábornak nevezetvén, — Demeternek ugyan csak Demeter, István és János fiai, István fiától pedig Sándor és János fiától ismét János unokái légyenek, — továbbá hogy a meg nevezett Gáspár testvérjének Jánosnak fiai Jánosnak és Demeternek hivattatnak, kik közül Jánosnak ugyan csak János a 18. és Sándor a 19. rendü eszedező fiai legyenek, — Demeternek pedig, ki a 20. rendü eszedező, fiai hasonlóan Demeternek és Istvánnak neveztessenek. És így ezen renden levő fojamodók is Kéki Demeternek másik unokájával Jánossal magokat voltaképpen össze kötven, valóságos Nemesi Ususokat is hiteles próbákkal erősítették és a Fiscalisi észre vételeket is a Törvény Szék előtt elenyésztették.

Ahoz képpest mi is a fent meg nevezett fojamodókat és réssz szerént fiaikat, réssz szerént unokáikat, mint a Czimeres Levéllel meg ajándékozottat Kéki Demeternek valóságos maradékait az 1770. Esztendőben lett világos el esmerésük következésében kérdésen felül való Nemeseknek el esmervén valóságos Nemességekről, melyben mindenkor meg háboríthatatlanul éltek, Tiszti Ügyészünknek meg nyugvásáival e folyamodóknak, ugy fiaiknak és unokáiknak jövendő bátorságára nézve ezen Hiteles Petsétünkkel meg erősített Nemesi Bizonyágunkat ki adtuk, a Köz Igazság is azt kívánván.

(HBmL (Hb) Apostol Elek-hagyaték.

XIII. 31. 1/2. c.)

8. A nánási Kállay család számára Zemplén megye által kiadott nemességigazolás 1830. március 2.

Mi Zemplény Vármegye stb. ugyanakkor köztanátskozásaink sorába felolvastatott Tiszti Főfiskálisunknak azeránt tett újabb Fiskálisi vélekedése: hogy Nemes Zabolts Vármegyében Hajdu-Nánás Városában lakozó Kállay Nemzetség azon észrevételeket, mellyek az általa kívántt Nemesi Bizonyág Levélre nézve mult év Mártius hónap 24-ik napján tartott Köz Gyülésünkben A. 6/658-ik szám alatt költt Határozásunk által tétett, pótolólag bé nyújtott Bizonyítvánai által elenyésztettvén, ennek kiadattására nézve többé legkisebb nehézség sem forogna fel. — Mely Fiskálisi vélekedés és a hozzá tsatolt próba Levelekkel általunk is újban egyben vettetvén, minek utána ezeknek rendjéből, nevezetesen pedig az 1828-ik esztendei December hónapnak 11-ik napján Nagy Kállóban tett és ugyan ott azon hónap 13-án tartott Törvény Szék előtt meghiteltetett éltes Tanuk egyenlő vallomásából, nem különben az ennek folytában mult év Május 20-án szinte Nagy Kállóban végben vitt s a következő nap tartott Törvény Székben újabb hittel is erősített Tiszti nyomozásból világos lenne, hogy az eszedzők azon Simándi Kállay másképp Eöttves János, István és Mihály egy Testvéreknek, kiknek részekre a most folyamodók által eredeti valóságában előmutatott s Levelestárunkban és a Nemesi tárgyakat illető 50-ik számmal jegyzett könyvnek 284-ik lapján feltalálható Nemesi Bizonyág Levél 1768-ik esztendei Április hónap 20-ik napján tartott közgyülésünkben következő foglalatja szerint adatott ki. —

„Nos Universitas etc. etc. usque Josephum Angyal manu propria.” Törvényes örökősei nevezetesen az eszedző Nemes Kállay György és Mihály Nemesi Bizonyág Levélben megnevezett Jánosnak valóságos fiai, István, Sándor, Bálint és László négy egy Testvér folyamodók pedig ugyanazon egy Atyának, Jánosnak időközben meghalálozott harmadik fiától, Istvántól született gyermekei, az eszedző Nemes Kállay Ferentz, továbbá az előbbeni Nemesi Bizonyág Levélben megirtt Istvánnak a János Testvérenek szinte törvényes fia, Mihály, János, István és András pedig ezen Ferentznek meghalálozott Testvérétől, Mihálytól származott gyermekei, kik mindnyájan valamint lakhelyöket, ugy nemzeteket, Eleiktől által vett Nemesi Szabadságokat is, ősi fekvő birtokjokban Hajdu Nánás városában szakadatlan tartják s ennek valósága az érdeklött Tanuvallomásokon kívül a Hajdu Nánás Szabad Nemes Városi Tanács által mult év Május 10-ik napjáról az illető Szolga Biró által is kiadott hiteles Bizonyág Levelekkel s több előmutatott Bizonyítványokkal is erősítettve; nemkülönben az is: hogy a folyamodó György és Mihály Jánosnak fiai szinte Ferentz Istvánnak fia, kereszt Leveleiket azon okból nem mutathatják elő: mivel ezeknek születések 1755-ik esztendő előtt történvén, az akkor kezdődött Hajdu Nánási Egyházi Keresztelő Könyvbe neveik nem iktatódhattak be, az illető Lelki Tanító által kiadott és a Szabad Hajdu Kerület főkapitánya által is hitelesített Bizonyágokkal nyilvánvalóvá tétett s ezen hijjánosság a többször érdeklött Tanuvallomásokkal kipótoltatva lenne, az pedig hogy e nevezett György és Mihály meghalálozott harmadik Testvérjektől Istvántól született a mostan

folyamodó fiu gyermekek ugy mint: István 1785-ik november 12-én, Sándor 1791-ik October 31-én, Bálint 1798-iki December 15-én, végre László 1801-iki Januarius 20-ik napján, továbbá az említett Ferentznek szinte meghalálozott Mihály testvérétől leszakadt mostan esedező ugyan tsak Mihály 1776-iki Martius 14-én, János 1784-iki Julius 17-én, István 1787-iki Május 12-én, András pedig 1788-iki December 4-ik napján törvényes ágyból vették eredeteket, a törvényes Bizonyosság részéről is meghitelezett Hajdu Nánási Egyházi Keresztelő könyv hiteles kivonásával kérdésen kívül tétetve, s illy módon az hogy a fellyebb szóról szóra beiktatott és 1768-ik esztendőről kiadott s általunk többé legkisebb kétség alá sem vehető Nemesi Bizonyosság Levél tulajdonok legyen szinte bizonyítatva, s a körülményeknek illy fekvésében annak szoros próbájára, hogy az általuk ezuttal is eredeti valóságában elő mutatott, Botskay István Erdélyi Fejedelem által 1606-ik esztendei Mártius 8-ik napjáról Simándi Kállay másképp Eötvös János részére kiadatott s a Királyi Helytartó Nagy Méltóságú Magyar Udvari Tanács utján 1764-ik esztendőben hozzánk érkezett Kegyelmes Rendelés szerint Legfelsőbb Helyen is megerősített s jóváhagyott Nemesi Czimeres Levél kihirdetése helyéről Nemes Bihar Vármegyéből mimódon költöztek által, többé nem szorítódhatnak. — Mindezeknél fogva most már semmi kétséget és nehézséget nem találván a folyamodóknak nem tsak a Felsőbb Rendelések által kiszabott 60 esztendei, de emberek emlékezését haladó mindenkor Szakadatlan megtartott Nemesi Bizonyosságokra nézve s e részben különösen kihalgatott Tiszti Fiskálisunknak sem fordulván legkisebb észrevétele és ellenvetése is elő: a Törvénnyel és Közigazsággal egyező kérésekhez képpes a fellyebb irtt 1768-ik esztendőről kiadott Nemesi Bizonyosság Levelünket ezennel megújítjuk s illy módon az esedező Nemes Kállay Györgynek és a Hajdu Nánási Egyházi Keresztelő Könyv kivonása szerént 1766-iki Januarius 27-én András, 1771-iki Junius 11-én János, 1777-iki Julius 9-én Márton, 1780-iki Julius 27-én Mihály, s 1783-iki Sept 6-án György nevre keresztelt öt fiainak, továbbá az esedező Nemes Kállay Mihálynak és két fiainak, ugy mint 1775-iki Januarius 22-én az Attyai névre keresztelt Mihálynak és 1786-iki Junius 30-án született Istvánnak, ugy szinte a folyamodó István, Sándor, Bálint és László négy Testvéreknek, a néhai Nemes Kállay István fiainak, — nem különben az esedező Nemes Kállay Ferentznek és négy fiainak, jelesen 1788-ik esztendei Mártius 28-án született Jósefnek, 1796-iki szinte Mártius hónap 26-ikán leszakadt Istvánnak, 1797-iki December 4-én származott Andrásnak és 1805-iki Januarius 6-án eredetét vevő Péternek, — végre a most folyamodó Nemes Kállay Mihály, János, István és András négy Testvéreknek, a néhai Nemes Kállay Mihály fiainak, kik most mindnyájan Szabad Hajdu Nánás Városában lakoznak, nevre is kiterjesztve, kérésekhez képpes két egyenlő eredeti példányokban bévett szokásunk és rendtartásunk szerént hiteles pecsétünkkel megerősítve ezen ujabb Nemesi Bizonyosság Levelünket kiadjuk.

(HBmL (Hb) Apostol Elek-hagyaték
XIII. 31. 1/2. c.)

9. A nánási Kovács család számára Borsod megye által kiadott nemességigazolás 1830. szeptember 23.

Mi Borsod vármegye egyházi főrendeinek, ország főzászlóssainak, nagyjainak és nemesseinek közönsége, adjuk emlékezetükbe mindenknek akiknek illik e jelenvaló levelünknek rendében, hogy amidőn mi dicsősségesen országoló felséges koronás királyunk legfőbb szolgálatját, szegény adózó népünk további fennmaradását, a köz jót és ezen vármegye egyéb dolgait illető tárgyak felett való tanácskozás végett az alább irtt helyen, napon és esztendőben jelesebb számban egyben seregelvén közönséges gyűlést tartottunk volna; akkoron a szabad hajdu kerületben fekvő Hajdu Nánás városában megtelepedett nemes Kovács nemzetségbeli emberek hozzánk bemutatott folyamodásokban

alázatosan azért esedeztek, hogy részekre fiaik, résszerint pedig unokáiknak is neveik beiktatásával bemutatott próbaleveleiknél fogva hiteles nemesi bizottság levelünket kiadni méltóztatnánk;

Mi tehát helyt adván az esedezők igazságos kérésének, mindenkutána a folyamodók familiájok nemessége talpkövén ül dicső emlékeztető néhai harmadik Ferdinánd magyar király által multt 1651-ik esztendőbeli Boldog Asszony hava 20-án Bétsben néhai nemes Kováts Balázs részére, s általa Pál, György, Márton, János, Péter és István fiai részekre kiadott, maga eredeti épségében s valóságában előnkben bemutatott, ugyan azon esztendőbeli Kis Asszony hava 23-án Ónodban megyénk részéről tartatott köz gyűlésben kihirdetett armalis kegyelmes levelet veszik fel, s törzsök atyául az előterjesztett nemzettség táblában nemes Kováts Jánost tészik ki, s minekutána a folyamodók által az előterjesztett irományok között 3-ik szám./ alatt hitelesen transumtumban bemutatott nemes Szabolcs vármegye szolga bírása s esküdtje által még 1757-ik esztendőbeli Szent Jakab hava 5-kén kihallgattott, mult 1768-ik esztendőbeli Szent András hava 18-ik napján meghitelesített két tanuk vallásaikból az, hogy a származási táblában törzsök atyául kitett néhai nemes Kováts Jánosnak István és Márton két fiai voltak, ezek közül továbbá Istvánnak, Mihály és Jánosnak két fiaik; — de továbbá az irományok között 3-ik szám./ alatt bemutatott hiteles tanu vallásokból bizonyos az is, hogy néhai nemes Kováts Mihálynak, a János testvéreinek az István fiának, s a törzsök János unokájának törvényes házasságból nemzett mostan esedező Péter, és már meghalálozott János fiai voltak; valamint ugyan azon tanu vallásokból világos az is, hogy néhai nemes Kováts Jánosnak, a Mihály testvéreinek, az István fiának s a törzsök János unokájának János, Mihály, és György három fiai lettenek — de ugyan azon tanu vallásokból bizonyos az is, hogy néhai nemes Kováts Mártonnak, az István testvéreinek s a törzsök János fiának törvényes házasságból nemzett mostan esedező János fia lett légyen; valamint az is, hogy Hajdu Nánás városában lakos ezen folyamodó János neve a Szent Mihályi, nem pedig a Nánási eklésia matriculájában azért vagyon feljegyezve, minthogy a Szent Mihályra házasodott édes atya Márton darab ideig felesége atyánál Szent Mihályon lakván, János fia, Szent Mihályon született és kereszteltetett meg; — sőt ugyan a 3-ik szám ./ alatt elől mutatott ezen tanu vallásokból világos az is, hogy az esedezők által törzsök atyául kitett néhai nemes Kováts János, megyénkben Igricziben lakott édes atya által Hajdu Nánás városában házassítván által, ezen törzsök János lakását Hajdu Nánás városában eképen vette és tette által; — Mind ezekből arról, hogy mostan esedező nemes Kováts Péter a János testvére a Mihály fia s Istvánnak a törzsök János fiának unokája; ugy arról is, hogy már meghalálozott néhai nemes Kováts János a Péter testvére, a Mihály fia, s a törzsök János István nevet viselő fiának unokája, valamint arról is, hogy már meghalálozott néhai nemes Kováts másik János, Mihály, György egy testvérek, a János fiai, Istvánnak pedig a törzsök János fiának unokái; nem különben arról is, hogy mostan esedező nemes Kováts ismét másik János, Mártonnak az István testvéreinek a fia, a törzsök Jánosnak pedig unokája, a mostan említett törzsök Jánostól a leszármazás egyenes rendén jönnek le, semmi legkisebb kétség fel nem marad; — az pedig hogy már meghalálozott néhai nemes Kováts János a Péter testvére a Mihály fia, s a törzsök János István fiának unokája mostan esedező András, István, József három egy testvéreket; — a másik János továbbá, a Mihály és György testvére, az idősebb Jánosnak a Mihály testvéreinek fia, a törzsök atya János István fiának unokája, fiát Bálintot, ez pedig mostan esedező Jánost; — Mihály pedig a János és György testvére s az idősebb János Középső fia, mostan esedező András, Márton, Mihály három fiait; — György végre a János és Mihály testvére az öregebb János legifjabb fia, mostan esedező Andrást törvényes ágyból nemzették, az irományok között a 4-ik számtól a 21-ik számig bemutatott matricularis kihúzásokból s bizonyításokból világos; — Ennek így léttével

Az esedezők valódi nemessége gyökeres megállapítása azon sarkalván, hogy vallyon a származás táblájában általok törzsök atyául ki tett néhai nemes Kováts János, éppen a fentebb említett, s néhai nemes Kováts Balázs részére, s annak a kegyelmes armalisban meg nevezett fiai részére kiadott kegyelmes armalis levélben Co-impetratoroképen kitett János nevet viselő egyik fia legyen e?

Minthogy a folyamodók által a 3-ik szám ./ alatt elől adott tanuk, — kiknek egyike nemes Sebestyén Miklós a 3-ik számú ./ alatt levő eklésiai anya könyv hiteles kivonása szerint 1669-ik esztendőben,

másika Krauz Márton pedig a 3-ik száma .////. alatt látható hiteles matriculáris kivonás szerint 1683-ik esztendőben született, s így az 1651-ik esztendőben költt kegyelmes armális levélben beiktatott impetrátort Balázst s annak coimpetrator fiát ismerhették — hitek alatt azt állítják, hogy a származás táblában törzsöknek kitett János, éppen az armális kegyelmes levelet coimpetrált János volt legyen; sőt a 2-ik tanu azt is erősíti, hogy ezen törzsök Jánosnak az atya Balázs volt, az armális kegyelmes levél impetratorának pedig valósággal Balázs a neve; — De továbbá,

A származás táblában törzsökül kitett Jánosnak Márton fia, a 4-ik szám alatt levő eklésiai anya könyv hiteles kihuzása szerint 1693-ik esztendőben; nagyobbik fiától pedig Istvántól, a Márton testvérétől származott Mihály és János nevet viselt unokáji, továbbá a 6-ik és 7-ik számok alatt bemutatott eklésiai anya könyv hiteles kivonása szerént az 1715-ik és 1717-ik esztendőben születvén, hogy ezek a kegyelmes armális levél impetrátorának Balázsnak negyedik fiától Jánostól a nemzés természetes rende szerént könnyen származhattak, a kegyelmes armális levél impetratioja s a fellebb nevezett fia és unokák születése között levő köz idő össze vetése elegendő erősségül szolgál, annyival inkább, minthogy ez a környüállás, hogy az impetrátornak a kegyelmes armális levélben beirtt János fiai között gyermekei még egynek sem voltak — azt következteti, hogy az impetrator akkor még élete javában való ember, a negyedik helyen álló gyermeke pedig gyengébb életkoru volt; — e felett pedig

Az eszedzők magát a kegyelmes armális levelet is eredetiképen kezeiknél megtartva elől mutatván, s ezen armális kegyelmes levél mellett megyénkben Igriczi helységében lakos; s megyénktől a 25-ik szám alatt levő hiteles irovány szerint utoljára mult 1806-ik esztendőben nemesi bizonság levelet nyert nemes Kováts nemzetségbeli emberekkel való vérségi öszve köttetéseket, a 3-ik szám ./. alatt elől adott tanu vallásokkal, ugy az Igricziben és Hajdu Nánáson lakott és lakos nemes Kováts familiabeli tagok között a vérség fenntartása tekintetiben a 26-ik szám alatt bemutatott egygyesség levéllel megpróbálván;

De az is, hogy az eszedző öreg nemes Kováts Péter a néhai János testvére, Mihálynak fia, két fiait Andrást és Istvánt, ezek között András Sándor fiát;

Esedező nemes Kováts András, István, József három egy testvérek, Jánosnak a Péter testvérenek a Mihály fiának fiai közül ugyan legidősebb András azt, hogy ugyantsak András nevet viselő, és Miklós két fiait;

Esedező nemes Kováts János, Bálintnak fia, Jánosnak a Mihály és György testvérenek s a másik János fiának unokája, azt hogy János nevet viselő fiát;

Esedező nemes Kováts András, Márton, Mihály három egy testvérek Mihálynak a János és György testvérenek fiai, az öregebb Jánosnak pedig unokáji között legidősebb András azt, hogy Sándor fiát, Márton azt, hogy Mihály fiát, Mihály azt, hogy Márton fiát;

Esedező nemes Kováts ismét másik András Györgynek a János és Mihály testvérenek fia, János pedig unokája azt, hogy ugyantsak András nevet viselő fiát; — Végre

Esedező öreg nemes Kováts János Mártonnak az István testvérenek a törzsök János fiának fia, azt hogy János, Márton, József és István négy fiait, ezek között továbbá legidősebb fiu János, István és János fiakat, harmadik fiu József, Sámuel, Lajos és József három fiait; legifibb fiu István pedig ugyantsak István fiát mindnyájjan törvényes ágyból nemzették a NB alatt hiteles formában az 1-ső számtól a 21-ik számig bemutatott kereszt levelekbül kétség kivel valóvá tészik; — Mindezeknél fogva

Kivált minekutánna a folyamodók, a mint már fellebb is említettett, azt, hogy törzsök attyok s a kegyelmes armális levélben névszerint beiktatott nemes Kováts János, édes atya a kegyelmes armális levelet Balázs által Hajdu Nánás városában házassittatván által, ez oda lakását eképp vette; — Megmutatják e felett a törzsök attyok János által co-impetrált armális kegyelmes levelet maga tökéletes épségében megtartván s azt előttünk ekkép be is mutatván, ugy azt is, hogy az Igriczi helységében lakos nemes Kováts familiabeli kétség kívül való nemes emberekkel vérségi öszve köttetésben állanak, meg próbálván; azt is, hogy valamint magok az eszedzők, s gyermekeik résszerint pedig unokájuk, ugy eleik is, állandóan nemesi szabadságban éltek és élnek, a magok s eleik részére kiadott nemesi passualis

leveleknek továbbá Hajdu Nánás várossa bizonyító levelének s a nemesi terhek viseléséről kiadott nyugtatások elől mutatásával megbizonyítják’;

Hajdunánási lakos esedező nemes öreg Kováts Péter a János testvére, Mihálynak pedig a törzsök János unokájának a fia, András és István fiaival, s András fiától származott Sándor unokájával;

Nemes Kováts András, István, József egy testvérek és esedezők Jánosnak az esedező öreg Péter testvéreinek fiai, Mihálynak pedig unokáji, András ugyan ismét András és Miklós fiaival;

Nemes Kováts János a Bálint fia, Jánosnak a Mihály és György testvéreinek s a másik János fiának unokája, ugyantsak János nevet viselő fiával;

Nemes Kováts másik András, Márton, Mihály három egy testvérek, Mihálynak a János és György testvéreinek s a János fiának fiai, András legidősebb testvér ugyan Sándor, Márton második testvér pedig Mihály, Mihály harmadik testvér továbbá Márton fiaival;

Nemes Kováts esmét másik András, Györgynek a János és Mihály testvéreinek, az idősebb János fiának fia, ugyantsak András fiával; — Végre

Öregebb nemes Kováts János, Mártonnak az István testvéreinek fia, a co-impetrátor Jánosnak pedig unokája János, Márton, József, István fiaival, Jánostól származott István és János; Jóseftól származott Sámuel, Lajos és József; és Istvántól származott ugyantsak István unokájával mindnyájján valódi nemeseeknek s nemesi szabadságban élő személyeknek ösmertetvén s eleve meghalgattatott magistratualis fiskálisunknak tellyes és tökéletes megnyugvásával a megyebeli nemesek diszes sorában beirattatván, mind ezekről részekre, a szerint amint kívántatik, három darab egyenlő exemplarokban e jelenvaló nemesi bizonság levelünket személyes jussaik további bátorságára kiadjuk. A köz igazság azt hozván magával.

(HBmL (Hb) Apostol Elek-hagyaték.

XIII. 31. 1/2. c.)

IV. Polgárjogért folyamodó nemesek levelei

1. *Nemes Prikkel Sámuel kecskeméti lakos levele a tanácshoz, 1773.*

Nemes és betsületes Tanács.

Csan nevű Helységet egy néhányan Méltóságos Generalis Károli Grofftul árendában birtuk, de már titulált Méltóság magának akarja meg tartani. Én ott tovább maradni nem akarván, hogy cseléddemmel együtt mind jó Istenemnek, mind az Felséges Királynak, és a kikhez minémű szolgálattal tartozom, inkább szolgálhassak: nagy vágyásom volna, hogy ezen nemes városnak több lakosi között meg vonulhatnék és lakásomat is helyeztethetném.

Ahhoz képest nagy alázatossággal folyamodom a Nemes Magistratusához, szegény szolgáljának kérésit könyörülő szívére venni, és ide béköltözködésemet kegyesen megengedni méltóztasson. Én is, hogy mindennemű közterheknek viselésében a köz jónak sorsukhoz képest elől mozdítására legyek s kinek kinek mind a tisztesség, mind az engedelmesség meg adásában, az enyimekkel edjütt jó példával legyek, magamat alázatossággal kötelezem, a mint is kegyes választát ohajtván maradok

Az Nemes Tanácsnak

alázatos szolgálja
N. Prikkel Sámuel

Tanácsi határozat 1773. 7. 21.

Az Instáns, a mint magát ezen be adott Instantiában kötelezte; minden nemű köz terheknek másokkal egyenlő viselésének s az engedelmességnek conditiojával Kecskeméti lakosok közé bevetetik.

(BKmL Kecskemét lt. Nemesek összeírása.
IV. 1527. No. XXXIV/H.)

2. *Jaloviczky Mihály nagykőrösi lakos levele a tanácshoz 1802. február 7.*

Betsületes Nemes Tanács
Kegyes Pártfogó Uraim!

Már tizedik esztendeje miólta ezen városban gyermekségemtől fogva mészárosi mesterségemet folytatom, sőt már második Esztendeje, hogy a Mészárszéket Kiss Istvány Urammal arendálom. Én eredetemet vettem Bugyiról, mint ezt bizonyította a keresztelő levelem, a Nemes Tanács között találhatnak olyan urak, akik szüleimet is esmerték, mely betsületes emberek lettek légyen azok,

magamat pedig az egész Nemes Tanáts jól esmér, nem reménylem, hogy erköltstelenségemről valaki meg róhatott volna.

Minek okáért bátorkodok a Nemes Tanáts előtt jelezni, hogy mivel már naponként hajlott időmhez közelíteni fogok, és jövődöbeli sorsomról gondoskodni kelletik, méltóztasson engemet ezen városnak több érdemes polgárjai közzé, a szokott fizetés mellett bé venni, ígérem hogy nem tsak a köz terheket hiven fogom viselni, de mig élek, a mézárszékbe is hasznos szolgálatot tehetek.

Én pedig alázatosan maradok

A Nemes és betsületes Tanátsnak alázatos szölgája

Jalsovitzki Mihály.

1802-ik esztendei február 7 napján a NKörösi Tanáts előtt felolvastatván Resolvallatott:

Minthogy Mézáros Mester melly professiot követett ifjuságától fogvást az Instans, ezen városban szükség vagon, de külömben is a közönséges tudomány szerént, a Könyörgö, mind professiojának tökéletes érzésére, mind pedig jó és jámbor erkölcsaire nézve eléggé esméretes lévén, ezen városnak Polgárjai közzé a szokott 12 Ft taxa le tétele mellett be vétetik, kötelességében fog állani pedig az Instansnak a Közönséges Terheket hiven viselni, s ugyan azon kötelességeket successori is tellesíteni tartoznak.

(PmL NkO Jalsoviczky család iratai.

XIII. 11./1735-1819)

3. Nemes Kolozsvári József kiskunhalasi lakos levele a nádorhoz 1838. március 22.

Nagyságos nádori főkapitány ur!

Ezeknek előtte négy esztendőekkel Dunaszentgyörgyről

Kiskun Halas Városában, — ottan birtokos lakos nemes Kolosváry István atyánkfiához, ki akkoron, már most elhalt hitvesével egészségtelen állapottal volt, — vettem volt által lakásomat; — olly végből: hogy annak vagonaira felügyelvén, gazdaságát folytassam. — A mondott Atyánkfiánál mint annak gazdája, hosszabb időt töltvén el esztendőnél, — miután annak is sorsa változott; külön kenyérre szálltam házam népével. — Tudván pedig azt, hogy magamat a városi nemes előljároságánál jelentenem kelletik; még akkor tsak mindjárt, a midőn Halas Várossában által jöttem, írásbeli jelentést tettem, de ezen jelentésemre három esztendő után és tsak most a közelebb mult napokban tétetett a nemes Városi Tanács által Intézet, — mely szerént én, a közelebb jövő Szent György napon, a Városból kitakarodni köteleztetem.

Én minthogy jelentésem Halas Városában lételem eránt, a Városi nemes Előljároságnak benyujtottam — ugy adó alá feliratván: a közadót fizettem, mint ezt az [. . .] adót fizető leveleim is valósitanak, — de a köz szolgálatomat is tellesitettem, — olly hiedelemben voltam, hogy Halas városában maradásom és lakásim megengedtetik; — azonban a mindennapi élelmemnek megszerezhetése módjáról is gondoskodom szükségképpen kelletvén, — e végből által vettem nemes Kolosváry István atyámfiának, mivel a nékem adósom volt, a Városban levő egyik Házát 450 forintokon és egy darab földjét 355 ftkon, de ezen tul is zálogoltam több birtokos lakosoktól földeket és szöllöt, a mellyekben 1600 ftra menő pénzem fekszik — és haszonbérbe is birok földeket — mellyeknek kötött esztendejek, még több több esztendők mulván tellenek.

Igy földeket birván, azokban a mult ősszel vettem és azokat mivelés alá vettem. [. . . Ezért a tanács döntése:] reám s házam népére olly sulyos, hogy a miatt Házam népével és neveletlen 3 gyermekeimmel a végső romlásra juttatna.

Tudván pedig azt, hogy a nemes Városi Tanács intézkedésének engedelmeskednem kell, hogy tehát életemben szorgalmam által egybegyűjtött tsekély vagyonom töllem el ne vesszen; kénytelen vagyok sorsom enyhítése tekintetéből Nagyságod kegyeskedésében találtatik fel, folyamodni és leborulva esedezve . . . további maradásomat és lakásomat elrendelni kegyeskedjen.

[1839-ben, mivel bebizonyosodott, hogy 4 év óta adófizető és a közmunkát is teljesíti, a kitiltást a tanács visszavonja.]

(BKmL Kiskunfélegyházi Részleg.
Kiskunhalas lt. FF. 192. No. 102/1838.
FF. 193. No. 1/1839.)

V. Nemesek összeírása

1. Kecskeméti taksás nemesek kimutatása 1730-ban

Név	Az adó összege	
	Ft	krajcár
Deák István özvegye	9	37 1/2
Kamarás János	17	50
Kalocsa János	20	—
Kalocsa István	21	87 1/2
Kalocsa Ambrus	22	50
Szivós Pál	3	75
Tegzes Péter	6	87 1/2
Kalocsa István özvegye	5	—
Csete György	6	25
Csabányi György	1	87 1/2
Deák Mihály	9	37 1/2
Deák Gáspár	7	50
Bán János	1	25
Szentkirályi Pál özvegye	6	87 1/2
Szentkirályi István	8	12 1/2
Kassai Ádám özvegye	23	12 1/2
Szentkirályi János	15	62 1/2
idősb Szentkirályi János	4	37 1/2
Vincze István	5	62 1/2
Csala Ferenc	11	87 1/2
Kovács József	13	75
Összesen	222	50

(BKmL Kecskemét lt. Nemesek összeírása.
IV. 1527. No. VII.)

VI. Végrendeletek és vagyonleltárak

1. Nemes Kamarás Ambrus kecskeméti lakos végrendelete 1678. április 16.

En Kamaras Ambrus, ki testemben az én kegelmes Atyámnak ostorát és latolgotasat szenyvedve beteges vagyok, de lelkemben Isten vidámitó kegelme velem van, egészseges: Mindeneknek előtte halakat adok az en Uramnak Istenemnek, hogy engemet szegény alá-valo ferget világ fundamentumának felvetese előtt az örök életre elvasztott, e vilagra teremtettt, Szent Fia által megvaltott, Szent Lelke által uya szülven, az igaz idvezítő hitben reszeltetett, ezt ez ideig sok féle kegelmes, lelki, testi ajandekival meg aldott s rolam gondot viselt: Azert en is ő Felsegenek alazatos szolgaja, lelkemet bizvast ajanlom az ő kezeben, testemet pedig közönseges Anyanknak, a földnek.

Mivel pedig az Ur Kegelmesegeből testi javaival is megáldott, azokra nezve akarvan hazam nepet jo rendben hagyni, azok felől teszok illy Dispositiot:

I. Az Öcseimmel Kamaras Ambrus és Gergellyel megegyezven, joszagainkat ket fele billyegeztük, szabadon hagytuk őket, most is szabadon hagyom, akar mellyik reszhez allyanak. II. A Gyermekek reszere valo penz interesre ki vagyon adva, meg több háromszáz tallerral, mint a mennyi volt, mikor Öcsem Uram megboldogult: az ados levelek a mint megmutattyuk. III. Öcseimnek noha a jarmas ökrökhöz közü nem volna, mindazaltal tizenegyert nekik hagyom szekeresestől. IV. Öcseim reszekre valo juhokat eladtuk tizennegyedfelszaz forinton, az arranak felevel az en maradekom tartozik, felevel pedig Horvat Peter és Szivos Janos. V. Ha Isten megtartya Juhainkat, Dömetör Napkor Ambrus és Gergely számára azokbol billyegezzenek ketszazat. VI. Csenkes Gasparnak hagyok ket tehenet, vagy ket harmadfü tinot, a mellyiket kedvelli. VII. Csenkes Jánosnak hagyok ket ket harmadfü üszöt. VIII. Kozma Janosnak hagyok ket tehenet. IX. Santa Janosnak hagyok egy harmadfü kanczat. X. Domsa Gerinek hagyok két tavalyi borjut, az Annyanak egy tehenet. XI. Ecclesia számára hagyok ötven tallerokat, illy veggel, hogy a ket Predicator számára vegyenek egy szölyöt. XII. Lenti Janosnak es Kelkedi Janosnak tiz tiz Tallerokat. XIII. Szelei Györgynek öt tallert.

Ha arvaimat annyok előtt ki szollittya Isten, minden joszagom, ingatlan joszagomon kivöl, két fele oszollyon: fele resze Kamaras Gergely arvaie, ferfiak s leanyoké egyaránt: fele oszollyon ketfele, fele maradgyon felesegemnek, fele pedig oszollyon el Szivos Janos, Szivos Mihaly, Szabo Istvan és Kencses Janosné között. Most adgyanak Kincses Janosnenak ket lovat, kanczat. A Deakoknak hagyok egy egy tallert mindeniknek. A Mendicansoknak 5 tallert. Vegezetre a mi belső javaim vannak, penz es az ezüst portekanak fele, melly az Öcseimet nem illeti, Felesegemnél maradgyanak, ha Gyermekeim meghalnanak is, elteig: ha meghal, fele resze szaljon vissza a verre, feleröl pedig szabadon diszponallyon. Halasi Mihaly számára hagyok egy borjas tehenet. Halasi Istvannak hagyok egy harmadfü üszöt. Az Ecclesia szegenyi számára hagyok tiz tallert.

Adossag

Patai Andras adoss hetven öt tallerral

Futo Istok 46 tallerral

A többi adosságim felvadnak jegyezve a Laistromban.

Kiraly Istvan Uram emlété, hogy Kalocsa János Rokony szaz tallert követel rajtam, de en egy penzivel sem vagyok adoss, jo lelekkel mondom.

Ez Testamentalis Dispositio lett illy Becsületes személyek előtt: Biro György mostani Fő Biro, Nagy István, Sarközi Pal, Kiraly Istvan, es Lenthí Janos kecskemeti Praedicator uraimék előtt

(RGy Sárközy lt. 2. cs.)

2. Nemes Antal István kecskeméti lakos vagyoneleltára 1841. január 11.

Alul is megirt Szabados Ketskemét Városának N. N. Fő Birája s Tanácsa ezen levelünk rendiben adjuk tudtokra kiket illet: hogy midőn Városi közönségünket érdeklő tárgyak s egyes Lakosainak Ügyeik elintéztetése végett Tanácsi Gyűlést tartottunk volna, akkoron Városunk érdemes Lakosa Nemes Antal István Ur folyamodván hozzánk, azt kérte, hogy Városunkban s annak határában találtató Javait hitelesen felbecsültetvén, azoknak mennyiségek, s értékekről-bizonyos céljának elérhetése tekintetéből — részére Bizonyítványt adnánk: mely kérését igazságosnak találván, a kívánt becsltetés tellyesítésére két Tanácsbeli Társunkat megbiztuk, a kiknek ez érdemben költ s előnkbe adott Tiszti tudositásunkat szórol szóra ide által irattuk — a mint következik:

Minekutánna Nemes Antal István Ur a Nemes Tanácshoz a végre folyamodott, hogy Javai megbecsültetvén, azoknak értékéről részére hiteles Bizonyáság Levél adattasson s a nemes Tanács az 1840-ik évi November Hónap 27-én tartott Tanács Gyűlésben Nemes Antal István Ur Javainak megbecsültetésekre minket alolirtakak méltóztatott kiküldeni: mi kiküldetésünkben következőleg jártunk el:

Mindeneknek előtte megtekintettük a Városi házhelyek kiterjedéséről készült funduális könyvet, s ugy találtuk, hogy Antal István Urnak az 1-ső Tizedben 64-ik szám alatt lévő Házának fundusa tézsen 435 négyszögöleket, továbbá hiteles Mérnök Nemes Sárközy István Urtól, ki Antal István Urnak a város határában lévő mezei kert földjeit a több Lakosok földjeikkel együtt felmérte, azoknak mennyiségek felől bizonyítványt kívántunk, a minthogy a ;/; alatt ide csatolt írásbeli bizonyítványa szerént bir Antal István Ur a Város határán az ugy nevezett Csödörben egy tagban 360 holdakat, az ugy nevezett Város földjén 92 holdakat, a földeknek holdját 1600 négyszögölekkel számítván — végezetre megtekintettük Antal István Urnak Házi Laistromát, hol Juhainak számok s Juhaival tett számolásai pontosan feljegyezve vannak, s ebből, valamint az alább megnevezett Tanuk bizonyításokból kiviláglik, hogy vagynak Antal István Urnak 543 ürüi, 560 nőstény birkái, Buda-Örsön szerzett jó szőrü 16 darab kossai, 188 darab Apácza Juhai, 402 tavalyi bárányai vagyis Tok-juhái, 3 Vezér Ürüjei, és ismét külön gondviselés alatt 13 Ürüjei.

Ezek története után a Tanukat, kik Antal István Ur mind fekvő, mind ingó javait esmérik, meghiteltettük, s ők jelessen Gömörý Lászó Ur Ketskemét Várossának Választó Polgárja, s 3-ik tizedbeli Lakos Ifiabb Détári László 1. Tizedbeli s gazdálkodó Kosa Antal 1. Tizedbeli s Faragó Mester, Almási Mihály gazdálkodó s 11. Tizedbeli, Szivos Gergel 2. Tizedbeli, és Kapus András Ács és Kőműves Mesterek, hitek letétele után, Antal István Urnak Javait következőleg becslték.

1.-ör. Házát, mely új épületekből áll és izléssel épült, s a mellynek fundusa 435. négyszögöleket tesz, becsülték váltó czédulai értékben tiz ezer forintokra	10 000
Ezen ház az 1-ső Tizedben s a belső Városban van, teteje cserép-zsindellel fedve	
2.-or. A Korhán közön lévő s hat pásztaékban 425. Utakat tévő szöllejét, s ugyan ennek lábában lévő fél hold veteményes földjét, mellyben termő gyümölcs fák vagynak, továbbá a szöllőben található Gunyhót, mely jó készületű ház, és a kutat becsülték igen könnyedesen	2 000
3.-or. A Város határában, az ugy nevezett Város földgyén lévő, s 92 holdakra terjedő mezei kert földjét, holdját 1600 négyszögölekkel számítva, becsülték 240. forintokra, összvesen tehát az egész földet ...	22 080
Van a mondott földben egy holdnyi veteményes kert válogatott gyümölcs fákkal, és oltványokkal ellátva. — Ezen a földön van egy kilencz öles Ház, mely egy szobából, egy konyhából, egy Kamrából és egy Ló-istállóból áll, s ezt becsülték a Tanuk	400
Ugyan ezen földön van továbbá egy új készületű ökör istálló, mellynek hossza 12, szélessége 4 öl, ezt becsülték	400
Találtatik továbbá egy tölgyfa rovással készült jó kut, mellyet becsültek 4-er. A Csödöri Mezei Kertföldet, mely egy tagban 360 holdakat tesz, a Tanuk annak minőségét, és azt is tekintve, hogy ezen föld Jóság tenyésztésére, minthogy járás-szélen van, különösen hasznos, ugy becsülték, hogy hason felének 1600 ölelkel számított holdja meg ér 250 Vforintokat, más hasonfelének holdja 150 Vforintokat, s ezek szerint salvo calculi errore meg ér ezen föld	72 000
Ezen mezei kert hasznos épületekkel van ellátva, s van rajta a Tanuk bizonyítása szerint egy holdnyi olly szilfa erdő, mely sűrű és ember deréknyi vastagságu fákkal diszlik; az épületek következők:	
a) két szoba, egy konyha, két kamarák, mellyek jó készületűek s különösen a tulajdonos Ur és Családja használására szolgálnak, becsültettek	500
b) Egy 20 öles Juh szin, tölgyfa lábakra s elől fa kerítéssel ellátva becsültetett	400
c) Egy krumpolis verem, pincze formára s kéménnyel ellátva becsültetett	25
d) Van egy Béres ház, egy szobából, és egy konyhából álló, téglá kéménye, melly becsülődött	100
e) Van egy 12 öles ökör-istálló, becsülődött	300
f) egy kettős sertés öl becsülődött	100
g) Egy jó forrásu nagy kut becsülődött	250
h) Egy nagy akol becsülődött	50
i) Vagynak a mezei kert földön a fő tanyátul külön és távulabb építve két kertész házak, két jó kutak, és egy 12. öles Juhszin, mellyek öszvesen becsültettek	700

5-ör. Antal István Ur 1.725 darab jobb szőrü birkái közül a Tanuk 1720 darabot vévén fel, annak párját megegyezőleg, s mint állíták könnyedesen becsülték 16 Vforintokra és így azok megérnek öszvessen	13 760
6-or. 16 darab jármos ökröknek párját becsülték a Tanuk 280 Vftokra és így ezek megérnek	2 240
7.-er. 34 darab Méneses lovaknak darabját becsülték a Tanuk 80 ftokra s így ezek érnek	2 720
8.-or Bir továbbá Antal István Ur a Páhi pusztán 100 hold mező kert földeket, holdját szinte 1600 négyszögölekkel számítva. Ezen földet az Aequisitionalis Levél bizonyítása, Ugy Hiteles Ügyvéd és Választó Polgár Elszánt Ferencz Ur tanusága szerént 5500 Vforintért vette zálogba, tehát értékéhez számítandók	5 500
Öszves értéke tehát a megbecsült javaknak térszen Egyszázharminczhárom ezer hétszázhetvenöt váltóforintokat az az	
	133 775

Vagynak még Antal István Urnak 7. darab heverő marhái, Fejős Tehenei, szinte 60 darab maglo sertései, 5 kocsis lovai, és számos a gazdálkodáshoz tartozó eszközei, de minthogy ezeknek s több ingo Javainak megbecsültetését nem kívánta, ezeket mi is elmellőzvéen munkálkodásunkat befejeztük.

Mellyeknek nagyobb hitelére mind ezeket, mint feljebb feljegyezvéen, a véghezvittekről Tudósításunkat a Nemes Tanácsnak tisztelettel bémutatjuk. Kecskeméten az 1841-ik évi Januarius hónap 11.-kén. Simonyi János m.p. Senator. Tóth János m.p. Senator.

(PmL/NkO/ Beretvás cs. lt. 6. XIII. 10.)

3. Nemes Gombay Lászlóné és nemes Beretvás Jánosné nagykőrösi lakosok osztálylevele 1799. szeptember 21.

Conscriptio

Azon Ingó és Ingatlan Javakrol, mellyeket elsöben ugyan Néhai Nemes Farkas János, annak utánna pedig néhai Gombay László Urak el maradtott özvegye Nemes Balla Krisztina asszony és Nemes Beretvás János Ur hitves Társa, Nemes Farkas Krisztina Asszony egymás között felosztottak.

Elsöben is Nemes Balla Kristina Asszony részére e következendök conscribáltattak, ugymint:

1. Két személyre való két nyoszolyák az egyik Kemény, a másik puhafa
2. Egy puhafa s nyoltz személyre való ovitt asztal
3. Egy nagy puhafa régi almáriom
4. Egy puhafa pohárszék
5. Egy puhafa asztal
6. Egy fekete festékü puhafa láda
7. Egy zöld festékü puhafa láda
8. Nyoltz fekete bőrös karszékek
9. Ött pamukkal szövött, és egy fehér sinvat derekalyok
10. Két kanafasz Dunyha
11. Kilentz fehér gyoltsbol borított vánkuskok
12. Hat kartony vankus czihák

13. Két selyem és egy Kartony két személyre való Paplanok
14. Két Kartony ágyterítők
15. Hat közönséges alsó, három felső fehér gyolts lepedők
16. Hat házi vászonyból készült 6.8.10. személyekre való abroszok
17. Tizennégy házi vászonyból készült asztali kendők
18. Hat pár ezüst nyelű kések, egy egy páron az Ezüst tézsen 2.9/16 Lotot, öszvességgel tehát a hat páron 15. 6/16 Lott Ezüst vagyon
19. Ött ezüst evő kanalak, melyek tézsenek 13. Lott ezüstöt
20. Ujj setét olajszin atlasz. Selyem Magyar bunda, róka májjal bélelt fein nyuszt prémre
21. Egy hoszszu fekete bársony szoknya prém nélkül
22. Egy fekete bársony palást nyusztra
23. Egy kopott zöld zeich utazó bunda
24. Egy fekete szin taffota ujj szoknya
25. Egy ujj fekete atlatz selyem szoknya
26. Egy ujj fekete taffota Rékli
27. Egy virágos selyem váll réz kaptokra
28. Egy ujj fekete atlatz selyem Rékli
29. Egy parizer zeich szoknya
30. Egy parizer zeich Rekli
31. Egy setétkék Kamuka szoknya
32. Egy arany virágu kék Kamuka Lájbi 14. pár ezüst kaptokra, az ezüstye tézsen 7. Lotot
33. Egy fekete bársony arany Csipkével készült fejkötő
34. Egy kik arany virágu materia S arany csipkével készült fejkötő
35. Egy fehér atlatz arany csipkével készült fejkötő
36. Egy Liba szin zöld selyem Kantus
37. Egy fekete bársony utazó fejkötő
38. Egy világos kik virágos Nyakban való selyem Kendő
39. Egy arany virágu fehér taffota Elő-kötő
40. Egy fehér taffota Elő-kötő
41. Egy fehér bibor elő-kötő
42. Tizenkét sor Nyakba való Kendő arany csipkére
43. Egy fekete bársony nyakba való kendő arany virágokra
44. Egy fehér bibor Nyakba való ki varrott kendő
45. Egy fehér patyolat nyakba való ki varrott kendő
46. Egy Gránát szin Strafos Parvier zeich Lajbi Kaptok nélkül
47. Két flinta, egy rezes pisztoly és egy rezes mordály
48. Ött Czin tál, Tizennyoltz Czin Tányér, egy szósznak való csésze tézsenek öszvességgel 24:12 Lotot
49. Három réz gyertyatartók, melyek tézsenek 1. . . .
50. Egy bádok Tál, és hét bádok Tányérok
51. Két vas tepsi és két vas Nyárs
52. Egy réz ibrik, mely tézsen 16 Lotot
53. Egy vas Petsenye aló való edény
54. Egy petsenye sütő vas Rostély
55. Konyhára való két vasmatskák
56. Egy ött fontos réz mozsár
57. Egy serpenyő aló való vas láb
58. Egy konyhában való puhafa tálás
59. Egy vizforraló réz üst 8: . . . . 28 Lott.

60. Egy bádok lopó tök
61. Egy vontató vas Lántz
62. Tizennégy boros hordók, három akotol fogva 12 akóig
63. Egy bőr párna zsák
64. Egy fedeles félviseltes szerszám
65. Két lóra való rezes szerszám

66. Mind azok a Javak; melyek néhai Nemes Gombay László Ur Halálával Özvegyére Nemes Balla Kristina Aszszonyra háramlottak.

1. Hangáts névű Tanya mindenemű Javaival, Hasznavételeivel, és a rajta fekvő épületekkel együtt, ugmint Egy vájogból kettős kő keményre épült, félíg sindellel, félíg náddal bé borított házzal, melly ház áll egy nagy szobából, két kis oldal szobából, egy konyhából, egy cseléd szobából, és két Kamrákból.

Az nagyobb szobában vagynak e következők:

- a) Két puhafa tornyos régi nyoszolyák
- b) Egy sárga posztóval borított Kanapé
- c) Hat viseltes Bőrös karszékek
- d) Egy puhafa asztal
- e) Hat fenyőfa karszékek
- f) Két falba tsinált almáriom
- g) Egy jó és két rossz üveg ablakok
- h) Egy jó Kájha Kementze

Az első oldal szobában vagynak:

- a) Egy puhafa asztal
- b) Egy falba tsinált almáriom
- c) Egy puhafa Nyoszolya szunyog hálóra
- d) Egy jó üveg ablak
- e) Egy jó Kájha Kementze

Az másik oldal szobában vagynak:

- a) Egy jó Kandallo
- b) Egy falba való Poltz

A Konyhában vagynak ezek:

- a) Egy régi Tálás
- b) Tűzhely felett egy bograts tartó vas Lántz

A cseléd szobában vagynak:

- a) Egy keményfa asztal
- b) Egy sárból készült jó Kementze

2. Ismét más oldalról vagyon egy cseléd Ház, Kotsi szín és Istálló náddal borított, az Istállóban vagyon Széna tartó ráts, zabló és Hidlás jó, ezen épületnek hátullya részin vagyon még szamarak számára készült telettető régi vájag szín.

3. Egy kő oldalu kettős pintze gádorral együtt, Pallása hasított fenyő fából, teteje pedig gazzal készült.
4. Egy régi ökör Istálló, mellynek a pusztulás miatt tsupán tsak falai látthatnak.
5. Egy kis és egy nagyobb és ismét kisebb szénás kertek
6. Egy szőlős kert, mellyben 450 szőlő ut vagyon

7. 926. Darab juhok, melyek közül vagynak

a) Kosok	36
b) Ürük	218
c) Kos alá valók	484
d) Bárányok	188
	<hr/>
	926

67. Muraközy János Ur által Néhai Gombay László Urtól megvett szarvas marhák ára potolásában 450. ftokban resignált Esedi kert.

68. A Várostopok Moktsai és Bernati jussokért járó arendának az Moktsai Jussért esendő árenda ugyan egészen, a Barnáti jussért esendő árendának pedig tsak fele; abból is pedig az Sipos Háztól esztendőnként 20 ftban járó arendát ki vévén.

69. Egy négy pásztárból álló Duli nevű Szöllő a Sipos hegyben. Mindezekből folyó esztendőre Nemes Balla Kristina aszszony részére járandó proventusok consignatioja következik ekképpen ugymint:

1. A városnál lévő árenda Sipos árendával 210 ft.
2. 12 mázsa tavaszi gypjunak az ára mázsáját 27 forintyával számítván 481, —
3. 55 pár Ürüknek az ára párját 6 ftyával 45 xral számítván 371,15
4. 9 mázsa őszi gypjunak mázsáját 37 f. számítván 333 ftokra terjedő árának fele ugyan, de mivel Nemes Balla Kristina Aszszony Jövedelme Nemes Farkas Kristina aszszony jövedelmét 109 ftokkal és 15 xrokkal felyül haladja; az egyesség szerént tehát a fent kitett 333 ftokból kivévén a 109 ftokat 15 xr. és nemes Farkas Kristina aszszony jövedelméhez tévén marad bifatiálni való summa 223 f. 45 xr fele *tészen* 111 — 52 xr.

Summa 1174 f 7 1/2 xr

Nemes Farkas Kristina Aszszony részére a következők conscribáltattak ugymint:

1. Két puhafa s két személyre való nyoszolyák
2. Két keményfa s két személyre való nyoszolyák
3. Egy közönséges kupfer láda
4. Egy keményfa sublod Kaszten
5. Egy diófából készült ujj ki huzó asztal
6. Egy nagy házba való atzél Tükör
7. Egy zsebbeli arany óra
8. Ött házi vászonyból készült közönséges abroszok
9. Tizenkét házi vászonyból készült és 12 Tóth asztal kendők
10. Ött vörös pamukkal szövött alsó és hét fejer csinvat derekalyok
11. Hat vörös és fehér pamukkal és négy kanavasz vánkusok
12. Három tiszta fehér és Vörös pamukkal szövött tötetlen derekalyok
13. Egy kartony és egy Kanavasz Dunyha
14. Négy fehér gyoltsból készült Lapedők
15. Tiz házi vászonyból készült alsó Lapedők
16. Tizenhat fein fehér Gyolts Vánkus czihák
17. Négy selyemmel ki varrott nagy Vánkus czihák
18. Két selyemmel ki varrott Kis Vánkus Czihák
19. Két zöld materiából készült ágy teritők

20. Egy Liba szín zöld és egy Tubák szín creditorból készült Paplanok
21. Két Kartony selyem közepű paplanok
22. Stroff selyem materia szoknya
23. Egy selyem arany virágu Lajbli Kapsok nélkül
24. Egy sárga citrom színű atlasz selyem szoknya
25. Egy világos kik selyem váll fekete selyem csipkére és ezüst kaptokra.
26. Egy Ég szín kotzkás tarkájú selyem materia hosszu asszonyi Köntös
27. Setét gránát virágos atlasz selyem hosszu asszonyi köntös
28. Egy más setét gránát szín atlasz selyem veres és zöld virágokkal elegyes hosszu asszonyi Köntös.
29. Egy kikirits virág szín sima frantzia taffota hosszu asszonyi köntös
30. Egy arannyal ki varrott fehér patyolat hosszu asszonyi Köntös
31. Egy Czernával ki varrott fehér patyolat hosszu asszonyi Köntös
32. Egy fehér patyolat virágos musaling hosszu asszonyi köntös
33. Egy sima Najerből készült hosszu asszonyi köntös
34. Egy kotzkás Majerből készült hosszu asszonyi köntös
35. Egy fehér Parchét materiából készült hosszu asszonyi köntös
36. Egy fekete bársony váll, aranyozott 14 ezüst kaptokra és arany csipkére.
37. Egy hamu színű atlasz szoknya, nyuszt prémre és egy más setét kék atlasz bunda fekete medve prémre
38. Három fehér patyolat külömb külömb féle varrásu és szövésű viseltes kötők
39. Egy kézbe való stutzli
40. Egy téli töltött és két nyári Ráfogók
41. Egy arannyal ki varrott és más arannyal szövött fehér bibor nyakba való kendők
42. Egy arannyal ki varrott nyakba való kik bibor viselt kendő
43. Egy arany nyakba való függő Lántz
44. Egy Gyöngyel ki rakott Nyakba való függő
45. Két flinta, két rezes pisztoly és más két vas mundurus pisztoly s egy rezes kis mordály
46. Hat pár ezüst nyelű kések, egy egy páron az ezüst 2.9/16 Lott öszvességgel a hat páron 15,6/16 Lott ezüst vagyon
47. Ött ezüst evő kanalak és egy leveses nagy ezüst kanál 28 6/16 Lott
48. 21 czin tányér 3 kitsiny és nagy czin tálak, egy herbatejes Ibrik és egy szóznak való csésze öszvességgel 43 . . . 14 Lótót tésznek
49. Két réz gyertyatartó 1 . . . és 5 Lott.
50. Két réz Ibrik 1 . . . és 1 Lott
51. Egy 15 fontos réz mozsár
52. Egy konyhába való puhafa asztal
53. Egy eleséges almáriom
54. Egy pettsenye alá való vasrostély
55. Két nagy veres réz tepsi és egy kisebb
56. Három tortát sütő bádog edény
58. Konyhába való négy vas matskák
59. Egy vas lapotska és egy tűzfogó
60. Egy kisebb vizforraló réz üst
61. Egy réz Lumbik és egy pálinka főző nagy üst sipakostól csövestül
62. Egy setétkék posztóból készült aranyos zsábrák, hozzá való veres bagaria, rezes nyereg szerszámmal együtt.
63. Egy banderista nyereg szerszám
64. Három nagyon hibás hamiss vén lovak.

65. Négy lóra való régi farmatongos szerszám
 66. Egy fél viseltes bőrös posta kotsi
 67. Két ovitt farmatringos Lóhám
 68. Öt kádak, ketteje nagyobb, háрма kisebb
 69. 13 Hordók három akotol fogva 12-ig
 70. Egy régi rostélyos must törő és más must hordó vasas csőbör
 71. Mind azok a Javak mellyek egyenesen Farkasianumok mindennemű Javaival, Haszna vételeivel épületekkel ugymint

1. Bor ára	293 f	xr
2. Katonáknál lévő Feketei Arenda	660 f	—
3. 9 mázsa gyapjunak mázsáját 37 ftyával számítván 333 ftokra terjedő árából Nemes Farkas Kristina Asszony részére kihúzott felesleges való jövedelem	109 f	15
4. A már tudva lévő őszi gyapjunak 333 ftokra terjedő árából a 109 ftok és xrokna lett ki húzása után meg maradtott bifatiálni való 223 ftoknak és 45 xrokna fele	111	52 1/2
Summa	1174 f	7 1/2 xr.

4. Nemes Gombos Péterné hódmezővásárhelyi lakos fiainak osztályegyezsége 1826. április 16.

Nemes Borsavas József Feő Hadnagy Ur Nemes Gombos Péterné özvegy asszony fíjainak kérésére, a midőn Nemes Gombos Sámuel és Péter Testvér Attyafiai az egymás között való osztozásba t. i. Házi, szállási, s egyéb jóságoknak el intézéseiben s hejbe hagyásában meg nem nyugodtak, annál fogva Deputatit kértek mind Házi szállási épületeknek fel betsültetésére, a melly is így ment végbe

1.-szőr. A ki rendeletett Deputatio kérdőre huzta az özvegy Nemes Gombos Péterné Asszonyságot a felől, hogy az egymás között való osztozás hogy ment végbe, melyre jó lélekkel így felelt, hogy a fiai mindenféle jóságokból a számára ki adtak 2 Tehenet és véka Buzát, annak utánna a két fíja u. m. Sámuel és Péter két felé egyenlő jussal marattak.

2-or. Volt azontul, mellyet az özvegynek ki attak 2 Tehenet, még 12 Darab kisebb és nagyobb marha 8 ökör, 7 ló, 102 juh, 10 Darab sertés, a kin is a két Testvér között egyenlő mértékbe osztozkodtak, hanem Sámuelnek a Lovakból 3 esett, Péternek hasonlóképpen, a 4.-iket Péter pénzen váltotta magához.

3-or. A mikor ezenn osztozások magok között végbe ment, a Házi és Szállási örökség ebbe állapittatott meg közöttök, hogy az özvegy Házi örökségbe kívánt maradni, és úgy itélték magok között, hogy egyik fíj az özvegygel maradjon a Házba, másik fíj pedig a Szállási örökségbe.

4.-er. Mikor mindezek ekképpen meg lettek, a kisebbik fíj Nemes Gombos Péter, 3-szor meg kérte Nemes Gombos Sámuel Testvér Bátyját, hogy maradjon az Edes Annnyával a Házba és tartsa holta napjáig, tehát ő keze írását adja, és a nevét is a hol illik bé protuculáltattya, mivel az Édes Annnyok Véleménye az volt, hogy külömbség semmi nintsen közöttök, mert egyformán szereti őket, mint fiait és menyeit. Ezenn kérésére Nemes Gombos Sámuel reá nem állott, több Betsülletes emberek hallatára is, hanem a Tanyai örökségbe maratt, mint sem az Édes Annnyát tartani fel vállalta volna.

5.-ör. Nemes Gombos Sámuel meg bánván azonn egyességet, mellyre azon időbe u. m. a mult 1821-dik Esztendőbe a Testvérjével és az Édesannnyával kötött. Ujra az Édes Annny Halála után osztozni kíván Testvérjével a Házi örökségen.

6.or. A Házi örökség, melybe Nemes Gombos Péter lakik az Édes Annával, Nemes Gombos Péterné özvegy Asszonysággal, így Betsüllődött fel. 11 klopter és fél hosszúsága, a szélessége 3 klopter, 2 sukk, kettős ház egy konyha, egy kamra, egy fedél alatt kő kéménre, jó gyékénnyel a tetéj fel verve, a szarufája otska, töredezett. —441

7-er. Egy istálló, és egy kotsi szín 6 klopter hosszúságu egy fedél alatt gorozdes tetőre	— 90
8-or. Egy hitván sertés ol, a teteje is hitván	— 10
9-er. Egy kő kut 4 emberrel közös, lehet benne 300 téгла egy részre	5
10.er 5 ágátzfa és 2 Eper fa, két két forintjával	14
Summa:	560 forint

Következik Nemes Gombos Sámuel Szállási örökségének betsüje

	<i>forint</i>
1-ör Egy Ház otska fala teteje, Lo Istállóval egy fedél alatt, 8 klopter Hosszuságu és 4 sukk 4 czoll a szélessége 2 klopter és fél, a fala munkájával együtt	64
2-or. Külső és belső fája avitt s munkájával együtt	52
3-or. Otska teteje munkájával	35
1-ső Egy jól készült marha istálló 2 ajtora 7 klopter és 4 sukk hosszúságunak a fala munkájával	65
2. A fája munkájával együtt	35
3. Teteje munkájával együtt	12
1-ör Egy jó készületü Tyuk ol, Kotsi szín és sárból sertés ol egy fedél alatt, 6 klopter hosszúságu a fala	32
2.-o A fája munkájával	15
3.-o Teteje munkájával	12
1-ször Egy jó készületü Juh szín 3 klopter és 5 sukk hosszúságu, 6 klopter kerítés előtte sárból körül öszveséggel a munkájával együtt	24
1-ső Egy jó készületü Tejhez valo pintze 2 klopter és 1 sukk hosszúsága a fala munkájával együtt	10
2. A fája munkájával együtt	5
3. Teteje munkájával együtt	5
1. Egy fás kert körül kerítve 60 klopteres árokkal	20,—
2. Abba 43 Termő fa, külömb féle, 2 ftjával	86,—
3. 13 haszon vehető Ákátz fa, ugyan tsak egy kut ágasak való kidöntve öszvességgel 3 ftjával	42
1. 17 klopteres töltés, alol embermagasságu	20
2. Egy szénás kert töltésből rakva 30 klopter hosszon	15
3. 3 verem 25 öl köblös	15
Végre egy jó készületü kő kut, melybe meg lehetösen van 1000 téгла, jó ágással s gémmel s vájuval mindenféle munkájával	50
Summa:	614 forint.

(CsmL /HF/ Nemességi ir. gyűjteménye.
IV. A. 1007/b No. 66.)

5. Nemes Gombos Ferenc hódmezővásárhelyi lakos végrendelete 1834. november 27.

Hajlott időm és sulyos nyavalyám miatt láttatom végemet közelgetni, a mig szollható nyelvvel volnék, kívántam csekély javaimról maradékim között végrendeletet tenni:

Előre megjegyzem, hogy valamim van, mind azt magam szerzettem, atyámtól semmi sem maradt.

Van egy házam, egy láncz szőlőm Kenyerében, két lovacskám, kotsim, házi és konyhai eszközeim s kamarabeli apró cseprők. Ezekről következő rendelést tészek, Ugy mint:

Mihály fiannak, a ki velem lakik és gondomat viseli s csekély vagyonkám megtartásában fáradozik, hagyom a házamat, ebben levő eszközöket, konyha edényeket s kamara bélieket, a két lovat, kotsit szerszámostól.

István fiamnak a szőlőnek felét.

János unokámnak a szőlőnek felét, de emberkorig kezéhez ne vihesse, hanem a szőlő termésiből ruházkodjon, ha pedig a szőlő eladódik, tehát János része azonnal a tutori cassába be adódjon és csak ember korába vehesse a pénzt kezéhez. Jánosnak hagyok egy derékalyt és egy vankost.

Ferentz fiam, minthogy ő legtöbb javaimban reszesedett, de különben is sokszor vissza élt atyai jószágommal és javaimat alattomosan is elsajátította; ezen okból nékie semmit sem hagyok.

Tettem ezen testamentomot önként és minden kényszerítés nélkül az alól irt meghívott bizonyságok előtt saját kezem kereszt vonásával megerősítve.

(CsmL /HF/ Nemességi ir. gyűjteménye.
IV. A. 1007/b. No. 5.)

6. Nemes id. Gyáni György dévaványai lakos végrendelete 1800. március 26.

1.-o N. Gyáni Mihály idősb fiam tölem lett el-válásával s elmenetelével, mivel elegendő részt vett magának, és azontul is eggyel-mással szükségét segitettem, most egyebet az ő részire nem hagyok, hanem egy Tehenet.

2.-o N. Gyáni György Péter fiam árvái részekre, azoknak árvaságokat tekintvén, hagyok kett rugott üsző borjut.

3.-o Kis Ujj Szállási Lakos N. Gyáni János fiam, mind egyéb lábas jószágomból, mind a szöllőből a magát illető jussát ki vette elégségessen, ezentul sem ingó, sem ingatlan javacskáimból semmit nem hagyok, és maradékinak is kiadni nem engedek.

4.-o György fiam, mivel még a többieknél kevesebb részt vett, az ő részére hagyok egy fijas Tehenet, két juhot, összel fia nélkül, és egy esztendő sülőt.

5.-o Turon lakó Anna és Ersébet Leányimat, mind férjhez menetelekkel, illendőképpen ki-adtam, mind azután is csekély értékemből egy egy fias Tehenet részekre ki adtam: most az javacskáimból az ő részekre semmit sem hagyok.

6.-o. Elöttem viselvén N. Hőgye Katalin Menyemnek valamint eddig való nyomoruságos állapotomban körülöttem mindenkor szin mutatas nélkül véghez vitt hűséges fáradozását, mind ezután is, míg a Felséges Ur Isten e nyomoruságos életben meg tartand, reménylett gyámolittatását, az eő számára különössön hagyok egy fias üszőt; ugy szintén Mária Kiss Leánya számára egy rugott ökör borjut, valamint Sándor Kiss Unokácskám számára különösen hagyom az árva csikót.

7.-o [. . .] magam takarittatására ki-hagyok két Tinót, mellyekből mind tisztességes el takarittatásomat Gergely fiam megtegye, mind pedig akarhol még nálok lévő adósságbeli tartozásomat pótolja;

valamint a Szent Eklézsia számára is egy fél Sufferin Aranyat, az az Hat Rhenes forintot és negyven xrt, minden akadály nélkül ki-adjon.

8.-o. Azon tul még meg maradott minden ingó és ingatlan Javaim, Házam, udvaron fekvő mindenféle kisebb nagyobb épületeim, szarvasmarha, ló, juh, sertés és minden lábas jószágaim, szőlő és valami névvel nevezendő Gazdasághoz tartozó minden eszközök, szerszámok, nem egyébre, hanem egyedül és egyenessen N. Gyáni Gergely fiamra s közelebb való gyámolomra szálljanak.

(SzomL Kálmán cs. lt.)

VII. Önéletrajz, nekrológ

*1. Nemes idősb Sárközi János életének maga által,
a maradékának versekkel rövid leírása
az ezer 772-dik esztendőben
[Kecskemét]*

Régi magyar mondás nincs Agya várába
A vén ember esze leszáll a szárába
De ott is azon áll és jár vén korába
Izsák fogantatott tudjuk vén Sárába.
Ez is régi példabeszéd a hazába
Agg lovon verik el a farkast futtába
Véneknél a tanács úgy van a példába
A vén poeta is verset ír álmába.
Vén poeta vagyok róla nem tehetek
Mert hatvan esztendőt már eltöltögetek,
Még is meg próbálom ha felbiczegetek
Parnassus hegyére, s ott mire mehetek.
Ott lakik Orpheus esmer az engemet
Pallás is ott vagyon hallotta hiremet
Apolló felirata, tudom én nevement
Minerva sem veti meg vén személyemet
Nosza hát vén musám vesd meg még lábodat
Tudsz-e verset írni? próbáld meg magadat
Megpróbálom tudom megtartod szavadat,
Megsegítesz engem Istenem fiadat
Mert hiábavalót írni nincs szándékom,
Fabulát beszélni, nincs is ajándékom
Csak rövid életem, s világi hajlékom
Irom le, hadd tudja az én maradékom.
Kik voltak eleim, s kiktől születtettem?
Én ifjúságomban miként neveltettem
Már emberkoromban mit cselekedhettem
Isten jóvoltából mire emeltettem.

Keserves panasza magyar Országunknak,
 Nagy esete után Lajos Királyunknak,
 Mint tette az Isten a pogányt Urunknak
 A ki lett gyilkosa szép szabadságunknak.
 Miként kergette el a szép nemességet
 Lakóhelyeiből a szegény községet,
 Ölé, vágá, rontá, a sok erősséget
 Rabszija mint füzé a sok szegénységet.
 Mellyel megindulván a régi magyar vér
 Fel forr busultában, majd megfakad az ér;
 Fegyvert fog, hazáját menti, mert sarcot kér,
 A pogány, de sokaknak az élete a bér.
 A nemesek közül sokat visz rabságra,
 Tömlöczre, halálra, keserves rabságra,
 Konczrul konczra vagdal, hágy nyomoruságra,
 A magyar ezrenként marad árvaságra.
 Egy volt ezek közzül a Füleki Várban
 Sárközi Mihály is hires a határban
 Sok sákmányt hány sokszor Törökbe, Tatárba
 A czimere kardos farkas, meg van párba.
 Ez is egykor török rabságba esék
 Hamis parolára pogányok meglesék
 Megtudván ki legyen, konczról, konczra nyesék
 A kronika írja ezek nem mesék.
 A familiámnak itt van eredete
 Nemességünknek is innét van kezdete,
 Ennek légyen nálunk nagy emlékezete
 Árva Mihályt hagyta, elfogyván élete.
 Kicsiny s árva lévén jut e szegénységre
 Felnő, nincs semmije, nem kaphat tisztségre
 Eljő hazájából, néz a magas égre
 Az Isten vezeté e mező térségre.
 Kecskemét városa ötet befogadá
 Mint jövevény szolgát, magát rá is adá
 Jól viselte magát, maga sem tagadá,
 Kálmán nevü ember vejévé fogadá.
 A nemes levele nála a turbában
 Nem meri mondani szégyenli magában
 Nincs is becsületi látja városában
 Hamu alatt marad régi szabadsága

Egykor a városnak jövén ellensége
Eleibe mennek, itt Mihály készsége
Fegyvert fog, forgódik, de vakmerősége
Halálba borítja városi hűsége.

János fia marad, nő tudatlanságba,
De végtére felkap paraszt bíróságba
Kukuricz világba, lépe hadnagyságba,
Pál fiát meghalván hagyá árvaságba.

E már az én atyám, járt az Oskolába
Tanult egy keveset, nem volt ott hiába
Olvas, tanul, irkál, tekint a turbába
Levelét olvassa, tartja csak magába.

Házasodni indul vagyon tehetsége
Öltözete is van, szép személyessége,
Nemes személyt keres, vagyon eszessége
Jól cselekszik, abból leszen dicsősége.

Akkor a vármegye egy szolgabirája
Tóth András ur vala, leánya aszonykája
Anna nevü vala van bagásiája
Tudja Pál mit kaszál, ide vág kaszája.

Megszeretik egymást, látják emberségét
De az okos atya kérdi nemességét
Mutatja levelét, ekkor s eszességét
Megkészi a dolog, éri reménységét.

Az ezer hétszázban ezektől születtem
Tizenkettőt hozzátévén, s neveltetem
Miklós Pápa napján nevet vettem
Akkor az Istennek mindjárt szenteltetem.

Négy esztendő korbán mentem oskolába
Abba tanulgattam, mely volt a hazába
Togát is viseltem mint volt szokásába
Nem voltam utolsó deákok sorába.

Itt jut már eszembe Atyám kegyessége
Kevés tudománya, de nagy bölcsessége
Tanittatásomban csuda serénysége
Felbuzdul szívemnek minden tehetsége.

Örvendezve sirok, mert itt boldogsága
Kezdődött éltémnek most fénylő világa
Cselekedte atyám szorgalmatossága
Áldott légy örökké atyám gondossága.

Mert ugy is felvisz Pozsony városába
 Ott a lutherána híres oskolába
 A hol a deák nyelv vagyon virágjában
 Német nyelv tanulás ugyan divatjába.
 Uj tudományt hallván szívem meg örüle
 Mindenféle gondtul elmém meg ürüle
 Uj nyelvet tanulván ugy bele merülve
 Kevés idő alatt, hogy felékesülve.
 A professzor látván itt készülségemet
 Deák és német nyelvben szép tehetségemet
 Haza ir, az atyám hallván készségemet
 Parancsolja innét haza menésemet.
 Akkor egy kevésé noha szomorkodtam
 De bölcsességére ismét támaszkodtam
 Atyámnak, jómra lesz magamban mondtam,
 Haza jöttem, melynek kárát sem vallottam.
 Mert a kegyes atya visz Patvariára
 A haza törvényei megtanulására
 Biz Meskó prókátor Ur szolgálatjára
 De jaj haza jövék onnét nem sokára.
 Az édes anyámnak hozzám nagy szerelme
 Melyet ki nem mondhat az emberi elme,
 Atyámat meggyőzi, rá lép engedelme
 Hogy légyen karjának itthon segedelme.
 Itt már eltévesztém dolgaim folyását,
 A szép tudományok tovább tanulását
 Elhagyám a musák gyönyörű szállását
 Kezdem a gazdaság nehéz folytatását.
 Küld az édes atyám mindjárt a mezőre
 Holott a pásztorok hajtnak legelőre
 Gulyás, csikós, juhász vigyáz az ellőre
 Göbölyös Göbölyre Szántó lágy-előre.
 Ezekkel bajlódván néha ugyan sirok
 A mit elmulattam, hogy azzal nem birok,
 Miként pótoljam ki itt vagynak az írók
 Olvasok, tanulok, éjjel nappal irok.
 Az idő járdogál, ajkam szőrösödik
 Sanyaru étellel testem erősödik
 Az ifjui élet gyakran törösödik
 A szemérmes orcza vastag, s bőrösödik.

A venus kerülget, cupidot küldözi
 Sebes nyilaival szívem lövöldözi
 Minden lépésemet nyomosan üldözi
 Szabad lábaimat csak megnem kötözi.
 Látván a jó szülék időmet, s testemet
 Huszon négy esztendő ifjui életemet
 Nem akarván látni testemben estemet
 A szent házasságra emelik lelkemet.
 Egy nemes szép szüzet terjesztnek élembe
 Aki már énnekem régen volt eszembe
 Gondolom magamban s örvendek szívemben
 Jó volna ha ülne, valaha ölemben.
 Próbálunk szerencsét esmér az engemet
 Szüléi is látták sokszor személyemet
 Semmiről sincs kérdés, csak nemességemet
 Tegyem világossá, el érem végemet.
 Ez ám már a dolog, itt a bekkenője
 Becsület utának az által lelője
 Nincs publicáció dolgom nevelője
 A házasság után tisztre emelője.
 Utánna eredekek azonnal dolgomnak
 Izgat a becsület célja szándékomnak
 Szorongat szerelme Mátka leányomnak
 Majd vészem már hasznát szép tudományomnak.
 Megnyerem csak hamar és publicáltatom
 Nemesség számába nevem beiratom
 Haza jó a hire mindjárt fogadtatom
 Kalocsa Ambrustól vőnek hivattatom.
 Enyim már Susanna, szüleim örülnek
 Ambrus egy leánya, könnyeket törülnek
 Szülék s atyafiak örömbe merülnek
 Valahol lehetnek mind össze kerülnek.
 E házasság által földes Urrá lettem
 Bizonyos pusztákban porciókat vettem
 Alkalmas summa pénzt a mikor lettettem,
 Atyám bölcs tanácsa mindenütt mellettem.
 Ettől születettek fiam s leányaim
 Némelyek félholtan, első irtoványim
 Hárman maradtanak élő oltványim
 János, Judith, Éva árva maradványim

Árvák voltak, anyjok meghala hirtelen
 Évát midőn szülte, szenvedvén szertelen
 Özvegységre hagyott engemet kéntelen
 Halál nem kedvezett mentségem helytelen.

Buskodom, gyermekim mind nevetlenek
 Évám harmadnap, dajkák kedvetlenek,
 Él még édes anyám, itt nem helytelenek
 Sok könnyhullatásim, csak ez áll ellenek.

Megunván azonban mind az özvegységet
 Mind gyermekim körül a keserüséget
 Szenved édes anyám sok erőtlenséget
 Kér, hogy maga mellé végyek segítséget.

Özvegyet commendál, engedelmeskedem
 Esmérem atyafi nem is vetélkedem
 Nemzete neve egy nem is kételkedem
 Hozzánk hűségéről, véle egyesedem.

Ezzel édes anyám együtt fel nevelé
 Három gyermekemet, mely házam megtelé
 Az Isten mindnyáját porból felemelé
 Maga szerencsáját mindenik meglelé.

Juditot elsőben egy nemes ifjunak
 Duna mellé adám, a Hajós Lászlónak
 Egy régi törzsökös nemzetből valónak
 Vármegye eskütje egyike a jónak.

Éva is a porból felnő s anyja képe
 Rajta van, kit minap a halál eltépe
 Szép szerencse éri, az Ifjoknak szépe
 Ki Prokátorságra becsülettel lépe

Sigrái István ez, atya obester volt,
 Idegen országban mint katona megholt
 E viszi Kőrösre Évát, ki csak nem holt
 Valahogy született már most maga is olt.

Mind a kettőjüket az Isten szerette
 Drága jó férjekkel, s jókba helyeztette
 Áldott ő felsége szent neve érette
 Áldott két pár, melyen örvendek felette.

Jánost egy fiamat Istennek szenteltem
 Még gyermekkorában midőn megszemléltem
 Oskolákba vittem, mikor felneveltem
 Becsület polczára osztán felemeltem.

Valamint lehetett, s tudtam, tanítottam,
 A tudományokba beigazítottam
 Nyelveket tanulni idővel hagyattam
 Valami lehetett nékie megadtam.
 Tanult is megvallom szép tudományokat
 Collegiumokba nyelveket, s másokat
 Tanulta a törvényt, mert Prokátorokat
 Hallgatott, s szolgált is fényes udvarokat.
 A nemes Vármegye ezért cselekedte,
 Hogy ötet kértemre Esküttjévé tette
 Esmeretségével meg is érdemlette
 Addj hálát Istennek jó fiam érette,
 Már hogy ez egy fibann nevem el ne mulna
 A más Lineára Nemzetem szorulna
 Vagy Leányi Ágra a mim van tódulna
 A szent házasságra tanácslám indulna.
 Engede s én akkor fellyebb gondolkodám
 Mi hijja házamnak azért fohászkodám
 A szép szabadságról szorgalmatoskodám,
 Eltalálnám egyszer s jól is okoskodám.
 A házasság által sokan királyokká
 Fejedelmek lettek, urak nagy urakká,
 Ha mi is ezáltal lehetnénk azokká
 Csak valami részben itt földes urakká.
 Mert noha meg vagyon nálunk a nemesség
 Pusztákat is birunk ez is szép tisztesség
 De más földén lakunk nincsen egyenesség,
 Kecskeméten sincsen nemes különösség.
 Fráter Familia ekkor jut eszembe
 Bir-e Kecskemétbe, én lakó földembe
 Frater István Uram véle jóltétembe
 Megigérte szolgál ebbe még életembe.
 Szolgált is, mert ime nagy nemzetségéből
 Egy szüzet Comendált régi nemzetéből
 Frater Nagy-Annyáról látszik személyéből
 Kis Guthy Mária régi nagy nevéből.
 Körtvélyesen lakik Szathmár vármegyében
 Maga jószágában, az Ér mellyékébe
 Drága szép kis asszony, van is a begyébe
 Semmi hiba nincsen kegyes személyébe,

Elmegyünk meglátjuk együtt a fiammal
Megkedvelli fiam a szüzet magammal.
Ez is a fiamat, magammal s Házammal
Szülék egyezése meg is lett azonnal.
Megkészül a dolog, jegyek is váltatnak.
Egész udvar-házban vivant kiáltatnak
Párosult személyek ott copulátatnak
A haza hozásra idők számláltatnak.
Haza jó Mária zeng ezen a város
Hogy Frater leánnyal Sárközy ház páros
Ki azt mondja jól van, ki pedig hogy káros
Kivált a tanácsnak a viz ize sáros.
Az ur Frater Uram huga s vére jussát
Bocsátja kezébe, hogy évi májussát
Más több atyafi is, teszi terminussát
Juss általadásra hozza Contractusát
Kapok a szerencsén földes uri részek
Summa pénzt fizetek, Zálogokat tészek
Látom már magam is földes Urrá lészek
Igy a tudománynak hasznai már készek.
Kőrös Kecskemétben vagyon örök részünk,
Szent-Király és Borbán-szállásban részt veszünk.
Köntsebben, Bolyában mind erősbek leszünk,
Sorsunkhoz illendő házat is megvészünk.
Major-házakat is kívül a pusztában
Vendég fogadókat építünk folytatában
Árendás barmokat Köntsebben, Bolcsában,
Malmot is szereztünk városi utcákban.
Vagyon egyebünk is, nincs szükség házamnál,
Együgyü sorsomhoz képest van magamnál
Megelégsem véle, ez is több nálamnál
Nincsen egyéb hátra hálaadásomnál.
Ó irgalmas Isten a ki ekkoráig
Engem vezérlettel szintén ez óráig
Magam megalázva a földnek poráig
Ezt mondom por vagyok, a férgek soráig.
Micsoda vagyok én s az én atyám háza
Melyet itéleted igen megaláza
A sok nyomoruság sulyos terhe ráza,
E világnak vala utálatos vára.

Engemet méltatlan hogy így elől vittél
 A porból szolgádat ennyire felvettél
 A sárból ganéjból, nagyra emeltté
 A hatalmasoknak székekbe ültettél.
 Mit adjak tenéked Uram mind ezekért
 Hozzám méltóztatott drága kegyelmekért
 Jóvotod hirdetem élvén mindenekért.
 Szüleim a kiknek megvénhedt testeket
 A hetven esztendőök után tetemeket
 Eltemettem, áldom kegyességeket
 Maradéknak hagyom emlékezeteket.
 Hatvan esztendőket amidőn számlálék
 Magam életemben, s nyugalmat találék
 Ezer hétszáz hetven kettőben irkálék
 A maradékomnak példát így csinálék.

(RGy Sárközy cs. lt.)

*2. Balásfalvi Kiss Mihály kecskeméti lakos
 temetéséről szóló jegyzék
 1830. december 2.*

Született 1753-ik esztendei Februárius Holnap 24-ik napján. Származását vette Nehai Édes szüleitől, Nemes Kiss János Urto! és Nemes Nyáregyházi Nyáry Susánna Asszonytól, kiknek gondos felvigyázások alatt fel neveltetvén, tanulását kezdette a helybeli Oskolába és végezte Posonyban az Agostai vallást tartók Oskolájába. A honnét Pestre jöven, az akkori időkhöz képe mint Patvarista két Esztendőket töltött; a mikor Belgiumnak akkori kormányzójához, Felsőes Királyi Hertzeg Lotharingiai Károly eő Magassága szolgálatjára rendeltetett Nemes Magyar Test Őrző Sereghez hivattatván, ment, a hol hat Esztendőket töltvén, Édes Attyáról maradt Gazdálkodások folytatására haza jött 1777-ik Esztendőben. Házassági életre lépett 1781-ikben Nemes Pintér Mária Asszonnal, kivel töltött 12. Esztendőket. Másodszori házasságra 1795 lépett felette kesergő Özvegyével, kivel példás szeretetben élt 35 Esztendőt. Később 1786-ik Esztendőben ezen városban Senatorságra választatott, melyben 44 Esztendőig Polgár Társainak javára munkálkodni tehetsége szerént igyekezett, amint ezen Városban fenn áll minden nagyobb Hivatalokat két két Esztendőben, a Fő Birói Hivatalt pedig hat Esztendőben viselte, valamint a helybeli Reformata Ecclesianak Curatora 5 Esztendőig volt. Meg holt a folyó Esztendei December holnap 2-ik Napján.

(PmL (NkO) Beretvás cs. lt. XIII. 10.)

Levéltárak rövidítési jegyzéke

BémL	= Békés megyei Levéltár
BKmL	= Bács-Kiskun megyei Levéltár
BKmL	
Kiskunfélegyházi	
Részlege	= Bács-Kiskun megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlege
CsmL	= Csongrád megyei Levéltár
CsmL (HF)	= Csongrád megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiók
CsmL (SzF)	= Csongrád megyei Levéltár Szentesi Fiók
DMA	= Déri Múzeum Adattára
HBmL	= Hajdú-Bihar megyei Levéltár
HBmL (Hb)	= Hajdú-Bihar megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiók
HemL	= Heves megyei Levéltár
OL	= Országos Levéltár
OszKK	= Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
PmL	= Pest megyei Levéltár
PmL (NkO)	= Pest megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya
RGy	= A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye
SzomL	= Szolnok megyei Levéltár
SzSzmL	= Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár

Mértékegységek

Területmértékek

barázda, borozda = 1/100 hold (?) = 12—16 □-öl (?)
hold = 2 pozsonyi mérő = 1200 □-öl vagy 1600 □-öl
kapás = kötött talajon 200, homokoson 250—300 □-öl
kötélalja = 10 hold
lánc = egy hold (1200 □-öl)
nyilas (szántó) = Debrecenben 1819-től 9 ezer □-öl, korábban 3200—8000 □-öl között változott
nyilas (szőlő) = 500 □-öl
út (szőlő) = Szegeden 50 út alkotott egy kapást, tehát egy út = 4 □-öl terület
zsák = egy köböl = 3 véka = 1200 □-öl

Hossz- és köbmértékek

öl (bécsi) = 1,896 m = 6 láb, egy □-öl (bécsi) = 3,59 m² klopter
(Klafter), öl = bécsi öl = hosszú 3,4 m³ rövid = 2,8 m³
schuck (sukk) = 0,31 m
czoll (hüvelyk) = 2,3—3 cm, bécsi = 2,634 cm

Súlymértékek

font = 0,56 kg
lot, lat = a font 1/32 része

Pénznemek

magyar forint (floreus Hungarialis) = 100 ezüst dénár;
4,80 magyar forint = egy szimpla arany
Rft (floreus Rhenensis) = 20 garas = 60 krajcár
sufferin arany = 6 Rft
tallér = 3 Rft
váltóforint = 60 krajcár = 20 garas; 2,5 váltóforint = egy convertibilis forint

Térkép- és ábrajegyzék

1. **térkép** Liptó megye nemeseinek kirajzása megyénként 81
2. **térkép** A Kecskemétre beköltözött nemesek származási helye megyénként 83
3. **térkép** Debreceni Ötmalom-zugban (Cegléd u.) lakó polgárok telekrajza, 1832 138
4. **térkép** A debreceni Szepes nevű pusztán birtokos polgárok földjeinek vázlatos rajza, 1845 140
1. **ábra** nemes Harangi György debreceni lakos Varga utcai házának tervrajza, 1820 147

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat Főigazgatója
Felelős szerkesztő: Kelemen Tamás — Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa
Terjedelem: 24,67 (A/5) iv

A burkoló- és kötésterv Gerhes Gábor munkája

17 342 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat, Budapest — Felelős vezető Hazai György

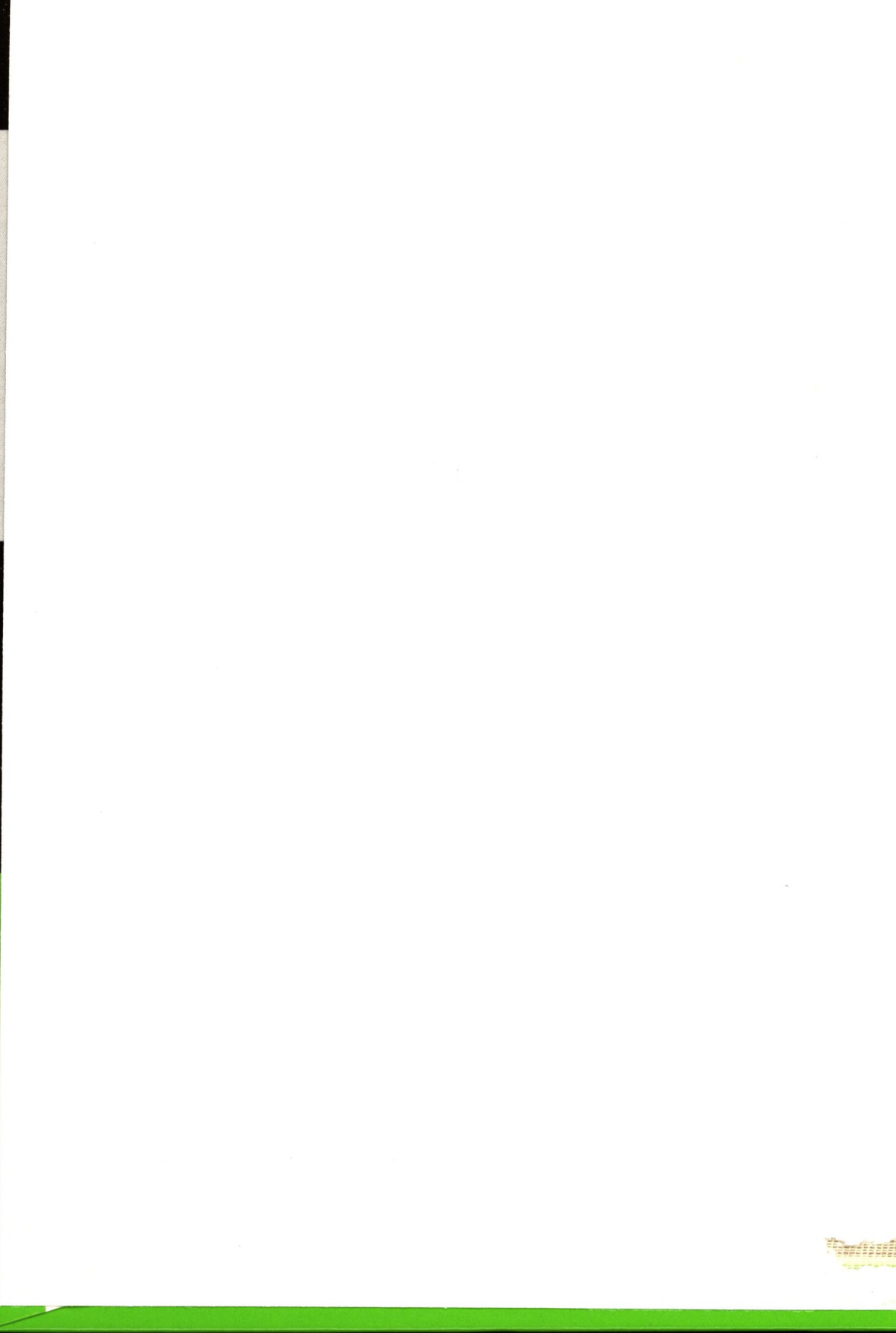

A XVI. században a magyarországi nemesi társadalom új elemeként jelent meg az armalisták rétege. A korábbi joggyakorlat szerint a föld nemesítette meg a személyt, az új típusú nobilitással azonban a donáció nélkül való, kizárólag személyre vonatkozó nemesítés is szokássá vált. Az armalisták egy része a nemesítést követően is lakóhelyén maradt, s telke után földesúri járadékot fizetett: sokan azonban közülük városokban találtak otthonra. A szerző kötetében azt vizsgálja, hogy az armalisták a török uralkodás időszakában és azt követően honnan, miért és milyen létszámban költöztek be az alföldi városokba, s vagyoni, társadalmi, közigazgatási és életmód-beli beilleszkedésük milyen nehézségekkel és ellentmondásokkal ment végbe, továbbá mennyiben járultak hozzá a magyar mezővárosi polgárság karakterének a formálásához.

A szerző elemzésébe negyven város forrásanyagát vonta be, s ezekből típusos rendszerezésben a függelékben külön is publikált.